ВЛАДА УСТАВОБРАНИТЕЉА: 1842–1853: УНУТРАШЊА И СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА

Садржај

УВОД

I Пад кнеза Милоша 1839

Нахиски кнезови желе да ограниче Карађорђеву власт. Борба кнеза Милоша са својим противницима који желе да му ограниче његову самовољу и неограничену власт. Устав од 1835 и 1838 године. Оставка кнеза Милоша. Рад уставобранитеља у народу да на српски престо дође син или унук Крађорђев. Долазак кнеза Михаила у Србију

II Михаилова влада

Сукоб између кнеза Михаила и уставобранитеља. Долазак Портиног изасланика у Србију и одлазак истакнутих уставобранитеља у Турску. Измирење кнеза Михаила са уставобранитељима и њихов повратак у Србију. Рад уставобранитељских вођа у народу против кнеза Михаила. Уставобранитељи припремају план да побуне народ против кнеза Михаила и његове владе. Долазак Шекиб-ефендије у Београд

III Вучићева револуција

Почетак буне против кнеза Михаила и одлазак Вучића из Београда преко Панчева у Крагујевац. Кнез Михаило полази са војском и народом против бунтовника. Кнез Михаило пред Крагујевцем. Организатори буне у Округу пожаревачком; смедеревском; јагодинском; ћуприском и крушевачком; шабачком. Рад Кнежеве владе на помагању кнезу Михаилу у борби против револуционара. Држање Ћамил-паше за време револуције од 7 дана. Издајство Милутина Петровића Ере и мајора Вучковића

IV Пад кнеза Михаила

Кнез Михаило распушта народ у Жабарима. Кнез Михаило одлази у Земун. Вучић долази на Врачар. Вучић заказује скупштину за избор новог кнеза

V Главни узроци Михаиловом паду и Вучићевој револуцији

Узроци Михаиловом паду. Узроци Вучићевој револуцији

VI Држање Турске, Аустрије, Русије и Француске за време Вучићеве револуције

Држање Турске; Аустрије; Русије; Француске

VII Везе уставобранитељских вођа са претставницима пољске емиграције

Долазак агента пољске емиграције доктора Леноара у Србију. Фрања Зах у Београду

ГЛАВА ПРВА

ТЕШКИ ДАНИ УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА

I Порта потврђује избор новог кнеза

Одлазак Алексе Симића у Цариград. Прво уставобранитељско министарство

II Акција кнеза Михаила и његових присталица у иностранству

Кнез Михаило шаље депутацију у Цариград и у Петроград. Филипсборн повереник кнеза Милоша у Бечу. Рад кнеза Милоша у Бечу против кнеза Александра и уставобранитеља

III Поступање уставобранитеља са Обреновића присталицама

Рђаво поступање уставобранитеља са официрима и чиновницима који су били одани кнез Михаилу. Уставобранитељска насиља према народу у Мачви и Подрињу. Завера против уставобранитељског режима

IV Други избор Александра Карађорђевића за кнеза у Србији 15/27-VI-1843

Русија протестује на Порти против незаконитог избора Александра Карађорђевића за кнеза. Руска влада шаље свога изасланика барона Ливена у Србију. Порта пристаје на понован избор кнеза у Србији. Нов управник Београдске тврђаве Хафис-паша. Услови под којим има да се изврши избор новог кнеза. Уставобранитељи заказују нови избор кнеза за 4/16-VI-1843. Избори народних посланика. Долазак Рифат-паше у Јагодину 31-V/12-VI-1843. Долазак Ливенов у Београд. Прва седница народних изасланика у Топчидеру. Преговори о условима под којим има да се изврши избор новог кнеза. Именовање тројице намесника. Долазак руског посланика из Цариграда, Титова, у Земун. Држање кнеза Михаила и Милоша и њихових присталица у Аустрији

пред и за време поновног избора српског кнеза. Скупштина поново бира за српског кнеза Александра Карађорђевића. Емигранти у Аустрији жале се руској влади против неправилног и незаконитог избора кнеза

V Привремено удаљење Вучића и Петронијевића из Србије и њихов повратак натраг

Руска влада захтева да се Вучић и Петронијевић удаље из Србије. Француски конзул саветује Вучића и Петронијевића да испуне руски захтев. Народна скупштина у Крагујевцу. Вучић и Петронијевић одлазе у Видин. Кнез моли руску владу да дозволи Вучићу и Петронијевићу повратак у Србију. Вучић и Петронијевић одлазе у Цариград да моле од турске владе да им дозволи да се могу вратити својим кућама. Повратак Вучића и Петронијевића из изгнанства у Србију

VI Катанска буна

Улазак катана у Шабац; Љешницу и Лозницу. Пораз катана пред Ваљевом. Кнез и Савет именују Вучића за војводу и дају му пуну власт за угушење буне. Поступање Вучића са народом који је био пришао катанама

VII Да ли су аустриске власти биле умешане у катанску буну

Преписка између аустриске и српске владе због катанске буне. Српска влада оптужује Обреновиће да су они припремили катанску буну. Кнез Милош одбија свако учешће у организовању преврата у Србији

VIII Држање Аустрије, Русије, Француске, Енглеске и Турске према уставобранитељском режиму

Држање аустриске владе. Држање руске владе. Држање француске владе. Држање енглеске владе

IX Држање кнеза Александра Карађорђевића

ГЛАВА ДРУГА

УТВРЂИВАЊЕ УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА И ПРВЕ НЕСУГЛАСИЦЕ ИЗМЕЂУ КНЕЗА И УСТАВОБРАНИТЕЉСКИХ ВОЂА

I Политичке, културне и економске прилике код српског народа у Србији до доласка на престо Александра Карађорђевића и прве две године уставобранитељског режима

Милошева карактеристика. Михаилова карактеристика. Културне, просветне и економске прилике српског народа. Партиски живот у Србији за време уставобранитељског режима. Народна странка. Руска странка. Камарила. Програм народне странке. Обреновића странка

II Творци и носиоци уставобранитељског режима

Тома Вучић-Перишић. Аврам Петронијевић. Илија Гарашанин. Стојан Симић. Петар Јовановић. Павле Станишић. Паун Јанковић. Стефан Тенка. Стеван Петровић Книћанин

III Вучић напушта уставобранитеље

Први сукоб између Кнеза и уставобранитељских вођа. Вучић напушта уставобранитеље и оснива руску странку

IV Акција руске владе посредством Вучића и његових присталица против Кнеза и српске владе

Вучић преко Савета ствара Кнезу неприлике. Кнежева изјава против Вучића

V Вучићева борба против Кнеза и српске владе

Своју борбу против Кнеза Вучић преноси из Београда у унутрашњост Србије. Кнез поставља Илију Новаковића, Лазара Арсенијевића и Стевана Марковића за саветнике

VI Унутрашња политичка ситуација у Србији у почетку 1846 године

Стојан Симић и Павле Станишић прилазе руској странци. Држање Порте и њених чиновника према кнезу Милошу. Вест о атентату на кнеза Александра

VII Посета кнеза Александра Султану у Казанлуку

Одлазак кнеза Александра из Београда у Рушчук Султану у сретање. Кнежева посета Султану у Казанлуку

VIII Петронијевић напушта своје другове уставобранитеље

IX Кнез добија одликовање из Русије

X Кнежево држање према противницима и уставобранитељима после своје посете Султану

Кнез извршује реконструкцију своје владе. Кнез жели да се приближи Аустрији. Кнежева намера да из владе отпусти Гарашанина. Кнежево држање према члановима Кнегињине породице. Кнежево држање према противницима

XI Установљење Врховног суда у Београду 1846 године

XII Слање питомаца у Аустрију, Немачку, Француску, Русију и Турску

XIII Попуњавање упражњеног места српског капућехаје у Цариграду 1846 године

XIV Покушај да се оснује грчки конзулат у Београду

XV Односи Србије са Влашком

XVI Држање Аустрије, Француске, Енглеске, Русије и Турске према кнезу Александру и српској влади

Држање Аустрије. Држање Француске. Држање Енглеске, Русије и Турске

ГЛАВА ТРЕЋА

СРБИЈА 1848–1849 ГОДИНЕ

I Унутрашња ситуација у Србији у почетку 1848 године

Какве су биле последице фебруарске револуције у Француској за Аустрију. Унутрашње политичко стање у Србији. Питање даљег опстанка Срба из Аустрије у српској државној служби. Лепљење револуционарних плаката у Београду

II Акција Обреновића

Долазак кнеза Милоша у Загреб. Долазак кнеза Михаила у Нови Сад. Мере предострожности српске владе да спречи прелазак кнезу Милошу у Србију

III Петровска скупштина

IV Сукоби и неспоразуми међу члановима српске владе

V Вучићева акција против Кнеза и српске владе

VI Држање Француске, Русије, Турске, Аустрије и Енглеске према Србији

Гледиште француске владе на помоћ коју је српска влада послала својој браћи у Војводини. Француска влада жели да потпуно одврати српску владу од Русије. Писмо кнеза Александра Наполеону III. Држање Француске према потлаченим народима. Држање Русије према Србији. Држање Порте према Србији. Држање Аустрије према Србији

VII Привремено оснивање сардинског конзулата у Београду

VIII Држање Кнеза и српске владе према страним државама

IX Питање мађарских и пољских емиграната

Српска влада и питање мађарских, пољских и италијанских емиграната. Питање емиграната који су дошли на турску територију. Прекид дипломатских веза између Турске с једне стране и Аустрије с друге. Успостављање дипломатских односа између Порте и руске владе

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ДОБА СПОЉАШЊИХ И УНУТРАШЊИХ НЕПРИЛИКА УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА

I Последице 1848 и 1849 на унутрашњу и спољашњу политику Србије

II Руске интриге у Србији

III Вучићева акција против Кнеза и српске владе

IV Јокића случај

V Буна старијих гимназиских ученика у Београду

VI Мере предострожности српске владе против опозиције

VII Сукоб између Кнеза и Гарашанина

VIII Акције камариле против Гарашанина и Стефана Стефановића

Рад камариле против Гарашанина. Акција камариле против Стефана Стефановића

IX Акција Обреновића против Кнеза и српске владе

X Одлазак Кнежевог претставника Аврама Петронијевића у Цариград месеца октобра 1851 године

XI Петронијевићева намера да на Порти покрене српско уставно питање

XII Питање наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића

1846 године је покренуто по први пут питање наследног достојанства у породици Карађорђевића. Книћанин поново покреће 1847 године питање наследног достојанства у породици Карађорђевића. Книћанинов распис свима окружним начелницима, виђенијим и оданим људима Кнезу и појединим црквеним великодостојницима. Одговори окружних начелника Книћанину на његов распис. Мишљење Јована Хаџића о покретању питања наследног достојанства. Гарашаниново држање и гледиште на покренуто питање наследног достојанства. Вучић је противан добијању наследног достојанства у породици Карађорђевића.

Петронијевић предузима на себе да код Порте ради за наследно достојанство у породици владајућег кнеза. Кнез Чарторијски и његови агенти радили су да кнез Александар добије наследно кнежевско достојанство. Кнез Александар и питање наследног достојанства

XIII Смрт Аврама Петронијевића у Цариграду 10/22-IV-1853

XIV Нови српски капућехаја у Цариграду

XV Држање Француске, Русије, Аустрије, Турске и Енглеске према Србији

Држање Француске. Француска влада потпомаже Гарашанина у вођењу спољашње и унутрашње српске политике. Држање Русије према Србији. Држање аустриске владе према Кнезу и српској влади. Теја Радосављевић аустриски конзул у Београду. Гарашаниново гледиште на држање аустриске владе према Кнезу и српској влади. Рад аустриског конзула у Београду. Односи између Порте и српске владе. Односи Енглеске и Србије. Сукоби између енглеског конзула у Београду и српске владе. Први сукоб. Други сукоб. Долазак секретара енглеског посланства у Цариграду Алисона у Београд. Како је решен други сукоб између енглеског конзула и српске владе

XVI Односи Србије са Влашком и Молдавском

XVII Питање светих места на Истоку

Француски претставник на турском двору покреће код Порте питање повластица које су католици уживали у Јерусалиму. Цар Никола I тражи од Султана да се не промени постојеће стање светих места у Јерусалиму и Витлејему. Руски цар шаље у Цариград свога изасланика кнеза Меншикова да са Портом оконча питање светих места

ГЛАВА ПЕТА

ИЛИЈА ГАРАШАНИН КАО КНЕЖЕВ ПРЕТСТАВНИК И МИНИСТАР ИНОСТРАНИХ ДЕЛА И ЊЕГОВ ПАД

I Тешкоће кнеза Александра у избору новог претставника

II Унутрашња политичка ситуација у Србији

III Гарашанинов „априлски циркулар“

Како су Савет и противници Кнеза и српске владе примили „априлски циркулар“. Руска влада се изјаснила против Гарашанинова расписа. Резултати и последице „априлског“ расписа. Међусобни односи носилаца и бранилаца уставобранитељског режима

IV Именовање Гарашанина за Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела

V Гарашанин као Кнежев Претставник и Министар иностраних дела

Гарашанин ставља Вучића у пензију. Вучић протестује код Кнеза. Вучић одлази Гарашанину да се жали што је стављен у пензију

VI Сукоби између Кнеза и Гарашанина

Питање ко ће бити министар унутрашњих дела у Гарашаниновој влади. Питање размештаја чиновника и постављања једног новог члана у Апелацију доводи до другог сукоба између Кнеза и његове владе. Книћанин се јавља као посредник за измирење Кнеза и Гарашанина

VII Покушај да се доведе један страни принц на српски престо

Гарашанинов одлазак у Париз. Гарашанин излаже Претседнику француске владе мишљење истакнутијих Срба и већине чланова Савета како да се поправи унутрашње стање у земљи. Два пројекта о избору новог кнеза

VIII Измирење Гарашанина са Кнезом

IX Држање Русије (Гарашанинов пад), Аустрије, Турске, Француске и Енглеске према Србији

Акција руске владе против Гарашанина. Руска влада протестује код Кнеза против „априлског“ расписа. Кнез Александрово писмо Сењавину. Руска влада тражи од Кнеза да се поништи „априлски циркулар“. Октобарски распис. Руска влада тражи да Кнез отпусти Гарашанина са положаја Кнежевог претставника. Ливеново писмо Кнезу. Туцинданска седница. Како је било држање присутних на Туцинданској седници по Гарашаниновом питању. Тумански саветује Кнезу да испуни руски захтев. Книћаниново мишљење о Гарашаниновом питању. Руси поново траже од Кнеза да отпусти Гарашанина са Претставничког положаја. Гарашанинов пад. Како су страни конзули у Београду примили Гарашанинов пад. Како је Гарашанинов пад примљен у унутрашњости Србије. Нови захтев руске владе. Савет нуди Кнезу потпору и сарадњу у питању решавања новог руског захтева. Кнез одбија нови руски захтев. Односи аустриске владе са српском владом. Како је аустриска влада примила Гарашанинов пад. Односи између Турске и Србије. Турска влада је са задовољством примила Гарашаниново именовање за Кнежевог Претставника. Порта је била мишљења да Кнез и српска влада треба да одбију руски захтев о питању даљег Гарашаниновог опстанка на власти. Питање исељења Турака из Србије. Гарашаниново бављење у Паризу. Француска влада је примила са великим задовољством именовање Гарашанина за Кнежевог Претставника. Француска влада и питање измена такса на стране

производе који се увозе у Србију. Француска влада је саветовала Кнеза да не прими руски захтев о удаљењу Гарашанина са власти. Како је примљен Гарашанинов пад у Француској. Односи енглеске и српске владе. Како се држала енглеска влада према Гарашанину за време његовог „преставничества“

X Везе кнеза Александра са претставницима пољске емиграције

XI Питање светих места на Истоку и почетак кримског рата

Неуспех мисије кнеза Меншикова. Цар Никола I издаје заповест команданту руских трупа у Бесарабији да са војском окупира Влашку и Молдавску. Намера аустриског цара да спречи окупацију Влашке и Молдавске од стране руских трупа. Почетак кримског рата

ГЛАВА ШЕСТА

СРБИЈА ПРЕД КРИМСКИ РАТ

I Унутрашња политичка ситуација у Србији

Живљи рад Кнежевих противника против Кнеза и српске владе. Вест о савезу кнеза Данила са кнезом Михаилом против Кнеза и српске владе. Српска влада тражи од Гарашанина савет како да се држи и шта да ради у тешким унутрашњим неприликама у којима се земља налази

II Писмо кнеза Михаила српским саветницима од 2/14-VII-1852 године

Садржина Михаиловог писма. Значај Михаиловог писма. Мере предострожности српске владе да онемогући предузету акцију кнеза Михаила

III Оснивање привремене тајне српске агенције у Паризу

Предлог за оснивање тајне агенције у Паризу. Избор Јована Мариновића за шефа агенције. Мариновићев одлазак у Париз

IV Питање наоружања и војничких припрема

Питање набавке оружја у Аустрији. Питање набавке оружја у Француској. Долазак Лубрија, Мондена и подофицира Франсоа Розие-а из Француске у Србију. Поново се покреће питање набавке оружја у Аустрији. Војничке припреме у Србији

V Премештај муниције, оружја и државног новца из Београда у Крагујевац

VI Држање Аустрије, Русије, Турске, Француске и Енглеске према Србији

Кнез шаље Алексу Јанковића у Беч. Нагомилавање аустриске војске према српској граници. Гледиште српске владе на присуство већег броја аустриске војске на српској граници. Кнежево држање према Аустрији. Порта се противи аустриским војничким мерама предузетим у близини српске границе. Руска влада одобрава предузете војничке кораке аустриске владе. Долазак аустриског изасланика Мајерхофера у Србију. Значај Мајерхоферовог пута по Србији. Аустриска влада претставља руској влади Србију као центар револуционарних елемената. Политика Аустрије према Србији. Руска влада шаље свога изасланика Фонтона у Србију. Фонтонов рад у Београду. Фонтонов пут по унутрашњости Србије. Значај Фонтоновог бављења у Србији. Држање Порте према српској влади пред кримски рат. Портина намера да у Србију пошаље свога изасланика Шекиб-ефендију. Држање француске владе пред кримски рат. Француски изасланик Буре у Србији. Питање престижа између француског, аустриског и руског утицаја у Србији пред кримски рат. Држање Енглеске према Србији у ово доба

VII Први покушај оснивања немачког (пруског) конзулата у Београду

ГЛАВА СЕДМА

СРБИЈА ПИЈЕМОНТ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА (1842–1853)

I Србија Пијемонт Срба

Карађорђева национална идеја уједињења српства. Милошева национална идеја уједињења српства. Милошево интересовање за српски народ под турском влашћу

II Српско-југословенска национална идеја кнеза Михаила

III Уставобранитељи прве две године свога режима запостављају рад на националном пољу

IV Јужнословенски национални и државни програм кнежевине Србије из 1844 год. (Гарашаниново „Начертаније“)

Како је постало „Начертаније“. Зашто је Гарашанин саставио „Начертаније“. Садржина „Начертанија“. Каква је била национална улога Србије по Гарашаниновом „Начертанију“. „Начертаније“ је било први написани југословенски политички програм. Рад и задатак агената српске владе који раде на националном пољу у разним југословенским покрајинама под турском влашћу

V Почетак Гарашаниновог рада на националном пољу; његове везе са црногорским владиком Петром II, Арнаутима у Албанији и истакнутијим људима у Херцеговини, Босни, Старој Србији и Бугарској

Гарашанинове везе са владиком Петром II; са Арнаутима у Албанији, и истакнутијим људима у Босни, Старој Србији и Бугарској. Одлазак Матије Бана из Београда у Сремске Карловце, Загреб, Далмацију и Црну Гору. Рад чланова „демократско-панславистичког клуба“. Светозар Милетић у Београду. Гарашанинов рад на ширењу југословенске идеје. Две комбинације о питању даље судбине Војводине и југословенских покрајина под турском влашћу

VI Држање Србије за време српског народног покрета у Војводини 1848–49 године

Срби из Аустрије рачунају на помоћ своје браће из Србије. Кнез и српска влада потпомажу новцем, оружјем и војском српски народни покрет у Војводини. Книћанин са Србијанцима у Војводини. Српска влада позива Книћанина да се са војском врати у Србију. Книћанинова намера да иде у Беч. Да ли је Патријарх посредством претставника пољске емиграције одржавао везе са француском владом. Книћанинов долазак из Војводине у Србију. Други Книћанинов одлазак из Србије у Војводину. Колико је Србијанаца учествовало у српском народном покрету у Војводини. Оптужбе против Србијанаца. Случај Павла Николајевића. Два супротна гледишта о улози и задатку учешћа Србијанаца у покрету Срба у Војводини. Мањи покрети народа у Босни, Херцеговини и Бугарској 1848 године. Значај догађаја од 1848/49 за Србију у националном и политичком погледу

VII Рад Гарашанина и српске владе на националном пољу у Црној Гори, Албанији, Босни и Херцеговини, Старој Србији и Гарашанинове везе са Србима из Војводине после 1849

Односи српске владе са владиком Петром II и кнезом Данилом. Питање женидбе кнеза Данила са ћерком кнеза Александра. У Србији се помишља на промену кнеза у Црној Гори. Гарашанинове везе са народом у Албанији. Везе српске владе са хришћанским народом у Босни и Херцеговини. Омер-пашино поступање са хришћанским народом у Босни и Херцеговини. Интересовање енглеске владе за прилике хришћанског народа у Босни и Херцеговини. Оснивање француског конзулата у Сарајеву. Даврил у Босни. Интересовање аустриске владе за Босну. Портин изасланик Ћамил-паша у Босни. Односи српске владе са Србима у Новопазарском Санџаку. Гарашанинове везе са Србима из Аустрије

VIII Долазак Људевита Гаја у Београд 1852 године

IX Гарашанинов рад на националном пољу у Бугарској

X Питање подизања католичке цркве у Београду 1852/3

XI Резултат рада Гарашанина и српске владе на националном пољу међу Јужним Словенима на крају 1853 год.

Регистар личности

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
БЕОГРАД
ИНВ. БР.
392

ВЛАДА УСТАВОБРАНИТЕЉА

1842—1853

БИБЛИОТЕКА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
БР. 6283

—УНУТРАШЊА И СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА—

од
Д-р ДРАГОСЛАВА СТРАЊАКОВИЋА

Издање ове књиге потпомогнуто је из задужбине Милана Марића, просветног добротвора и из задужбине „Велимиријанума“ којом управља Државни Савет.

БЕОГРАД
1932

БИБЛИОТЕКА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА

Својим учитељима

Г. г. Станоју Станојевићу
и
Владимиру Ћоровићу
професорима универзитета

Писац

Инв. бр. 392

SPE

ПРЕДГОВОР

После трогодишњег рада на прикупљању грађе у разним нашим архивама, као и у Архиву Министарства иностраних дела у Паризу и Државном архиву у Бечу, написао сам ову студију из наше историје XIX века. У овој студији, на основу нових докумената, приказао сам овај интересантни период унутрашње и спољашње политичке историје Србије, покушао сам објаснити многе нејасне догађаје и исправити извесне погрешке које су се до данас провлачиле кроз нашу и страну историску литературу. Ја сам знам да у овој мојој књизи има извесних празнина. Оне долазе отуда, што нисам имао могућности да искористим још неке стране архиве: турске, енглеске, а нарочито руске, у којима бих сигурно нашао доста, можда и драгоцених, података. Несумњиво је да ће нови подаци, који се буду нашли у овим архивама, попунити те празнине, али општа слика догађаја, коју сам изнео на основу познатих докумената, вероватно, неће бити много измењена.

Од страних архива искористио сам грађу из Архива Министарства иностраних дела у Паризу и из Државног Архива у Бечу. Грађу из Архива Министарства иностраних дела у Паризу искористио сам потпуно. Податке из Државног Архива у Бечу почео сам непосредно искоришћавати од почетка 1851 године. За раније доба, о коме се говори у мојој књизи, податке сам узимао из расправа: Алексе Ивића, *Из доба Карађорђа и сина му Александра* (1926), и Ферда Шишића, *Кнез Милош у Загребу 1848 године* (Југословенска Њива, 1924).

Сем грађе из ових страних архива употребљена је у овој књизи и грађа која се налази у Архиви Српске краљевске академије наука у Београду. У овој Архиви највише сам се користио Книћаниновом рукописном оставштином, у којој се налази велики број концепата од писама која је Книћанин писао кнезу Александру Карађорђевићу и разним нашим политичарима, државницима и истакнутијим људима четрдесетих и педесетих година прошлог века, као и доста писама писаних Книћанину од разних личности. Уз та писма писана Книћанину веома често се налазе и копије појединих важнијих аката, указа и наредаба које су Кнез и његова влада издавали, а који нам се нису сачували на другом месту. Између

ових писама у Книћаниновој преписци, по својој важности и значају за нашу историју, истичу се нарочито писма Илије Гарашанина. Поред Книћанинове преписке био сам срећан да у хартијама Вука Караџића, које се чувају у Академији наука, захваљујући бившем секретару Српске краљевске академије наука, Љубомиру Стојановићу, нађем у рукопису копију недовршеног »Мемоара кнеза Михаила М. Обреновића о његовој првој владавини« и копије преписке између кнеза Михаила, његових министара и истакнутијих људи, која се односи на Вучићеву буну и акцију кнеза Михаила и његових присталица у иностранству против кнеза Александра Карађорђевића и уставобранитељског режима 1842 и 1843 године. Мемоар, у коме се описују догађаји од доласка Михаила М. Обреновића на престо у Србији па до почетка 1841 године, саставио је кнез Михаило, што се из самог текста види.

Од домаћих архива употребио сам још грађу из Државне архиве у Београду, Архиве Народне библиотеке у Београду, Државне архиве у Новом Саду и Архиве среског суда у Горњем Милановцу, у којој се налази сачувана архива окружног начелства и окружног суда Округа рудничког још од тридесетих година прошлог века.

У нашој историској књижевности не постоји ни једно дело у коме би се говорило о влади уставобранитеља овако како сам је ја схватио. Изузетак би била само одлична књига г. Слободана Јовановића, *Уставобранитељи и њихова влада* (1838—1858) (Прво издање 1912, а друго 1925 године). Књига г. Јовановића писана је у сасвим другом правцу него моја. Она се бави претежно уставном историјом. Г. Јовановић у предговору првог издања своје књиге нарочито истиче да то није рад из политичке него из уставне историје. »Због тога у њој се не говори о свим важнијим догађајима и о свим важнијим људима уставобранитељског времена, него само о оним догађајима и само о оним људима који су могли бити од утицаја на наш уставни развитак. Уопште, о политичким догађајима и личностима говори се само узгред; главна је пажња обраћена на политичке идеје, политичке странке или групе, а, нарочито, на политичке установе«.

За разлику од књиге г. Јовановића, мој рад се односи поглавито на политичку историју. У њему се говори о унутрашњој и спољашној политици Србије за време првих једанаест година уставобранитељског режима. Ја сам у њему обратио нарочиту пажњу на све важније историске догађаје и на све оне људе који су били носиоци тих догађаја или узимали већег учешћа у њима.

Поред књиге г. Јовановића вредно је поменути још, од општих списа, дело Јована Ристића, *Спољашни одношаји Србије новијег времена I,* (1887), у коме се, у првим двема главама, говори о политичким догађајима и људима од 1848 до 1856 године, и, необјективно и тенденциозно дело Нила Попова, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Св. Андрејске скупштине* III—IV, (српски превод 1870). Од посебних дела која се баве појединим питањима или догађајима из времена уставобранитељског режима, треба поменути и добру расправу Драгољуба Павловића, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској* 1848/49 године (1904).

Ова моја књига је уствари први део већег рада о владавини уставобранитеља од 1842 до 1858 године. Друга књига, за коју сам већ грађу прикупио и почео је срећивати, носиће наслов: Србија за време Кримског рата.

У целом тексту ове књиге ја сам поред датума дана и месеца по старом календару давао датуме дана и месеца и по новом календару, и обратно. Међутим, у документима, у примедбама, на која сам се позивао у тексту, оставио сам датуме дана и месеца по календару по коме су записани.

Ову студију поднео сам, 18 јануара 1932, Филозофском факултету Универзитета у Београду као тезу за докторски испит. На основу реферата г. г. професора Универзитета Станоја Станојевића, Владимира Ћоровића и Виктора Новака, Савет Филозофског факултета на седници својој од 16 маја 1932 примио је мој рад. Испит је одржан 20 маја 1932 године.

Да сам могао написати ову књигу и да сам је могао штампати помогле су ме многе особе саветима и новчаном помоћу. На првом месту највећу захвалност дугујем својим професорима г.г. Станоју Станојевићу и Владимиру Ћоровићу, који су ме, како за време студија, тако и доцније, свесрдно и у сваком погледу помагали, бодрили и упућивали на рад. Исто тако велику захвалност дугујем својој браћи Сретену, Јовану, Добривоју и Страхињи, који су ме за све време студија, као и доцније, стално новчано помагали и на тај начин ми омогућили да се бавим научним радом. Нарочито ме је у томе погледу задужио мој најстарији брат Сретен. Захвалан сам много: Влади Француске Републике која ми је дала годишњу стипендију; бившем Министру просвете г. Божи Максимовићу, који ми је 1931 године одобрио полугодишње отсуство, те сам могао наставити и завршити започети рад у Архиву Министарства иностраних дела у Паризу и у Државном Архиву у Бечу; Задужбинском одбору Министарства просвете и Задужбинском одбору »Велимиријанума«, који су, први из задужбинског фонда Милана Марића, а други из задужбинског фонда Велимира Тодоровића, новчано потпомогли штампање ове књиге. Много сам захвалан и својим професорима г. г. Николи Вулићу и Драгутину Анастасијевићу, који су ми, како за време студија, тако и доцније, давали веома корисне савете и упутства за рад на науци и који су такође доста допринели да ова моја књига буде штампана. Исто тако сам веома захвалан г. Гргуру Јак-

шићу, професору Универзитета, који ме је упутио како ћу наћи извесна документа, и уступио ми на употребу три Гарашанинова писма из Архива Министарства иностраних дела у Паризу.

За дозволу и за рад на прикупљању грађе по разним страним и нашим архивама, дугујем велику захвалност: управницима и чиновницима Архива Министарства иностраних дела у Паризу и Државног Архива у Бечу, секретару Српске краљевске академије наука у Београду г. Александру Белићу и административном секретару исте академије г. Малиши Радовићу, управнику Државне архиве у Београду г. Ђурђу Јеленићу и секретару исте архиве г. М. Борисављевићу, управнику Народне библиотеке у Београду г. Милошу Зечевићу и његовом помоћнику г. Светозару Матићу, и управнику Државне архиве у Новом Саду г. Димитрију Кириловићу.

Ужице, Илиндан 1932 године.

Драг. Страњаковић.

САДРЖАЈ:

Страна

УВОД . . . . . 1— 34

I *Пад кнеза Милоша 1839* 1

Нахиски кнезови желе да ограниче Карађорђеву власт 1 — Борба кнеза Милоша са својим противницима који желе да му ограниче његову самовољу и неограничену власт 1 — Устав од 1835 и 1838 године 1 — Оставка кнеза Милоша 2 — Рад уставобранитеља у народу да на српски престо дође син или унук Карађорђев 2 — Долазак кнеза Михаила у Србију 3.

II *Михаилова влада* 3

Сукоб између кнеза Михаила и уставобранитеља 3 — Долазак Портиног изасланика у Србију и одлазак истакнутијих уставобранитеља у Турску 4 — Измирење кнеза Михаила са уставобранитељима и њихов повратак у Србију 5 — Рад уставобранитељских вођа у народу против кнеза Михаила 5 — Уставобранитељи припремају план да побуне народ против кнеза Михаила и његове владе 5 — Долазак Шекиб-ефендије у Београд 6.

III *Вучићева револуција* 6

Почетак буне против кнеза Михаила и одлазак Вучића из Београда преко Панчева у Крагујевац 6 — Кнез Михаило полази са војском и народом против бунтовника 8 — Кнез Михаило пред Крагујевцем 12 — Организатори буне у Округу пожаревачком 13, смедеревском 15, јагодинском, ћуприском и крушевачком 15, шабачком 16 — Рад Кнежеве владе на помагању кнезу Михаилу у борби против револуционара 16 — Држање Ћамил-паше за време револуције од 7 дана 19 — Издајство Милутина Петровића Ере и мајора Вучковића 21.

IV *Пад кнеза Михаила* 23

Кнез Михаило распушта народ у Жабарима 23 — Кнез Михаило одлази у Земун 23 — Вучић долази

Страна

на Врачар 23 — Вучић заказује скупштину за избор новог кнеза 24.

V *Главни узроци Михаиловом паду и Вучићевој револуцији* 25
Узроци Михаиловом паду 25 — Узроци Вучићевој револуцији 26.

VI *Држање Турске, Аустрије, Русије и Француске за време Вучићеве револуције* 29
Држање Турске 29, Аустрије 30, Русије 31, Француске 31.

VII *Везе уставобранитељских вођа са претставницима Пољске емиграције* 31
Долазак агента пољске емиграције доктора Леноара у Србију 32 — Фрања Зах у Београду 33.

ГЛАВА ПРВА.

ТЕШКИ ДАНИ УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА 35—78

I *Порта потврђује избор новог кнеза* 35
Одлазак Алексе Симића у Цариград 35 — Прво уставобранитељско министарство 36.

II *Акција кнеза Михаила и његових присталица у иностранству* 37
Кнез Михаило шаље депутацију у Цариград 37 — и у Петрограду 37 — Филипсборн повереник кнеза Милоша у Бечу 38 — Рад кнеза Милоша у Бечу против кнеза Александра и уставобранитеља 39.

III *Поступање уставобранитеља са Обреновића присталицама* 40
Рђаво поступање уставобранитеља са официрима и чиновницима који су били одани кнезу Михаилу 41 — Уставобранитељска насиља према народу у Мачви и Подрињу 43 — Завера против уставобранитељског режима 44.

IV *Други избор Александра Карађорђевића за кнеза у Србији 15/27-VI-1843* 45
Русија протестује на Порти против незаконитог избора Александра Карађорђевића за кнеза 45 — Руска влада шаље свога изасланика барона Ливена у Србију 45 — Порта пристаје на понован избор кнеза у Србији 47 — Нов управник Београдске тврђаве Хфис-паша 48 — Услови под којим има да се изврши избор новог кнеза 48 — Уставобранитељи заказују нови избор кнеза за 4/16-VI-1843 49 — Избори народних посланика 49 — Долазак Рифат-паше у Јагодину 31-V/12-VI-1843 50 — Долазак Ливенов у Београд 50 — Прва седница народних изасланика у Топчидеру 51 — Преговори о условима под којим има да се изврши избор новог кнеза 52 — Именовање тројице намесника 54 — Долазак руског посланика из Цариграда, Титова, у Земун 55 — Држање кнеза Михаила и Милоша и њихових присталица у Аустрији пред и за време поновног избора српског кнеза 55 — Скупштина поново бира за српског кнеза Александра Карађорђевића 57 — Емигранти у Аустрији жале се руској влади против неправилног и незаконитог избора кнеза 58.

Страна

V *Привремено удаљење Вучића и Петронијевића из Србије и њихов повратак натраг* 58
Руска влада захтева да се Вучић и Петронијевић удаље из Србије 58 — Француски конзул саветује Вучића и Петронијевића да испуне руски захтев 60 — Народна скупштина у Крагујевцу 61 — Вучић и Петронијевић одлазе у Видин 62 — Кнез моли руску владу да дозволи Вучићу и Петронијевићу повратак у Србију 62 — Вучић и Петронијевић одлазе у Цариград да моле од турске владе да им дозволи да се могу вратити својим кућама 64 — Повратак Вучића и Петронијевића из изгнанства у Србију 64.

VI *Катанска буна* 65
Улазак катана у Шабац 65, Љешницу и Лозницу 66 Пораз катана пред Ваљевом 67 —Кнез и Савет именују Вучића за војводу и дају му пуну власт за угушење буне 67 — Поступање Вучића са народом који је био пришао катанама 67.

VII *Да ли су аустриске власти биле умешане у катанску буну* 68
Преписка између аустриске и српске владе због катанске буне 68 — Српска влада оптужује Обреновиће да су они припремили катанску буну 70 — Кнез Милош одбија свако учешће у организовању преврата у Србији 71.

VIII *Држање Аустрије, Русије, Француске, Енглеске и Турске према уставобранитељском режиму* 73
Држање аустриске владе 73. Држање руске владе 74 — држање француске владе 75 — држање енглеске владе 76.

IX *Држање кнеза Александра Карађорђевића* 77

Страна

ГЛАВА ДРУГА.

УТВРЂИВАЊЕ УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА И ПРВЕ НЕСУГЛАСИЦЕ ИЗМЕЂУ КНЕЗА И УСТАВОБРАНИТЕЉСКИХ ВОЂА . . . . . 78—108

I *Политичке, културне и економске прилике код српског народа у Србији до доласка на престо Александра Карађорђевића и прве две године уставобранитељског режима* 78
Милошева карактеристика 78 — Михаилова карактеристика 79 — Културне, просветне и економске прилике српског народа 79 — Партиски живот у Србији за време уставобранитељског режима 80 — Народна странка 81 — Руска странка 81 — Камарила 82 — Програм народне странке 82 — Обреновића странка 83.

II *Творци и носиоци уставобранитељског режима* 83
Тома Вучић-Перишић 83 — Аврам Петронијевић 84 — Илија Гарашанин 85 — Стојан Симић 86 — Петар Јовановић 86 — Павле Станишић 87 — Паун Јанковић 87 — Стефан Тенка 87 — Стеван Петровић Книћанин 87.

III *Вучић напушта уставобранитеље* 88
Први сукоб између Кнеза и уставобранитељских вођа 88 — Вучић напушта уставобранитеље и оснива руску странку 89.

IV *Акција руске владе посредством Вучића и његових присталица против Кнеза и српске владе* 90
Вучић преко Савета ствара Кнезу неприлике 90 — Кнежева изјава против Вучића 91.

V *Вучићева борба против Кнеза и српске владе* 92
Своју борбу против Кнеза Вучић преноси из Београда у унутрашњост Србије 92 — Кнез поставља Илију Новаковића, Лазара Арсенијевића и Стевана Марковића за саветнике 93.

VI *Унутрашња политичка ситуација у Србији у почетку 1846 године* 92
Стојан Симић и Павле Станишић прилазе руској странци 94 — Држање Порте и њених чиновника према кнезу Милошу 94 — Вест о атентату на кнеза Александра 95.

VII *Посета кнеза Александра Султану у Казанлуку* . . . 96
Одлазак кнеза Александра из Београда у Рушчук Султану у сретање 96 — Кнежева посета Султану у Казанлуку 97.

VIII *Петронијевић напушта своје другове уставобранитеље* 98

Страна

IX *Кнез добија одликовање из Русије* 98

X *Кнежево држање према противницима и уставобранитељима после своје посете Султану* 99
Кнез извршује реконструкцију своје владе 100 — Кнез жели да се приближи Аустрији 100 — Кнежева намера да из владе отпусти Гарашанина 101 — Кнежево држање према члановима Кнегињине породице 101 — Кнежево држање према противницима 102.

XI *Установљење Врховног суда у Београду 1846 године* . 104

XII *Слање питомаца у Аустрију, Немачку, Француску, Русију и Турску* 104

XIII *Попуњавање упражњеног места српског капућехаје у Цариграду 1846 године* 105

XIV *Покушај да се оснује грчки конзулат у Београду* . . . 105

XV *Односи Србије са Влашком* 106

XVI *Држање Аустрије, Француске, Енглеске, Русије и Турске према кнезу Александру и српској влади* . . . 106
Држање Аустрије 106 — Држање Француске 107 — Држање Енглеске, Русије и Турске 108.

ГЛАВА ТРЕЋА.

СРБИЈА 1848—1849 ГОДИНЕ . . . . . 109—132

I *Унутрашња ситуација у Србији у почетку 1848 године* . 109
Какве су биле последице фебруарске револуције у Француској за Аустрију 109 — Унутрашње политичко стање у Србији 109 — Питање даљег опстанка Срба из Аустрије у српској државној служби 110 — Лепљење револуционарних плаката у Београду 110.

II *Акција Обреновића* 111
Долазак кнеза Милоша у Загреб 112 — Долазак кнеза Михаила у Нови Сад 113 — Мере предострожности српске владе да спречи прелазак кнезу Милошу у Србију 113.

III *Петровска скупштина* 113

IV *Сукоби и неспоразуми међу члановима српске владе* . 115

V *Вучићева акција против Кнеза и српске владе* 116

VII *Привремено оснивање сардинског конзулата у Београду* 125

ске *према Србији* 116
Гледиште француске владе на помоћ коју је српска влада послала својој браћи у Војводини 117 — Француска влада жели да потпуно одврати српску владу од Русије 118 — Писмо кнеза Александра Наполеону III 119 — Држање Француске

Страна

према потлаченим народима 120 — Држање Русије према Србији 121 — Држање Порте према Србији 123 — Држање Аустрије према Србији 124 — Држање Енглеске према Србији 125.

VII *Привремено оснивање сардинског конзулата у Београду* 125

VIII *Држање Кнеза и српске владе према страним државама* 126

IX *Питање мађарских и пољских емиграната* 127

Српска влада и питање мађарских, пољских и италијанских емиграната 128 — Питање емиграната који су дошли на турску територију 130 — Прекид дипломатских веза између Турске с једне стране и Русије и Аустрије с друге 130 — Успостављање дипломатских односа између Порте и руске владе 131.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

ДОБА СПОЉАШЊИХ И УНУТРАШЊИХ НЕПРИЛИКА УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА . . 132—174

I *Последице 1848 и 1849 на унутрашњу и спољашњу политику Србије* 132

II *Руске интриге у Србији* 133

III *Вучићева акција против Кнеза и српске владе* 134

IV *Јокића случај* 135

V *Буна старијих гимназиских ученика у Београду* . . 136

VI *Мере предострожности српске владе против опозиције* 136

VII *Сукоб између Кнеза и Гарашанина* 138

VIII *Акције камариле против Гарашанина и Стефана Стефановића* 140

Рад камариле против Гарашанина 140 — Акција камариле против Стефана Стефановића 142

IX *Акција Обреновића против Кнеза и српске владе* . . . 142

X *Одлазак Кнежевог претставника Аврама Петронијевића у Цариград месеца октобра 1851 године* 144

XI *Петронијевићева намера да на Порти покрене српско уставно питање* 145

XII *Питање наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића* 146

1846 године је покренуто први пут питање наследног достојанства у породици Карађорђевића 147 — Книћанин поново покреће 1847 године питање наследног достојанства у породици Карађорђевића 147 — Книћанинов распис свима окружним начелницима, виђенијим и оданим људима Кнезу и појединим црквеним великодостојницима 147 — Одговори окружних начелника Книћанину

Страна

на његов распис 149 — Мишљење Јована Хаџића о покретању питања наследног достојанства 150 — Гарашаниново држање и гледиште на покренуто питање наследног достојанства 152 — Вучић је противан добијању наследног достојанства у породици Карађорђевића 154 — Петронијевић предузима на себе да код Порте ради за наследно достојанство у породици владајућег кнеза 155 — Кнез Чарторијски и његови агенти радили су да кнез Александар добије наследно кнежевско достојанство 155 — Кнез Александар и питање наследног достојанства 156.

XIII *Смрт Аврама Петронијевића у Цариграду 10/22-IV-1853* . 156

XIV *Нови српски капућехаја у Цариграду* 157

XV *Држање Француске, Русије, Аустрије, Турске и Енглеске према Србији* 159

Држање Француске 159 — Француска влада потпомаже Гарашанина у вођењу спољашње и унутрашње српске политике 159 — Држање Русије према Србији 161 — Држање аустриске владе према Кнезу и српској влади 162 — Теја Радосављевић аустриски конзул у Београду 163 — Гарашаниново гледиште на држање аустриске владе према Кнезу и српској влади 163 — Рад аустриског конзула у Београду 164 — Односи између Порте и српске владе 165 — Односи Енглеске и Србије 166 — Сукоби између енглеског конзула у Београду и српске владе 167 — Први сукоб 167 — Други сукоб 168 — Долазак секретара енглеског посланства у Цариграду Алисона у Београд 171 — Како је решен други сукоб између енглеског конзула и српске владе 172.

XVI *Односи Србије са Влашком и Молдавском* 172

XVII *Питање светих места на Истоку* 173

Француски претставник на турском двору покреће код Порте питање повластица које су католици уживали у Јерусалиму 173 — Цар Никола I тражи од Султана да се не промени постојеће стање светих места у Јерусалиму и Витлејему 173 — Руски цар шаље у Цариград свога изасланика кнеза Меншикова да са Портом оконча питање светих места 174.

ГЛАВА ПЕТА.

ИЛИЈА ГАРАШАНИН КАО КНЕЖЕВ ПРЕТСТАВНИК И МИНИСТАР ИНОСТРАНИХ ДЕЛА И ЊЕГОВ ПАД 175—222

Страна

I *Тешкоће кнеза Александра у избору новог претставника* 175

II *Унутрашња политичка ситуација у Србији* 176

III *Гарашанинов »априлски циркулар«* 177

Како су Савет и противници Кнеза и српске владе примили „априлски циркулар“ 177 — Руска влада се изјаснила против Гарашанинова расписа 178 — Резултати и последице „априлског“ расписа 178 Међусобни односи носилаца и бранилаца уставобранитељског режима 179.

IV *Именовање Гарашанина за Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела* 179

V *Гарашанин као Кнежев Претставник и Министар иностраних дела* 180

Гарашанин ставља Вучића у пензију 180 — Вучић протестује код Кнеза 181 — Вучић одлази Гарашанину да се жали што је стављен у пензију 181.

VI *Сукоби између Кнеза и Гарашанина* 182

Питање ко ће бити министар унутрашњих дела у Гарашаниновој влади 182 — Питање размештаја чиновника и постављања једног новог члана у Апелацију доводи до другог сукоба између Кнеза и његове владе 182 — Книћанин се јавља као посредник за измирење Кнеза и Гарашанина 183.

VII *Покушај да се доведе један страни принц на српски престо* 186

Гарашанинов одлазак у Париз 186 — Гарашанин излаже Претседнику француске владе мишљење инстакнутијих Срба и већине чланова Савета како да се поправи унутрашње стање у земљи 186 — Два пројекта о избору новог кнеза 186.

VIII *Измирење Гарашанина са Кнезом* 188

IX *Држање Русије (Гарашанинов пад), Аустрије, Турске, Француске и Енглеске према Србији* 189

Акција руске владе против Гарашанина 189 — Руска влада протестује код Кнеза против „априлског“ расписа 190 — Кнез Александрово писмо Сењавину 191 — Руска влада тражи од Кнеза да се поништн „априлски циркулар“ 192 — Октобарски распис 192 — Руска влада тражи да Кнез отпусти Гарашанина са положаја Кнежевог претставника 194 — Ливеново писмо Кнезу 195 — Туцинданска седница 198 — Како је било држање присутних на Туцинданској седници по Гарашаниновом питању 198 — Тумански саветује Кнезу да испуни руски захтев 200 — Книћаниново мишљење о Гарашаниновом питању 203 — Руси поново траже од Кнеза да отпусти Гарашанина са Претставничког положаја 204 — Гарашанинов пад 205 — Како су страни конзули у Београду примили Гарашанинов пад 205 — Како је Гарашанинов пад примљен у унутрашњости Србије 206 — Нови захтев руске владе 207 — Савет нуди Кнезу потпору и сарадњу у питању решавања новог руског захтева 207 — Кнез одбија нови руски захтев 208 — Односи аустриске владе са српском владом 208 — Како је аустриска влада примила Гарашанинов пад 210 — Односи између Турске и Србије 211 — Турска влада је са задовољством примила Гарашаниново именовање за Кнежевог Претставника 211 — Порта је била мишљења да Кнез и српска влада треба да одбију руски захтев о питању даљег Гарашаниновог опстанка на власти 212 — Питање исељења Турака из Србије 213 — Гарашаниново бављење у Паризу 213 — Француска влада је примила са великим задовољством именовање Гарашанина за Кнежевог Претставника 215 — Француска влада и питање измене такса на стране производе који се увозе у Србију 215 — Француска влада је саветовала Кнеза да не прими руски захтев о удаљењу Гарашанина са власти 216 — Како је примљен Гарашанинов пад у Француској 217 — Односи енглеске и српске владе 218 — Како се држала енглеска влада према Гарашанину за време његовог „преставничества“ 218.

X *Везе кнеза Александра са претставницима пољске емиграције* 219

XI *Питање светих места на Истоку и почетак кримског рата* 220

Неуспех мисије кнеза Меншикова 220 — Цар Никола I издаје заповест команданту руских трупа у Бесарабији да са војском окупира Влашку и Молдавску 220 — Намера аустриског цара да спречи окупацију Влашке и Молдавске од стране руских трупа 221 — Почетак кримског рата 222.

ГЛАВА ШЕСТА.

СРБИЈА ПРЕД КРИМСКИ РАТ . . . . . 223—263

I *Унутрашња политичка ситуација у Србији* 223

Живљи рад Кнежевих противника против Кнеза и српске владе 223 — Вест о савезу кнеза Данила

Страна

са кнезом Михаилом против Кнеза и српске владе 225 — Српска влада тражи од Гарашанина савет како да се држи и шта да ради у тешким унутрашњим неприликама у којима се земља налази 226.

II *Писмо кнеза Михаила српским саветницима од 2/14-VII-1852 године* 226

Садржина Михаиловог писма 227 — Значај Михаиловог писма 228 — Мере предострожности српске владе да онемогући предузету акцију кнеза Михаила 230.

III *Оснивање привремене тајне српске агенције у Паризу* . 230

Предлог за оснивање тајне агенције у Паризу 230 — Избор Јована Мариновића за шефа агенције 231 — Мариновићев одлазак у Париз 232.

IV *Питање наоружања и војничких припрема* 233

Питање набавке оружја у Аустрији 233 — Питање набавке оружја у Француској 234 — Долазак Лубрија, Мондена и подофицира Франсоа Розие-а из Француске у Србију 235 — Поново се покреће питање набавке оружја у Аустрији 237 — Војничке припреме у Србији 238.

V *Премештај муниције, оружја и државног новца из Београда у Крагујевац* 239

VI *Држање Аустрије, Русије, Турске, Француске и Енглеске према Србији* 239

Кнез шаље Алексу Јанковића у Беч 240 — Нагомилавање аустриске војске према српској граници 240 — Гледиште српске владе на присутство већег броја аустриске војске на српској граници 241 — Кнежево држање према Аустрији 243 — Порта се противи аустриским војничким мерама предузетим у близини српске границе 244 — Руска влада одобрава предузете војничке кораке аустриске владе 245 — Долазак аустриског изасланика Мајерхофера у Србију 246 — Значај Мајерхоферовог пута по Србији 247 — Аустриска влада претставља руској влади Србију као центар револуционарних елемената 249 — Политика Аустрије према Србији 249 — Руска влада шаље свога изасланика Фонтона у Србију 250 — Фонтонов рад у Београду 252 — Фонтонов пут по унутрашњости Србије 253 — Значај Фонтоновог бављења у Србији 255 — Држање Порте према српској влади пред кримски рат 255 — Портина намера да у Србију пошаље свога изасланика Шекиб-ефендију 257 — Држање француске

владе пред кримски рат 257 — Француски изасланик Буре у Србији 258 — Питање престижа између француског, аустриског и руског утицаја у Србији пред кримски рат 259 — Држање Енглеске према Србији у ово доба 261.

VII *Први покушај оснивања немачког (пруског) конзулата у Београду* 261

ГЛАВА СЕДМА.

СРБИЈА ПИЈЕМОНТ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА (1842—1853) 263—321

I *Србија Пијемонт Срба* 263

Карађорђева национална идеја уједињења српства 263 — Милошева национална идеја уједињења српства 264 — Милошево интересовање за српски народ под турском влашћу 265.

II *Српско-југословенска национална идеја кнеза Михаила* 266

III *Уставобранитељи прве две године свога режима постављају рад на националном пољу* 267

IV *Југословенски национални и државни програм кнежевине Србије из 1844 год. (Гарашаниново »Начертаније«)* 268

Како је постало „Начертаније“ 268 — Зашто је Гарашанин саставио „Начертаније“ 269 — Садржина „Начертанија“ 269 — Каква је била национална улога Србије по Гарашаниновом „Начертанију“ 271 — „Начертаније“ је било први написани југословенски политички програм 271 — Рад и задатак агената српске владе који раде на националном пољу у разним југословенским покрајинама под турском влашћу 272.

V *Почетак Гарашаниновог рада на националном пољу; његове везе са црногорским владиком Петром II, Арнаутима у Албанији и истакнутијим људима у Херцеговини, Босни, Старој Србији и Бугарској* 274

Гарашанинове везе са владиком Петром II 274; са Арнаутима у Албанији 274, и истакнутијим људима у Босни, Старој Србији и Бугарској 275 — Одлазак Матије Бана из Београда у Сремске Карловце, Загреб, Далмацију и Црну Гору 275 — Рад чланова „демократско-панславистичког клуба“ 278 — Светозар Милетић у Београду 278 — Гарашанинов рад на ширењу југословенске идеје 279 — Две комбинације о питању даље судбине Војводине и југословенских покрајина под турском влашћу 280.

VI *Држање Србије за време српског народног покрета у Војводини 1848-49 године* 281

Срби из Аустрије рачунају на помоћ своје браће

из Србије 281 — Кнез и српска влада потпомажу новцем, оружјем и војском српски народни покрет у Војводини 282 — Книћанин са Србијанцима у Војводини 283 — Српска влада позива Книћанина да се са војском врати у Србију 284 — Книћанинова намера да иде у Беч 286 — Да ли је Патријарх посредством претставника пољске емиграције одржавао везе са француском владом 289 — Книћанинов долазак из Војводине у Србију 290 — Други Книћанинов одлазак из Србије у Војводину 290 — Колико је Србијанаца учествовало у српском народном покрету у Војводини 291 — Оптужбе против Србијанаца 292 — Случај Павла Николајевића 295 — Два супротна гледишта о улози и задатку учешћа Србијанаца у покрету Срба у Војводини 296 — Мањи покрети народа у Босни, Херцеговини и Бугарској 1848 године 297 — Значај догађаја од 1848/49 за Србију у националном и политичком погледу 298.

VII *Рад Гарашанина и српске владе на националном пољу у Црној Гори, Албанији, Босни и Херцеговини, Старој Србији и Гарашанинове везе са Србима из Војводине после 1849* 300

Односи српске владе са владиком Петром II и кнезом Данилом 300 — Питање женидбе кнеза Данила са ћерком кнеза Александра 302 — У Србији се помишља на промену кнеза у Црној Гори 304 — Гарашанинове везе са народом у Албанији 305 — Везе српске владе са хришћанским народима у Босни и Херцеговини 306 — Омер-пашино поступање са хришћанским народом у Босни и Херцеговини 307 — Интересовање енглеске владе за прилике хришћанског народа у Босни и Херцеговини 309 — Оснивање француског конзулата у Сарајеву 309 — Даврил у Босни 310 — Интересовање аустриске владе за Босну 310 — Портин изасланик Ћамил-паша у Босни 311 — Односи српске владе са Србима у Новопазарском Санџаку 311 — Гарашанинове везе са Србима из Аустрије 312.

VIII *Долазак Људевита Гаја у Београд 1852 године* 312

IX *Гарашанинов рад на националном пољу у Бугарској* . . 314

X *Питање подизања католичке цркве у Београду 1852/3* . 316

XI *Резултат рада Гарашанина и српске владе на националном пољу међу Јужним Словенима на крају 1853 год.* 319

Регистар личности 323

Скраћења 229

Штампарске грешке 330

Увод

I Пад кнеза Милоша 1839 године

Још у доба првог српског устанка, одмах по избору Карађорђа за вођу српског народа против Турака, настала је борба између њега и неких истакнутијих људи, махом нахијских кнезова, који су желели да му ограниче власт. Да није дошло до пропасти Србије 1813 године, ова би се борба окончала, вероватно, Карађорђевом победом. Али, када су Турци угушили први устанак, она је привремено скинута са дневног реда, да се настави у обновљеној Србији, после 1815 године, са још више жучности. Кнез Милош је покушавао, и унеколико успевао, да онемогући тежње својих противника, угушујући крваво сваки покрет. Тако су 1816 године Петар Молер и шабачки владика Мелентије Никшић главом платили покушај да изазову незадовољство у народу против Милоша. Ни буна у Београдској нахији марта месеца 1817, чије су вође Сима Марковић и Павле Цукић изгубили главе, није се боље завршила. Покрет Марка Абдуле и Стевана Добрњца, априла 1821, Милош је успео да одмах сузбије; Абдулу примора на предају, а Добрњца натера на бекство преко границе. Буна у Смедеревској нахији јануара —фебруара месеца 1825, чији је главни покретач Миливоје Петровић Ђак платио главом, пролази истим трагом. Исто тако пропао је покушај буне Ђорђа Чарапића у београдском округу, априла 1826, којом је приликом Чарапић био погубљен. Међутим, последња буна Милете Радојковића 1835 године, која је имала за циљ да ограничи Милошеву власт законима, имала је више успеха, иако је тај успех био кратка века. Милош је дао народу устав (т.зв. Сретењски устав) који је на захтев Русије и Турске морао бити укинут већ марта 1835 године.

Али је рад кнежевих противника да сузбију самовољу и неограничену Милошеву власт ипак уродио плодом. Године 1838 Порта је, у сагласности са Русијом, дала Србији т.зв. »Турски устав« у који је била унета и установа Са-

вета од 17 доживотних чланова. По овом уставу, Кнезу је било остављено право помиловања, као и право да уводи законе у живот и да буде главни заповедник војске. Међутим, и у овим правима, Кнез је био ограничен Саветом, који је био једна врста законодавне власти с правом потпуне контроле.[1]

Увођењем у живот устава од 1838 године извршено је одмах и постављање чланова Савета. Кнез Милош је био доведен у такву ситуацију, да је морао поставити за чланове Савета, готово, све саме своје противнике. Исто тако био је принуђен да и за министре узме лица из редова својих противника. Да би се извукао из оваквог тешког положаја и да би се ослободио од својих непријатеља, кнез Милош се реши да, помоћу својих пријатеља, дигне народ на буну. Међутим, буна није успела и Кнежев положај постао је још критичнији. И због тога се кнез Милош 1/13-VI-1839, пошто није могао и хтео по уставу владати, одрекне престола у корист свога старијег сина Милана.[2] Како је Милан, у чију се корист Милош одрекао престола, био тешко болестан, образује се намесништво од тројице чланова: Јеврема Обреновића, Аврама Петронијевића и Томе Вучића-Перишића. Треће недеље по Милошевом силаску с престола умре кнез Милан а Савет донесе одлуку да се за кнеза узме млађи Милошев син Михаило, који се налазио с оцем у Влашкој. Кнез Милош је оклевао да пусти Михаила у Србију. Стога намесници, без Јевремовог учешћа и одобрења Савета, дозволе Карађорђевој жени Јелени и сину јој Александру да дођу у Србију. Савет, пак, са своје стране, користећи се повратком Карађорђевића, одреди Милошу рок до кад мора послати сина у Србију, претећи му да ће, у противном случају, изабрати другога за српског кнеза. Јеврем Обреновић и кнегиња Љубица, плашећи се да Савет може изабрати неког другог за кнеза, договоре се да Љубица оде у Влашку и утиче на мужа да што пре пусти Михаила у Србију.

Уставобранитељи, не знајући да ли ће Милош пустити Михајла, договоре се да народ припремају за избор другога кнеза. Пошаљу једну комисију у народ под изговором да народу »толкује« устав, а уствари да придобије народ за избор новог кнеза. За новог кнеза уставобранитељи су имали намеру да извичу или сина или унука Карађорђевог. Комисија која је отишла у народ да »толкује« устав састојала се од члана Савета Лазара Теодоровића, шефа гарнизоног војинства Илије Гарашанина, члана суда Округа београдског Максима

[1] О правима Кнеза и Савета по уставу од 1838, видети С. Јовановић, Уставобранитељи, 111-129. [2] Попов, III, 4—5; Мемоари Михаиловића, 305—6.

Ранковића и Радована Дамјановића.[3] У самом почетку рада ове комисије у народу, кнез Михаило јави из Влашке да ће ускоро доћи у Србију. Он са својом мајком Љубицом оде новембра 1839 из Влашке у Цариград на поклоњење Султану, где буде добро примљен и од Султана добије титулу »Светли«. Фебруара месеца крене за Београд, где стигне 2/14-III-1840.[4]

II Михаилова влада

Кнез Михаило, исто као и његов отац Милош, није могао владати по уставу од 1838 године; због њега је често долазио у сукоб с уставобранитељима. Заоштреност односа између Михаила и уставобранитеља била је толика, да је Порта морала 1840 послати свога изасланика у Србију да мири завађене стране. Портин изасланик Муса-ефендија стигао је у Београд 28-VI/10-VII-1840.[5] Одмах, у самом почетку, приметило се да је Портин изасланик више наклоњен уставобранитељима него присталицама кнеза Михаила. Али, до коначног измирења никако није могло доћи, јер су обе стране биле непопустљиве. 16/28-X-1840 Муса-ефендија, заједно са својом свитом и 37 Срба уставобранитеља, који су се били раније склонили код паше у град, напусти Београд и крене за Цариград; један део уставобранитеља остане у Видину, а други део, међу којима су били Вучић, Петронијевић и Гарашанин, оде за Цариград. Истога дана, када је Муса-ефендија са уставобранитељима напустио Београд, прешли су у Аустрију: Стојан Симић, Лазар Арсенијевић и Радован Дамјановић.[6]

[3] А Н. Недовршен мемоар кнеза Михаила М. Обреновића о његовој првој владавини; А Н. Кнез Михаило руском пуномоћном министру при отоманској Порти Аполонију Бутњеву, 20-III-1840. Акција уставобранитеља против Обреновића била је врло енергична. Вучић Симић и њихови једномишљеници издаду налог Лазару Теодоровићу, да добро мотри на рад тадашњег Министра унутрашњих дела Ђорђа Протића, не би ли му могао наћи какву кривицу да би га ради тога могли удаљити са свога звања, пошто је он био противан уставобранитељској акцији. У народ се растурале »пашквиле« у којима се говорило против фамилије Обреновића, а хвалила фамилија Карађорђевића. О намери уставобранитеља Аврам Петронијевић је писао својим пријатељима у Цариград. Настојник манастира Манасије идући по народу да купи милостињу, кад га је народ питао за новог Кнеза говорио је да му је зачудо зашто се они толико о њему брину, кад сваки од њих може бити Кнез. »Дигните коју оћете балегу па ће те под њом наћи кнеза« (Недовршен мемоар). И Јован Хаџић био се ставио у службу уставобранитеља, да ради против породице Обреновића. Он је и усмено и писмено хвалио и величао дела Карађорђева (Писмо Михаилово Бутњеву).

[4] Попов, III, 29—32; Српске Новине № 10 (1840); Ивић, 67—8. [5] Попов, III, 52—6; А. Ивић, 69. [6] Попов, 91—2; Ивић, 70—1; Српске на-

Уставобранитељи су успели да придобију за себе у Цариграду симпатије и наклоност тамошњег руског претставника Титова а наскоро затим и благонаклоност руске владе, која посла у Србију свога изасланика барона Ливена да ради на измирењу уставобранитеља и кнеза Михаила. Барон Ливен стигао је у Крагујевац 10/22-III-1842, где се тада налазио Кнез.[7] Русија је желела да на сваки начин измири уставобранитеље са кнезом Михаилом и на тај начин спречи Порту да се, у случају потребе, умеша оружаном силом у српске унутрашње ствари.[8]

Држање Аустрије за време сукоба између уставобранитеља и Михаила било је прикривено. Она се није изјашњавала отворено ни за једну ни за другу страну али је ипак желела да дође између завађених страна до измирења. Она је, вероватно, била више наклоњена уставобранитељима, јер се бојала да се кнез Михаило, ако изађе као победилац из ове борбе, може умешати у унутрашња питања Босне и Бугарске, где су се у ово време били појавили мањи покрети против турске власти. Аустрија је са планом рачунала да ће измирење, ако буде дошло до њега, бити само привидно. У том случају делатност кнеза Михаила и његових противника имала би да се сведе на унутрашњу потајну борбу, у ком би случају српске и југословенске покрајине под туђом влашћу биле поштеђене од националног и политичког утицаја Србије. То је била нарочита жеља Аустрије.

Одласком уставобранитеља из Србије изгледало је да ће се стање у земљи поправити и да ће трвења престати. У овом правцу радили су и Кнез и српска влада. Тада су донете и обнародоване многе корисне уредбе: уредба о војсци, о санитету, о уређењу свештеничког питања, о школском фонду[9] и т. д. Народ је са особитом пажњом пратио Кнежев и владин рад на сређивању унутрашњих прилика у земљи. Све ове уредбе народ је примио без већег протеста. Међутим, народ никако није могао да се помири с тим, што је влада стопу пореза подигла од 5 на 6 талира.[10] Ово повећање пореза искористиће доцније Кнежеви противници у борби против Кнеза.

Крајем 1841, заузимањем Порте, Аустрије и Русије,[11] дошло је до измирења између уставобранитеља и кнеза Михаила. Порта је послала у Србију свога изасланика Еминпашу да уреди сва спорна питања између завађених страна. Емин-паша је дошао у Београд 4/16-XII. Сутрадан, прешао је један добар део уставобранитеља емиграната у Србију;

родне новине № 94 (1840). [7] Попов, 99—101; Ивић 72. [8] Попов 99—100. [9] Српске новине № 41 и 49 (1840). [10] Српске новине № 51 (1841). [11] А Н. Протестација кнеза Михаила Обреновића страним конзулима у Београду и управнику Београдске тврђаве Ћамил-паши, 27-VIII 1842; А Н. Писмо кнеза Михаила руском посланику у Бечу грофу Медиму,

Петронијевић је стигао у Београд 6/18-XII. Изван Србије остали су још, од уставобранитељских вођа, Стојан Симић (који се налазио у Влашкој), Вучић и Милутин Гарашанин који су 4/16-XII-1841 били дошли у Земун. Најзад, дође до измирења између Кнеза с једне и Вучића и Гарашанина с друге стране, те и они дођу у Београд 30-III/11-IV-1842.[12]

Доласком уставобранитеља у Србију, Порта и Аустрија су утицале на Кнеза да узме у своју владу Вучића и Петронијевића. Михаило није никако хтео пристати да у владу узме људе из редова својих противника. Заоштреност односа између Кнеза и уставобранитеља сваким даном постајала је све већа, а потајна борба није никако престајала. Све ово изазове код Порте сумњу, те пошаље свога новог изасланика Шекиб-ефендију, који приспе у Београд 13/25-VIII-1842.[13] Како кнез Михаило никако није хтео попустити, и пошто је и посредовање рускога конзула у Београду код кнеза Михаила за побољшање положаја уставобранитеља пропало, вође уставобранитеља се реше да дигну народ на буну против Кнеза и на тај начин се дочепају власти.

Вођи уставобранитеља, по своме повратку из емиграције у Србију, остали су стално у затегнутим односима са Кнезом и његовом околином, ма да их је Кнез примио доста добро. Двојицу од њих: Јована Вељковића и Јеврема Ненадовића Кнез је, на њихову молбу, примио у државну службу. Вођи уставобранитеља нису никако хтели мировати. Почели су у народу »сејати неслогу и раздор«. Прво су предузели акцију да изазову раздор између Кнеза и његових министара с једне и Савета с друге стране. Преко својих пријатеља у Савету уставобрнитељи су учинили, те је Савет поднео Кнезу акт против његових министара. Од оптужбе је био једино изузет министар финансија Павле Станишић, пошто је он био Вучићев присталица.[14] По своме повратку у Србију, уставобранитељи су, као и други грађани, уживали потпуну слободу. Искоришћујући ову слободу они су имали честе састанке којима су више пута присуствовали управник Београдске тврђаве Ћамил-паша и аустриски генерал из Земуна, Хауер. На овим састанцима је предвиђен и утврђен план за буну. Односи између генерала Хауера с једне стране и браће Симића, Петронијевића, Вучића и Стефана Стефановића-Тенке с друге били су срдачни. Хауер је често одлазио њиховим кућама у Београд и примао њихове посете код своје куће у Земуну.[15]

3-IX-1842. [12] Ивић, 73; Попов, 126—133. [13] Ивић, 74; Попов, 141—143. [14] А Н. Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842.

[15] Ib.; А Н. Протестација Кнеза Михаила страним конзулима у Србији и Ћамил-паши, 27-VIII-1842; А Н. Кнез Михаило грофу Неселроду, 2-IX-1842; А Н. Кнез Михаило великом везиру Реуф-паши, 11-IX-1842; А Н. Кнез Михаило кнезу Метерниху 7/19-IX-1842. Миша Анастасијевић је казао Јовану Станковићу у Земуну, да су се њему Ву-

Долазак Портиног комесара у Београд, Шекиб-ефендије, Кнежеви противници искористе у своје сврхе. Портин изасланик захтевао је од Кнеза да промени своје министре. Кнез, који је имао два састанка са Шекиб-ефендијом, одбије њихове захтеве. Да би се питање промене Кнежевих министара окончало, био је, за 20-VIII/1-IX-1842, заказан и трећи састанак између Кнеза и Портиног изасланика. Кнез је очекивао одговор својих министара поводом оптужбе која је против њих била поднета, па тек онда да даде коначан одговор Шекиб-ефендији.[16] До састанка није могло доћи, пошто је већ 18/30-VIII почела буна у народу.

III Вучићева револуција

Пошто је план за буну био израђен, Вучић, 17/29-VIII-1842, пређе у Земун у Аустрију; Петронијевић, ,пошто је претходно своју породицу одвео у Аустрију, отиде паши у град, а остали истакнутији уставобранитељи који су за буну знали, разиђу се, под изговором да иду својим кућама, по унутрашњости Србије да дижу народ на буну против Кнеза. Да би још више заварали свој траг и дали доказа своје лојалности према Кнезу и српској влади, уставобранитељи, пре свога одласка кућама, предаду Кнезу молбе да их прими у државну службу.[17] Између организатора буне распоред је био учињен тако, да сваки од њих иде у свој родни крај и тамо подигне народ на буну; Петронијевић да иде код Паше у град и да се стара остати у сталним везама са вођама буне у унутрашњости. Вучић је узео на себе главну улогу: да пре кнеза Михаила стигне у Крагујевац и дочепа се »регуларног воинства«, артилерије и муниције која се тамо налазила. За свој циљ организатори буне су били придобили, помоћу новца, Илију Новаковића, »командира регуларног воинства у Крагујевцу«, који је сву војску, по доласку Вучићеву у Крагујевац, превео на страну бунтовника. За своју ствар устаници су били придобили и неколико среских и окружних начелника у унутрашњости Србије.

У Земуну у гостионици код »Златнога лава«, Вучић је одржао двочасовну конференцију са аустриским генералом

чић и Петронијевић поверили да је »генерал Хауер план буне скроио и буном руководио«. Аустриски генерал Унгерхофер казао је Станковићу у Земуну »да је Вранов бивши сектар код Вашћенка, заједно са генералом Хауером, Ћамил-пашом и бунтовницима, радио на паденију кнеза и правителства нашег, да је неку тужбу са неколико хиљада потписа снабдевену у Петроград однео, но тамо је као клеветник српскога књаза, правитељства и господина Вашћенка ухваћен и сада службе лишен« (Јован Станковић Милошу Богићевићу, 2-IV-1843).

[16] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [17] Исто као

Хауером.[18] Из Земуна Вучић оде у Панчево, одакле га, ноћу између 18/30 и 19/31-VIII-1842, турске »каикчије«, заједно са кавазом београдског паше, превезу у Смедеревски град, где га дочека Паун Јанковић »Бања«[19] и настави пут за Коларе.[20] У Коларима је, за рачун бунтовника, прикупио нешто оружаног народа, помоћник смедеревског окружног начелника, Антоније Ранковић, са којим је Вучић продужио пут Крагујевцу. У Гружи у Крагујевачком округу, бивши смедеревски начелник Стеван Петровић Книћанин, а у Лепеници начелник Среза лепеничког Јовица Николић дизали су народ на буну,[21] заказујући му општи састанак за четвртак 20-VIII/1-IX-1842 у Поскуричком Пољу близу Крагујевца, где ће и Вучић са својима бити.[22] По Книћаниновим речима, са састанка у Поскуричком Пољу народ ће учинити питање на надлежне: ко је порез од 5 на 6 талира подигао, ко је пореске новце »побио« и ко је казао да се жировница од народа купи. Стеван Книћанин и Јовица Николајевић сакупили су известан број наоружаних људи с којима је Вучић дошао пред Крагујевац и заузео га.[23] 20-VIII/1-IX око подне, Вучић је био у Белосавцима.[24] Увече истога дана дође у село Трнаву и ноћи у кући Срећка Поповића.[25] Сутрадан продужи пут у Крагујевац. Дође у Поскуричко Поље, где му заповедник војске у Крагујевцу капетан Илија Новаковић, и »надзиратељ« џебане Илија Марковић, предаду војску, топове и џебану за обећану новчану награду.[26] 21-VIII 2-IX-1842 официри и војници заузели су за рачун Вучића Крагујевац. Вучић, на дани му знак »избацивањем пет топова«, пође са народом из Поскуричког Поља и прими за-

---

у 15 примедби. [18] А Н. Кнез Михаило грофу Неселроду, 2-IX-1842; Кнез Михаило кнезу Метерниху, 7/19-IX-1842 и Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [19] Ib.; Алимпић, 32. [20] А Н. Голуб Петровић Помоћник министра унутрашњих дела кнезу Михаилу Обреновићу 20-VIII-1842. Паун Јанковић је дошао, на два сата пре Вучића, у Смедерево. Из Београда је одведен у Смедерево хат Јована Ресавца, на коме је Вучић отишао у унутрашњост Србије (А Н. Голуб Петровић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842.) Стеван Миловановић Хаџи-Баба, »бивши бројач при попечитељству финансија« довео је оседланог хата Вучићу у Смедерево (Голуб Петровић кнезу Михаилу, 20-VIII-1842). [21] А. Н. Кнез Михаило великом везиру Реуф-паши, 13-IX-1842. [22] А Н. Голуб Петровић кнезу Михаилу, 21-VIII-1842. [23] Кнез Михаило виликом везиру Реуф-паши, 13-IX-1842. [24] А Н. Члан Савета Милутин Ђурђевић кнезу Михаилу, 20-VIII-1842. [25] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену 15-XI-1842.

[26] А Н. Мемоар кнеза Михаила барону Ливену 15-XI-1842; А Н. Изјава официра српских против насиља Аврама Петронијевића и Томе Вучића-Перишића, у Земуну, 11-XI-1842. Ову су изјаву дали: Васа Илић капетан, поручници: Мијаило Петровић, Ђорђе Јанковић, Димитрије Дражић, Радивоје Момировић, п.поручници: Милан Антоновић, Васа Лукић, Мића Аћимовић, Петко Томић, Мојсеј Богдановић, Мито Миленковић и Ђока Николић. Сви ови официри, пошто је револуција успела, били су од стране Вучићеве ухапшени, али су успели да се ослободе затвора у Пожаревцу и да побегну у Земун код кнеза Михаила.

узети Крагујевац.[27] По заузећу Крагујевца Вучић је одмах писмено известио проту Матију Ненадовића, а вероватно и остале своје саучеснике у организацији буне. У свом писму Ненадовићу Вучић каже: »Једна главна циљ постигнута је. Крагујевац смо узели. У нашим рукама налазе се солдати, топови и сва џебана. Ја се овде налазим с народом округа крагујевачког а који час очекујем да ми и ћуприско и јагодинско окружје дође, па да се одмах кренем Београду. Гледајте и Ви те са народом ка Београду крените. Г.г. официри и солдати овдашњи сви до једног су ми се заверили да нас неће никако издати, но да ће у воду и у ватру са нама. Ја сам се са народом у Поскуричком Пољу налазио, кад су данас официри са солдатима за нас Крагујевац заузели, које су мени избацивањем пет топова на знање дали, те сам се ја по томе кренуо, овде дошао и Крагујевац примио. Ја сам наредио да солдати иду са мном у Београд и понећу шест топова, и тако воопште Вам могу рећи да нам посао врло добро за руком иде. Само гледајте да и Ви ваш крај уредите и да се у свему добро осигурате и што скорије на опредељеније ваше спешите.

Одмах како ово писмо примите одаберите једно шестседам најотменијих људи из вашег окружја и пошаљите их к мени«.[28]

Док се буна у народу потајно спремала кнез Михаило и његова влада нису могли ништа о њој дознати. Прве гласове о побуни народа у окрузима: београдском, смедеревском и пожаревачком, Кнез је добио 19/31-VIII-1842 у Београду.[29] Извештен званично о почетку буне у народу Кнез је наредио да се одмах писмено обавесте сви окружни начелници о побуни и да им се нареди да народ о буни известе и припреме га за одбрану. Начелника Округа београдског пошаље у народ да га припреми против бунтовника. Јовану Обреновићу и Јовану Мићићу нареди да са неколико стотина оружаних људи похитају Крагујевцу, заузму га и од бунтовника спасу топове и муницију. Затим обавести и управника Београдске тврђаве Ћамил-пашу о почетку Вучићеве буне. Истога дана увече Кнез је добио извештај да је Милутин Гарашанин са својима присталицама ухватио и свезао старешину Среза грочанског Михаила Ризнића, и да је буна у народу узела веће размере. Да би спречио буну у Подрињу, Мачви и Ваљевском округу, Кнез пошаље Помоћника Министра унутрашњих дела Милоша Богићевића »да у ваљевском, шабачком и подринском округу појавивше се тамошње коловоће буне, Матију Ненадовића, Лазара Теодоровића, Ђуку Стојичевића и остале њихове присталице похвата«.[30] Кнез се, затим, реши да лично са регуларном војском из Београда: 600 пешака и 30 коњаника пође бунтовницима у сусрет.[31] Праћен својом свитом, Кнез дојаши на коњу у војну касарну где га целокупно воинство у Београду у паради дочека. Кнез нареди да се од војника формира »кара« и стане у средину са својим саветницима и »начелником војинства« генералом Иваном Даниловићем. Пошто се барјак донесе и стави у средину, Кнез саопшти војницима: »Да је Томо Вучић-Перишић почео у народу буну дизати, која општој погибљи Књаза и отачества грози, да мир и поредак, благостанија и среће отачества нашег, нашу, својих синова (војника) помоћ захтева, рече: да ће он сам лично нас против бунтовника Вучића предводити, и опоменувши нас на нашу у војном закону отачества нашег садржајему дужност према њему и отачеству, нареди да се заклетва под освећеним нашим барјаком, по форми у нашем војном закону садржану положи, која одмах с торжественим восклицанијем и многочисленим Ура!!! торжественише положена буде. Даље опоменуо је Кнез војинство на почитаније и строго повиновање својим официрима и слепу покорност мајору Вучковићу, који потпуно његово поверење ужива и који ће то оправдати делом својим«.[32] Око поноћи, између 19/31-VIII и 20-VIII/1-IX-1842, са »регуларном« војском и већим бројем саветника, Кнез крене из Београда за Крагујевац у нади да ће пре Вучића стићи и заузети топове и муницију која се тамо налази.[33] У два сата после пола ноћи, кнез је стигао у манастир Раковицу где се задржи до свануће, настави пут даље, дође у Рипањ и ту остане на ручку.[34] У Рипњу Кнез дозна од механџије да је, »прошлу ноћ«, долазио Милутин Гарашанин и народ на буну дизао, и да је из Рипња отишао у село Барајево. Кнез одмах пошаље за њим потеру, која га стигне близу села Барајева и позове на предају. Гарашанин опали из своје пушке и нагне бежати. Потера припуца на њега, убије га на кречани код Барајева, главу му отсече а његова три друга жива ухвати. Када је Кнез из Трешње у Раљу дошао, потера га нађе, донесе главу Милутина Гарашанина и дотера ухваћену тројицу његових другова.[35] Сутрадан,

---

[27] А Н. Вучић-Перишић проти Матији Ненадовићу из Крагујевца, 21-VIII-1842. [28] Ib. [29] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842; Изјава официра српских у Земуну, 11-XI-1842; Кнез Михаило великом везиру Реуф-паши, 13-IX-1842. [30] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [31] Ib. [32] Изјава официра, 11-XI-1842.; [33] Кнез Михаило грофу Неселроду, 2-IX-1842; Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [34] А Н. Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 20-VIII-1842.

[35] Ib.; кнез Михаило барону Ливену, 15-XI-1842; А Н. Кнез Михаило претставнику у Београду, 24-VIII-1842. Код Милутина Гарашанина нађено је једно писмо Вучићево у коме му овај јавља »да је све у окружју пожаревачком и смедеревском у реду што се њиног посла тиче, и како он овога часа полази даље«. Вучић затим наручује да му се пошаље Павле татарин да у Коларима остане, а Лука Гарашанин да уређује ствари како најбоље може (Кнез Михаило Протићу, 20-VIII-

21-VIII/2-IX-1842, погинуо је Лука Гарашанин син Милутина Гарашанина. Лука је био жив ухваћен у Чарвану, у својој ливади код Гроцке, па затим погубљен.[36] Из Раље Кнез настави даље пут и стигне истога дана у »сумрак« у Сопот.[37]

У Сопоту Кнез је добио извештај да су неки официри у Крагујевцу спремни да пређу на страну бунтовника. Да би то предупредио, Кнез упути из Сопота, 20-VIII/1-IX, распис »Гарнизоном војинству крагујевачком пехотном и артилериском«, у коме му ставља до знања како је он извештен, »да се међу војском у Крагујевцу налазе неки, а нарочито официри, који су у споразуму са њему противном партајом и који се труде побуну народа против свога кнеза учинити«. Извештавајући их о томе Кнез их опомиње на њихову заклетву којом су кнезу и отачеству обавезали се. »Да би спречио сва могућа средства која отуд произићи могу« Кнез им шаље »началника гарнизоног војинства Ивана Даниловића и поручника Михаила Петровића са једним делом гарнизоног воинства, који ће, Петровић пешадију а Даниловић целокупну војску, под своју команду узети«. У исто време а по истом послу, Кнез је послао у Крагујевац г.г. саветнике: Милутина Петровића, Петра Туцаковића, Арсу Андрејевића и Илију Поповића.[38] Кнез је из Сопота писао своме аћутанту Јовану Обреновићу и начелнику Округа ужичког, Јовану Мићићу, да обадвојица, са по 200 најпоузданијих и наоружаних људи пођу Крагујевцу и тамо да се споразумеју »како с војеним тако и са полициским властима нашим, како би народ тамошњега окружја и тамо гарнизонирајуће регуларно наше воинство с вама у једномишљу били«.[39] Исто тако Кнез је из Сопота упутио писмо саветнику Милутину Ђурђевићу у Орашац да поведе са собом што више народа, пешака и коњаника и среског начелника Живојина Јоксимовића, и да што пре дође у Чумић, где ће и он доћи.[40] Желећи да има сталну везу с Цариградом, Кнез је наредио своме претставнику Ђорђу Протићу у Београд »да настоји, да се цариградска пошта уредно и на време експедира, макар се за исту према данас малом числу мезулскиј коња неколико под кирију по потреби узимало«.[41]

Кнез је, 21-VIII/2-IX, стигао у Жабаре. Близу Жабара

1842). Овом приликом »за показану храброст и конечно изложеније живота свог при победи најопаснијег коловође бунта Милутина Гарашанина«, кнез Михаило је произвео »унтер-официра« Милоша Спасојевића Брку у чин п.поручника (Кнез барону Ливену, 15-XI-1842); А Н. Указ кнеза Михаила издан у Сопоту 20-VIII-1842).

[36] А Н. Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 24-VIII-1842. [37] Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 20-VIII-1842. [38] А Н. Кнез Михаило гарнизоном воинству пехотном и артилериском, 20-VIII-1842. [39] А Н. Кнез Михаило Јовану Обреновићу и Јовану Мићићу, 20-VIII-1842. [40] А Н Кнез Михаило Милутину Ђурђевићу 20-VIII-1842. [41] Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 20-VIII-1842. [42] А Н. Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 21-VIII--1842. [43] Ib.. [44] Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 21-VIII-1842; Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. Према мишљењу кнеза Михаила писмо Вучићево, које је ухваћено код Павла татарина, било је писано руком Алексе Јанковић (Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 21-VIII-1842). [45] Алимпићу, 34. [46] А Н. Изјава официра српских, 11-XI-1842. [47] Кнез

доведен му је и предан Танаско Јовановић, кмет из Пудараца, кога је он, као познатог присталицу Вучића и Гарашанина, дао одмах погубити. Уверен да ће с народом, који му је стално пристизао у помоћ, успети у борби против Вучића, Кнез поручи своме претставнику Ђорђу Протићу »да поуздани људи из Београда, једни друм који води у унутрашњост, а други покрај Дунава и Саве чувају, да не би ко од главних виновника, које треба ухватити, у град (београдски) или у Аустрију умакао. Исти ови људи који чувају стражу, ако би наишли на некога неотачаственика и небрата, ухвате га живог, да би га у рукама имали, а ако то није могуће, слободно га је убити. Томе ће мислим помоћи, те кад би се учинила наредба да се познатим Вучићевцима не дају пасоши, а тако и код конзулата аустриског да се корак учини и овај замоли да аустријске власти не би, на своју страну примиле Вучићевце«.[42] Кнез је наредио своме Претставнику да све извештаје које од њега добија саопшти Савету, макар и кратким путем, и руском генералном конзулу Вашћенку.[43]

Саветници, које је кнез Михаило послао из Сопота у Крагујевац, дознаду успут да се у околини, куда они пролазе, налази Павле татарин послан негде и неким послом од стране Вучићеве. Они пошаљу потеру за њим која га стигне у шуми између Жабара и Ратара, и, пошто се није хтео предати, убију га. Код Павла је нађено Вучићево писмо, писано 21-VIII/2-IX-1842 у Чумићу, Стефану Стефановићу Тенки, начелнику Пожаревачког округа Михаилу Ђорђевићу и помоћнику окружног начелства Антонију Ранковићу. Вучић у писму позива своје пријатеље на буну и извештава их о своме успеху.[44] Затим је код Павла нађено и једно Вучићево писмо за Ћамил-пашу и »Вучићева марама од свиле у којој су била завезана три зрна пшенице«.[45] Кад саветници стигну близу Крагујевца и добију извештај, да га је Вучић већ био заузео, зауставе се и поставе стражу поред реке Лепенице, мислећи »да ће бунтовници како буду чули да је књаз ту, побећи а народ сав кнезу прићи. Но коловођа бунта (Вучић) умео је народ сасвим на своју руку завести и друкчије му свој план претставити говорећи, да Кнез није ту с војском дошао, но да је то војска попечитеља ,која жели народ у лику опасати, да он (Вучић) књаза поштује и да му љуби скут, руку и стопу, и да је на то пошао да кнеза од попечитеља његових ослободи«.[46] 22-VIII/3-IX-1842, кнез Михаило са војском и пратњом стигне у

село Петровац близу Крагујевца (село Петровац удаљено је око 1 сат од Крагујевца) и на путу, под Сушичким Брдом, улогори се и преноћи.[47] Сутрадан Кнез је наредио своме Претставнику у Београду да се обустави даље давање пензије: Вучићу, Петронијевићу, Симићу, Тодоровићу и Проти Ненадовићу.[48] У логору под Сушичким Брдом с Кнезом је било, поред регуларне војске, око 15.000 људи.[49] Кнез Михаило »који није желео да се невина крв народа пролева« увидевши да Вучића без »крвопролитија неће моћи кренути из Крагујевца, реши се и покуша да мирним начином оконча спор са бунтовницима, надајући се да ће на тај начин привући к себи војску и народ који је био уз Вучића. Из Петровца Кнез пошаље у Крагујевац саветника Арсу Андрејевића као свога изасланика да се састане са Вучићем и разговара о условима мира. Као Вучићев претставник био је одређен Богдан Ђорђевић, начелник Среза параћинског. Још у самом почетку разговора Кнежев изасланик Арса, буде на превару убијен од стране Богдана Ђорђевића. У исто време генерал Иван Даниловић, који је са неколико коњаника био ушао у Крагујевац да се обавести о приликама у вароши, буде од стране Вучића картечима дочекан те се једва бекством спасе. После погибије Арсе Андрејевића стану се кметови и од једне и од друге стране састајати и »о узроку међусобне битке разговарати«. Вучић, који је после свога уласка у Крагујевац извукао топове на Метино Брдо, побојавши се, да може доћи до измирења, мане белом марамом и да знак да топови отпочну пуцати и картечима бити лево крило Кнежеве војске на реци Лепеници, која се тек ту била сместила. На први пуцањ топова народ напусти Кнеза и регуларну војске и стане у нереду куд који бежати. Кнез изда наредбу да се војска повлачи избегавајући сваки судар са бунтовницима. Напад Вучићев из топова на Кнеза и његове присталице био је око подне 23-VIII/4-IX, када је Кнез изишао на Сушичко Брдо. У Чумићу Кнез је поставио за заповедника над целокупном војском (вероватно народном) саветника Милутина Петровића Еру, брата Хајдук-Вељковог. Петровић је више био наклоњен Вучићу него Кнезу. Он је још успут од Сушице народу говорио: »да он не зна зашто кнез против Вучића иде, кад он за народ добро ради«.[50]

Поједини официри молили су Кнеза да им дозволи да се сукобе са противничком војском, нападну на топове и освоје их. Кнез им није хтео никако допустити »не желећи да се невина крв народа узалуд пролева«. Из Чумића, Кнез је отишао у Жабаре. Официри који су се налазили под ко-

Михаило Ђорђу Протићу, 24-VIII-1842. [48] Кнез Михаило претставништву у Београду 23-VIII-1842. [49] Кнез Михаило грофу Неселроду, 2-IX-1842. [50] Кнез Михаило Ђорђу Протићу, 24-VIII-1842; Изјава официра,

мандом мајора Вучковића молили су га да им дозволи да одбију бар један противнички напад. Вучковић је био противан њиховој молби. Тако је Кнежева војска морала од Петровца до Жабара отступити како кажу одбегли официри »*без да су пушке опалили*« а противничка војска »без икаквих препона све боља и боља местоположенија задобијати«.[51]

Док су се овако ствари развијале између Кнежеве и противничке војске у Београдском и Крагујевачком округу, било је буне и у другим крајевима. Своју акцију у народу против кнеза организатори буне развили су у Окрузима: смедревском, пожаревачком, крушевачком, јагодинском, ћуприском, шабачком, ваљевском и рудничком, и у некима од њих имали су, у почетку, извеснога успеха.

У Пожаревачком округу главни организатор буне био је Стефан Стефановић Тенка. Он је у Пожаревац дошао 15/27-VIII-1842. Његови помагачи на организовању буне у народу били су: окружни начелник Михаило Ђорђевић и начелник Среза моравског Атанасије Вукићевић. 20-VIII/1-IX-1842 у Пожаревцу се осетило неко комешање народа. 60 оружаних сељака дошло је у варош. Окружни начелник позове к себи кметове пожаревачког примирителног суда и стави им до знања: »куд сав народ пође, да се и они спреме и пођу с оружјем, додавши, ко би остао да му се после глава стсече. Суд дозове себи начелника да га пита, какво је то народно комешање и због чега се и по чијем налогу народ подиже«. Начелник не хтеде доћи. Суд донесе накнадно решење да пошаље два изасланика окружном начелнику и Стефану Стефановићу да их званично упитају, »зашто се народ под оружје купи«. Изасланици се обавесте »Да се народ зато подиже, што је чуо да је дошао царски комесар и оће да га пита 1) Зашто је данак од 5 на 6 талира повишен; 2) Зашто су жировнице од општина одузете и државној каси враћене; 3) Зашто је дукат од 24 на 23 гроша спуштен; 4) Зашто је свештенству плата повишена; 5) Зашто је дозвољено да се шуме секу и попаше праве; 6) Да тражи да се »немачкари« из службе правителствене истерају, јер они ласкају око Кнеза и обрћу га на своју руку, а наши синови презиру и заборављају; 7) Зашто се није водило рачуна о тужби коју је Савет Кнезу поднео противу његових попечитеља: Ђорђа Протића, Цветка Рајовића и Стевана Радичевића и 8) Што се Портином захтеву, да се отпусте попечитељи Протић, Рајовић и Радичевић, није изашло на сусрет«. Сва ова питања која су обухваћена у ових осам тачака, а која су уставобранитељи истакли као узрок буне против Кнеза и српске владе, била су веома популарна и народу.

11-XI-1842; Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [51] Изјава

Од своје стране и Стефановић и Ђорђевић одбили су да кажу по чијем се налогу народ диже на буну, и препоручили су члановима суда да остану на миру, ако не желе да искусе рђаве последице. Истога дана у варош је дошао начелник Среза моравског Атанасије Вукићевић са око 800 коњаника и 200 пешака. Тада је окружни начелник издао наредбу да »скоро половина људи из Пожаревца оду, у петак тамо где Вукићевић буде пошао«. Сутрадан Вукићевић дође у суд под оружјем и »строго препоручи да се претседник суда и најстарији члан спреме и с њим и народом пођу«. Тенка и Вукићевић се спреме за пут, поведу са собом претседника суда и најстаријег члана до Мораве па их са Мораве врате у Пожаревац. Окружни начелник остане у Пожаревцу да сачека још неке среске начелнике да дођу са народом у Пожаревац. Истога дана стигне начелник Среза млавског са 600 коњаника и толико исто пешака па продужи одмах пут к Морави. У суботу 22-VIII/3-IX-1842, после подне, стигне глас у Пожаревац да су Тенка и Вукићевић пребегли у Аустрију, неки од њихових другова да су се склонили у Смедеревски град а остали народ, пошто је у Смедереву саслушао Кнежеву наредбу, један део оде за Крагујевац а други се разиђе својим кућама. Начелник Михаило, не смевши више остати у Пожаревцу, заједно са Раком Хајдук-Вељковићевим и 30 оружаних људи, пође на Мораву. Суд, у споразуму са члановима окружног начелства, успе задржати начелника Среза рамско-пећког да не иде за окружним начелником, већ да остане у вароши. Сресни начелник је био дошао у Пожаревац са још 40 људи да преда сакупљени порез. Затим суд изда наредбу да се скупи око 50 коњаника варошана и сељака, који оду у потеру за начелником Ђорђевићем, ухвате га код скеле на Морави и везана у Пожаревац доведу. Суд га окује и баци у затвор.[52]

Организатори буне у Округу смедеревском били су: саветник Паун Јанковић, помоћник окружног начелника Антоније Мајсторовић, други помоћник окружног начелника Антоније Ранковић и казначеј смедеревског начелства Таса Кузмановић. Зборно место бунтовника било је у Коларима. Народ искупљен у Коларима усколеба се и почне напуштати вође револуције, одлазећи једни својим кућама а други Кнежевој војсци код Крагујевца. Исто тако и сами Смедеревци, који су се у почетку двоумили на чију страну да пристану, пошто им је прочитана наредба Министра унутрашњих дела, почну се спремати да иду Кнезу у помоћ. Кад народ почне да напушта своје вође у Коларима, 21-VIII/2-IX-1842, Ранковић и Кузмановић дођу у Смедерево, уђу у на-

---

српских официра, 11-XI-1842. [52] А Н. Претседник пожаревачког суда Стеван Катић попечитељству правосудија у Београду, 22-VIII-1842; А Н. Копија наставленија кнеза Михаила М. Обреновића дата депутацији

челство, и како је код њих био кључ од касе, узму сав новац који се у њој налазио, па заједно са још неколико грађана из Смедерева, који су били умешани у буну, склоне се у град код Турака.[53]

У исто време, када и »коларски предводитељи«, дошли су у Смедерево и Тенка и Вукићевић са народом. Сви се зауставе пред Љотићевом кафаном и преноће у вароши. Сутрадан, у зору, 22-VIII/3-IX-1842, склоне се у Смедеревски град, а народ који су са собом довели оставе у вароши.[54]

У Окрузима: јагодинском, ћупријском и крушевачком организатори буне против Кнеза били су члан Савета Милосав Здравковић Ресавац, претседник ћуприског суда Јован Вељковић, начелник Среза параћинског Богдан Ђорђевић и командир »кнежевске кавалерије« у Ћуприји Јоца Наумовић. Јован Вељковић сакупи 50—60 коњаника и похита у Крушевац с намером да ухвате Министра унутрашњих дела Цветка Рајовића, па затим оде у Алексинац да тамо, ако може, ухвати окружног начелника Петра Ђорђевића. Милосав Здравковић и Јоца Наумовић оду у Ресаву да побуне народ против Кнеза и његових министара. Богдан Ђорђевић са 1000 људи пређе преко Мораве и улогори се код јагодинског гробља. Његов је задатак био да се постара придобити за бунтовнике јагодинског окружног начелника, и, да побуни народ против Кнеза. Из Јагодине Ђорђевић пожури Крагујевцу у помоћ Вучићу.[55]

У Шабачком округу народ су почели на буну дизати члан шабачког суда Лука Лазаревић и Ђука Стојичевић. Када је у Шабац дошао помоћник Министра унутрашњих дела Милош Богићевић, Стојичевић и Лазаревић били су већ почели акцију у народу и прикупили известан број људи. У Шапцу Богићевић буде извештен да се Лазаревић и Стојичевић са својим људима налазе у селу Врањској код Ђукине куће. Богићевић, са шабачким окружним начелником, неколико чиновника и 40—50 оружаних људи пође у Врањску да ухвати или убије Луку и Ђуку. У Врањској затекне среског начелника Гератовића, који је са својим људима био

одређеној за Петроград. [53] А Н. Претседник смедеревског суда Лазар Арсенијевић кнезу Михаилу Обреновићу у Сопот, 22-VIII-1842; Протестација кнеза Михаила Обреновића страним конзулима у Београду и управнику Београдске тврђаве Ћамил-паши, 8-IX-1842.

[54] А Н. Лазар Арсенијевић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842. Према извештају које је Министарство унутрашњих дела добило, у Смедеревски град код Турака склонили су се: Стефан Стефановић, Паун Јанковић, члан суда Станисав Стефановић, Атнасије Вукићевић, Таса Кузмановић, Антоније Ранковић, Јован Шљивић, Мијалко Димитријевић ћурчија из Смедерева, Сава Милутиновић из Пожаревца и Стеван Хаџи-Баба бројач Министарства финансија. Из Смедеревског града Стефан Стефановић, Ранковић, Кузмановић и Јован Шљивић превезу се на аустриску страну у Ковин, п затим оду у Панчево (Помоћник Министарства унутрашњих дела Голб Петровић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842).

опколио Ђукину кућу у којој су се налазили Лука и Ђука са својом дружином. На позив Гератовића да се предаду бунтовници су одговорили разним погрдним речима »протестујући зашто се данак диже и Швабе у службу примају, а наши синови призиру и заборављају«. Пошто се Лука предао Богићевићу а Ђука не хтеде никако из куће да изађе, Богићевић нареди те се кућа запали и на тај начин примора Стојичевића да му се преда. Богићевић нареди, пошто се и остала дружина Лукина и Ђукина похвата, да се сви одведу у Шабац, окују и баце у затвор.[56]

Прота Матија Ненадовић и Лазар Теодоровић имали су за дужност да у Ваљевском округу организују буну и подигну народ против Кнеза. Они су у својој акцији били спречени. После ухваћеног Вучићевог писма проти Матеји окружни ваљевски начелник Деспот Стефановић притвори га у Ваљеву у »тврди затвор«. Помоћник начелства Округа шабачког Миљко Марковић ухвати с оружаним људима Лазара Теодоровића у Свилеуви и дотера га у Шабац. И Теодоровића је, по налогу Голуба Петровића, требало ставити под »тврду стражу.«[57]

У Рудничком округу није било већег народног покрета против Кнеза. Било је само неколико симпатизера и присталица Вучићевих. Од чиновника на Вучићевој страни су били: помоћник окружног начелника Јефрем Гавриловић и члан Окружног суда Глиша Поповић, преко кога је Вучић био послао писма за проту Матеју и Лазара Теодоровића.[58]

Кнежева влада у Београду трудила се да помогне Кнезу у његовој акцији против револуционара. Она је била у сталној преписци са Кнезом извештавајући га о свима догађајима и променама у Београду и унутрашњости Србије. Влада се исто тако трудила да буде у сталној вези са земаљским властима у унутрашњости, шаљући им разна упутства и наређења. Услед несигурности која је настала на путу за југо-источну страну од Београда, због активнијег покрета у Смедеревском, Пожаревачком, Ћуприском и Јагодинском округу, Министар унутрашњих дела, у сагласности са Министром правде и просвете, реши да се сва писма и разна акта за земаљске власти у унутрашњост шаљу прво у Кнежев главни војни стан, па да се одатле упућују за где су била намењена.[59] Извештино о покрету бунтовника у Крагујевачком и Београдском округу Министарство унутрашњих дела је, под 19/31-VIII-1842, упутило распис свим окружним начелницима, препоручивши им да свакога онога за кога буду дознали да је Вучићев присталица, не обзирући се на чин и звање, одмах ухвате, вежу и у Београд под »строгом стражом дотерају«.[60] Ако се побуњеници не би хтели сами предати а претставници власти немају могућности да их похватају »да их слободно поубијају«. Препоручено је окружним и среским пограничним начелницима да поставе поред границе потребне страже »да не би ко од бунтовника преко границе умакао«.[61] Министар унутрашњих дела, у споразуму са Министром правде, наредио је Окружном смедеревском суду да он, за извесно време, прими на себе полициску власт, пошто је начелство окружно остало без свога начелника и његовог помоћника.[62]

Министар унутрашњих дела, да би спречио даљу акцију бунтовника у Пожаревачком, Смедеревском, Јагодинском и Ћуприском округу, пошаље у ове округе шабачко-ваљевску војску која се налазила у Београду »под предводитељством шабачког окружног начелника Матије Симића и начелника Среза колубарског Николе Ракића«. Распоред је био учињен тако да »Матија Симић са својим људима и потчињеним му начелницима Среза посавско-шабачког Милосавом Зарићем дође у Пожаревац и тамо састави са Милојем Тодоровићем начелником Среза посавског Округа ваљевског«. Пошто у Пожаревачком округу дигну на оружје 2.000 људи, оду у Свилајнац. У Свилајнцу распитају где се налази Милосав Здравковић Ресавац са својим »четовођама, оду против њега и коловође или живе или мртве добаве а чете њихове распу«. Пошто је Матија Симић са својом војском требало да »дејствује из Пожаревца са леве стране Велике Мораве«, Министар унутрашњих дела пошаље Николу Ракића у Смедерево да »дејствује са десне стране Мораве«. Ракићу је било наређено да сакупи што више може народа у Смедеревском округу и затим »оде са војском на Рачу и Баточину за леђа Јовици Николићу и да гледа њега с његовим помоницима ухватити или убити и чету расути му«. Ракићу и Симићу је наређено да одржавају сталне везе и један другог извештавају о своме раду. Симић је био постављен за главног команданта војске с обе стране Мораве. Да би што успешније могли дејствовати против револуционара придодан им је »столо-началник« Маринко Радовановић.[63]

Како су Смедеревски и Пожаревачки округ остали без својих окружних начелника, српска влада, 22-VIII/3-IX-1842,

---

[55] А Н. Голуб Петровић Матеји Симићу и Николи Ракићу заповедницима ваљевско шабачке војске, 23-VIII-1842; А Н. Распис Министарства унутрашњих дела свима окружним начелницима, 23-VIII-1842; Министар правде и просвете Стеван Радићевић кнезу Михаилу, 23-VIII-1842. [56] Милош Богићевић кнезу Михаилу и Министарству унутрашњих дела, 24-VIII-1842. [57] А Н. Голуб Петровић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842. [58] Распис Министра унутрашњих дела окружним начелницима, 21-VIII-1842; А Н. Јован Обреновић кнезу Михаилу, 23-VIII-1842; Голуб Петровић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842; А Н. Тома Вучић Перишић Глиши Поповићу, 21-VIII-1842. [59] Голуб Петровић кнезу Михаилу, 20-VIII-1842. [60] Голуб Петровић кнезу Михаилу, 21-VIII-1842. [61] А Н. Министарство унутрашњих дела у Београду кнезу Михаилу, 21-VIII-1842. [62] Ib. [63] Голуб Петровић Матији Симићу и Николи Ракићу, 23-VIII-1842. Симић и Ракић били су дошли са народом из Ваљевског

пошаље у Пожаревачки округ Степана Катића Претседника Апелационог суда а у смедеревски члана Алепационог Суда Петра Вулићевића, да тамо раде на повратку законитог поретка. Плашећи се да бунтовници могу посести путеве од Београда за Смедерево и Пожаревац, влада је доделила Катићу и Вулићевићу, као пратиоца, начелника Среза посавског, Милоја Теодоровића са 150 коњаника.[61] Влада је исто тако нашла за потребно да и другог члана Апелационог суда Браћинца пошаље у Крушевачки и Јагодински округ да тамо ради на »уничтоженију бунта«. Упућујући Браћинца Кнезу, влада му је предложила или да га пошаље куда га је она одредила, или да га употреби на неко друго место, пошто Апелациони суд више не ради откако су Катић и Вулићевић »на друго определеније отишли«.[65] Из'вештени о буни у Ћуприском и Јагодинском округу, Министар унутрашњих дела издао је наредбу начелнику Округа пожаревачког да скупи једну стотину добрих коњаника и да их под предводитељством неког сигурног лица на брзу руку пошаље у Ћуприју, са задатком, да ослободи начелника Ћуприског округа из апса, и ухвати или убије Јована Вељковића. У исто време препоручено је окружном пожаревачком начелнику да припреми 3—4 топа са потребним прибором и муницијом, »да прикупи изслужившe артилеристе колико је за топове потребно, да би у случају, где буде било потребно, одмах могли бити упућени«. Наређено је Милошу Богићевићу да у Шапцу прикупи што више може војске и пошаље у помоћ Кнезу. Пошто Министарство унутрашњих дела није добило извештаје да ли су сви окружни начелници добили његов распис од 21-VIII/2-IX-1842 бр. 3505, дâ га поново штампати у 400 примерака и послати сваком начелству по 20 »егземплара« ради »обнародовања по варошима и касабама«. Министарство унутрашњих дела је, 23-VIII/4-IX-1842, послало свима окружним начелницима, окруржним судовима, ћумруцима и карантинима по један распис у коме их је известило о најновијим догађајима и предузетим мерама против бунтовника од стране Кнеза и српске владе.[66] Писано је начелнику Среза кључког капетану Ђорђу Атанасијевићу, као човеку оданом Кнезу и влади, да прикупи што више војске и држи је у приправности, и, да сваког онога за кога чује да је саучесник буне против Кнеза и његове владе, хвата или убије без разлике на чин и звање. Како Министарство унутрашњих дела није имало никаква извештаја о расположењу народа у Крајинском округу, тражено је од начелника Атанасијевића да јави како

и Шабачког округа у Београд у намери да иду Кнезу у помоћ. [64] А Н. Ђорђе Протић кнезу Михаилу Обреновићу, 22-VIII-1842; Голб Петровић кнезу Михаилу, 22-VIII-1842. [65] А Н. Стеван Радичевић кнезу Михаилу, 23-VIII-1842. [66] Голуб Петровић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842;

је стање и да ли је ко од чиновника и званичника из овог округа прешао на бунтовничку страну.[67]

Држање управника Београдске тврђаве Ћамил-паше за време револуције од седам дана, било је потпуно јасно. Пошто су Вучић и Петронијевић, у споразуму са Ћамил-пашом, припремали и организовали револуцију, то је он, по себи се разуме, био на страни бунтовника. Паша није крио своју наклоност према бунтовницима. По Кнежевом одласку из Београда паша је послао Вучићу у Коларе свога татарина, по коме је, према мишљењу Ђорђа Протића, вероватно »Петронијевић известио Вучића којим је путем Кнез отишао из Београда и да је Београд остао без заштите«.[68]

У самом почетку буне, када је народ устао на оружје против Кнеза, Паша је казао српском драгоману: »Ето Књазу доказатељства да му је народ веран«. Он је појединим лицима говорио да с Луком Гарашанином има око 15.000 људи, који су пошли против Кнеза и његовог Министарства. Када је у почетку добијао извештаје о успеху бунтовника у појединим окрузима, Ћамил-паша је био веома расположен. Доцније, када је добио извештај о убиству Милутина Гарашанина и поразу бунтовника у Смедеревском, Пожаревачком и Шабачком округу, Паша ни мало није крио своје незадовољство. Његово нерасположење у појединим тренутцима доводило га је до беса. Почео је да напада српску владу и протестује против њене наредбе о одржавању реда и поретка у Београду. Паша је био незадовољан, што је влада предузела извесне мере предострожности да спречи евентуално бекство бунтовничких вођа преко српске границе или у Београдску тврђаву. Ноћу, између 22-VIII/3-IX и 23-VIII/4-IX-1842, Турци су напали српску стражу на Дунаву у којој је било пет људи. Истукли су четири стражара а двојицу од те четворице још и ранили. Тројици су од њих узели оружје које је турски »мулазим« 23-VIII/4-IX-1842 предао српској влади. Она два рањена стражара Турци су најзад везали и у град код Паше отерали. Турци су их у граду приморавали да кажу да им је српска влада заповедила да пуцају на Турке. Пошто они нису то хтели рећи, Паша их је избацио из града. Паша је претио Кнежевом Претставнику да ће послати против њега војнике који ће га везати, њему у град довести где ће га он дати убити. Ћамил-паша је поручио српској влади да он не може да трпи велики број оружаних Срба у вароши. По његову мишљењу, српска стража у вароши могла би бројати највише 16 људи, али, због немирних догађаја у земљи, он дозвољава да се њен број попне највише до 50.

А Н. Распис Министарства унутрашњих дела разним земаљским властима, 23-VIII-1842. № 3572. [67] Голуб Петровић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842. [68] Ђорђе Протић кнезу Михаилу, 21-VIII-1842. [69] А Н. Ђорђе Про-

23-VIII/4-IX-1842 дошло је на Калемегдану до сукоба између српске страже и Турака. Овога дана из Петронијевића куће изашла су 4 човека и пошла у тврђаву. Кад су наишли на српску стражу која их је заустављала, почну пуцати. Двојица стражара су одмах побегла а један је остао да се рве са овом четворицом. Док се ово догађало један Турчин из града опали из пушке на стражара и лако га рани у ногу, те тако она четворица умакну паши у град. Због овог догађаја почео се радознали свет гомилама скупљати на Калемегдану. Паша узме ово као повод да затвори градске капије и напуни топове на Београдској тврђави, пошаље једног мулазима управнику вароши са захтевом, да овај поруши једну шупу која се налазила на »пијаци« а у којој су биле смештене потребне ствари за гашење ватре. Паша је поручио управнику, да ће он сам, са својим људима, порушити ову шупу ако управник то не буде урадио. Кнежев претставник Ђорђе Протић обавестио је руског и аустриског конзула о последњим догађајима и сукобима између српске владе и Ћамил-паше.[69]

Своју наклоност и симпатије према бунтовницима, Ћамил-паша је показао и на тај начин што је неколицини од њих дао уточиште код себе у граду. Поред Петронијевића у град су се још били склонили: Александар Х. Трифковић, Сима Милутиновић, Вучићев зет Стеван, Црногорац Сава, Јован Миливојевић и Спаса Михаиловић.[70]

Из Петровца, кроз село Чумић, Кнез је дошао у Жабаре где се заустави с војском и народом у намери да се ту сукоби са противницима. Одмах по доласку Кнежевом у Жабаре, почео му је са свих страна народ пристизати. У Жабаре је био дошао Кнезу у помоћ и његов стриц Јован заједно са окружним и среским начелницима Округа рудничког а водећи са собом око 2.500 људи.[71] Кнез је у Жабарима имао, које регуларне војске које људи из народа, око 25.000, што је чинило десет пута више, по речима самога Кнеза Михаила, него што је Вучићева војска бројала.[72]

У Жабарима је Кнез предузео све што је могло допринети његовој победи над противнцима. Да би имао још више народа код себе, послао је позиве народу Округа шабачкога и смедеревског, позивајући га да му што пре у већем броју похита у Жабаре.[73] Желећи да се што боље припреми за сукоб с противницима, Кнез је званично овласти и послао 24-VIII/5-IX-1842 из Жабара Николу Ђорђевића и Настаса Логофета окружном начелнику у Пожаревац, да из суда Округа пожаревачког донесу у Кнежев логор: »четири топа са целим такумом, тридесет сандука у фишек увиј

тић кнезу Михаилу, 23-VIII-1842. [70] Ib. [71] А Н. Јован Обреновић кнезу Михаилу, 24-VIII-1842. [72] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-

јеног барута, 500 пушака лани у Русији набављених и у Пожаревац смештених, заједно са довољним количеством кремења«.[74] О истој ствари Кнез је писао начелнику Округа шабачког, Матији Симићу и позвао га да заједно са војском, која се с њим налази, Ђорђевићем и Логофетом, дође к њему у Жабаре.[75] Кнез Михаило, мислећи у Жабарима задржати се неколико дана, тражио је од претставништва у Београду да му пошаље »четири касапина са алатом, једног поткивача са довољним числом коњских плоча и два топа, и, да му се шаље хлеба и соли за војску у већем количеству«.[76]

Војска, која се по Кнежевој наредби улогори у Жабарима, у зору 25-VIII/6-IX-1842, заузме позиције у намери да се сукоби са бунтовницима. »Али кад потера Вучићева стиже и из топова стане картече на нас сипати, и ми јуначки на њих пузати почнемо, а предводитељ народне војске Милутен Ера повиче бијућем се народу: »Бежте браћо! С ким хоћете да се бијете, зар са вашом браћом која устав траже«, и нагне први бежати што и народ учини. Кнез Михаило видећи шта Ера учини, изда заповест регуларном војинству да брзим маршем за њим ступе и упути се Београду. Но тек што се он, за сачувати свој драгоцени живот, удаљио и од регуларног војинства раставио се, мајор Вучковић изда супротну заповест, — да се лагано иде. Бадава смо ми књазу верни официри овом говорили да се брзим маршом за кнезом иде и да се распоред учини да се бунтовници на једном месту дочекају, но мајор Вучковић свагда се на то одговарао да удесна места за то нема, и да се он бунтовника не боји, јер на нас не смеју ударити, и ако би баш и ударили, ми ћемо се до последњег бити. Овај изговор његов био је препредено лукавство којим је он нас све дотле заваравао, док нас бунтовници пристигли нису. Тада истрчи пред фронт поручник Дражић, који је исти дан дежурни официр био, те громким гласом позове војнике да се сете положене заклетве књазу и отачеству и да се јуначки с бунтовницима бију, на које му сви са громким ура одговорише и у супрот њима обрнуше се, но у том магновенију залете се на Дражића капетан Коста Јанковић Баћа, синовац познатог Пауна Јанковића, данас бунтовничког попечитеља правосудија и просвештенија те му пиштољ у прси упре с речима: »Ако ћеш се бити а ти се сам бij, но ја немогу дозволити људима да лудо гину«. На ове речи разјари се Дражић и рече му: »Ти са пиштољем на мене идеш, али те се ја не бојим, затим отпаше сабљу своју и од себе је баци и са голим рукама пође Јанковићу у сукоб да га

XI-1842. [73] А Н. Позив кнеза Михаила народу Округа пожаревачког и смедеревског, 24-VIII-1842. [74] А Н. Кнез Михаило суду Округа пожаревачког, 24-VIII-1842 (На акту стоји погрешно 20 место 24). [75] Кнез Михаило Матији Симићу, 24-VIII-1842. [76] А Н. Кнез Михаило претстав-

сможди. На ово се уплете мајор Вучковић, поручник Матић и још неки, и начну викати да они због њега једног неће да гину, и да смо сви дужни Вучковића слушати, јер је књаз њему заповедничество над војском дао, и ако га ми не слушамо да ће он наша места са унтер-официрима попунити. Видећи ми да нас наша јадна браћа — другови — при даљој противности побити могу, шта смо друго могли чинити, него се судби својој предамо? *У тај пар и сам коловођа бунтовника (Вучић) доспе, а мајор Вучковић истрчи пред њега и шњиме се ижљуби, а нас одмах од фронта удаљи.* Наши јадни војници стајаху као пренеражени гледајући где нови Јуда Вучковић пољубцем једним издаде свога књаза и господара а нас све предаде њему«.

»Мало затим даде Вучић све нас официре преда се позвати, те нам осорљиво рече: »Да ми официри идемо против устава и права народних, да своје интересе гледамо и да Обреновиће слушамо а Обреновићи не слушају царски ферман, нашто њима »викао« је толики топови, зашто је данак 6 талира кад у уставу стоји 5. Затим проспе много тако гадних и поганих речи да би и луд веровати му морао. Затим нас књазу верне официре даде једног по једног преда се довести, одузе нам сабље и поскида епулете и нас пред уста топова стави, где је на нас јака стража пазила. Затим изађе пред фронт, одузе солдатима пушке, заповеди да се са пушака кремење и бајонети скину и муниција одузме, а њи сви 600 под стражу стави«.

»Тако, пошто Вучковић нас Вучићу прдаде, отерају нас с том поруком да ће нас кад на Врачар стигнемо ослободити. Успут ми чујемо да је књаз отишао у Аустрију. Овако пак предани непријатељу, пошто смо на Врачар доведени и у сред логора под строгу стражу стављени и читава два дана и жедни и гладни на жестоком сунцу држани потоваре нас на шест кола и у Пожаревац под стражом отпрате. Док смо били у логору на Врачару својим смо очима видели и ушима слушали како Вучић пред народом нашег књаза ружи и омаловажава говорећи »какав је то књаз, кад народ иде њему да му молбу преда а он од њега бега, он мисли да нико осим њега не може књаз бити. Ја се не отимам да књаз будем. Ја идем за вашу ползу а не за своју као Радичевић што иде и што по 50 јела за сваки ручак поједе а сиротиња ни залогаја леба нема«. На ове речи дода капетан Марковић: »да он ни јдно пиле појео није, а неки по дест јела на дан једу«.[77]

ништву у Београд, 24-VIII-1842. [77] А Н. Изјава српских официра, 11-XI-

IV Пад Кнеза Михаила

У Жабарима, пошто је Кнез увидео издајство Милутина Петровића а лишен топова, распусти народ и крене се, праћен својом коњицом, у Београд. У путу га сустигне Богдан Ђорђевић с »већом четом народа«, нападне на њега и његову пратњу, али буде од Кнежеве коњице јуначки одбијен. У овом сукобу највише су страдали кочијаши и коњи који су носили Кнежев пртљаг; неки су били убијени а неки рањени. После овога сукоба Кнез продужи пут и истога дана, 25-VIII/6-IX 1842, дође »пред Београд«. Бојећи се да не изложи опасности свој живот у Београду, оде у Топчидер и позове к себи руског конзула Вашћенка да се с њим посаветује шта даље да ради. Вашћенков предлог да иде у Београд и склони се код Тамил-паше Кнез није хтео примити, јер би то, према његову мишљењу било »несавесно непријатељу у руке жив се предати«. Кнез је питао руског конзула да ли би могао у његовом стану у Београду наћи заштиту. Вашћенко је одговорио да му он не може јамчити безбедност у своме стану. Гоњен стално од Вучића и његових присталица а бојећи се да не буде убијен, Кнез одлучи да се склони у Аустрију. Око пола ноћи, између 25-VIII/6-IX и 26-VIII/7-IX- 1842, заједно са старешинама који су с њим из Жабара дошли, Кнез се код Бурме превезе преко Саве и оде у Земун. Пре свога преласка у Аустрију, Кнез је поручио и осталим својим чиновницима »за које је знао да ће бити жртве Вучићеве јарости да за њим што скорије следују«.[78] Одмах по Кнежевом преласку у Аустрију и велики број његових присталица, међу којима су били оба његова стрица Јеврем и Јован, известан број саветника, и готово сви »попечитељи« отишли су у Аустрију.[79]

Вучић, који је Кнеза у стопу пратио, пошто се обавестио да је Кнез са својим присталицама прешао у Аустрију, дође, 26-VIII/7-IX-1842, с војском на Врачар и улогори се. Одмах по његовом доласку на Врачар, дођу у његов логор Аврам Петронијевић, Алекса Симић, Милосав Здравковић Ресавац и још неколико истакнутијих уставобранитеља да се договоре шта ће даље радити.[80] Вођи уставобранитеља, у присуству великог броја народа који је по доласку Вучића

1842. [78] А Н. Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. О овом истом питању видети: Ивић, 110—118; Попов, III, 126—149; Л. Ранке, Србија и Турска у XIX веку (превео Ст. Новаковић) (1892), 255—266; Шурмин, 20; А М И Д у П., Изв. из Б., 7-IX-1842; Мита Петровић, Финансије и Установе обновљене Србије до 1842 године I, (1901), 719—20, 934—35. По Петровићу кнез Михаило је, пре но што је прешао из Србије на аустриско земљиште, »сам написао оставк« на кнежевски престо (Финансије и установе обновљене Србије I, 720, 934). Међутим, Михаило уопште није ни помишљао да дâ оставку на српски кнежевски престо. [79] Српске народне новине № 63, (1842); Српске новине № 35, 36 (1842).

дошао на Врачар, реше да се скупштина за избор новога кнеза одржи 1-2/13-14 септембра 1842, а да до избора новог кнеза и његовог потврђивања од стране Порте, државним пословима управљају: Петронијевић, као Претседник Привремене владе, и Томо Вучић-Перишић, који одмах буде проглашен за »предводитеља« народа.[81] Вођ бунтовника Тома Вучић-Перишић, заједно са Петронијевићем и великим бројем њихових присталица, дође 28-VIII/9-IX-1842 у Београд и учини подворење управнику Београдске тврђаве Ћамил-паши и царском изасланику Шекиб-ефендији.[82] Њихов долазак паши у град на подворење поздрављен је пуцањем из топова.[83] Вођи уставобранитеља изјавили су Паши: да су они били пошли са народом из Крагујевца са неком молбом, али, како су од Кнеза остављени, то су морали да образују »привремено правитељство« које ће, до избора новог кнеза, управљати народним пословима.[84]

Овог истога дана Вучић је упутио акт свима окружним и среским начелницима и општинама у коме их је известио »да је кнез са тројицом ГГ. попечитеља и неколико саветника земљу и народ свој без главе оставио и у Немачку побегао. Зато, како је тим његовим бегством високо правленије престало дејствовати до расположенија другог, нужно је час пре да се правленије наше уреди и по сили устава земаљског почне дејствовати. По томе дакле, да би у овом народном делу овде у овом собранију и народ окружја ваљевског с прочим неким скупљеним окружјима и осталим имајућим доћи у општем народном делу содејствовао, препоручује вам се да час пре прикупите од свакога села 6—7 поштених и разумних људи — кметова, с њима и ви, господо капетани, дођите и да наредите да сваки хране понесе колико ће му моћи за 5—6дана бити. Осталом пак народу који код куће остане, препоручите да се ништа не боји, но слободно и мирно своје послове ради и отправља, и да се не би поумио и на какви и чији позив одбегши чиновника у Немачку поћи. Јер шта је било и како су противу нас, народне стране у Жабаре работали, тобоже, да ми, сахрани Боже, хоћемо земљу Турцима предати и т. д. Ко је онде био могао је чути и ведети: и ми, и народ, који смо се овде скупили, не што смо сигурно уверени, да нам се не треба бојати ни Турчина ни никога на свету да ће нас са стране напасти кое су и то говорили, но да и сам премилостиви цар хоће и жели, да се устав земаљски не повреди, него сачува и одржи, тако скупимо се и скупљамо овде да и устав благотворни утврдимо и сачувамо и терете неке преко устава народу натоварене олакшамо, које за све то чинити и расположити има и цар-

[80] Ивић, 82; Попов, III, 150. [81] Попов, III, 150. [82] А Н. Кнез Михаило грофу Неселроду, 2-IX-1842; Ивић, 84. [83] Кнез Михаило великом везиру Руаф-паши, 13-IX-1842.[84] Кнез Михаило грофу Неселроду, 2-IX-

ски комесар дошавши пре десет дана«.[85] Скупштина за избор новога кнеза, као што се требало очекивати, 2/14-IX-1842, на Врачару, изабере једногласно за кнеза сина Карађорђева Александра, дотадашњег ађутанта кнеза Михаила.

V Главни узроци Михаиловом паду и Вучићевој револуцији

Главни узрок кнез-Михаиловом паду у томе је, што је међу саветницима и у војсци имао издајника, као што су били Милутин Петровић Ера, Илија Новаковић, Илија Марковић и мајор Вучковић. Кнезу је недостајао један веран, одлучан и од ауторитета човек, који би се могао ставити на чело народа и војске, и упустити се у борбу с бунтовницима. Затим, у самом почетку буне, Кнез је био лишен топова које је Вучић пре њега заузео у Крагујевцу. Топови, које је Кнез тражио да му се пошаљу из Пожаревца, нису стигли на време. Матија Симић, који је терао топове из Пожаревца, стигао је 27-VIII / 8-IX 1842 близу Врачара. Дознавши да је Кнез прешао у Земун, остави топове Вучићу и с осталим старешинама, који су били с њим, побегне кнезу Михаилу у Земун.[86] Двојица најоданијих присталица породице Обреновића, храбри и одлучни људи, на које се кнез Михаило могао потпуно ослонити, начелник Округа ужичког Јован Мићић и начелник Округа чачанског Стевча Михаиловић, задоцнили су са својим народом који су водили Кнезу у помоћ. 31-VIII / 12-IX 1842 Мићић и Михајловић су дошли у село Трбушницу у Округу београдском, одакле известе писмом кнеза Михаила у Земун где се налазе и да су собом довели око 15.000 људи. У Трбушници Михаиловић и Мићић добију глас да су бунтовници поставили »новог кнеза и ново правленије«.[87] Кад су Вучић и Петронијевић били обавештени о доласку Мићића и Михајловића с велким бројем народа у Трбушницу, писмено их позову да распусте народ па да обадвојица дођу у Београд и увере се, »како они нису сами подигли буну, већ да је то била воља два цара«.[88] Ћамил-паша је са своје стране, на молбу уставобранитеља, послао Мићићу у логор једнога свога чиновника и ставио му до знања »да се он не би усудио с војинством својим противу Вучића, јер ће тиме показати да оружје своје противу самога Султана управља«.[89] Мићић и Михајловић, после дужег саветовања, распусте народ који су са собом имали; Мићић се врати својој кући у Чајетину, а Михајловић оде у Београд

1842. [85] А Н. Тома Вучић-Перишић капетанима Окружја ваљевског и Општини ваљевској, 28-VIII-1842. [86] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [87] Мемоари Михајловића, 184—185; А Н. Писмо кнеза Михаила грофу Медиму, 7-IX-1842. [88] Мемоари Михајловића, 183.

и преда се бунтовницима.[90] Вучић, не сачекавши одговор од Стевче и Мићића, пође с војском против њих, али, кад у путу чује да су они распустили народ, врати се опет на Врачар, »где разапне чадоре, које число више од 60 бројало се«.[91] Око 5.000 људи које је Начелник Министарства унутрашњих дела Милош Богићевић био прикупио у Шабачком и Подринском округу, није Кнезу била од користи: он је још у Жабарима, пре него што су му ови стигли у помоћ, распустио народ који је имао уза себе.[92] Кнез се исто тако није могао користити ни оним бројем народа који је био сакупио Јован Арсенијевић, чекајући у Паланци од Кнеза упутства »где ће ову војску кренути«.[93]

Главни узрок револуцији 1842 био је тај, што су уставобранитељи хтели на сваки начин да се дочепају власти, чему се Кнез противио. Сви покушаји да се дође до измирења између Кнеза и његових присталица с једне стране и уставобранитеља с друге, остали су безуспешни. Кад мирним начином нису могли доћи до власти, уставобранитељи реше да то покушају помоћу буне. Циљ и задатак уставобранитеља био је јасан и одређен. Они су хтели узети власт у своје руке и приморати кнеза Михаила: или да се одрекне престола, као што су учинили са његовим оцем Милошем, или да побегне из Србије и на тај начин остави престо у Србији празан. Уставобранитељи су, вероватно, и пре почетка буне одредили за новог кнеза Александра Карађорђевића, у чију су корист почели радити још 1839 године. Данас је тешко рећи да ли би уставобранитељи убили кнеза Михаила да су га жива ухватили. По неким верзијама, ако би се њима могло веровати, уставобранитељи би то сигурно учинили пошто су се два пута пре буне носили мишљу да убију Кнеза, његову породицу и известан број Кнежевих министара и саветника. По преласку своме у Земун кнез Михаило је дознао, да су уставобранитељи имали намеру да га се ослободе помоћу атентата; први пут у позоришту а други пут у цркви. По причању Јована Хаџића доктору Ђорђу Мушицком, атентати су били овако организовани. Први предлог је био »да професор Атанасије Николић даде у театру једно преставленије први дан Св. Тројице, које ће како књаза тако и сву породицу, сву Г.Г. попечитеље и совјетнике у театер привући. Тај дан опредељен је био један официр, њихов созаклетник, с једномишљеницима солдатима, а сви созаклетници да понесу пиштоље и јатагане сакривене под хаљинама, па како картина (завеса) дигне се, онда да затворе гвоздена врата и да редом убијају, секу и смрти предају, па онда да беже у град. Но овај план није био целисходан«.[94]

[89]Кнез Михаило грофу Медиму, 7-IX-1842. [90] Ib.; Мемоари Михаиловића, 189—190. [91] Кнез Михаило грофу Медиму, 7-IX-1842. [92] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [93] А Н. Јован Арсенијевић

По другом предлогу »био је опредељен и потплаћен бивши аустриски официр Херкаловић, да кнеза било при уласку у цркву, или при изласку из цркве, на сокаку убије и сам у руке правосуђа преда се, па у то магновеније да созаклетници навале на Г. Г. попечитеље и саветнике и њи покољу па онда прогласе ново правленије«. Но и овај план им није био одобрен, него је изабран трећи план, да се Кнеза ослободе помоћу буне.[95] Изјаву Вучићеву и његових једномишљеника да су с народом пошли кнезу да му предаду неке молбе, па да их је Кнез не хтејући молбе саслушати оружаном руком напао, не треба узимати као озбиљну, већ као демагошку изјаву учињену после свршеног чина. Кнез Михаило побијајући Вучићеве демагошке изјаве, сасвим је добро казао: »Но никада ни до сада није било да је неко идући старијем да преда молбе вукао са собом топове, као што ни глас топова није глас молбе«.[96]

Кнез Михаило бранио се од оптужби које су уставобранитељи износили против њега и његових попечитеља у напред изнетих осам тачака. Што се тиче порезе, Кнез је »на преставленије попечитеља финансија Павла Станишића, да се с пет талира данка не може на крај да изађе нити с приходима расходе застирати, данак с једним талиром повишио. Сво повишеније није из личног користољубља чијег, него само и јединствено опште народне потребе ради учињено, које не само уставу земаљском да није противно, него напротив тога, у истом уставу да изреком стоји, да се Савет стара о количеству и располагању данка, како би се приходом расходи могли застирати«.[97] По уставу шуме су припадале држави — Министарству финансија, те према томе и плод од државних шума припадао је држави. У уставу нема нигде помена да плод од шума припада општинама. Међутим Вучић је, за време свога »началничества«, док је Кнез био у Цариграду, донео (1839) једну уредбу по којој је плодове шума »против устава и на штету обште народне касе, општи-

кнезу Михаилу, 24-VIII-1842. [94] А Н. Милош Станковић Милошу Богићевићу, 3-IV-1843; Мемоар кнеза Михаила барону Ливену 15-XI-1842.

[95] А Н. Станковић Богићевићу, 2-IV-1843. Мушицки саопштавајући ову вест Станковићу, казао му је, како је њему Хаџић рекао »да би он био открио све њихове планове кнезу Михаилу, само да га је хтео за попечитеља свога примити, но будући је његово понуђеније књаз одбио и њега, Хаџића, тим презрењем силно увредио, то му он није хтео јавити, да се о његовој глави и животу целе фамилије ради, и то га је вели непомирљивим непријатељем целе кнежевске фамилије учинило« (А Н. Станковић Богићевићу, 2-IV-1843).

[96] Кнез Михаило великом везиру Реуф-паши, 13-IX-1842. [97] А Н. Копија наставленија кнеза Михаила М. Обреновића дана депутацији одређеној за Петрогрд, састојећи се од претседатеља Совјета Јеврема Обреновића, Помоћника Министарства унутрашњих дела Милоша Богићевића, секретара Савета Константина Богдановића и толмача Симеуна Петровића. Наставленије је дано у првој половини месеца септем-

нама уступио«.[98] Вредност дуката била је пала и у Аустрији у ово доба од 24 на 23 гроша. Да не би народна каса трпела штете, ако би се и даље дукати примали по 24 гроша, који у ствари вреде 23, влада је морала њихову вредност за један грош спустити.[99] О четвртој, петој и шестој тачки Кнез није нашао за потребно да о њима уопше говори, јер је вероватно мислио да свакоме мора бити јасна њихова оправданост. Што се тиче оптужених министара, Кнез се такође веома добро бранио. Према Кнежевом мишљењу, српским уставом Кнезу је дано право да сам бира, именује и поставља своје министре. Порта није нигде себи право задржала да може од Кнеза тражити да се отпусти овај или онај чиновник, пошто је уставом забрањено ма и најмањег чиновника гонити и са звања збацити, док се судски не докаже његова кривица. Кнежева је дужност да сачува народу права која су му уставом одређена. Поред свега овога да би колико толико изашао у сусрет жељама уставобранитеља и Порте, Кнез је повео разговор са Портиним комесаром Шекиб-ефендијом о промени својих министара. Био је заказан и трећи састанак између Кнеза и Шекиб-ефендије, на коме би се ово питање окончало. До њега није дошло јер је буна почела у народу пре заказаног састанка.[100] Кнез је исто тако узео у поступак тужбу Савета против својих министара. Тражио је њихов одговор по уставобранитељској тужби, да би могао питање окончати. Али, док су министри спремали свој одговор, почела је револуција, те је због тога и ово питање остало нерешено.[101]

Уставобранитељи су веома рђаво прошли, у моралном погледу, са својим оптужбама против Кнеза. Они, који су себе називали уставобранитељима, учинише да кнез Михаило овом приликом узме на себе улогу уставобранитеља, чувајући, на основу устава, мир и поредак у земљи и од уставобранитеља и од Турака.

Буни уставобранитеља и неуспеху Михаиловом у борби против њих допринеле су доста и саме прилике у породици Обреновића. Сваки мање истакнутији члан Обреновића породице био је нечим незадовољан и имао је своју посебну политику. Кнегиња Љубица хтела је поново да врати на српски престо свога мужа Милоша. Она почне преко својих и Милошевих пријатеља активно радити да се врати »стари Господар«. Љубица је успела изазвати два пута буну у народу у корист свога мужа, но оба пута без стварног успеха. Први пут у друштву Јована Мићића, кнегиња Љубица придобије за своје циљ Петра Илића Пекету који побуни народ у Пожаревачком и Смедеревском округу. Ноћу између 12/24 VIII и 13/25-VIII 1840 побуњеници пођу Београду и улогоре

бра 1842. [98] Ib. [99] Ib. [100] Ib. [101] Ib. [102] Српске новине № 34 (1840);

се код Мокрога Луга. Кнез Михаило изађе са војском пред њих. Народ кад виде Кнеза пређе на његову страну. Пекета покуша да се бекством спасе, но буде са 23 друга ухваћен и као бунтовник стављен под суд. Суд их све осуди; Пекету, пошто се претходно лиши звања, на четири године робије у лакоме окову у Лозници. Остали су осуђени на лакше казне.[102] Други пут, кнегиња Љубица покуша повратити свога мужа на српски престо преко свога брата Гаје Вукомановића управника царинарнице у Топчидеру. У Колубари се склопи завера против владе. Кад српска влада сазна за ово, 25-VII / 6-VIII-1841, ухапси Вукомановића и још неколицину бунтовника. Приликом суђења суд осуди Гају Вукомановића на 15 година робије у Лозници, пошто се претходно лиши звања.[103] Затим, Јеврем је био противан Милошеву повратку у Србију, али исто тако није трпео Вучића и Петронијевића. Желео је да се они збаце са свога положаја. Преко својих пријатеља стане ширити у народу гласове да саветници сметају Кнезу и да Кнез ништа не може без њиховог питања урадити. Овакве вести изазову народ на буну у Београдском, Смедеревском, Крушевачком, Чачанском, Ужичком и Ваљевском округу. Народ се сакупи и с оружјем пође у Београд. Кад се с Кнезом састане постави му следеће услове: 1) да се влада премести у Крагујевац ради веће сигурности; 2) да се ставе под суд Вучић и Петронијевић и 3) да се врати »стари Господар« који ће моћи стати на пут Турцима и странкама у земљи.[104] После овог народног покрета односи између Кнеза и уставобранитеља постају затегнутији, скоро непријатељски. Други брат Милошев, Јован, био је незадовољан са ађутантским звањем. Он је желео да добије неко друго важније место у административној служби. Једно време се надао да ће доћи за Министра унутрашњих дела. Ово му се место није могло дати због његовог учешћа у напред поменутој буни. Јеврем, који се стално плашио Милошевог повратка у Србију и буне у народу у корист Милоша, увек је био противан свему ономе што би Јован тражио и предлагао.[105]

VI Држање Турске, Аустрије, Русије и Француске за време Вучићеве револуције

Држање Порте према догађајима у Србији, од доласка кнеза Михаила на владу па до избора за новога кнеза Александра Карађорђевића, било је двоструко. У почетку борбе

Недовршен мемоар кнеза Михаила. [103] Српске народне новине № 50, 51 и 64 (1841); Српске новине № 43 (1841). — [104] Српске новине № 17, 18 и 19 (1840); Недовршен мемоар кнеза Михаила.

[105] Мемоари Михајловића, 166—7.

између уставобранитеља и кнеза Михаила, Порта је искрено желела да се противници измире у интересу законитости и јавног поретка у Србији. Истина, она је више била наклоњена уставобранитељима, који су бранили »турски« устав, него самом Кнезу, али ипак зато она није била противна даљем Кнежевом опстанку на престолу. Немири у Босни 1840—41 и устанак хришћана у лесковачком и нишком крају 1841, за које су уставобранитељи на Порти оптуживали кнеза Михаила да заједно са Русијом буни народ, определили су Порту да пређе потпуно на страну уставобранитеља. Порта је и даље радила на измирењу завађених страна, али са жељом, да се то измирење оконча на штету кнеза Михаила и његових присталица а у корист уставобранитеља, да би на тај начин њени штићеници узели власт у Србији у своје руке. Када у томе није могла успети мирним путем она потпомаже Вучића да дигне буну, збаци Кнеза и одмах потврди избор новога српскога кнеза Александра Карађорђевића. Свој пристанак за новога кнеза Порта је образложила тиме, што је кнез Михаило напустио Србију и склонио се у једну страну државу. Према њеном мишљењу, Кнежева је дужност била да, у случају опасности за свој живот, затражи заштиту од команданта Београдске тврђаве у граду. Како он то није учинио, већ својевољно напустио Кнежевину, самим тим он је напустио и српски престо. По уговорима у којима су гарантована српска права, српском народу је дато потпуно слободно право да сам себи бира унутрашње старешине. Према томе, Порта је, по своме мишљењу, урадила само оно што је била њена дужност. Портино је мишљење било у неколико тачно, али, оно се косило с правом наслеђа кнежевског достојанства у породици Обреновића, које је право она сама признала и потврдила кнезу Милошу 1830 године. Дакле, српски престо могао је заузети само неки члан породице Обреновића.

Ослањајући се на наследно право у породици Обреновића и истичући да је избор новога кнеза извршен неправилно и незаконито, Русија је 1843, као заштитница Србије, потпомогнута претставницима страних сила у Цариграду, успела да се изврши понован избор кнеза у Србији.

За време сукоба између кнеза Михаила и уставобранитеља Аустрија се није отворено изјаснила ни за Кнеза ни за уставобранитеље. Ма колико да је желела задржати улогу посматрача догађаја, није јој се жеља испунила.[106]

[106] Свако држање Аустрије види се веома добро и из извештаја француског конзула из Београда од 19 септембра 1842. Француски конзул у своме извештају оптужује Аустрију за њену дволичну улогу за време последњих догађаја у Србији. Аустриски конзул Атанасковић, како каже француски конзул, заједно са осталим страним конзулима у Београду, протествује код београдског паше против побуне коју је Вучић дигао да збаце Кнеза Михаила, али, то ништа не

Она је била више наклоњена уставобранитељима него Кнезу, јер јој је било сумњиво Кнежево држање према Јужним Словенима, Русији, руском утицају у Србији и устанцима у Босни и лесковачком и нишком крају. Аустрија се плашила да, под утицајем Русије, може доћи до већих побуна код Југословена под турском влашћу као и у самој Србији, које би морале имати рђаве последице у југословенским покрајинама под њеном влашћу. Она је желела да потисне утицај Русије на Балкану који је ова вршила помоћу Ђере. Ради свега овога Аустрија није пропуштала ниједну згодну прилику у којој би могла нешто учинити унапред поменутом правцу. Како су уставобранитељи били потпомагани од стране Порте, која се исто тако као и Аустрија борила потајно против руског утицаја на Балкану, и како је кнез Михаило био у бољим односима са Русијом него са Портом, то је Аустрија самим тим била више наклоњена уставобранитељима него кнезу Михаилу. Она ће наскоро после овога променити своју политику према Србији.

Русија је била потпуно незадовољна са променом режима у Србији. Иако је за време борбе између уставобранитеља и кнеза Михаила више била наклоњена уставобранитељима, ипак је искрено желела да дође до помирења између завађених страна. Кад је режим био већ промењен, она се показала одмах као одлучан противник уставобранитеља. Она се никако није могла сложити с тим да је промена режима у Србији свршена без њеног знања и одобрења као заштитничке силе српских права.

Француска је индиректно била умешана у последње догађаје у Србији. Она је помагала акцију уставобранитеља против кнеза Михаила. Француска је, поред Порте, била још једина од страних сила која је, посредством претставника кнеза Чарторијског у Србији и Цариграду, допринела успеху уставобранитеља против Кнеза и промени режима у Србији.

VII Везе уставобранитељских вођа са претставницима пољске емиграције

После неуспелог пољског устанка 1831 велики број избеглица из Пољске, заједно са привременим Претседником пољске владе кнезом Адамом Чарторијским, нашао је уточиште у Француској. Кнез Адам Чарторијски био је признат од многих европских влада за вођу пољских емиграната у

смета аустриском генералу Хауеру, који често прелазио из Земуна у Београдску тврђаву, да буде у блиским односима са пашом с чијом је помоћу Вучић дигао буну. А М И А у П. Изв. из Б., 19-IX-1842; Кнез Михаило кнезу Метерниху 7-19-IX 1842; А Н. Станковић Богићевићу, 2-IV-1843.

Европи. С помоћу француске владе Чарторијски је успео да оснује у Паризу (Hôtel Lambert) свој дипломатски биро, који је био, у неку руку, пољско Министарство иностраних дела. Он је имао своје дипломатске претставнике (агенте) на многим европским дворовима, и веома често је слао поуздане људе да пропутују неку земљу и изврше тамо извесну мисију. Како је, у почетку свога рада у иностранству, његова политика углавном била оријентисана против Русије, то је он радио највише на томе да сузбије руски утицај на Балканском Полуострву и да изазове против Русије мржњу Турске, опомињући је стално колико јој опасност прети од руског утицаја на југословенски народ. Пошто су и Француска и Енглеска биле противне ширењу руског утицаја међу словенским народима, а нарочито међу Балканским Словенима, то Черторијском није било тешко обадве силе придобити за своју ствар. Чарторијски је 1841 основао своју сталну агенцију у Цариграду са Чајковским на челу. Агенција је била у сталним тајним везама с француским претставником у Цариграду; њени чиновници били су снабдевени француским пасошем; служили су се француском поштом за своје извештаје; новце су добијали посредством француске амбасаде у Цариграду, одакле су у случају потребе добијали и накнадне кредите.

Чајковски из Цариграда могао је боље да испита и оцени ситуацију каква је била на Балканском Полуострву, а нарочито међу Јужним Словенима. Он је врло добро увидео да је једино Србија у стању да окупи око себе све Јужне Словене који се налазе под турском и аустријском влашћу. Због тога он шаље, почетком 1842 године, у Србију, као сталног агента пољске емиграције, доктора Леноара, који је у Београду остао годину дана. Леноар се у Београду упозна са кнезом Александром Карађорђевићем, Петронијевићем, Вучићем, Гарашанином и стави их преко писама у везу са кнезом Чарторијским у Паризу, Чајковским и Цариграду и Замојским у Лондону. Утицај Леноаров на кнеза Александра и вође уставобранитеља био је врло велики. Вучић и Петронијевић, 6/18-II-1843, једним писмом се обрате кнезу Чарторијском, у коме су га молили да званично претслави жеље српскога народа код француске и енглеске владе, на што је он пристао. Кнез Чарторијски предузео је одмах акцију у овом правцу и радио је код страних држава да признају промену која је извршена у Србији месеца августа 1842, и да одбрани Вучића и Петронијевића од захтева руске владе да се морају удаљити из земље. И сама промена режима у Србији 1842 није извршена без знања кнеза Чарторијског и његових агената у Цариграду и Београду. Кад су Вучић и Петронијевић 7/19-VIII 1843, на захтев Русије и пристанком Порте, морали напустити Србију, пре свога поласка из Београда, Петронијевић се обратио писмом грофу Замојском у Лондон и изложио му колика је нужна потреба да се он и Вучић што пре врате у Србију. Повратак Вучића и Петронијевића из изгнанства у Београд 28-VIII / 9-IX-1844 сматран је као успех посредовања кнеза Чарторијског и његових агената, који је донео пораст утицаја претставника пољске емиграције на Балканском Полуострву.

Кнез Чарторијски извршио је марта месеца 1843 промену у личностима својих агената у Београду. На место Леноара дошао је, новембра месеца у Србију, Фрања Зах. У Београду је Зах био веома добро примљен. Он је успео да дође у тешње везе са свима министрима и многим истакнутим личностима у Београду. Пошто се Вучић и Петронијевић, који су раније били у преписци с кнезом Чарторијским у Паризу, Чајковским у Цариграду и Замојским у Лондону, нису налазили у Србији кад је Зах дошао у Београд, то се овај трудио и успео да дође у ближи додир са кнезом Александром и његовим Министром унутрашњих дела Илијом Гарашанином. Он је на њих утицао да Србија треба да буде у вођењу своје унутрашње, спољне и националне политике што независнија од Русије и да предузме на себе рад на уједињењу свих Јужних Словена.[107]

Француска влада коју је њен конзул Кодрика обавестио о најновијим догађајима и о демаршу који је он учинио заједно са страним конзулима код Београдског паше, у корист збаченог Кнеза, ставила му је до знања да је демарш био противан њеној политици у Србији и препоручила му да се у будуће уздржи од сличних посредовања. Француски Министар иностраних дела у своме упутству каже Кодрики: »Не упуштајући се у питање докле су страни агенти настањени у Београду имали право да раде као што су радили у овој озбиљној прилици, ја ћу се ограничити, за моменат, да Вам препоручим да се (у будуће) уздржите сваког другог корака који би имао за резултат Вашу интервенцију у стварима које се око Вас догађају. Према томе, и све док од мене не будете добили нове инструкције, Ви ћете се држати резервисано и задовољићете се просто на просто да обављате ваше конзулске дужности«.[108] Француском конзулу у Београду било је изгледа нејасно зашто да му се забрањује, да заједно са својим колегама — страним конзулима у Београду, може у будуће предузимати кораке код Београдског паше у корист законитог реда и поретка који се бунтовници са Вучићем на челу нарушавали. Њему то није било јасно због тога, што није ништа знао о тајној политици француске владе у ово доба коју је она водила посредством кнеза Чарторијског и његових изасланика у

[107] Страњаковић, 7—8. [108] А М И Д у П. Уп. из П. у Београд, 17-X-1842. [109] А М И Д у П. Изв. из Б., 29-IV-1844.

Београду и Цариграду. За ову политику су у Француској знали у ово доба, вероватно, само владалац, претседник француске владе и још неколико истакнутијих политичара и поверљивих људи. Француски конзул није ништа знао о овој политици ни онда кад је у Србију 1843 дошао са француским пасошем[109] Фрања Зах као агент кнеза Чарторијског.[110] И ако је Зах дошао у Србију 1843, за њега је француски конзул дознао тек 1844 године. Плашећи се, да ће се Зах умешати у унутрашње српске ствари које би могле повући одговорност француске владе, Кодрика је упутио Заху озбиљне опомене у погледу његовог држања у Србији.[111] Све ове чињенице јасно нам кажу да су Вучић и Петронијевић пре буне 1842 године били придобили за себе, поред Порте, у неколико и француску владу. Марсел Ханделсман имао је потпуно право кад је рекао: »Le changement en Serbie s'était produit non sans une active participation de ses missions«.[112]

---

[110] Handelsman Marcel, La question d'Orient et la politique Jugoslave du prince Czartoryski après 1840, Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques. Nouvelle série. Novembre—Décembre 1929. Paris, 1929, 9.

[111] А М И Д у П. Изв. из Б., 29-IV-1844. [112] Marcel Handelsman, La question d'Orient et la politique yougoslave du prince Czartoryski, 8.

ГЛАВА ПРВА.

Тешки дани уставобранитељског режима

I Порта потврђује избор новог кнеза

После народне скупштине од 2/14-IX 1842, уставобранитељи су тражили од Порте да потврди избор новога кнеза. Порта се није много двоумила, већ, без споразума са Русијом, потврди ново изабраног кнеза.

Да би обавестили Порту о последњим догађајима у Србији и оправдавали свој поступак, уставобранитељи су послали у Цариград бившег Министра финансија, Алексу Симића, да привремено врши дужност српског капућахије. Дотадањи српски капућахија Јован Антић био је присталица кнеза Михаила. Непосредно после избора новог кнеза, уставобранитељи су известили Антића о последњим догађајима у Србији и наредили му да своју дужност преда Симићу кад буде дошао у Цариград. Смењивање Антића уставобранитељи су објашњавали тиме »што ће Симић као очевидац свих збивших се у Србији догађаја, народно дело у Цариграду, по даном му на тај конац инштрукцијама и по општој жељи народа најбоље заступати моћи, и зато је нађено за сходно, да Антић уступивши Симићу сва дела агенције српске у Цариграду дође у отачество, где ће му се сходно пређашњем звању друго звање дати«.[1] Антић је морао поступити по налогу Вучића и Петронијевића. 21-X/2-XI 1842 Антић је писао кнезу Михаилу да се »20-X/1-XI 1842 сасвим иселио из народног конака, предавши, по налогу турског Министра иностраних дела Серим-ефендије, сву архиву и све коначке ствари бунтовнику Симићу, и настанио се са породицом у Галати«.[2]

---

[1] А Н. Писмо Претседатеља привременог Правленија Аврама Петронијевића и предводитеља народног Томе Вучића Јовану Антићу капућехаји кнеза Михаила у Цариграду, 13-IX-1842.

[2] Антић кнезу Михаилу, 21-X-1842. [3] А М И Д у П. Изв. из Б.,

У Београд је, 4/16-X 1842, приспео татарин из Цариграда са писмом на Ћамил-пашу и Вучића, у коме их Велики везир извештава да је Султан потврдио избор новога кнеза и да ће један, за то одређени Портин изасланик, за 15 дана стићи у Србију са Султановим бератом.[3] Портин изасланик Емин-паша стигао је у Београд 21-X / 2-XI 1842.[4] Вучић и Петронијевић закажу за 26-X / 7-XI 1842 Народну скупштину на Калимегдану на којој ће се прочитати царски берат.[5] 25-X / 6-XI 1842 дошао је у Земун турски посланик у Бечу, Акиб-ефендија, који је ишао на отсуство у Цариград. Емигранти, у споразуму с кнегињом Љубицом, одреде једну делегацију која ће сачекати Акиб-ефендију. На пристаништу је био и генерал Хауер. Кад Акиб-ефендија изађе из лађе узме га генерал Хауер са собом у кола и одвезе у свој стан. Одмах затим дођу код Хауера у Земун Ћамил-паша, Емин-ефендија и Петронијевић. Иако је Акиб-ефендија обећао примити депутацију емиграната, није то учинио, јер га ј генерал Хауер, испративши госте из Београда, одвезао право на пристаниште, где је Акиб-ефендија сео у лађу и отишао у Цариград.[6]

Истога дана, када је на Калимегдану прочитан царски берат, Кнез је издао прокламацију на народ и потписао указ у коме су објављена имена нових кнежевих министара и саветника. За Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела постављен је Аврам Петронијевић, за Министра унутрашњих дела Томо Вучић-Перишић, за Министра правде и просвете Паун Јанковић, за Министра финансија Павле Станишић, за Претседника Савета Стојан Симић а за помоћника Министра унутрашњих дела члан Савета, Илија Гарашанин.[7]

II Акција кнеза Михаила и његових присталица у иностранству

Док су се ствари у Србији овако одигравале, ни кнез Михаило са својим присталицама није седео скрштених руку. Наскоро после свога преласка у Земун, Михаило је 27-VIII 7-IX 1842 упутио протестно писмо Ћамил-паши и свима страним конзулима у Београду. Он у своме писму протестује против незаконитих дела Томе Вучића-Перишића, оглашавајући га, заједно са његовим једномишљеницима, за бунтовника, и чини га одговорним за сав новац који бунтовници буду потрошили без његовог знања, као и за сваку моралну и материјалну штету која би била проузрокована појединим ли-

17-X-1842. [4] Ib., 6-XI-1842. [5] Ib., 13-XI-1842; Попов, III, 161. [6] Богићевић кнезу Михаилу, 27-X-1842. [7] А М И Д у П. Изв. из Б., 13-XI-1842;

цима. Кнез моли све конзуле и Ћамил-пашу »да његову протестацију доставе својим владама, с молбом, да би оне узеле под заштиту његово законитим путем добивено право и забране да се убудуће бунтовним начином власти преотимају«.[8] Кнез је 2/14-X-1842 писмом известио руског Министра иностраних дела грофа Неселрода о последњим догађајима у Србији. Он у писму моли грофа Неселрода да би он »ради васпостављенија законог поретка кнеза и правитељства српског, ово изложеније поднео Њ. В. Императору и Самодржцу Свемилостивом Покровитељу Србије«.[9] Извештавајући великог везира Реуф-пашу о догађајима у Србији, Кнез у исто време улаже свој протест против бунтовничког и незаконитог Вучићевог рада. Он се нада да ће поново бити постављен на своје звање, »пошто он није достојанство српског кнеза ни пушком, ни сабљом, ни топовима, већ путем законим из руку премилостивог цара, сада сретно владајућег Султана, са сјајним његовим бератом, који мисли да је далеко јачи и снажнији него топови Вучићеви, примио, то држи и тврдо се узда да он своје достојанство без законог узрока и законо противним насиљем изгубити не може«.[10] Да би што верније изложио на Порти стање ствари у Србији, претставио догађаје који су се у последње време одиграли и добио царску благонаклоност, Михаило одлучи да пошаље једну депутацију у Цариград. За чланове ове депутаије одреди члана Савета Вула Глигоријевића, начелника Округа смедеревског Петра Поповића, чиновника Константина Раноса и Светозара Давидовића.[11] Пред сам полазак депутације у Цариград извршена је измена у личностима. Као Кнежеви изасланици у Цариград су отишли Петар Поповић, Константин Ранос и начелник полициско-економског одељења у Министарству унутрашњих дела Јован Николић. Депутација је била веома рђаво примљена у Цариграду. Порта није хтела изасланике ни саслушати.[12]

Кнез Михаило известио је и кнеза Метерниха о уставобранитељској буни, оптужујући генерала Хауера као једног од њених организатора.[13] Како је Кнез главну наду полагао у Русију и рачунао на њену потпору за свој поновни повратак на српски престо, одреди једну депутацију да иде у Петроград и изложи руском цару и његовој влади цео ток

Попов, III, 161. [8] А Н. Протестација кнеза Михаила страним конзулима и мухафису београдском Ћамил-паши, 27-VIII-1842 у Земуну. Препис ове протестације налази у А М И Д у П. као додатак конзулском извештају од 7-IX-1842. [9] Кнез Михаило грофу Несељроду, 2-IX-1842. [10] Кнез Михаило великом везиру Реуф-паши, 13-IX-1842.

[11] А Н. Кнез Михаило влашком кнезу Александру Гики у Букурешту. Писмо је писано без датума. По његовој садржини види се да је писано после избора кнеза Александра 2-IX-1842, а пре потврде истог избора од стране Порте.

[12] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [13] Кнез

последњих догађаја у Србији. Депутацији је стављено у дужност, да код руске владе оправда Кнеза од свих оптужаба које је против њега изнео Вучић са својим присталицама. За чланове ове депутације били су одређени: Стеван Радичевић Министар правде и просвете, Милош Богићевић Помоћник Министра унутрашњих дела и секретар Савета Константин Богдановић.[14] Депутација је прво отишла у Беч где је учинила посету аустриској влади, руском посланику у Бечу грофу Медиму и турском посланику Акиб-ефендији. У Бечу је депутација чекала одобрење руке владе да може кренути у Петроград.[15] Кнез је октобра месеца 1842, позвао своје изасланике из Беча да дођу одмах у Земун. Пре свога поласка из Беча изасланици су известили руског посланика, како се они на Кнежев позив враћају у Земун, да би се гроф Медим знао управљати шта ће радити ако буде стигло одобрење руске владе да депутација може отићи у Петроград.[16] Члан депутације Коста Богдановић, за време свога боравка у Бечу, посетио је Михаиловог оца кнеза Милоша. Циљ његове посете био је »да свету покаже како између оца и сина не постоји више никакав неспоразум«.[17]

Према мишљењу кнеза Михаила он би се »поново могао васпоставити на своје право и мир би у Србији могао бити само тако одржан, кад би се Вучић строго казнио, остале коловоће садашњег бунта, заједно са новим кнезом и осталим једномишљеницима ове закону противне партије у Србији, иселили и од границе подаље држали, кад би се сва она лица која су пре тога под његовом владом звања отправљала, а онда Вучићем изагната, на своје место поставила, осим попечитеља које би са другим лицима изменити ваљало, ако би они томе предпријатију на путу били«.[18]

Кнез је имао свог повереника у Бечу, који га је извештавао како стоји његово питање код аустриског и турског двора и активно радио и заузимао се за Кнежеву ствар. Тај Кнежев повереник био је гроф Филипсборн.[19] У нади да му

Михаилу кнезу Метерниху, 7/19-IX-1842. [14] А Н. Писмо кнеза Михаила турском посланику у Бечу Акиб-ефендији 7-IX-1842; кнез Михаило руском посланику у Бечу грофу Медиму, 7-IX-1842 и Наставлениј дато депутацији одређеној за Петроград. У последње време Кнез је извршио промену у члановима депутације. Место Радичевића одређен је Јеврем Обреновић и депутацији је придодан још као толмач Симеун Петровић. Међутим, изгледа да су чланови депутације остали исти који су први пут били одређени. (Стеван Радичевић, Богићевић и Богдановић кнезу Михаилу, 18-X-1842). [15] А Н. Гроф Филипсборн кнезу Михаилу, 2-X-1842. [16] А Н. Стеван Радичевић, Милош Богићевић и Коста Богдановић кнезу Михаилу, 18-X-1842. [17] А Н. Коста Богдановић кнезу Михаилу, 18-X-1842. [18] Наставлениј кнеза Михаила дано депутарцима одређеним за Петроград. [19] О личности грофа Филипсборна нисмо могли ништа дознати изузев мишљења кнеза Милоша о њему. Кнез Милош није имао добро мишљење о грофу Филипсборну. Милош за Филипсборна, у једном писму Вуку Караџићу, каже:

и влашки кнез Александар Гика може помоћи у акцији код Порте, Кнез Михаило се обрати писмом на њега. Пошто му је изложио догађаје и узроке свога страдања, Михаило је молио влашкога кнеза да препоручи своме капућехаји у Цариграду г. Аристарху његову депутацију која је тамо отишла.[20] Поред тога Михаило се и сам обратио писмом на саветника руске мисије у Цариграду кнеза Ханџарлију и влашко-молдавског капућехају Николаћа Аристарха, молећи их да се нађу на руци депутацији коју он шаље у Цариград.[21]

Поред влашкога кнеза Михаило је исто тако, посредством свога повереника у Бечу грофа Филипсборна, ступио у везе са молдавским кнезом Михаилом Стурзом.[22] Да би акција кнеза Михаила имала што више успеха на Порти, гроф Филипсборн је сматрао као главну ствар »придобити некога пријатеља у Цариграду«. У толико је било ово потребније, каже гроф Филипсборн, »што овдашњи отомански посланик приуготовљава се Беч оставити и тако једна важна тачка сношенија са Портом отпада«. Сваквог приајтеља Филипсборн је нашао у личности кнеза од Самоса Стевана Богоридиса. Филипсборн је био у добрим односима са молдавским кнезом Михаилом Стурзом. Стурза, пак, био је зет кнеза од Самоса Стевана Богоридиса. Филипсборн се обрати на Стурзу, који се у то време бавио у Бечу, с молбом, да он придобије свога таста Богоридиса, да ради на Порти за Кнежеву ствар. Кнез Стурза одазвао се Филипсборновој молби и обећао му да ће обавестити тачно свога таста о последњим догађајима у Србији и препоручити му да упозна Порту »на сва она зла догодивша се у Србији«. »Кнеза од Самоса, каже Филипсборн, коме су иоле одношења у Цариграду позната, познаје га као вештог и са свим тајнама сераја царског позната човека«.[23] Влашки кнез је био мишљења да закони поредак у Србији треба што пре васпоставити. Он је отишао турском посланику у Бечу Акиб-ефендији, да га обавести о својој акцији. Турски посланик показао се потпуно сагласан с предузетом акцијом и молио га »да нимало не закашњава да би његов таст подобателно настављен и упућен био«.[24]

И кнез Милош је активно радио у Бечу против кнеза Александра и уставобранитеља. Он се често састајао са

»Ко је и какав је његов (Михаилов) Ф. (Филипсборн) то такође врло добро знам и ја и цео Беч и ви а имено да је то врло опасан човек, који ни о чем не говори него о награђенију и то сваком приликом, и који је у стању њему такве рачуне показати, како ће он наћи се у већем чуду него што се нашао у следству дипломације његове и његових саветника (Вукова преписка II, 708). [20] Писмо кнеза Михаила влашком кнезу Александру Гики, (без датума). Кнез Михаило послао је писмо влашком кнезу по Јовану Герману. [21] А Н. Кнез Михаило кнезу Ханџарлији саветнику руске мисије и капућехаји влашко-молдавском Николаћу Аристарху, 13-IX-1842. [22] А Н. Гроф Филипсборн кнезу Михаилу, 5-XI-1842. [23] А Н. Филипсборн кнезу Ми-

руским послаником грофом Медимом, са којим је био, како сам каже, »у најбољем споразумењу«. Пред одлазак Ливенов из Беча у Србију, Милош је, новембра месеца 1842, имао с њим два састанка на којима су се њих двојица »искрено о свему разговарали«. Исто тако Милош се у Бечу неколико пута разговарао са русим послаником у Цариграду, Титовом, кад је овај, путујући из Цариграда за Петроград, задржао се неколико дана у Бечу.[25]

Сви напори кнеза Михаила и његових једномишљеника да се понова поврати на кнежевски престо у Србију, остали су безуспешни. Порта је потврдила први избор кнеза Александра Карађорђевића, а на поновном избору српског кнеза (1843) опет је изабран Александар Карађорђевић.

III Поступање уставобрвнитеља са Обреновића присталицама

Уставобранитељи су веома строго поступали са истакнутим присталицама породице Обреновића, како за време револуције тако исто и за три године после ове. Нарочито су страдали чиновници грађанског и војног реда који су били одани кнезу Михаилу. Довољно је било доказати да је неко од чиновника био присталица кнеза Михаила па да буде гоњен и на разне начине злостављан и зтваран. »Пошто су апсане и друга здања која за затвор служити могу била препуна, сви они који су осумњичени као присталице кнеза Михаила и његове владе, за које се није могло наћи места где би се могли затворити, стављани су у неке рупетине на Врачару, које под ведрим небом стоје. Да би што више огорчали судбу овим страдалницима, неки од најбезчеловечнијих привржeника Вучићевих, за угодити већма своме предводитељу, наводе у исте рупе воду од кише која се тих дана у Београду јако излила и бацају на њих разне нечистоте, као бураге и црева од поклате стоке«.[26] Стање затвореника у апсанама било је очајно. Побегли официри из пожаревачког затвора дали су детаљнији извештај како се са њима поступало. Према њиховој изјави они су, кад су били дотерани из Београда у Пожаревац, »били затворени у касарну где су десет недеља у тешком заточењу под тврдим затвором и гладни и жедни провели. Свако сообћеније са њима било је подозрително и казни достојно. Свако од наших сродника и познаника чињено нам доброчинство толковано је као вођење пријатељства са непријатељима отачества, што је највећма забрањено било. Наше супруге, наша браћа и наши очеви нису

хаилу, 9-21-X-1842. [24] Ib. [25] Вукова Преписка, II, 708.
[26] Кнез Михаило грофу Медиму, 7-IX-1842; кнез Михаило ве-

нас смели у тамници нашој походити, нити нам дозволише да нашу децу видимо. Чистота тела, хаљина, спаваонице и преобука било је код ови нељуди највеће преступленије у овом бедном и прекорном стању нашем; још је нашим мучитељима криво било, ако су нам пријатељи наши, изложивши себе свакој опасности, на благ дан штогод бољег јела и тестију воде преко њих послали«.[27] Јован Мићић, који се, пошто распусти војску у Трбушници, склони својој кући у Чајетину, ухваћен је по наредби уставобранитеља и дотеран у Београд. Мићић је у Београду окован у тешке окове и затворен у Београдски град.[28] Старешине народне које су заједно са Мићићем биле: уставобранитељи су такође похватали, оковали и у рупе на Врачару бацили.[29] Да би Мићића што више понизили и исмејали уставобранитељи су наредили те је он онако »окован у тешком гвожђу стављен на једна кола, која су биволице вукле кроз чаршију београдску, опкољен руљом света, са пратњом различитих свирки«.[30] Начелник Округа чачанског Стевча Михајловић, пошто је био ухваћен и стављен у окове, послан је у затвор.[31] Уставобранитељи, да би показали у јавности како раде по закону, одреде једну комисију чија је дужност била да испита све притворене чиновнике. Комисија је заседавала у т. зв. Михаиловој башти у самој београдској вароши, где је и Вучић свој логор, заједно са топовима, преместио са Врачара. Кнез Михаило био је уверен да ће именована комисија радити само оно што Вучић хоће, тим пре »што се она усред логора окружена вооружаним бунтовницима и топовима налази тако, да и најмању искру човечности ако у себи има мора за оно време изгубити«.[32] Стога се кнез Михаило обрати с молбом грофу Неселроду« молећи га за милост царског императорског Величанства ради побољшања судбине његових чиновника у Србији, као и стања са њим прешавшим у Земун његових чиновника«.[33]

Да би се уставобранитељи ослободили свих чиновника за које су знали да су, као државни чиновници, били веома одани кнезу Михаилу, и да би их могли решити њиховог звања, донесу са народом који се био скупио на Врачару следеће решење: »Народ српски на Врачару скупљен, пошто се уверио да сва зла која се толико времена због нарушенија њему дарованих права трпи, произлазе највише од таквих чиновника, који забацивши благо отечества и старање о добром напретку народа, јединствено са својим приватним интересима иду, предложило је привременом правленију проше-

ликом везиру Реуф паши, 13-IX-1842. [27] Изјава српских официра. [28] А Н. Кнез Михаило грофу Неселроду, 9-X-1842. [29] Ib. [30] Кнез Михаило грофу Неселроду, 15-X-1842. [31] Кнез Михаило грофу Неселроду, 9-X-1842; Мемоари Михајловића, 197-9. [32] Кнез Михаило грофу Неселроду, 9-X-1842. [33] Ib. [34] А Н. Писмо Аврама Петрони-

није своје у том састојаће се, да с сви чиновници, били они грађанског или војног реда, који су или на нарушеније народног права ишли, или за такво нису се никада заузимали, из службе правительствене удаље, и тако да се они у сахраниваању својих права од чиновника који су му досада препоне показали обезбеде«.[34] На основу овог решења Вучић и Петронијевић издали су наредбу војном штабу у Београду, да се официри: капетан Васо Илић, поручници: Михаило Петровић, Ђорђе Ранковић, Димитрије Дражић и Радивоје Момировић и п.поручници: Милан Антоновић, Васо Лукић, Мића Аћимовић, Петко Томић, Мијсеј Богдановић, Мита Михајловић, Ђока и Ђорђе Симић« лише свог чина и у присмотри под којом се сад налазе задрже, зато што су свагда на нарушеније земаљског устава тежили и да гледајући на своје особите приватне користи, нису труда жалили право народно нарушити које су у последње време јавно осведочили«.[35] Пошто су се сви ови официри налазили у затвору у Пожаревцу, главни војни штаб у Београду послао је акт »привременог правленија« начелнику Округа пожаревачког, да га саопшти официрима и да решење приведе у дело.[36] Начелство је приступило одмах извршењу дела. Полиција отера све официре у »ливаду код пожаревачке касарне«, а добошом позове народ да присуствује читању акта привременог правленија«. Оптужене официре војници опколе са свих стра-

---

јевића и Томе Вучића Перишића војном штабу у Београд, 29-X-1842.

[35] Ib. Интересантан је начин одбране којом су се официри бранили од уставобранитељских оптужаба. Они кажу: »Прво и прво нека питање буде то: коме је султан у уставу препоручио, да устав чува: да ли нама официрима или кнезу? Ми с друге стране нисмо могли устав друкчије чувати него да нам је наш батаљони командир мајор Вучковић један егземплар устава предао, па да смо сви извадили сабље и никоме недозвољавали да се њега дотакне. Јер нити попечитељство, под именом књаза законом положителна власт, која контроли Савета подлежи, нити Савет законодателна народа заступајућа власт, нису нам у њиховој канцеларији ни завирити, а камо ли дела њихова за цензуру подносити, дали, и тако дакле по нама официрима могао се устав милион пута порушити, јер нам није контрола у том презрењу наложена била. Ми смо по војеном нашем закону и изводу закона војени, на којима су се Вучић и Петронијевић као наместници књажевог достоинства потписали, сооображавајући се онима нама преписаним дужностима, и књазу положеној торжественој заклетви, имали књазу не само противу бунтовника следовати, него за њега и сви изгинути, да клета невера Вучковић гадно дело издаје не учини. Што се пак сад Петронијевић и Вучић туже што смо ми пошли за законим књазем нашим а не за њим, они нека сами себи ову кривицу припишу. Зашто су они у војеном закону казали: »да ће сваки бунтовник стрељан бити, зашто ли су у заклетви војника навели да сваки војник своме књазу мора веран бити«. Боље би сад за њи било, да су они казали уместо тога: »да ће сваки бунтовник бити богато награђен и да сваки војник треба да буде своме законитом кнезу неверан, а врховним поглавицама буна веран и привржен« (Изјава српских официра).

[36] Главни војени штаб началнику Округа пожаревачког, 29-X-1842.

на и у присуству пожаревачких грађана помоћник начелства Ђорђе Смиљанац саопшти им пресуду »привременог правленија«.[37] Поред ових официра који су се налазили у Србији, »привремено правленије« лишило је још чина и звања начелника гарнизоног војинства генерала Ивана Даниловића, »авдитора« Јована Ђорђевића и п.поручнике Живка Ђурђевића и Драгутина Милутиновића, који су се налазили у емиграцији.[38]

Уставобранитељи нису хтели поштедети ни приватна добра Кнежева и његових чиновника који су прешли у Аустрију. Све су чиновничке куће у Београду »попленили«. Кнез у овом погледу најгоре је прошао: заузели су његова добра у Топчидеру, из зграда послугу истерали; стоку која је била пуштена на отаву или била везана у коњушници растерали; сено и сламу спремљено стоци за зиму разнели; Кнежеве зграде у Београду заузели и нардили да се све »кућевне ствари, покућство и намештај« из куће избаце и послузи забранили да долази у зграде. Тако исто су они урадили и са Кнежевим добрима у Пожаревцу, Крагујевцу и другим местима.[39]

Према извештајима који су емигранти добили у Земуну, уставобранитељи нису престајали чинити насиља у народу. У Мачви и у Подрињу народ је био незадовољан.« Ђука Стојичевић толико чини свирепства и толико људи бојем и оковом сакати, да су многи (грађани) у Шапцу од његовог зулума дућане позатварали и из куће не излазе. У овом правцу Турци му иду на руку, јербо људе по граду хватају и по табанима бију. Турци су се осилили и ослободили те узимају од Срба земљу, коју ови већ од 25 година држе, под изговором да је то њихова. Преко Дрине су такође Турци навалили и преотели земљу од Срба што је Мачву нарочито узрујало. Сво оружје и џебану из народа пренели су у Београд. Це-

---

[37] Изјава српских официра. Наскоро пошто су сви били лишени свога чина и звања, официри се уплаше да их тад уставобранитељи као просте људе могу изложити свакој телесној казни и закуну се да сви заједно »своме законом књазу оду ма и то и самог живота стало«. Једно вече кад стража, која их је чувала, заспи, узму све о жици висеће стражарске пушке које понова напуне и на велику капију изађу. Разоружају стражу која је чувала дубровачку скелу, поседају у чамац и превезу се на аустриску страну«. Кад се на овај начин спасу бекством дођу код кнеза Михаила у Земун 7/19-XI-1842. (Изјава српских официра).

[38] А Н. Вучић и Петронијевић војном штабу у Београду, 29-X 1842. Начелник српског војинства генерал-мајор Иван Даниловић имао је око 80 година старости. Био је по рођењу Рус. Служио је у руској војсци пуне 54 године за време царице Катарине, царева: Павла, Александра и Николе I, све до 1833 г. (Изјава српских официра).

[39] А Н. Кнез Михаило турском Министру иностраних дела Саримефендији, 30-IX-1842. Писмо исте садржине послато је истога датума управнику Београдске тврђаве и страним конзулима у Београду.

бана што је била у шабачком округу пренешена је у град и продана Турцима«.[40] Кнез Александар налазио се у унутрашњости Србије. Милош Богићевић у своме писму кнезу Михаилу каже да је Кнез, кад је дошао у Јагодину, »заповедио начелницима да свакога онога бију који се одрекне потписати на акт новог избора у корист његову. Они који се приморaним начином потписују, чине после одласка Карађорђевића тајна собранија, закључују се да ће исчекиваној комисији јавити, како су приморани на онај акт, кога садржаније није им познато, потписати се. Тиранства непрестано трају. Ово дана ухватили су проту београдског, који је био премештен у Ћуприју, да је заједно са попом палилулским Илијом и два богослова хтео побећи на аустриску страну. Док су га довели до полиције тукли су га на мртво име, шта више говори се и то да су му тим нечовечним бојем руку пребили. 30-V/11-VI-1843 тукли су га опет и са угријаним клештима тако мучили, да му је берберин по телу пијавице метати морао. Ово је сам тај берберин приповедао овдашњим земунцима који по Земуну јавно приповедају«.[41]

Кнез Михаило са својим присталицама и кнегиња Љубица служили су се разним интригама да би што више компромитовали уставобранитељски режим. Они су оптуживали уставобранитеље да су организовали заверу против кнеза Михаила и његових стричева Јеврема и Јована, помоћу тројице Београђанина који су требали да их отрују и само због тога били послани из Београда у Земун. Кнез Михаило, извештавајући стране конзуле у Србији, грофа Неселрода, грофа Медима, грофа Титова, Серим-ефендију, кнеза Метерниха и барона Филипсборна о покушају атентата против његове личности, износи и појединости како је атентат организован и како је требао бити извршен. Према његовом извештају атентат је организован у Србији од стране уставобранитеља. Покрет за атентат дао је Шекиб-ефендија казавши »новом правленију да најпре треба фамилију Обреновића искоренити па тек онда Ћамил-паша биће у стању послове правленија по вољи свршавати«.[42] Истрагом, која је вођена у Земуну, није се могло утврдити да ли је завера заиста била организована.

Уставобранитељи са своје стране, као одговор на оптужбу кнеза Михаила за припремани атентат против њега, објаве у »Српским новинама«, 15/27-II-1843, да се у Београду открила једна завера која је имала за циљ да ради »на уништењу ондашњег у Србији владања и законитог поретка« оптужујући кнеза Михаила и његове присталице да су они

[40] А Н. Милош Богићевић кнезу Михаилу, 2-III-1843. [41] А М. Богићевић кнезу Михаилу, 3-V-1843. [42] А Н. Кнез Михаило страним конзулима у Србији, грофу Неселроду, грофу Медиму, грофу Титову, Серим-ефендији, цариградској и петроградској депутацији, кнезу Метерниху и барону Филипсборну, 15-IX-1842; Шурмин, 22—5; А М И Д у П. Изв. из Б. од 26 и 29-IX-1842.

заверу организовали.[43] Као једног од завереника влада је оптужила и ставила у затвор Стевана Јовановића-Цукића[44] који доцније успе да побегне из затвора и да се идуће, 1844 године, стави на чело побуњеника у катанској буни. Колико је било истине у припремању буне у Србији крајем 1842 и почетком 1843 године против постојећег стања, не може се тачно утврдити. То су могле бити и само интимније везе емиграната са својим пријатељима из Србије.

Уставобранитељска влада трудила се да одржи ред и мир у окрузима где су Обреновићи имали доста својих присталица. Ради сваке предострожности влада је 17/29-IV-1843 упутила распис начелницима Округа шабачког, ваљевског, београдског, пожаревачког, крајинског и управитељу вароши Београда, да се »ради одржанија мира и законитости при сваком среском начелству повећа број пандура како коњаника тако исто и пешака«. Свако среско начелство треба да узме још по »15 коњаника добри, поуздани, здрави и одевени а управитељ вароши Београда 50«.[45]

IV Други избор Александра Карађорђевића за кнеза у Србији 15/27-VI-1843 годнне

Промену која је извршена у Србији 1842 без њеног знања и приволе Русија је сматрала као угрожавање њеног политичког ауторитета и њених интереса. Ипак, Русија никако није хтела да даде ма каквог повода да би се Француска и Енглеска могле активније умешати у унутрашња српска питања. Стога она и није поднела Порти протест против збацивања Михаилова са српског престола, већ против неправилног, неслободног и незаконитог избора за кнеза Александра Карађорђевића. Свој протест Русија је мотивисала да је избор новога Кнеза извршен неправилно, јер су га изабрали они људи који су сами себе назвали народним претставницима, а по свима уговорима који се тичу Србије, српском народу је дано право да он сâм слободно може бирати своје старешине.[46] Русија се није задржала само на протесту. Она је у Србију послала свога изасланика барона Ливена да се на лицу места тачно обавести о догађајима. Ливену је било наређено да после свршене мисије у Србији оде у Цариград и на Порти прикаже тачно стање ствари.

О доласку барона Ливена у Србију кнез Михаило је

[43] Шурмин, 25—6. [44] Шурмин, 25.

[45] А Н. Распис српске владе начелницима Округа шабачког, ваљевског, београдског, пожаревачког, крајинског и управитељу вароши Београда, 17-IV-1843.

[46] С. Јовановић, Спољна политика Србије, Српски књижевни

био извештен од свога повереника из Беча Филипсборна. Руска влада је желела да кнез Михаило са својим приврженицима остане у потпуном миру за време док барон Ливен буде испитивао политичку ситуацију у Београду. При поласку из Петрограда Ливену је било наређено да се задржи извесно време у Бечу да би могао дознати »намере царско-аустриског кабинета односно српског питања«. Ливенов долазак у Беч очекивао се почетком новембра 1842.[47] Кнез Милош и Филипсборн поручили су кнезу Михаилу из Беча да се нађе у Земуну када барон Ливен буде стигао.[48] Ливен дође у Земун 11-23/XI-1842 и задржи се неколико дана.[49] Кнез Михаило сазнавши за долазак барона Ливена састави и преда му у Земуну један опширан мемоар у коме је приказао укратко све догађаје који су се одиграли у Србији од његовог доласка на престо па до бекства у Земун. У мемоару се нарочито опширно говори о Кнежевом сукобу са уставобранитељима и Вучићевој буни. Завршујући свој мемоар кнез Михаило каже »да овде није у питању Михаило Обреновић већ правда«.[50]

Дужи боравак Ливенов у Земуну међу емигрантима није се никако допадао уставобранитељима. 23-XI/5-XII-1842 Ливен пређе из Земуна у Београд. Дочеком, који су му уставобранитељи припремили у Београду, Ливен није био никако задовољан. Док је његов долазак у Београдску тврђаву био поздрављен пуцањем из топова, дотле српска влада није ништа учинила да би његов пријем био свечанији. Шта више, ни Кнежева гарда, ма да је Ливен био у генералској униформи, није му одала почаст која би одговарала његовом рангу.[51] Пошто се детаљно обавестио о догађајима који су се у последње време одиграли у Кнежевини, Ливен је, 26-XI/8-XII-1842, отишао из Србије у Цариград.[52]

Два дана пре доласка барона Ливена у Земун, 9/21-XI-1842, дошао је и Портин амбасадор у Бечу са отсуства из Цариграда. Њему су одмах отишли на саветовање Ћамил-паша, Вучић и Петронијевић. Резултат њиховог саветовања био је тај, да је 14/26-XI-1842 дошао у Земун један од секретара турског посланства у Бечу, и по Портином налогу узео од кнеза Михаила знаке кнежевског достојанства, пренео их у Београд и свечано, уз пуцањ српске артилерије са Београдске тврђаве, предао их новом српском кнезу Александру Карађорђевићу.[53]

Долазак Ливена у Земун, његова изјава да Русија неће

гласник 5—6, (1901), 120; Попов, 165—7. [47] А Н. Филипсборн кнезу Михаилу, 29-IX/11-X- и 4-XI-1842. [48] А Н. Филипсборн кнезу Михаилу 8-XI-1842. [49] А М И Д у П. Изв. из Б., 27-XI-1842. [50] Мемоар кнеза Михаила барону Ливену, 15-XI-1842. [51] А М И Д у П. Изв. из Б. 12-XII-1842. [52] Ib.; Попов, III, 168.

[53] А М И Д у П. Изв. из Б., 27-XI-1842. Попов тврди да је кнез Михаило и даље задржао знаке кнежевског достојанства (Попов, III,

признати уставобранитељски режим у Србији и његове везе у Земуну са кнезом Михаилом и емигрантима унели су неспокојство и забринутост код уставобранитељских вођа. Међутим, одузимање знака кнежевског достојанства од кнеза Михаила, одлазак кнеза Михаила из Земуна у Темишвар после Ливеновог одласка из Земуна,[54] и стављање до знања српским избеглицама од стране аустриских власти, да се они који не могу оправдати свој боравак и средства за издржавање, имају удаљити са српске границе у унутрауњост,[55] успокојило је и окуражило уставобранитеље. Аустриска влада доставила је марта месеца преко генерала Унгерхофера српским избеглицама да се сви без разлике имају удаљити што даље од српско-аустриске границе. После примљеног саопштења избеглице су почеле мало по мало да се отсељавају у Нови Сад и друга места у Војводини. Према наредби кнеза Михаила, његова канцеларија пресељена је у Нови Сад и за њеног начелника постављн је Милош Богићевић. Јован Обреновић, који је желео да иде у Руму, морао је, према наређењу кнза Михаила, одустати од своје намере и отићи са кнегињом Љубицом у Нови Сад. У Земуну је остао као повереник кнеза Михаила Јован Станковић. Генерал Унгерхофер обећао је Кнежевој канцеларији слати сва писма која буду за њу дошла од руског конзула у Београду.[56]

Преговори између Русије и Порте о питању поновног избора српског кнеза нису никако били на повољном путу, због чега је марта месеца 1843 године дошло до посредовања страних сила у Цариграду.[57] Под притиском страних сила Порта пристане на поновни избор кнеза у Србији. Сад се уставобранитељи почну припремати да приликом поновног избора кнеза буде опет изабран Александар Карађорђевић. У самом почетку код страних сила, заинтересованих за српска питања, владало је уверење да ће понова бити изабран за кнеза Александар Карађорђевић. Једино Аустрија, на основу извештаја које је добила од својих повереника из Земуна и Петроварадина, не само да је сумњала у успех уставобранитеља, већ је као сигурно мислила, да ће они претрпети неуспех »и да ће данашњи властодршци у Србији наскоро потражити склоништа у Аустрији«. Она је сматрала, »да њој може бити само угодно, ако се септембарски јунаци што пре макну са попришта мира и реда у Србији. Они нису заслужили обзира у Аустрији, али ће их она ипак примити као избеглице и драге госте«.[58] Дакле, требало је само осам месеци уставобранитељске власти у Србији, да би аустријска

---

167). [54] А М И Д у П. Изв. из Б., 12-XII-1842. [55] Ib. [56] А Н. Милош Богићевић кнезу Михаилу, 2-III-1843 у Земуну. [57] Васиљ Поповић, Метернихови погледи о промени у Србији 1842 и 1843. Прилози VII (1927), 124. [58] Шурмин, 31. [59] А М И Д у П. Изв. из Б., 3 и 15-V-1843;

влада увидела како њихов режим не одговара интересима
њене политике и да зажели што скорији њихов пад.

На захтев Русије Порта је морала управника Београдске
тврђаве Ћамил-пашу уклонити из Београда, пошто се он био
и сувише истакао као присталица уставобранитеља у послед-
њој буни. На његово место постављен је Хафис-паша. Нови
паша приспео је у Београд 24-IV/6-V-1843.[59] Ћамил-паша
отишао је 30-IV/12-V-1843 из Београда у Земун и отпуто-
вао у Цариград.[60]

Нови управник Београдске тврђаве Хафис-паша донео
је са собом и царски ферман о поновном избору кнеза и пре-
дао га уставобранитељима. Уочи поласка Ћамил-паше из
Београда, 29-IV/11-V-1843, држана је седница у београдском
граду под председништвом Хафис-паше, на коју су били по-
звани и чланови српског Савета и министри. Седница је тра-
јала веома дуго — »до три сата после пола ноћи« и на њој
је расправљано о условима који су постигнути између Порте
и Русије за избор новога кнеза. До сагласности није се могло
никако доћи. Уставобранитељи нису никако хтели да приме
све услове под којима би требало извршити поновни избор
кнеза. Они су се нарочито опирали против друге тачке усло-
ва: да се пре избора кнеза Петронијевић, Вучић и још нека
друга лица удаље из Србије. Људи који су стајали пред вра-
тима собе где је седница држана чули су како неки од уста-
вобранитеља вичу »Не дамо их, не дамо из средине наше,
боље да и нас и све њих овде посечете, него да их предате
у душманске руке: зашто сте и њих и нас наговорили да то
чинимо, а сад нам леђа окрећете, и нас за љубав царева и
наших дин-душмана издајете«.[61]

Услови под којим би се, према мишљењу Русије, могао
извршити слободан избор новога кнеза, а које је Порта усво-
јила, своде се у следеће четири тачке. 1) Да се изда налог
српској влади да именује тројицу намесника који ће вршити
кнежевску власт у Србији док се не обави поновни избор
кнеза; 2) Да се пре избора Петронијевић, Вучић и још неко-
лико других лица удаље из Београда у Цариград; 3) Да се
позову избеглице из 1842 године у Србију и да се ослободе
сви затвореници који су притворени из политичких разлога
и 4) Да се сазову народни претставници који треба да
изврше избор новога кнеза.[62]

Иако је српска влада званично од Порте обавештена о
условима под којима је склопљен споразум између Порте и
Русије о избору новога кнеза, Вучић и Петронијевић остали
су и даље на челу српске владе. Њихов опстанак уставобра-
нитељи су објашњавали тиме, како њихово повлачење може
врло лако изазвати неред и немир у земљи. Кнез исто тако

Шурмин, 32. [60] Милош Богићевић кнезу Михаилу, 3-V-1843.
[61] А Н. Богићевић кнезу Михаилу, 17-V-1843. [62] А М И Д у П.

није напуштао свој положај. Једино што су српска влада и
Савет урадили, то је, да су за 4/16-VI-1843 заказали Скуп-
штину народних претставника у Топчидеру која је имала за
задатак »да саслуша царски ферман (о поновном избору
кнеза) и друге царске налоге, како би се ови у дејство при-
вести могли«. Српска влада је, 21-V/2-VI-1843, са једним ра-
списом обавестила све земљаске власти о сазиву скупштине.
Према владином решењу од 20-V/1-VI-1843 »скупштину ће
састављати: 1) Митрополит Србије са ГГ. епископима; 2) из
сваке парохије по два лица реда монашкога, а из архиди-
јацеза по 3 или 4; 3) из сваког округа по два мирска свеште-
ника; 4) из сваке општине по један депутарац (из општине
која броји 200 кућа 2); 5) из сваке варошке општине та-
кође по два; 6) из вароши Београда 4; 7) из сваког окружја
окружни начелник са два подручна му среска начелника,
који се између себе изаберу, то у већим окрузима а у мањим
само један; 8) из сваког окружног суда претседник са још
једним чланом који се већином гласова изабере и 9) из апе-
лационог суда претседател са 2 члана«.[63] Бирање народних
претставника да буде слободно: »свака општина може без
изузетка сваког Србина у Србији рођенога из своје средине
на ову скупштину изаслати«. Окружни начелници били су
дужни »мотрити да се ни од које стране слобода избора
општинама не ограничи«. Према наредби Министра унутраш-
њих дела општине су биле дужне *»ради опште користи би-
рати и изабрати људе поштене, безпристрасне, и у општем
поверенију и уваженију код народа стојеће и за благоста-
нијем народа тежеће, на које ће окружни и сремски начелници,
као и противу ограниченија слободе бирања пазити«.*

Избори су држани по срезовима. Сваки изабрани иза-
сланик морао је бити писмено опуномоћен. Пуномоћија су
морала бити потписана од свих лица искупљених за бирање
и печатом потврђена. »Пуномоћија изасланика варошких оп-
штина од општине потписана и потврђена ће бити, како од
среског и окружног начелника тако и од окружног суда«.[64]
Пуномоћије морало је бити састављено тако»да сви претста-
вници народни као такви који уживају поверење својих би-
рача, имају царски ферман и налоге да слушају и да у име
својих бирача све оно што за добро и полезно нађу могу
закључити«.[65] Народни изасланици позвани су да до 3/15-VI-
1843 дођу у Београд »јер ће се 4/16-VI-1843, пошто се најпре
пуномоћја њихова прегледају и упротоколирају, скупштина
отворити«.[66] Као год што се српска влада постарала да се
избор народних претставника изврши »потпуно слободно«
под »присмотром и надзирательсвом« среских и окружних на-

Изв. из Б., 19-VI-1843. [63] А Н. Копија писма Министра просвете ми-
трополиту Петру Јовановићу, 21-V-1843. № 539. [64] Ib. [65] Ib.
[66] Ib. [67] Министар унутрашњих дела окружним начелницима, 26-V-

челника, исто тако она се постарала да обезбеди скупштини *потпуну слободу за време решавања дела за која је била позвана, стављајући ју под заштиту око 3.000 наоружаних људи све својих присталица.* Министар унутрашњих дела наредио је, 26-V/7-VI-1843, свима окружним начелницима да сваки из свога окружја »неколицину људи, коњаника или пешака добро наоружаних, поузданих, и као добро мислећих воопште познатих из задружних кућа изаберу и такове који добре и поуздане коње имају у Београд са писмом својим на управитељство вароши Београда што пре пошаљу, имајући им заказати да ће њихово бављење овде за дуже времена бити, да нужну преобуку са собом понесу и да ће у Београду месечну плату од 8 талира имати«.[67]

Оваква је политичка ситуација била у Београду, када је 31/V-12/VI-1843 дошао у Земун турски амбасадор у Бечу Рифат-паша. Он је путовао у Цариград да прими нову дужност турског Министра иностраних дела.[68] Одмах по његовом доласку у Земун из Београда су дошли да се с њим разговарају Хафис-паша, Стојан Симић и Аврам Петронијевић. Они изложе Рифат-паши тешку ситуацију која је била у Србији. Рифат-паша се реши да остане неколико дана у Земуну, пређе у Београд и тачно се обавести о целокупној унутрашњој ситуацији Кнежевине.[69] Истога дана Рифат-паша је прешао из Земуна у Београд.[70] Савет пошаље Рифат-паши депутацију од неколико својих чланова да се с њим разговоре о актуелнијим питањима, која се тичу Србије, а највише о питању удаљења Вучића и Петронијевића. Депутација је Рифат-паши ставила до знања да Савет не може без Народне скупштине одобрити одлазак Вучића и Петронијевића из Србије, јер »још до данас Србин није дао роба без гроба«.[71] Савет никако не може ово дозволити и ради тога што би се то после у народу тумачило »да Срби своје највеће добротворе у ропство дају и то баш у оно доба кад су му ти људи најпотребнији«. Они су Рифат-паши казали да решење овог питања остављају Народној скупштини, па што она буде решила то ће се и урадити.[72] Кнез Александар, 29-V/10-VI-1843, дође из унутрашњости у Београд.[73] Политичка ситуација у Београду била је иста. До споразума никако није могло доћи. Српска влада се још увек противила условима под којим би се требало да изврши нови избор кнеза. Са великим нестрпљењем очекивао се долазак рускога изасланика барона Ливена који би могао сва спорна питања ставити на бољи пут. Барон Ливен стигне 3/15-VI-1843 у Београд, поздрављен на улазу

1843 № 6280. [68] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-VI-1843. [69] Ib. [70] Шурмин, 39. [71] А Н. Гарашанин Књићанину, 2-VI-1843. [72] Ib. [73] Шурмин, 34.

вароши од стране Вучића, Петронијевића, Стојана Симића и великог броја варошких трговаца.[74]

Прва седница народних изасланика одржана је у Топчидеру 4/16-VI-1843, на којој су присуствовали београдски Митрополит, министри, саветници и око 2000 изасланика из унутрашњости. Скупштина је држана у ливади око једне узвишице која је служила као трибина, а стављена је била под заштиту око 3000 наоружаних сељака, по себи се разуме, све наручених присталица уставобранитељског режима. Скупштина отпочне свој рад. Прво се попне на један камен, пред дворцем у Топчидеру, кнез Александар Карађорђевић и назове скупљеном народу: »Добро јутро, како сте и како су ваши на дому«. Пошто Кнез прими отпоздрав, његово место заузме његов секретар Тимотеј Кнежевић и прочита народу »Слово« у име Кнеза, у коме је »црним словима обележио владу кнеза Михаила, говорио о славном Карађорђу и о његовом сину владајућем кнезу Александру величајући њихова дела. Затим је запитао народ »Је ли задовољан са кнезом и његовом владом« и пошто је народ казао да јесте дође на исто место Стефан Стефановић Тенка. »Он још црње и горе стане описивати и црнити пред народом кнеза Милоша и његову фамилију, питајући скупштину да ли она жели његов повратак на српски престо«. Скупштина му је једногласно одговорила »да народ неће њега нити ма кога од чланова његове фамилије, и да он (народ) жели пошто Милош умре, да ветар не донесе у Србију ни пепео од његових посмртних остатака«.[75] Пошто је Стефановић народу доказивао да је кнез Александар изабран вољом народа, узвикне »Да живи кнез« па затим прочита само додатак ферману: »Да кнез Карађорђевић отступи, а да Вучић и Петронијевић морају ићи из земље«. Народ на то повиче: »Нећемо, не дамо их«. Тенка стане народу говорити да треба цареве послушати и намесништво које ће земљом управљати изабрати. Одушевљени присталица уставобранитеља начелник Богдан Ђорђевић тргне иза појаса свој пиштољ и стане помамно викати: »Камо ти намјесници да их с овим потврдим«.[76] Последњи је узео реч стари народни трибун, димагог и револуционар

[74] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VI-1843. По извештају генерала Унгерхофера из Земуна, Ливен је дошао у Београд 16 јуна (Шурмин, 34), што је тачно, јер се у извештају француског конзула од 16 јула, каже да је Ливен дошао у Београд 15 јуна. Попов се слаже са извештајем француског конзула, јер је по његовом причању Ливен приспео у Београд 3 јуна по старом календару (Попов, III, 201). Ливена су у Земуну у име емиграната посетили Милета Радојковић и Милош Богићевић. Они су с Ливеном разговарали о начину на који ће се извршити поновни избор кнеза. Ливен је претставницима емиграната обећао да ће избор бити слободан, да ће се емигрантима дозволити да пре избора дођу у Србију, да Вучић и Петронијевић пре избора морају изаћи из Кнежевине и према томе, кога народ буде хтео да ће тај кнез (Вукова Преписка, II, 712).

Вучић. Он је народу говорио да треба усвојити царски захтев и да сви они, који буду морали отићи из Србије, неће бити изложени никаквој опасности. У свом говору он је био прекинут узвиком народа: »Ми нећемо допустити да ви отпутујете. Ви нећете напустити Србију. Ко је тај ко сме доћи да вас од нас отргне«.[77] Вучић је желео да на надлежним местима покаже, како није он тај који неће да напусти Србију, већ да му народ не дâ да иде. Узимајући понова реч он је овога пута употребио своју стару демагогију рекавши скупљеном народу: »А шта ће изгубити шума ако два дрвета нестане« (мисли на себе и Петронијевића). Он је и овога пута као и раније био прекинут узвиком посланика: »Нису то два дрвета која хоће да се оборе, већ су то две руке које хоће да одсеку свакоме од нас! Ми не дамо та два дрвета«. Најзад изађе пред народ претседник Савета Стојан Симић и рече: »Браћо, овде су у граду царски људи чија је дужност да пошаљу царевима свој одговор шта су код нас урадили. Дакле, ако сте тврди на речи, а ми хајдемо да им то кажемо«.[78] После Симићеве речи скупштина изабере једну депутацију од 150 људи да оде код барона Ливена у Београд и достави му скупштинско решење. Депутацији је било стављено у дужност да каже барону Ливену, пре него му саопшти скупштинско решење, »да се српски народ решио радије бацити своју децу и жене у воду и борити се у својим планинама до последњег тренутка него се одрећи својих права«. На скупштини, или одмах после ње, одређен је био известан број народних изасланика — сељака — да чувају Кнеза, Вучића и Петронијевића. Ако би који од ове тројице пошао у варош да поведе са собом као пратњу велики број народа. Ова је мера предострожности учињена ради тога, да би се могао спречити сваки насилни покушај њиховог удаљења из земље.[79]

Ситуација у Београду била је иста као и пре. Скупштина састављена од 2.000 посланика и 3.000 сељака који чувају скупштину, све самих уставобранитељских присталица, била је готова на сваки отпор, ако се не би изашло на сусрет њиховој жељи. Требало је доста умешности и способности па да се потпуно одржи ред и мир у Београду.

Барон Ливен примио је веома љубазно скупштинске делегате: саветовао им умереност и уверавао их да инструкције, које је он добио од цара Николе, имају за циљ да допринесу њиховој срећи и утврђивању мира у Србији. Он је скупштинској депутацији обећао старати се да народне

[75] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VI-1843. [76] Ib. [77] Милош Богићевић кнезу Михаилу, 31-V-1843. У писму се налази једна примедба у којој се опширно говори о скупштини од 4/16-VI-1843. [78] Ib. [79] А М.

жеље, које су му доставили, доведе у склад са обавезама које је Порта дала његовом суверену.[80] 5/17-VI-1843 прошао је цео дан у преговарању између барона Ливена, Рифат-паше и српског Савета, који је био заступљен са својим претседником Стојаном Симићем и чланом Стефаном Стефановићем Тенком. После многих и дугих конференција дошло се најзад до споразума који је садржао следеће три тачке: 1) да се Кнез, Петронијевић и Вучић, пошто даду своје оставке на звања, повуку пре избора у Крагујевац и именују тројицу намесника који ће управљати земљом, док се не изврши нови избор кнеза; 2) да се 2.000 нових посланика дода скупштини која је већ била сакупљена у Топчидеру и 3) да се емигрантима дозволи долазак у Београд. Кад буду дошли у Београд да се разоружају и под надзором за то одређене страже сачекају док скупштина не заврши своје послове, 200 емиграната могу бити на скупштини заступљени са једним својим претставником.[81]

Услови од 5/17-VI-1843 поднети су 6/18-VI-1843 скупштини на одобрење. Она их је саслушала са највећим протестом незадовољства, и мало је требало па да Стојан Симић и Стефан Стефановић буду жртва разјарених посланика. Вучић и Петронијевић старали су се умирујући посланике да одрже ред на скупштини. Благодарећи појединим разумним народним претставницима једино је кнез Александар успео да буде саслушан. После његовог говора скупштина је пристала да се Кнез, без давања оставке на свој положај, повуче у манастир Раковицу (који је удаљен 10 километара од Београда), а Вучић и Петронијевић, чију оставку такође нису уважили, да оду у Крагујевац док се изврши избор кнеза. Вучић и Петронијевић, кад пођу из Београда, да поведу са собом један део артилерије. Са великим тешкоћама Кнез је успео да скупштина одобри да претставници емиграната могу узети учешћа у новом избору кнеза.[82] Скупштина је изабрала и послала нову депутацију народних посланика барону Ливену да га упозна са условима које је Народна скупштина примила. Барон Ливен доведен пред свршен чин, пристао је на услове који су примљени на скупштини. Сутра дан, 7/19-VI-1843, приступило се припремама за извршење скупштинске одлуке од 6/18-VI. Вучић и Петронијевић, да би обезбедили себе од сваке евентуалне опасности, и да би што више допринели успеху поновног избора Александра Карађорђевића за кнеза, учинили су извесне измене и у скупштинском решењу од 6/18-VI-1843. Кнезу је било одређено да, одлазећи из Београда за Раковицу, поведе са собом и редовну коњицу; Вучић и Петронијевић кад пођу за Крагујевац да узму два топа, и у случају ма какве буне Вучић је био овлашћен да узме у

И Д у П. Изв. из Б., 19-VI-1843. [80] Ib. [81] Ib. [82] Ib.

своје руке целокупну команду над војском и народом. Остатак артилерије у Београду да се стави на расположење скупштини у Топчидеру. Одређен је био и рок од 15 дана да се цела ствар оконча. У случају да се за одређено време не дође до неког решења, Кнез, Вучић и Петронијевић узеће понова власт у своје руке. Најзад је решено да Вучић повери вршење дужности у Министарству унутрашњих дела своме помоћнику Илији Гарашанину, а Петронијевић у Министарству иностраних дела шефу Кнежеве канцеларије, Алекси Јанковићу.[83]

Пошто је скупштина у Топчидеру, са извесним изменама, примила услове који су донети на конференцији од 5/17-VI-1843, Рифат-паша, сматрајући да су решена сва спорна питања о поновном избору кнеза, напусти 7/19-VI-1843 Београд и оде лађом за Цариград.[84]

Савет је 8/20-VI-1843 званично упутио акт својим члановима: Стефану Стефановићу, Милосаву Здравковићу и Лазару Теодоровићу у коме их је известио, да их је Народна скупштина у Топчидеру 6/18-VI, у сагласности са царским решењем, именовала за намеснике поверавајући им вршење кнежевске власти до избора новога кнеза. Што се тиче бившег кнеза Михаила Обреновића, Савет је ставио намесницима до знања да је он, према царском ферману ради тога што је његово понашање било противно вољи Султановој, искључен заувек из кандидације.[85] Истога дана намесници су издати народу прокламаицју у којој су га обавестили да су предузели вршење кнежевске власти, док се не изврши избор новога кнеза.[86] О своме именовању за намеснике Саветници су одмах обавестили француског конзула,[87] а вероватно и остале конзуле у Београду. Затим се приступило извршењу осталих скупштинских одлука. 8/20-VI кнез Александар, Вучић и Петронијевић напустили су Београд и отишли на одређена им места.[88] По себи се разуме да су присталице уставобранитељског режима од 8/20-VI до 15/27-VI-1843 извршили још извесне припреме које су биле потребне да њихов успех буде што величанственији. За ових седам дана није се ништа значајније догодило изузев што су, 11/23-VI-1843, отишли у Земун барон Ливен, руски конзул Вашћенко и претседник Савета Стојан Симић, да посете руског амбасадора на турском двору Титова који је ишао лађом у Цариград.[89]

Када су српски емигранти у Аустрији чули да је Михаило искључен из кандидације били су веома изненађени. Већина њих били су у рђавим односима са кнезом Милошем. Неки од њих доста су допринели да је кнез Милош морао 1839 дати оставку на српски престо, ради чега су с правом страховали од поновног Милошевог доласка на власт. Поред

---

[83] Ib. Пред свој полазак из Београда 7/19-VI-1843, Вучић је известио Книћанина у Крагујевцу да ће 9/21-VI кренути из Београда за Крагујевац и препоручио му »да сакупи око 60 коњаника, поузданих и добро наоружаних са малим и дугим пушкама и изађе топовима у сретање« (А Н. Вучић Книћанину 7-VI-1843). 9/21-VI Книћанин је известио Министарство унутрашњих дела да је са 60 коњаника пошао топовима у сусрет (А Н. Книћанин Министру унутрашњих дела, 9-VI-1843.)

[84] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VI-1843; Ивић, 102.

[85] Копија акта који је Савет послао намесницима 8/20-VI-1843, налази се у А М И Д у П. као додатак конзулском извештају од 26-VI-1843. После скупштине од 6/18-VI-1842 кнез Александар је са своје стране одредио за намеснике Стојана Симића, Стефана Стефановића и Илију Гарашнина (или Павла Станишића) (А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VI-1843). Међутим, као што смо видели, Савет је од ових лица која је Кнез назначио за намеснике, задржао само Стефана Стефановића. По Попову, Стојан Симић није хтео да се прими изговарајући се да има много посла као претседник Савета, а Илија Гарашанин да се одрекао ради тога, што је био »попечитељ« унутрашњих дела (Попов, III, 201). Нама изгледа да се ствар може овако објаснити. Вођи уставобранитеља хтели су да за време избора новога кнеза имају сву власт у рукама њима најпоузданијих и најсигурнијих људи. Они су, с правом, са своје тачке гледишта нашли, да је Гарашанин погоднији и кориснији да за време избора врши дужност Министра унутрашњих дела, пошто је он у истом министарству радио заједно са Вучићем као његов помоћник и познавао врло добро стање у унутрашњости земље и Београду, и средства која је требало употребити у разним приликама. Исто тако за уставобранитеље било је много боље да Симић остане и даље као претседник Савета (који ће положај задржати до своје смрти), него да за неколико дана врши дужност намесника. Што је главно они су могли наћи још доста поузданих људи да именују за намеснике, као што су били: Лазар Теодоровић и Милосав Здравковић Ресавац.

[86] Ib.

[87] Копија писма коју су намесници послали француском конзулу, 8/20-VI-1843 (А М И Д у П. Изв. из Б., 26-VI-1843).

[88] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-VI-1843; Ивић, 102; Шурмин, 35. Догађаји од 3/15 па до 6/18-VI-1843, када је скупштина примила поднете јој услове о избору новога кнеза, приказани су непотпуно и унеколико нетачно код Ивића, Шурмина и Попова. По Шурмину, »20 јуна отишао је кнез Александар у Раковицу, а Вучић и Петронијевић предали су управу тројици намесника и отишли у Крагујевац, како је то тражио Савет«. (Документа, 35). Међутим, Вучић је предао своју дужност Гарашанину а Петронијевић Јанковићу. Кнежевску власт до новога избора кнеза одређена су да врше тројица намесника. Све ово није било по тражењу Савета него на основу царског фермана и постигнутог споразума између претставника Савета, Русије и Порте од 5/17-VI-1843 (А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VI-1843). За скупштину од 4/16-VI-1843 у Топчидеру и њеном раду, Шурмин зна само по Загребачким новинама од 24 јуна 1843. Ивић не зна ништа о скупштини од 4/16-VI и 6/18-VI које су држане у Топчидеру, ради чега је он поједине ствари које су на скупштини решене приписао споразуму постигнутом између претставника Савета, Рифат-паше и барона Ливена. Попов и оно што зна, или зна погрешно, или сам ствари удешава тако, да у сваком случају испадне како је Русија у свима питањима имала право. Овакав дух веје кроз цело дело Попова. За скупштину од 4/16-VI Попов каже да је била 3/15-VI. Он зна да се на скупштини »обелоданило« да неће ни скуштина ни Савет да се растану с Вучићем и Петронијевићем. Шта је даље решено није му познато. Он каже да је истога дана решено да Вучић и Петронијевић не иду из Србије, већ да се склоне у Неготин (Попов, III, 201).

свега тога стављени у положај да бирају између Милоша и Александра Карађорђевића, као што је се морало и очекивати, они су се одлучили за Милоша. Избеглице из Новог Сада известиле су 5/17-V-1843 кнеза Милоша »да су сви емигранти једносложно обратили очи на његову Светлост као родитеља кнеза за којим су пошли, и као незаборављеног свога кнеза«. Они га у исто време моле »да издејствује да се и он као и Карађорђевић за време избора може наћи у Србији.[90]

Михаило се с своје стране старао да све одане му људе придобије за избор свога оца за кнеза Србије. Он је решио да 31-V/12-VI-1843 позове к себи све »соотечественике и саопшти им своје искључење из кандидације, и да своју привржeност покажу његовом родитељу који у кандидацији за владајућег кнеза стоји, и да им каже да он у срећи свога родитеља своју срећу сматра и да сви треба да се сложе да Милош буде изабран«.[91] Ђорђе Протић и Стеван Радичевић дали су свој пристанак за Милоша.[92] Са своје, пак, стране Милош је развио живу акцију међу емигрантима да их што више придобије за себе. Он је међу њих послао свога повереника Вука Стефановића Караџића, снабдевши га са извесном сумом новца и потребним инструкцијама.[93] Уставобранитељи, да би Милоша што више оцрнили у народу, стану против њега износити неистините ствари. Тако су они протурили у народу вест да је кнез Милош »примио римокатоличку веру и дао своје обећање (аустриском цару), да ће народ пошокчити ако понова дође на власт у Србију«.[94]

Иако је још 6/18-VI-1843 било коначно решено да емигранти могу узети активно учешће у избору новога кнеза, њима се то решење, од стране српске владе, није одмах званично саопштило. Тек на три дана пред избор кнеза, 11/23-VI, српска влада је послала члана Савета Стевана Стојановића у Земун са поруком: »да позове онај пребегли у Аустрију српски народ да учествује у избору депутата за идућу скупштину и избора кнеза, а да се у отечество могу вратити само они којима је то од српског правитељства

[89] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-VI-1843. [90] А Н. Писмо пребеглих Срба кнезу Милошу Обреновићу, 5-V-1843.

[91] А Н. Милош Богићевић Јовану Живковићу, секретару кнеза Милоша, 30-V-1843. Изгледа да пре овога догађаја односи између Милоша и Михаила нису били сасвим добри. Милош се у своме писму Вуку Караџићу, од 12-XI-1842, жали на сина Михаила. Поред осталог Милош у писму каже: »По свему овоме ја ништа друго судити не могу, разве, да он (Михаило) и сад држи оно исто у глави, што је од пре држао, т. ј. сваког другог за пријатеља, само оца не, почему да је оно неискрено што је пре мени писао, где је рекао, да подвргава сву своју судбину у моје руке« (Вукова Преписка, II, 708). [92] Ib.

[93] Богићевић кнезу Михаилу, 3-V-1843; Попов, III, 198. [94] А Н

дозвољено«.[95] Ово решење српске владе саопштено је емигрантима у Земуну пред војним командантом генерал-мајором Унгерхофером. Пошто је српска влада забранила »сваки уплив на избор и повратак у земљу рођацима и пријатељима породице Обреновића, бившим министрима, свима онима који су били под испитом за политичке ствари, свима опасним људима садањег стања и реда, свима који су рођени на страни, и ако су прирођени и имају у Србији звање и непокрето имање«,[96] остао је само један мали број људи коме је било дозвољено да може прећи у Србију.[97] Онима, којима је био дозвољен прелазак у Србију, могли су само, на један дан пре избора, доћи у Београд.[98] Срби који су се налазили у изгнанству на турском земљишту, као у Травнику, у Видину и у Нишу нису били ни обавештени о избору новога кнеза нити пак позвани да се врате у отаџбину.[99] Против оваквог поступка српске владе избеглице су протествовале код намесника, барона Ливена, Вашћенка и Хафис-паше, али су њихови протести остали без икаквог резултата. Доведени у овакав безизлазан положај, они су решили да нико од њих не прелази из Земуна у Београд, нити да преко својих повереника прсуствују избору новога кнеза на скупштини 15/27-VI-1843, у Топчидеру.[100]

И као што се могло и као што је требало очекивати Народна скупштина у Топчидеру, састављена углавном од наручених уставобранитељских присталица, 15/27-VI-1843, на Видов дан, у потпуном миру, једногласно је извикала за српскога кнеза Александра Карађорђевића.[101] Друкчији се резултат на скупштини није могао ни очекивати после свега онога што је унапред било урађено и припремљено за избор новог кнеза. Зар се може и замислити да би стари демагог и револуционар Вучић, заједно са Петронијевићем, пристао да напусти Београд, да није био потпуно сигуран у свој успех. Њему није било довољно само то, да је на скупштину довео све своје присталице за народне посланике, него је ради сваке сигурности узео са собом два топа. Целокупну војску Вучић је поделио између Кнеза и скупштине. Од претставника емиграната није нико избору ни присуствовао, нити је ко од њих пре избора долазио у Београд, ма да се на овом питању доста радило.[102] Еми-

Милош Богићевић кнезу Милошу Обреновићу, 31-V-1843. [95] Протест старешина Обреновића партије противу начина састављена скупштине за избор новога кнеза, 14-VI-1843 (Попов, IV, 481—482).

[96] Протест привржeника Обреновића српским комесарима, барону Ливену, Вашћенку и Хафис-паши противу начина састављања скупштине за избор новога кнеза (Попов, IV, 476—81). [97] Ib., 14-VI-1843. [98] А Н. Протест народа српског вице-конзулу руском грофу Неселроду о неизласку Вучића из земље, 20-VI-1843. [99] Ib. [100] Ib. [101] А М И Д у П., Изв. из Б., 29-VI-1843; Ивић, 104; Попов, 103—4; Шурмин, 36. [102] Ивић, 103—5; Попов, 203—4. После избора велики део емиграната прешао је из Земуна у Београд.

гранти, присталице Обреновића, нису имали ни потребе да присуствују избору новога кнеза. Они су унапред знали да неће смети ништа говорити против стања које је Вучић створио, због последица које су могли искусити, како за време самог избора тако и после њега, ако би остали у Србији. Они су могли избору присуствовати само у том случају, ако су хтели и желели да присуствују организованој манифестацији Вучићевих присталица за уставобранитељски режим.

Емигранти из Аустрије, после избора кнеза, послали су 20-VI/2-VII-1843 свој протест грофу Неселроду, у коме су доказивали да је избор новога кнеза извршен неправилно. У исто време избеглице су молиле грофа Неселрода да издејствује код рускога цара поништење избора од 15/27-VI, или да се пошаље једна комисија у Србију која ће на лицу места испитати све околности под којима је избор обављен.[103] 20-VII/1-VIII-1843 емигранти су обновили свој протест грофу Неселроду против неправилног избора кнеза. Само овога пута они су оптуживали и барона Ливена за његово држање, како пред сам избор тако и за време избора.[104] По себи се разуме да руска влада није могла изаћи у сусрет захтеву емиграната да се поништи обављени избор српскога кнеза. Једино што је руска влада урадила било је то, да је тражила од српске владе да безусловно испуни њен захтев: да се Вучић и Петронијевић удаље из земље. Ради тога Русија је наредила своме изасланику, барону Ливену, да категорички захтева удаљење Вучића и Петронијевића из Србије.

V Привремено удаљење Вучића и Петронијевића из Србије и њихов повратак натраг

Барон Лвен напустио је Београд 16/28-VI-1843, и отишао у Русију да поднесе цару Николи и руској влади извештај, како је обављен избор новога кнеза Србије. При своме поласку из Београда Ливен је био срдачно испраћен и поздрављен.[105] Међутим, неочекивано, барон Ливен је дошао, 9/21-VII-1843, у Земун и сутрадан прешао у Београд,[106] јер је у Варшави, путујући из Србије у Русију, добио наредбу од цара Николе да се одмах врати у Београд и захтева од српске владе да се Вучић и Петронијевић удаље из земље. Кад је Ливен дошао у Београд ставио је Савету до знања да ферман којим Порта потврђује поновни избор Александра

[103] А Н. Протест народа српског грофу Несељроду о неизласку Вучићевом из Београда и против поступања барона Ливена, 20-VI и 20-VII-1843. [104] Протест народа српског грофу Несељроду противу поступка барона Ливена, 20-VII-1843.

[105] А М И Д у П. Изв. из Б., 29-VI-1843. [106] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VII-1843; Ивић, 106. [107] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VII-1843. [108] Преставка барона Ливена српском Савету од 14/26-VII-1843 (А М И Д у П Изв. из Б., као додатак консулском извештају од 24-VII-1843.

[109] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VII-1843. По Ивићу, Порта је била та која ће, у случају да се Вучић и Петронијевић успротиве своме одласку из Србије, упасти са 20.000 људи да начине ред и да прибави важност налозима Порте и Русије (Ивић, 106). Присуство руских трупа у близини влашко-молдавске границе и озбиљна политичка ситуација у Србији забринули су влашкога господара Бибеску. Он се састао у Галцу са кнезом Молдвије и с њим имао дужи разговор. Предмет њиховог разговора био је питање издржавања руских трупа, у случају кад би због догађаја у Србији или сплеткарања Бугара један корпус руске војске прешо Прут. Према вестима које је донео последњи курир из Земуна, у Влашкој и у Молдавији није се сумњало о уласку руских трупа у Србију, због чега је прва вест добила још више важности. Међутим, вест да су Вучић и Петронијевић пристали на захтев Русије и Турске да напусте Србију, отстранила је за тренутак сваку компликацију с ове стране. Француски конзул у Букурешту мислио је да је могуће објаснити целу ову ствар на тај начин, да је Титов, руски посланик у Цариграду тражио од Порте да се успостави један руски војнички кордон у пределима где су се појавиле разне пљачкашке банде. (А М И Д у П. Турска. Изв. из Букурешта, 20-VIII-1843.

[110] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-VIII-1843; Ивић, 106—7; Попов, 205. По Попову, Ливен је доставио влади да питање о удаљењу Вучића и Перонијевића из земље мора пресудити Народна скупштина;

Карађорђевића за српскога кнеза, неће доћи из Цариграда док се Вучић и Петронијевић не удаље из Србије.[107] 14/26-VII 1843 Ливен је упутио писмену претставку Савету у којој је тражио да се Вучић и Петронијевић удаље из земље.[108] Ливен је исто тако ставио надлежним до знања да ће Русија, у случају опирања Вучића и Петронијевића да напусте Србију, а средства са којим Порта располаже буду недовољна за извршење руског захтева, ставити турској влади на расположење један корпус своје војске од 20.000 људи, који се налази у Могилеву и чека само заповест па да се крне на пут. У овом истом смислу добио је и београдски паша, 11/23-VII 1843, извештај из Цариграда.[109] Српски Савет узео је да решава о руском захтеву, и после дводневног већања пристане да га изврши, али само под тим условом да и народ од своје стране то одобри. Четири изасланика послана су у Крагујевац да доставе Вучићу и Петронијевићу Саветско решење. Повративши се изКрагујевца, изасланици су, на основу народног расположења о коме су се у Крагујевцу уверили, изјавили »да народ неће допустити овој двојици људи да напусте Србију, јер их он сматра као браниоце својих права и своје слободе«.[110] Савет, по споразуму са Вучићем и Петронијевићем, сазове Народну скупштину за 28-VII/9-VIII-1843 у Крагујевац да реши ово питање.[111]

У Цариграду се држало да је стање у Србији веома рђаво; мислило се да може лако доћи до устанка. Велики везир Рифат-паша пошаље српском Кнезу и његовој влади савет да се питање Вучића и Петронијевића у интересу саме Србије оконча на миран начин. У исто време француски амбасадор у Цариграду писао је француском конзулу у Београду, да употреби сва средства која му стоје на расположењу и допринесе да се питање одласка Вучића и Петронијевића из земље реши мирним путем.[112]

Да би допринео да се питање Вучића и Петронијевића на скупштини у Крагујевцу реши што повољније, француски конзул сматрао је за потребно да пре почетка скупштине дође у везу с Вучићем и Петронијевићем, саопшти им савете које им је послао француски амбасадор из Цариграда, и од своје стране их опомене да се покоре руском захтеву и на тај начин спасу земљу од нереда.[113] Француски конзул је врло добро знао да се скупштина у Крагујевцу може завршити у потпуном миру само у том случају, ако то буду хтели Вучић и Петронијевић. Писмо француског амбасадора из Цариграда конзул је добио 26-VII/7-VIII-1843, пре подне, преко управника Београдске тврђаве Хафис-паше, а скупштина у Крагујевцу била је заказана за сутрадан. Требало је на сваки начин обавестити Вучића и Петронијевића пре скупштине да ће њихова молба, о добијању протектората француске владе у изгнанству, бити уважена. Обавестити их писмом о тако деликатним стварима конзулу је изгледало немогуће. Немајући код себе ниједне поверљиве личности преко које би могао све ово Вучићу и Петронијевићу доставити, крене се увече, 26-VII/7-VIII-1843, у Јагодину где се надао да ће затећи Петронијевића на његовом имању. У Крагујевац није хтео ићи, јер је знао да би његов долазак у ову варош изазвао разна тумачења. На путу за Јагодину конзул је извештен да је Петронијевић отишао из Јагодине у Крагујевац. Он му са пута напише писмо и позове га да 27-VII 8-VIII-1843 дође у Јагодину где ће га чекати. Петронијевић није могао доћи у Јагодину, јер би његов изненадан повратак из Крагујевца изазвао разне сумње и подозрења код свих присутних на скупштини а нарочито код барона Ливена. Стога он пошаље француском конзулу једног од својих најбољих пријатеља, Николића, са писмом и извести га да му може сва обавештења саопштити и послати по њему. Николић је саопштио француском конзулу да је ситуација у Крагујевцу веома неповољна. Према његовом признању, у Крагујевац се скупила велика маса сељака која показује одлучност да се одупре удаљењу њихових шефова (Вучића и Петронијевића) и да се ништа не може рећи какав

Шурмин 37—8. [111] Ib. [112] А М И Д у П., Изв. из Б., 20-VIII-1843.

ће бити резултат скупштинског већања у присуству сељачке недисциплиноване масе чије држање с времена на време постаје претеће. Конзул је послао Петронијевићу писмо и усмено рекао Николићу да извести Петронијевића, да је он, што се тиче његове молбе о питању пасоша, писао француском амбасадору у Цариград. Кодрика се као сигурно нада да ће им пасоши бити дозвољени онога момента кад Вучић и Петронијевић буду ступили на турско земљиште.[114]

Скупштина у Крагујевцу држана је два дана (28-VII /9-VIII и 29-VII/10-VIII-1843). Већања и преговарања била су у пуном јеку и ко зна како би се све завршило да нису Вучић и Петронијевић, други дан скупштине, убедили народ о потреби да се они привремено удаље из Србије. Народ је тек тада, плачући, после Вучићевог говора, дозволио да се изађе на сусрет руском захтеву.[115]

Вучић и Петронијевић су, 31-VII/12-VIII-1843, пошли из Крагујевца у Београд. 7/19-VIII-1843, пошто су уредили своје

[113] Ib. [114] Ib. Из свега овога не види се јасно какав су пасош и за где тражили Вучић и Петронијевић од француског амбасадора у Цариграду. Да ли су они желели да имају само француски пасош а да остану у Турској или су имали намеру да путују негде на другу страну? Из овога извештаја види се да су Вучић и Петронијевић молили за протекторат француске владе за време свога боравка изван Србије.

[115] Писмо Петронијевића францускоме конзулу од 29-VII/10-VIII-1843 (А М И Д у П. Изв. из Б., 20-VIII-1843). Ипак, иако су, благодарећи утицају француске владе преко свога амбасадора у Цариграду и конзула у Београду, Вучић и Петронијевић пристали да иду из земље, што се јасно види из писма Петронијевићевог француском конзулу где се каже: »Захваљујући Вам на Вашој доброти и пун признања према господину Министру, ја се журим да Вас обавестим да су нам Ваши савети били веома корисни и да су нам стигли на време. Они су нам помогли, *не само да ми пристанемо напустити нашу отаџбину него да и народ на то пристане*, који се много противио нашем одласку. Народ је тек тад пристао, пошто је, посредством неких истакнутих људи (наших пријатеља којима смо ми поверили Ваше препоруке) разумео да нам Француска саветује да учинимо и ову последњу жртву«. Попов каже супротно овоме. По њему, Турска, Француска и Енглеска су хтеле да спрече одлазак Вучића и Петронијевића из Србије и да је ради тога француски конзул Кодрика ишао у Крагујевац а не у Јагодину, као што смо то ми показали. »Већ су све власти правитељствене биле на путу за Крагујевац, међутим уочи скупштине дође у Београд седам курира из Цариграда и Букурешта који донеше дпеше Хафис-паши, енглеском и француском конзулу и барону Ливену. Француски конзул Кодрика одмах полети у Крагујевац због тога да утврди српску владу у томе да она не издаје Вучића мин 40; Попов, 211; Ивић, 107—8. [118] На место Симића отишао је у и Аврама на жртву руској дипломацији. Но је већ било касно. Совет, који је претресао дело Вучићево и Аврамово пре скупштине, решио је да се они морају удаљити у Цариград са годишњом пензијом од по 5000 талира. То је исто усвојила и скупштина, која је била многобројна« (Попов, III, 205). Треба још видети о истој ствари Ивић, 106—7 и Шурмин, 38—9.

приватне ствари у Београду, отишли су, свечано испраћени, у Видин.[116]

После одласка Вучића и Петронијевића из Србије, Порта је бератом потврдила избор Александра Карађорђевића за српског кнеза. Берат је, 2/14-IX-1843, свечано прочитан на Калемегдану у присуству народних посланика, српских и турских чиновника, страних претставника у Београду, барона Ливена, управника Београдске тврђаве Хафис-паше и генерала Унгерхофера.[117] Одмах после обнародовања берата нови кнез је издао народу прокламацију и именовао заменике Вучићу и Петронијевићу до њиховог повратка у Београд. Кнез је одредио да Петронијевића заступа српски капућехаја Алекса Симић,[118] а Вучића дотадашњи његов помоћник, Илија Гарашанин.

Иако је избор новога кнеза био обављен, од стране Порте потврђен и свечано обнародован у Београду, барон Ливен, чија је мисија била потпуно завршена, није никако напуштао Београд. Његово дуже задржавање у Београду није се допадало француском и енглеском конзулу и изазивало је код њих извесну сумњу и подозрење. Ливеново задржавање у Србији било је у вези са наименовањем новог руског конзула у Београду. Стари руски конзул у Србији Вашћенко био је премештен, а на његово место именован пуковник Данилевски. Нови конзул Данилевски стигао је у Београд 5/17-XI-1843.[119] Наскоро, по његовом доласку у Београд, барон Ливен је, 13/25-XI, отпутовао преко Беча у Петроград.[120]

На захтев руске владе Порта је наредила да се Петронијевић и Вучић, који је био опасно болестан, преселе из Видина у Варну.[121] Руска влада је мислила да ће им, удаљивши их што даље од српске границе, одузети и сваку могућност утицаја на развој политичких прилика у Србији. Кнез, српска влада и присталице уставобранитељног режима, стално су мислили како ће и на који начин успети да се Вучићу и Петронијевићу дозволи повратак у Србију. Како је њихов повратак углавном зависио од Русије, то се кнез Александар обрати, 1/13-IV-1844, писмом руском Министру унутрашњих дела грофу Неселроду, молећи га да издејствује код руског цара дозволу Вучићу и Петронијевићу за повратак у Србију. И пре овога писма кнез Александар је писао неколико пута руској влади и молио за исту ствар.[122] Гроф Неселроде је обавестио руског цара о садржини Кнежевог писма. Цар је био веома задовољан што је Кнез смањио казне лицима која

[116] А М И Д у П. Изв. из Б., 11-IX-1843; Шурмин, 39; Попов, III, 210—211; Ивић, 197. [117] А М И Д у П. Изв. из Б., 18-IX-1843; Шур- Цариград за српског капућехају Лазар Теодоровић (Попов, III, 212). [119] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-X и 25-XI-1843; Попов, 212. [120] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XI-1843; Попов, 212.

[121] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-XI-1843. [122] Копија писма графа

су била осуђена поводом последње завере у Србији. О питању Вучића и Петронијевића гроф Неселроде каже: »У другом делу Вашег писма, Ваша Светлост потпомогнута од нашег конзула у Београду, понавља своју молбу о повратку Вучића и Петронијевића у отаџбину. Ја сам обавезан известити Вас да Његово Величанство цар није могао одобрити њихов повратак у отаџбину, због једног саопштења које је дошло из Беча а из кога се види, да Вучић и Петронијевић одржавају честе и блиске везе са некима пољским завереницима. Ови пољски завереници теже да поремете јавни мир у Србији и у разним деловима турскога царства, желећи на тај начин да постигну своје револуционарне намере. Разуме се да треба ову вест расветлити и проверити у колико је она тачна, и у колико је истинита сарадња Вучића и Петронијевића на плановима тајних пољских изасланика«.[123] Кнез Александар био је незадовољан одговором руске владе. Он је увидео да Русија није расположена за повратак Вучића и Петронијевића у Србију. Стога се Кнез обрати молбом турском Министру иностраних дела, да се он заузме за њихов повратак. Кнез у своме писму каже, да су све препреке за њихов повратак у отаџбину уклоњене с пута. У своме писму турском министру Иностраних дела Кнез је навео онај део из писма грофа Неселрода у коме се говори о везама Вучића и Петронијевића са пољским емигрантима, побијајући тачност оваквих вести.[124]

Вест, коју је руска влада дознала преко Беча, о везама Вучића и Петронијевића са тајним агентима кнеза Чарторијског била је потпуно основана. Уочи свога поласка из Београда у Видин, 6/18-VIII-1843, Петронијевић је упутио једно писмо претставнику кнеза Чарторијског у Лондону, грофу Замојском, и опоменуо га да је потребно, према стању ствари у земљи, да његово и Вучићево отсуство из Србије не буде дуго. Он га у писму још опомиње да, приликом рада за њихов повратак у Србију, треба да буде обазрив, избегавајући све што би могло изазвати ма какву сумњу код руске владе од које највише зависи њихов скори повратак. Петронијевић ставља до знања грофу Замојском да му је барон Ливен, који је дознао за његове и Вучићеве везе са кнезом Чарторијским и његовим претставницима у Цариграду и Лондону, пребацивао и упозорио да се у Србију неће моћи вратити све дотле, док не прекину ове везе. Петронијевић са правом мисли да су, због опасности од ове пропаганде, кнез Метерних и остале европске владе потпомагале руски

Неселрода кнезу Александру, 16/28-V-1844 (А М И Д у П. Изв. из Б.). [123] Ib.; Васиљ Поповић, Метернихова политика на блиском Истоку (1931), 196. [124] Ib.; Копија писма кнеза Александра турском Министру иностраних дела, 10-VI-1844 (А М И Д у П. Изв. из Б.).

захтев код Порте о њиховом удаљењу из Србије.[125] Ми ћемо мало доцније показати да је један од главних разлога Гарашаниновом паду, 1853 годин, са положаја Кнежевог Претставника био тај, што га је Аустрија, дознавши за његове везе са кнезом Чарторијским и његовим претставницима, стално оптуживала код руске владе, опомињујући је колика опасност прети њеним и руским политичким интересима на Балканском Полуострву од револуционарног рада ове емиграције.

За време док су кнез Александар и пријатељи Вучића и Петронијевића радили на њиховом повратку у отаџбину, ни Вучић и Петронијевић нису седели скрштених руку. Како им се није више никако остајало у изгнанству, реше се и оду, у првој половини месеца јула, у Цариград, да тамо лично покушају добити дозволу за свој повратак у Србију.[126] Присталице уставобранитељског режима биле су веома задовољне њиховим одласком у Цариград. Они су веровали да ће Вучић и Петронијевић успети да докажу своју невиност код турске владе и претставника страних дворова у Цариграду.[127] Одлазак Вучића и Петронијевића у Цариград имао је успеха. 9/21-VIII-1844, у вече, дошао је у Београд један татарин са извештајем, да је Порта, с пристанком Русије, дозволила Вучићу и Петронијевићу да се врате у отаџбину,[128] и да су они већ 8/20-VIII-1844 пошли из Цариграда.[129]

Долазак Вучића и Петронијевића очекивао се, како у Београду тако и у целој Србији, с великим нестрпљењем. У свима местима Србије кроз која су прошли био им је приређен сјајан дочек и велике манифестације. На целом путу од границе до Београда народ им је гомилама излазио у сретање и поздрављао их. Кнез и влада послали су свога изасланика Радована Дамјновића да их на граници дочека и поздрави. Доцније, послали су им у сретање и потпретседника Савета, Стефана Стефановића. Грдне гомиле народа, стотине коњаника и велики број кметова излазили су да дочекају »заштитнике народне слободе«, како су онда у народу називали Вучића и Петронијевића.[130] Долазак Вучића и Петронијевића у Београд, 28-VIII/9-IX-1844, био је поздрављен звоњењем звона и пуцњавом из топова и пушака. У сретање су им изашли претставници власти и велики број чиновништва с војном музиком на челу. У цркви је, због њиховог доласка, отслужена служба Божја, а цела је варош за три дана била

[125] А. Петронијевић графу Замојском у Лондон, 18-VIII-1843 (Marcel Handelsman, La question d'Orient et la politique yougoslave du Prince Czartoryski après 1840, 38—9. [126] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-VII-1844. [127] Ib. [128] А М И Д у П. Изв. из Б., 21-VIII-1844; Попов, III, 213.

[129] Вест о доласку Вучића и Петронијевића у Београд била је објављена у додатку Српских новина од 9-VIII-1844, бр. 64.

осветљена. У част њиховог доласка приређен је један бал, са кога је приход био намењен варошкој болници.[131]

По повратку из изгнанства Петронијевић се вратио на своје старо место, Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела,[132] а Вучић је добио чин војводе са титулом »превасходитељства«. Овај је чин установљен само ради њега, пошто су сви дотадашњи чинови сматрани као недовољни да би могли наградити његове заслуге.[133] Мало времена после добијања војводског чина, пошто је угушио катанску буну, почетком октобра 1844, Вучић је добио чин »кабинетског саветника« са платом од 3500 талира, колико је тада имао само Претседник Савета. И овај чин раније није постојао, већ је само ради њега установљен.[134]

VI Катанска буна

Обреновићи и њихове присталице нису никако хтели остати мирни и равнодушно посматрати како се уставобранитељски режим све више и више утврђује у Србији. Поред разних покушаја од мање важности против уставобранитељског режима, они су септембра месеца 1844 спремили своје људе да побуне народ у Шапцу и Подрињу. У почетку, бар првих дана, изгледало је да ће бунтовници, којима је био вођ париски ђак, Стојан Јовановић Цукић,[135] имати успеха. Међутим, у року од 4 дана бунтовници су били разбијени и свака клица буне у народу угушена.

Стеван Јовановић-Цукић и још 23 друга пређу рано изјутра, 22-IX/4-X-1844, код острва Дренова Саву, уђу у

[130] А М И Д у П. Изв. из Б., 13-IX-1844; Попов, 213. [131] Ib. У вези са доласком Вучића и Петронијевића у Београд, В. Василијевић пише Вуку Караџићу из Земуна 28-VIII-1844: »Данас је торжество у Београду како до сада још није било. Неће ни сама Авала остати на миру. Она ће претстављати Везув. Одавде иде светине стотинама да види дочек чича Вучића и Аврама (Вукова Преписка III, 191). [132] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-X-1844. [133] С. Јовановић, Уставобранитељи, 186. [134] Ib.

[135] Стојан Јовановић-Цукић био је родом из једне угледне београдске породице. Када је српска влада 1839 године почела слати на страну своје питомце на студије, отишао је и Стојан Јовановић, прво у Аустрију а затим у Француску. Из Париза се вратио 1842 године и кад дође у Србију затекне потпуно ново стање ствари. Породица Обреновића је била прогнана из Србије, а на српском престолу седео је кнез Александар Карађорђевић. Као ватрени присталица Обреновића није се хтео помирити са новим стањем ствари. Одмах, по своме доласку у Србију, био је умешан у једну заверу против кнеза Александра Карађорђевића, због чега је био ухапшен. 1843 успе да се спасе из затвора и побегне у Аустрију где је био у блиским односима са кнезом Милошем и Михаилом: М. Ђ. Милићевић, Поменик знаменитих људи српског народа новијег доба (1888), 213—15; С. Јовановић, Уставобранитељи, 55, 186; Попов, III, 214; Ивић, 110; В. Ћоровић, Катанска буна. Народна енциклопедија С. Х. С. (Ст. Станојевића), II, 268.

Шабац клицајући кнезу Михаилу.[136] Затим нападну на окружни суд и начелство где убију претседника суда Марка Лазаревића и чиновника начелства Николу Нинића, обију државну касу, узму из ње сав новац[137] и изврше разне друге пљачке. Цела дружина била је обучена у одело мађарских хусара-катана, због чега је буна у народу и прозвана катанска буна. Вођа побуњеника био је обучен у генералску униформу. Јовановић се прогласи командантом Шапца и именује за начелника Округа шабачког Милоша Богићевића а за његовог помоћника Матију Симића. Бунтовници су народу говорили да их је цар (аустриски) послао и да царске трупе потпомажу њихов покрет у другим крајевима Србије.[138] Становништво Шапца видећи бунтовнике обучене у униформу угарских хусара, потпуно наоружане и опремљене, — с једним колима муниције — поверова у почетку њиховим речима. Из Шапца бунтовници наставе пут за Лозницу. Стојан Јовановић нареди из Лешнице својим чиновницима у Шапцу да изврше смртну казну над окружним начелником Ђуком Стојичевићем. Док се ово овако одигравало, неколико претставника власти сакупе известан број народа, уђу у Шабац и ослободе Стојичевића, који сместа пође да тражи и гони бунтовнике.[139] Варош Шабац, коју је народ опколио, била је у рукама револуционара све до 23-IX/5-X-1844, када ју је саветник Милосав Здравковић Ресавац, послан од српске владе, заузео од бунтовника и ставио се на чело државне власти.[140]

Бунтовници су 23-IX/5-X-1844, благодарећи Тешману Солдатовићу бившем начелнику подрињском за време кнеза Михаила и још неколицини незадовољника уставобранитељског режима, ушли у Лозницу и извршили пљачку сличну оној у Шапцу и другим местима кроз која су прошли. Стојан Јовановић именује Тешмана за окружног начелника. Подначелник Подринског округа, за време Михаилове владе, прикупи око 500 људи и заједно са бунтовницима пође према Ваљеву. Тек што су бунтовници били изашли из Лознице, један чиновник начелства који се налазио у вароши, уз припомоћ грађана, успе да васпостави стари ред и поредак и примора начелника Тешмана да побегне из Лознице.[141]

Сељаци из Подриња напуштали су успут бунтовнике и враћали се својим кућама. Саветник прота Матија Ненадовић са чиновницима нахије ваљевске и великим бројем на-

[136] Ивић, 111. [137] На основу података који су нам били познати о катанској буни ми знамо да су бунтовници однели из државне касе 4000 дуката. Међутим на основу писма кнежевог претставника Алексе Симића француском конзулу, од 27-IX/9-X-1844, № 1786, бунтовници су однели из касе 400 дуката. (А М И Д у П.) Број од 4.000 је тачан. Преводилац Симићевог писма са српског на француски језик, написао је уместо 4.000 400 дуката.

[138] Писмо А. Симића француском конзулу, 27-IX/9-X-1844 № 1786 (А М И Д у П.). [139] Ib. [140] Ib. [141] Ib. J. Миленковић-Алавантић, Ка-

рода, на 8 километара (2 миље) пред Ваљевом, дочека и разбије бунтовнике. Приликом борбе погинуло је шест бунтовника, међу њима и Стојан Јовановић. Четворица су била заробљена. Кола са муницијом бунтовници су оставили на месту где је била борба. У бежању погинула су још четворица, шесторица су заробљена. Поред тога је заробљен и велики број сељака који је био прешао на страну бунтовника.

Савет, желећи да сузбије ширење буне у народу, именује са Кнежевим пристанком Вучића за војводу и да му пуну власт за угушење буне. Његова моћ и власт имала је да траје све док не успостави ред у крајевима где је буна почела и не казни кривце. Вучић је кренуо из Београда 25-IX 7-X-1844.[142]

Вучић, који је са 500 људи[143] пошао из Београда да успостави ред у крајевима где су се бунтовници налазили, дошао је у Ваљево кад су бунтовници већ били разбијени. Ипак, то му ништа није сметало да поступи свирепо и суровo према свима онима који су посредно или непосредно помагали бунтовнике. О његовој суровости и свирепости препричавале су се у народу најневероватније ствари, иако у суштини не сасвим без основа. Затварање окривљених у обор, батињања и пребијања топузом и секиром и бацање стрељаних на точкове, то су били начини на које је Вучић поступао са окривљенима.[144] Требало је да дође овакав један догађај, да би Вучић могао показати другу своју особину: свирепство и крвопилство, поред јунаштва које је показао 1842.[145]

танска буна у Шапцу 1844 (1889), 85; Народни српски огласитељ за годину 1871. Београд, 32.

[142] Ib. Што се тиче поласка Вучићевог из Београда, има несла-гања у датуму између аустријских извештаја и Симићевог писма француском конзулу. По аустријским извештајима »већ 6 октобра кренуо је Вучић војску, те је тог дана ноћио у Палежу, а идући дан се упутио у Ваљево« (Ивић, 113). По Симићевом писму »војвода и каваљер Тома Вучић-Перишић отпутовао је 25-IX т. ј. 7-X, снабдевен пуном влашћу од Његове Светлости да успостави ред« (А М И Д у П.). Нама изгледа да је вероватније оно што каже Претседник владе у своме званичном акту, него оно што се каже у извештајима аустријским који су могли бити састављени на основу погрешних обавештења.

Катанску буну ја сам углавном приказао на основу званичног извештаја Кнежевог претставника А. Симића француском конзулу од 27-IX/9-X-1844. Нама изгледа да највише треба дати поверења овом извештају о буни, који је писан на основу података посланих званично српској влади На крају свога писма Симић додаје једну реченицу која још више доприноси да се верује у тачност података које је он навео у писму. Реченица та гласи: »То је све што је српска влада могла позитивно дознати о овој буни«. На крају Симићевог писма био је додат и списак имена бунтовника са њиховим предводитељем Стојаном Јанковићем, који се данас не налази заједно са Симићевим писмом. Треба још видети о катанској буни: J. Димитријевић, Катанска буна, (1886); J. Миленковић-Алавантић, Књижевна крађа. Катанска буна у Шапцу 1844 (1889).

[143] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-X-1844. [144] С. Јовановић, Уставобранитељи, 185; Ивић, 113—16. [145] С. Јовановић, Уставобранитељи,

VII Да ли су аустриске власти биле умешане у катанску буну

Догађаји у Западној Србији изазвали су велико огорчење и негодовање српског народа према Аустрији. Слободно организовање буне у Срему, хусарско одело у које су бунтовници били обучени и муниција којом су били снабдевени давало је довољно потстрека српској влади да посумња како су и аустриске власти, ако не умешане, а оно сигурно знале за припремање буне. Уставобранитељска влада је од свога доласка на власт па до последњег догађаја у Шапцу десет пута слала своје протесте аустриском конзулу у Београду и војним заповедницима у Земуну, у којима је тражила да се српске избеглице што више удаље од границе, јер су сви немири и потреси у Србији изазивани од њихове стране. Српска влада је исто тако тражила од аустриске владе да се кнез Милош удаљи из Беча у неко друго место у Аустрији, одакле ће бити онемогућен да ради на изазивању немира и нереда у Србији.[146] 27-IX/9-X-1844, непосредно после догађаја у Шапцу, српска влада је упутила аустриској влади једну претставку у којој јој је ставила до знања да народ у Србији не жели да буде узнемираван од разних гомила људи које се организују на аустриском земљишту. Као сретства која ће најбоље послужити да се у будуће спречи изазивање немира у Србији, српска је влада предложила аустриској влади: 1) да се кнез Милош удаљи из Беча, јер је он, као што је свима познато, новчано помагао српске избеглице; 2) да се све избеглице уклоне што даље од српске границе и да се предузму мере, да се не могу више вратити на своја места где су се тада налазили; 3) да се сви бескућници а нарочито оне личности које су биле некада у државној служби у Србији удаље далеко од српско-аустриске границе, јер су они, углавном, проузроковачи немира и нереда у Србији; 4) да се приведе у дело усмени споразум између српске владе и бившег аустриског конзула Филиповића,[147] по коме сви аустриски поданици, који су некада били у српској служби, морају да напусте Србију, јер неки од њих изазивају нереде и 5) да сви аустриски поданици, који морају напустити Србију, буду обавезни продати своју непокретност у времену од једне године дана. После овога рока да им се не дозволи ни даљи опстанак, ни поновни повратак у Србију.[148]

184. [146] Претставка Кнежевог претставника Алексе Симића аустријском конзулу у Београду, 27-IX/9-X-1844 (А М И Д у П.).

[147] Никола Филиповић био је аустријски конзул у Србији 1838—9 године. Мираш Кићовић, Јован Хаџић-Милош Светић (1930), 102; Попов, II, 364, III, 33.

[148] Копија акта који је српска влада послала аустриском конзулу 27-IX/9-X-1844, налази се као додатак извештају француског конзула из Београда од 14-X-1844 (А М И Д у П.).

Аустриски конзул је 5/17-X-1844 одговорио, са потсмехом, на претставку српске владе.[149] Према мишљењу аустриског конзула, влади у Бечу биће веома непријатно што је први потстрек за буну у Србији против Кнеза и власти дошао из Аустрије, и он верује да ће поданици аустриски који су узели ма каквог учешћа у буни бити кажњени. Он је и аустриској влади доставио жеље српске владе, али он са своје стране примећује да узрок нереду не треба приписивати само нападу код Шапца. Буна у Подрињу била је управо »једно зрно које је пало на плодно земљиште«. Удаљење избеглица са границе не може бити знак хапшења, нити се пак може спречити да један избеглица одржава везе са својим сународницима у Србији. Немогуће је спречити односе избеглица са људима из Србије нити им је могуће ограничити њихову личну слободу. Што се тиче оптужбе против кнеза Милоша, српска влада је дужна да поднесе јасне доказе из којих би се могло утврдити да је Милош био умешан у катанску буну. Конзул жели да српска влада, што се тиче аустриских поданика за које се тражи да напусте Србију, не чини никакав захтев на аустриском двору нити предузима ма какве мере против њих док се не докаже да су они нешто незаконито радили. Он је желео сазнати мере које би српска влада предузела у случају да аустриска влада не изађе у сусрет њеним жељама. Поред свега тога, конзул је сигуран да мере које српска влада буде предузела не могу бити противне одредбама предвиђеним у уговорима аустриске и турске владе, пошто је српска кнежевина само један део турске царевине.[150]

Српска влада, увређена одговором аустриског конзула, узела је сасвим оштар тон у своме одговору аустриском конзулу на његов акт од 12/24-X-1844. Она је аустриском конзулу ставила до знања да устанак у Шапцу и Подрињу није довео у опасност јавни мир у Србији, већ је само зато, што је дошао изненада, што су се бунтовници служили именима аустриског и рускога цара и што су били обучени у униформу аустриских војника, за један тренутак завео народ. Што се тиче аустриских поданика, пошто је њихово удаљење било предмет једног специјалног уговора са конзулом Филиповићем, то српска влада мисли да нема потребе да поводом њиховог питања подноси нове доказе аустриској влади. За кнеза Милоша, иако српска влада нема писмених докумената у својим рукама који би јасно доказивали учешће Милошево у буни, ипак је она добро обавештена о његовим тајним иза-

[149] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-X-1844.

[150] Као додатак конзулском извештају из Београда од 15-XI-1844 налази се један извод из преписке вођене између аустриског конзулата и српске владе поводом догађаја у Шапцу (А М И Д у П.).

сланицима, који су бунтовницима давали новац и потребна упуства за буну. Да се завера организовала у Србији, српска влада била би у стању да прибави потребне доказе против оптужених, али пошто се она организовала у Аустрији, то аустриска влада има више могућности и лакше може да дође до доказа које она тражи од српске владе. Што се, пак, тиче задњих мера које би српска влада употребила ако аустриска влада не би изашла у сусрет њеном тражењу, а о којима конзул очекује саопштење, српска влада је изјавила да мере крајње потребе не могу бити унапред ни прописане ни наређене, али ће ипак оне бити такве природе, да ће моћи очувати ред и мир у земљи.[151]

Аустриске власти су предузеле извесне мере против српских избеглица и аустриких поданика за које се знало да су били умешани у катанску буну. Неки од њих били су кажњени.[152] Кнез Метерних тражио је изјашњење од кнеза Милоша: у каквим је односима био са устаницима и у колико је он лично узео учешћа у организовању и изазивању катанске буне. По себи се разуме да је кнез Милош изјавио како он није имао никакве везе са догађајима у Шапцу; да о њима, пре него што су се десили, није ништа знао и обавезао се да у будуће неће ништа покушавати да ради против уставобранитељског режима. Аустриски конзул, извештавајући српску владу о изјави кнеза Милоша, додаје како он мисли да резултати процеса који је почео у Београду против учесника у катанској буни неће бити ни мало у противности са изјавом кнеза Милоша. У случају да се на процесу докаже Милошево учешће у буни, он моли српску владу да му пошаље све податке на основу којих би то било утврђено.[153]

Иако је донекле било ван сваке сумње да је кнез Михаило знао за припремање буне, а вероватно и Милош, и да су је они материјално организовали, ипак српска влада није имала стварне доказе о томе. Српска влада је имала један документат и неколико других података помоћу којих би се могло донекле доказати учешће Милошево, Михаилово а у неколико и Јевремово у катанској буни. Једино на тим документима српска је влада оснивала своју оптужбу против кнеза Милоша.[154] Похватани учесници у катанској буни углавном су изјавили или да су видели кнеза Милоша, или да су били у вези са његовим агентима.[155] Илија Прокић, богат сељак

[151] Акт српске владе аустриском конзулату од 12/24-X-1844 као одговор на аустриску ноту од 17-X-1844 (А М И Д у П.). [152] Ивић, 126—7; Шурмин, 43—4. [153] Српска влада аустријском козулату у Београду, 12/24-X-1844.

[154] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-XII-1844. Милева Алимпић тврди: »Да је за припремање катанске буне знао кнез Милош и обадва му брата: Јеврем, који је тада живео у Пешти и Јован у Новом Саду. Али су сви крили да кнез Михаило не дозна о томе, јер никад не би дозволио бунтовног предузећа у Србији у његово име (Алимпић, 80).

из Крагујевачког округа, који је био умешан у катанску буну, изјавио је како се кнез Милош у разговору са њим љутио што је буна почела у невреме — у зиму, а не на пролеће, као што је он то био наредио.[156] Код мртвог Стојана Јовановића нађена су два писма; једно кнеза Јеврема а друго без потписа, за које се на основу неких чињеница може утврдити да је писано по наредби кнеза Милоша.[157] После смрти Милоша Богићевића 20-X/1-XI-1844 [158] код њега је нађена једна огромна сума новца и још неких ствари од вредности, чија је вредност превазилазила његово богатство. Ово је дало повода да се верује, како је кнез Милош дао овај новац Богићевићу за припремање и извођење буне, т. ј. да је кнез Милош материјално, посредством Богићевића, подносио трошкове око буне.[159] Српска влада је доказивала да су Милошев секретар Данило Медаковић и Константин Богдановић учествовали у организовању буне.[160]

Милош је одбијао свако учешће у припремању преврата у Србији. Јануара месеца 1845 Милош је написао и званично послао ноту Дворској аустриској канцеларији и у њој побијао тврђење српске владе о својим односима са Константином Богдановићем и Милошем Богићевићем. Њихов случај он објашњава на следећи начин: кад је пошао из Србије он је оставио своју жену Љубицу која је тада имала 70.000 дуката. Од ове суме она је доцније потрошила само 20.000; остатак се налазио код ње. После њене смрти, 2/14-V-1843, у Новом Саду у њеном је стану нађена само једна мала и безначајна сума новца и нешто мало накита. Према обавештењима која је он доцније добио, у моменту смрти његове жене његов син Михаило није се налазио крај мајчине по-

[155] Ib. [156] Ib.

[157] Ib. У писму које је нађено код мртвог Стојана Јовановића говорило се о неком новцу и стоци. 1843 гдине кнез Милош је писао једно писмо Гарашанину ради неких ствари које је оставио у Крагујевцу. На писму се кнез Милош потписао и ставио печат. Иста рука, која је писала писмо Гарашанину, написала је и ово писмо, које се нашло код Јовановића. Исти рукопис у једном и другом писму, мистериозна садржина писма нађеног код Јовановића и отсуство потписа на једном трговачком писму као што је било ово, српска влада је сматрала као најбољи доказ да је писмо писано по наредби кнеза Милоша. Српска влада је мислила да стока о којој је реч у писму није ништа друго него упад који се спремао код Шапца, јер кнез Милош не одржава никакве трговачке везе са људима из Србије а и сам Јовановић није био трговац. За Јевремово писмо које је нађено код Јовановића у Београду се говорило »да се код Стојана Јовановића нашло не једно Јевремово писмо, већ више љубавних писама од кћери Јевремове Јелене, одкуда се види да Обреновићи у љубавним замкама знаду себи привржене примамљивати«. Ово је изашло у Zagrebačkim Novinama од 12-XI-1844 (Шурмин, 45). [158] Ивић, 115.

[159] Препис ноте коју је кнез Милош упутио Дворској аустријској канцеларији јануара месеца 1845 године (А М И Д у П.). [160] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-XII-1844. [161] Препис ноте кнеза Милоша од јануара месеца 1845 (А М И Д у П.).

стеље. Његове кћери, покојни Богићевић и више личности које су стојале у блиским односима са Богићевићем, били су једино присутни кад је кнегиња Љубица умрла. После смрти кнегиње Љубице ништа се не зна шта је било са њеним новцем и стварима од вредности.[161] У случају да све ово што је изнето, не би било довољно да докаже извор огромне суме новца због које се он оптуживао, кнез Милош је навео још један пример из кога би се могло дознати откуда онолики новац код покојног Богићевића. Кнез Михаило је дао покојном Богићевићу различита уверења и једно генерално овлашћење да надгледа добра породице Обреновић у Србији, прикупља приходе с имања и да му их на време шаље. Овај план, како каже сам кнез Милош, није никако добио његово одобрење, и пошто од дужег времена није ништа на име прихода са имања добио, он пошаље 1844 године неког Богдановића у Београд да тражи од Богићевића уверења и новац који је био код њега. Милош је све ово учинио у намери да нађе неку другу личност којој би богао поверити исти посао. Богићевић је Богдановићу дао само неколико уверења и изјавио како је српска влада ставила забрану на остала уверења. Од новаца ништа му није послао дајући заобилазно објашњење зашто то није учинио.[162]

Писмо Милошево упућено Дворској канцеларији јануара месеца 1845, према нашем мишљењу имало је за циљ да покаже српској влади да је аустриска влада предузела све потребне мере да пронађе организаторе и кривце катанске буне и да аустриске власти нису имале никаква учешћа у буни нити за њу знале пре него што је почела. Поред кнеза Милоша, од кога је аустриска влада тражила изјашњење у каквим је односима био са организаторима буне, она је исто тако повела истрагу и над неким својим поданицима и избеглицама српским које је српска влада оптуживала да су били умешани у катанску буну.[163] У колико су разни претставници аустриске власти знали за организовање буне на њеном земљишту и да ли су је и у колико потпомагали, тешко је утврдити. Али не би било без основа веровати да су аустриске власти знале за буну и да су је непосредно потпомагале тиме, што су дозволиле да се организује на аустриском земљишту.

Аустрија је морала бити незадовољна политиком новога режима у Србији. Она је знала за односе носилаца уставобранитељског режима у Србији: кнеза Александра Карађорђевића, Илије Гарашанина, Вучића-Перишића и Аврама Петронијевића са пољском емиграцијом — претставницима кнеза Чарториског у Београду, који су радили на ширењу националне свести у српском народу и окупљању свих Јужних

[162] Ib. [163] Ивић, 116—117.

Словена око Србије. Аустрија је веома добро знала да је политика пољске емиграције и претставника тадашње власти у Србији била углавном уперена против Аустрије и Русије. Сама помисао да би једнога дана могла избити револуција међу Србима и осталим Јужним Словенима — њеним поданицима, коју би Србија свесрдно помагала, доводила ју је до узнемирености. Ово је било довољно да изазове велику мржњу код аустриске владе против свих личности у Србији које раде на припремању овакве раволуције и да се одлучи за употребу свих сретстава и начина у борби против њих.

Српска влада је у новембру месецу извела на суд све оптужене који су узели учешћа у катанској буни. Неки од њих су осуђени на смрт, неки на робију, неки да трче кроз шибу а неколицину је Београдски суд пустио као невине.[164]

VIII Држање Аустрије, Русије, Француске, Енглеске и Турске према уставобранитељском режиму

Гледиште страних држава на догађаје који су се одиграли у Србији (1842—1844) и држање њихових претставника у Београду према новом режиму било је, углавном, двојако. На једној су се страни налазиле Русија и Аустрија, које су биле незадовољне са новим режимом и радиле потајно служећи се разним сретствима да тај режим компромитују, а на другој су страни биле Енглеска и Француска, које су нови режим одобравале и желеле да се успостави и утврди ред и мир у Кнежевини и да се почне радити на њеном културном и економском напретку. Енглеска и Француска нису биле ни искрени пријатељи ни отворени непријатељи уставобранитељског режима.

Аустријска влада није била у добрим односима са српском владом. Француски конзул каже за аустриског конзула у Србији Мајерхофера да је од своје владе, због догађаја у Шапцу, заслужио чин потпуковника.[165] Кнез Метерних шаљући, посредством Порте, свој одговор на српску ноту — демарш због катанске буне, изразио је велико незадовољство што је српска влада упознала стране претставнике у Београду о преписци вођеној у последње време између српске и аустриске владе. Он у своме одговору, у ироничном тону, додаје да он, ипак, српску владу извињава, пошто она не познаје дипломатске обичаје. Питање одласка аустриских поданика и чиновника из Србије изазвало је велико незадовољство аустриске владе. Поводом овог питања кнез Метерних је изјавио да он пристаје да се аустриски поданици удаље из Србије, али само под тим условом ако им српска влада осигура у њиховој земљи средства за живот.[166] Питање исе-

[164] Ib. [165] А М И Д у П. Изв. из Б., 18-XII-1844. [166] Ib. [167] Ib.

љења аустриских поданика из Србије било је углавном Вучићево дело. Он га је први покренуо и тражио да се испуни.[167] Ово је питање коначно регулисано тек идуће 1845 године на тај начин, што је велики број од њих који су били у државној служби, примио српско поданство. Осталима је дат рок од годину дана да то учине. После овога рока они су могли остати даље у српској служби само по накнадном уговору између њих и српске владе.[168]

Русија је била незадовољна уставобранитељским режимом. Она се није могла никако помирити с тим да се ствари у Србији одигравају без њеног знања и промене режима врше без њеног пристанка, нити је могла мирно посматрати и одобравати један режим који је ишао на то да јој забрани свако мешање у унутрашње српске ствари. Затим, Русија је била против уставобранитељског режима у Србији и због веза које су Кнез и вођи уставобранитеља одржавали са претставницима пољске емиграције у Београду, Цариграду, Лондону и Паризу. Русији се никако није допадало што се нови режим, углавном, ослања на Турску, Француску и Енглеску и тражи код њих подршке за своју политику, пошто су све три ове силе радиле на сузбијању њеног утицаја код Јужних Словена а нарочито код Срба у Србији. Руска влада је веома добро осећала и предвиђала да ће Србија, потпомогнута Француском и Енглеском, ускоро моћи постати Пијемонт свих Јужних Словена а нарочито Срба и Бугара.

Односи руског и аустриског конзула у Београду, Данилевског и Мајерхофера, били су углавном доста срдачни; руски конзул је готово сваки дан ишао аустриском конзулу кући. Они су, иако у добрим односима, ипак један од другога стрепили, бојали се и имали један према другом помало неповерења. Држање аустриског и руског конзула у Београду одговарало је потпуно односима који су владали у ово доба између Аустрије и Русије. И Аустрија и Русија слагале су се у томе да уставобранитељски режим у Србији није био повољан за њихове политичке интересе на Балканском Полуострву. Оне су желеле промену режима у Србији; Русија јавно, Аустрија тајно као што ће то увек она и доцније чинити. Обадве су хтеле да постигну исти циљ, обарање уставобранитељског режима, само различитим начинима и средствима. Аустриска влада је желела да понова види на српском престолу апсолутисту кнеза Милоша, јер јој је Михаило изгледао неподесан због његових реформаторских идеја. Њој се никако није допадало нити је могла равнодушно посматрати како се у једној, њој суседној држави, која има јаког утицаја на велики део њених поданика преко Саве и Дунава, говори о неким политичким слободама и уставним правима. Русија је подржавала поновни долазак кнеза Михаила на

[168] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-VII-1845.

српски престо.[169] Милош јој се није допадао због његовог апсолутизма и превртљивости, јер је он увек био у стању да се лакше од Михаила снађе у тежим ситуацијама и да се држи оне стране силе која му обећава више потпоре. Она је имала веома рђаво искуство са њим последњих година његове владавине када је напустио Русију и пришао Енглеској влади тражећи код ње подршке за своју политику. Русија је желела једнога кнеза за време чије владавине неће бити сконцентрисана целокупна власт ни у његовим ни у Саветовим рукама. Она је желела да власт буде подељена између њих; да кнез може контролисати Савет, а Савет да ограничава кнежеву самовољу и апсолутизам, и у случају свађе да се она увек појави као посредник.

Односи руског и аустриског конзула с једне, и француског и енглеског с друге стране били су веома затегнули, да не кажем непријатељски. Русија и Аустрија, унеколико истих политичких погледа према српским питањима у ово време, већ идуће године почеће се разилазити. Само после неколико деценија због српског питања Русија и Аустрија постаће крвни непријатељи. Већ у почетку 1845 Аустрија покушава да се приближи кнезу Александру и српској влади. Међутим, Русија се за време целе владавине кнеза Александра држала непријатељски према њему и уставобранитељском режиму. Она је успела да створи своју странку у Србији, која је имала јаког корена у самом народу и да напослетку дочека, унеколико, победу своје политике видевши крајем 1858 пад кнеза Александра са српског престола и уништење уставобранитељског режима. Аустрија никада није успела створити своју странку у Србији, јер је оснивање такве странке било у народу веома непопуларно. Она је само успела да поправи свој положај код владајућег кнеза; њен конзул да буде један од главнијих Кнежевих саветника; да утиче веома много на развој политичких прилика у Србији и да се њени и њених конзула савети и упутства испуњавају. Она је успела да створи неколико присталица, које су у главном биле Срби рођени на њеној територији. Они су били претставници њене политике у Србији и у критичним тренутцима тражили од ње потпоре и подршке да се одрже на власти. Заједно са падом кнеза Александра уништен је и аустриски утицај на развој политичких прилика у Србији. Он је понова у пуној мери обновљен за време владе кнеза и краља Милана Обреновића.

Насупрот насртљивој непријатељској политици Аустрије и Русије према уставобранитељском режиму, Енглеска и Француска имале су сасвим други циљ и правац у својој политици према истом режиму. Обадве су оне, углавном, биле

[169] Ib.

у ставу посматрања и очекивања. Оне су искрено желел да се стање у Србији смири и ред уведе. Француска влада је, од установљења свога конзулата у Србији новембра 1838,[170] стално препоручивала својим конзулима у Београду да се увек о српским политичким питањима споразумевају с енглеским конзулом и да се добро обавештавају о раду руских конзула и руских агената у Србији. [171] По мишљењу француске владе после катанске буне српска влада је требала да ради на свему ономе што може допринети цивилизовању и напретку земље. Да би постигла овај циљ, српска влада треба да ради на развијању моралне свести и просвећености у народу; побољшању административне организације у земљи; утврђивању јавнога поретка, кнежеве власти и да се стара да развије код народа поштовање према своме кнезу. У спољној политици влада треба да се стара да сачува унутрашњу независност Србије у потпуној и искреној потчињености Портином суверенитету под руским покровитељством, и да придобије симпатије Француске и Енглеске. Српска влада треба да буде обазрива у своме понашању према Аустрији и Русији, избегавајући све оно што би првој могло дати узрока да се жали против ње а другој да се меша у унутрашње ствари земље.[172] Ово је, по мишљењу француске владе, програм кога треба да се држе и по њему управљају Вучић и Петронијевић.

Енглеска влада, која је последњих година Милошеве владе одобравала његову политику и потпомагала га у његовим политичким предузећима, није била никако задовољна са држањем кнеза Михаила ради његовог ослањава на Русију. Она је са извесним задовољством дочекала револуцију од 1842 године. Међутим, иако је енглеској влади била пријатна промена кнеза у Србији, ипак, она није показивала велику пажњу и поверење новом режиму. Њој се никако нису допадале трзавице које су у последње време изазиване у Кнежевини, а чији су смерови и циљеви били више себичне природе него материјалног напретка саме Кнежевине. Стога је енглеска влада наредила своме конзулу у Београду Фонбланку да се држи по страни и указује хладну благонаклоност српској влади.[173] Односи енглеског и руског конзула нису били добри, а са аустриским конзулом енглески конзул се налазио скоро у непријатељству. Његови односи са француским конзулом били су веома срдачни. Приликом званичних пријема у Кнежевом двору они су се увек појављивали заједно. Енглески конзул није имао свога драгомана, већ му је

[170] Француска је влада основала први пут свој конзулат у Београду новембра 1838. За шефа вице-конзулата постављен је дотадашњи вице-конзул у Јашу Диклео, који је марта месеца 1839 дошао у Крагујевац (Гргур Јакшић, Прве дипломатске везе између Француске и Србије. Божићни број Политике, 1930). [171] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XI-1839. [172] А М И Д у П. Уп. из П., 25-X-1844.

као посредник служио тумач француског конзулата.[174] Руски конзул је покушавао да се што више приближи енглеском конзулу, али без успеха. Он је распростирао најбесмисленије клевете у намери да раскине пријатељство између енглеског и француског конзула, које је српска влада посматрала с великим задовољством.[175]

Турска, чијом је заслугом и потпором дошло до револуције 1842 године, била је наклоњена према уставобранитељском режиму. Она је јавно и отворено подржавала овај режим и бранила га од свих напада па ма с које стране они долазили.

IX Држање Кнеза Александра Карађорђевића

Кнез Александар био је незадовољан са држањем страних сила према њему и новом режиму. Нарочито се плашио непријатељског држања Русије. Он се свесрдно бацио у наручје Турске. Овако Кнежево држање према Турској није било симпатично у народу. У унутрашњој политици Кнез се ослањао на уставобранитељску странку све дотле, док дворска камарила није била толико јака да се могао на њу потпуно ослонити.[176]

---

[173] А М И Д у П. Изв. из Б., 18-XII-1844. [174] Ib. [175] Ib. [176] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844.

ГЛАВА ДРУГА.

Утврђивање уставобранитељског режима и прве несугласице између Кнеза и уставобрантељских вођа

I Политичке, културне и економске прилике код српског народа у Србији до доласка на престо Александра Карађорђевића и прве две године уставобранитељског режима

За све време, од доласка на власт августа 1842 па до угушења катанске буне септембра 1844, нови режим имао је да се бори са разним тешкоћама и неприликама. Главна пажња уставобранитеља била је обраћена на чување реда и поретка у земљи и одржавању свога режима. С угушењем катанске буне биле су углавном прошле све веће трзавице и незгоде за уставобранитељски режим. Стога су сад уставобранитељи почели активно да раде на учвршћивању свога положаја и придобијању симпатија у народу и на страни.[1]

Од 1815 па до 1839 у Србији је владао кнез Милош Обреновић. Он је био прост и неписмен сељак, али му то ипак ништа није сметало да буде један од наших највећих политичара и владалаца XIX века. Када је Милош дошао на власт, нашао је Србију расељену с најпримитивнијим управним установама, народ прост, напуштен од вођа из првог устанка и исцрпљен дугом и заморном борбом са Турцима. Радећи у већини случајева за своју личну корист, Милош је

[1] Француски конзули у Србији, као културни и образовани људи, били су увек добро обавештени о свима културним, политичким и економским приликама у Србији. Њихови извештаји из Београда у већини случајева су објективни и тачни. Они су били увек добро упућени у сва политичка, унутрашња и спољна питања у Србији. Њихове оцене људи и прилика у Србији веома су тачне и објективне. Извештај француског конзула из Београда од 20-XII-1844 о политичким, економским и културним приликама и оцена кнеза Александра и истакнутијих претставника уставобранитеља тако је тачна, прецизно и објективно написана, да сам ја био доведен у тај положај да узмем на себе дужност да овај извештај проверим, попуним и на појединим местима исправим.

у исто време радио и за корист самога народа. Уништавајући своје противнике он је земљу избавио из анархије у коју је врло лако могла упасти; радећи код Порте да добије наследно кнежевско достојанство, Милош је у исто време радио и за целокупан народ, јер са добијањем наследног кнежевског достојанства Србија није више била прост турски пашалук, већ у неку руку слободна и независна кнежевина. Он је први ударио основ нашој независности и обезбедио јој, у неколико, у будућности формално признање од стране великих европских сила. Милош је увео у живот у Србији устав од 1838 израђен у Цариграду по жељи Русије а пристанком Порте, који је био узрок његовог пада. Са поклонима које је вешто умео да употреби где и кад треба, великом умешношћу, знатним лукавством а уз то познавајући потпуно душу српскога народа, Милош је имао успеха готово у свима својим потхватима и намерама. Он је од свих наших владалаца XIX века остао најдубље урезан у народној успомени и о њему се и данас препричавају разне приче и анегдоте. Милош се одрекао престола у корист свога старијег сина Милана, али како је овај убрзо умро, ступио је на српски престо млађи Милошев син Михаило.[2]

Михаило је био доста образован, врло паметан и прилично енергичан. И док је Милош био далеко од тога да ради на цивилизовању и напретку српскога народа, Михаило је хтео и трудио се да постепено препороди своју земљу у културном погледу. Он је код нас увео нови бирократски систем. Главна његова грешка због које је и изазвао против себе незадовољство уставобранитеља, била је та што је запоставио, отуђио и удаљио од државне управе велики део истакнутих и утицајних народних првака и окружио се странцима, већином Србима из Аустрије, који су били без корена у народу. У спољној политици Михаило се углавном држао Русије и на тај начин изгубио симпатије скоро свих осталих страних држава чија му је помоћ била потребна. Приморан да напусти српски престо, Михаило је побегао у Аустрију а за кнеза је био извикан Александар Карађорђевић, док су сву управну власт у земљи узели уставобранитељи у своје руке.[3]

Кад су кнез Александар и уставобранитељи дошли на власт, српски народ је био на веома ниском културном ступњу. Читати и писати нису знали ни сви чиновници који су заузимали највше положаје у управи а полтичке и грађанске установе биле су још неусавршене.[4] Уставобранитељска влада, која је стално до краја 1844 била узнемиравана ра-

[2] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844; С. Јовановић, Друга влада Милоша и Михаила (1858—1868), 1923, 79—89; С. Јовановић, Милош Обреновић. Енциклопедија II, 778—81.

[3] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. [4] Ib. [5] Ib.

зним неприликама и била приморана да се бори за свој опстанак, допринела је ипак напретку земље у сваком погледу; школе су почеле да се умножавају а настава да хе усавршава; код унутрашње управе и правосуђа осећао се известан напредак а лична и имовна безбедност била је прилично загарантована.[5] За напредак Србије допринели су највише Срби из Аустрије, којих је од доласка на престо кнеза Михаила, а нарочито кнеза Александра, било веома много у Србији. Творац првог српског Грађанског законика, који је српска влада издала 1844, био је Србин пречанин Јован-Хаџић — Милош Светић.[6]

Сељаци, који су сачињавали огромну већину српског народа, уживали су велику политичку слободу. После 1830 кад им је Милош разделио земљу руководећи се начелом да земља припада ономе ко је обрађује, сељаци су били углавном задовољни и, према својим скромним потребама, налазили се у приличном благостању. Сељак је могао чинити оно што се њему допадало и ићи тамо где му се чинило боље Он је често пута заузимао више земљишта него што је могао обрадити. Од њега се једино тражило да плаћа држави по 5 талира на име једне врсте личног пореза од свакога оца породице. Трговци су уживали у трговини велику слободу а чиновници, углавном добро награђени, нису били у великој потчињености према државној управи као у другим земљама.[7]

О неком унутрашњем политичком и страначком животу у Србији не може бити ни говора све до устава од 1838 године, којим су створени први услови за развитак уставног живота у земљи. Раније, пре 1835 године, било је незадовољника и противника апсолутистичкој владавини кнеза Милоша, али је Милош, као што смо видели, умео угушити све покрете против себе и своје владе. Тек 1838 године, увођењем »турског« устава, који је поред владаоца створио и Савет од 17 доживотних чланова, рађа се у Србији, у неку руку, прва политичка странка — уставобранитељска. Програм уставобранитељске странке био је: поштовање устава у свима његовим тачкама. Од 1838 па све до 1842, док није Вучић прогласио за српскога кнеза Александра Карађорђевића, у Србији имамо две странке: уставобранитељску и обреновићевску. На крају 1844 поред ове две странке, из уставобранитељске странке, или како ћемо је ми у будуће звати, народне странке, одваја се једна група људи и оснива две нове странке: руску и карађорђевску. Карађорђевска странка је у почетку црпела своју снагу из дворске камариле која је Кнеза стално терала да путује по народу и да ради на образовању своје странке.

[6] МирашКићовић, Јован Хаџић—Милош Светић, 120; С. Јовановић, Уставобранитељи, 11. [7] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844; С. Јовановић,Уставобранитељи, 27—45.

Пре него што будемо говорили о саставу појединих странака, о њиховим вођама и о њихову програму, потребно је рећи и како треба разумети ондашње странке у Србији. У једном народу који је био непросвећен и неписмен, који је тек нешто мало разумевао управне послове, и где нису постојале друштвене класе већ све почивало на старом, патријархалном породичном уређењу, као што је у то доба био српски народ, не може бити ни говора о странкама као што су у ово доба постојале на западу и осталим просвећеним и културним земљама, где су програми и иста политичка убеђења груписали људе. Лични и материјални интереси играли су главну улогу при груписању људи у Србији. Као што су лични и материјални интереси везивали људе у Србији једне за друге и груписали их у једну целину — странку, тако су их исто, према потреби, разједињавали и отуђивали. Према томе, колико је која странка имала у својим редовима старешина породица који су били материјално и морално везани један за другог, ценила се јачина дотичне странке. У Србији чланови породице ишли су у главном стопама својих старешина. Ондашње наше политичке странке, ако се тако уопште могу назвати, нису имале за базу политичко убеђење или традицију већ само личне и материјалне обзире.[13]

Народна странка која је 1842 године била сложна и једнодушна у обарању старог режима, одмах после извојеване победе почела је да се распада и да се од ње образују мање групице људи који су у већини случајева допуштали да се лични интереси и амбиције уздигну изнад општих. Петронијевић, Вучић, Гарашанин и браћа Симићи који су били вођи народне странке, почели су је један по један напуштати. Само после 5—6 година од установљења уставобранитељског режима народној странци остали су још потпуно верни: Илија Гарашанин и један део Саветника. На крају 1844 године Вучић се већ био почео удаљавати од народне странке, да би је после годину дана сасвим могао напустити. Шта више, он је био дотле дотерао, да је био готов, кад би могао, да сруши оно што је сам створио. 1845 године Вучић напушта своје старе другове и пријатеље из народне странке и прилази, или боље рећи оснива руску странку. Исто тако и браћа Симићи нису више били одани народној странци. Они су се доцније у политици руководили највише према својим личним интересима. Већ 1845—6 године руској странци је припадао Министар финансија Павле Станишић, неколико саветника и, унеколико, потпретседник Савета Стефан Стефановић Тенка. У народу, пак, било је прилично

[13] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844.

развијено осећање захвалности и поштовања према Русији ради услуга које је она до тада учинила српском народу. Вучић, ослањајући се на ове симпатије у народу према Русији, надао се да ће у случају неког критичног тренутка, служећи се именом рускога цара и рускога народа, моћи привући велики део српскога народа на своју страну.

По доласку на кнежевски престо Александра Карађорђевића известан број присталица народне странке почео је да се окупља око двора и да образује једну групу — котерију људи — дворску камарилу. Вође камариле били су Срби из Аустрије Алекса Јанковић и Тимотеј Кнежевић, и сродници Кнежеве фамилије између којих се највише истицао Александар Ненадовић. За цело време Александрове владе камарила ће стално водити потајну борбу против народне странке а нарочито против њенога вође Илије Гарашанина. Да се оснује камарила допринело је веома много изгнанство Вучића и Петронијевића, за време чијег отсуства народна странка бејаше претстављена, углавном, у најбољем своме претставнику, Министру унутрашњих дела Илији Гарашанину. Он није био у стању да спречи образовање дворске камариле, јер је био заузет радом на одржавању уставобранитељског режима и чувању реда и мира у земљи.[14]

За камарилу се слободно може рећи да није имала свога програма за рад. За њу је главно било дочепати се власти не бирајући средства, па било то и потпором неке стране државе; чувати Кнеза на престолу и израдити му наследно кнежевско достојанство. Она је Кнезу наметала своју вољу и допринела много његовој непопуларности у народу. Она је била рђав саветник Кнежев. За све несугласице и сукобе до којих је долазило између Кнеза с једне стране и Савета и министара с друге пада углавном сва одговорност на камарилу. Камарила је исто тако много допринела да се Кнез Александар последњих година своје владавине окрене потпуно Аустрији и тражи од ње подршке и помоћи у појединим критичним моментима.

Народна странка имала је свој програм. Он је био удешен према ондашњим народним интересима и потребама. Народна странка била је поставила себи за задатак да продужи радити на уређењу и усвршавању унутрашње управе и на побољшању економских, судских, финансиских, социјалних и трговачких прилика у земљи под страном заштитом, али никако са мешањем неке стране државе у унутрашња српска питања. Она је желела да унутрашњим државним пословима руководи и управља Кнез који ће се у својим поступцима према влади и народу стално држати устава и поштовати све народне установе и слободу, које су народу уставом биле за-

[14] Ib.; Страњаковић, 15—16.

гарантоване.[15] Ово је био углавном програм народне странке, кога се држао и трудио да оствари, кад год је био на власти, њен вођ Илија Гарашанин. При крају 1844 сматран је као присталица народне странке београдски митрополит Петар Јовановић.[16]

Обреновићевска странка делила се на »милошисте« и »михајловисте«, т. ј. на присталице једног или другог. Обреновића присталице биле су углавном бивши чиновници за време Милоша и Михаила, који су се у великом броју, заједно са Михаилом, склонили у Аустрију; омладина којој су се допадале реформаторске идеје кнеза Михаила; велики број људи који је живео у варошима покрај Дунава и за време Милошеве владе био запослен око његових трговачких послова; велики број Милошевих и Михаилових рођака и пријатеља и свих оних који су бли незадовољни уставобранитељским режимом. У самом народу Обреновићи су имали веома много пријатеља који су заједно са Милошем прошли кроз све мене кроз које је прошла и српска Кнежевина од 1815 до 1839, као и оних који су за време његове владе били државни чиновници а у новом режиму запостављени. Било је и таквих који су после одласка Милошевог и Михаиловог, постали њихове присталице, било што су их новчано потпомагали, било што су им они обећавали више него што им је давао уставобранитељски режим. Као присталице кнеза Михаила француски конзул истиче нарочито српске жене које су у Михаиловој владавини налазиле своје ослобођење од јарма оријенталних обичаја, а после његовог пада поново дошле у исто ропство у коме су биле пре његовог доласка на престо 1839.[17]

II Творци и носиоци уставобранитељског режима

Главни ствараоци и носиоци уставобранитељског режима у Србији били су: кнез Александар Карађорђевић, Тома Вучић-Перишић, Аврам Петронијевић, Илија Гарашанин и браћа Стојан и Алекса Симић. Поред ових било је још истакнутијих присталица и бранилаца новог режима као Петар Јовановић митрополит београдски, Паун Јанковић, Стефан Стефановић Тенка, Стеван Петровић-Книћанин и известан број саветника.

Тома Вучић-Перишић био је и по рођењу и по осећањима храбар и лукав сељак, велики демагог. Вучић је веома добро познавао српски народ и имао на њега великог утицаја. Он је био пун предрасуда. Последњих 15 година одиграо је једну од најважнијих улога у политичком животу Србије.

[15] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. [16] Ib. [17] Ib.

Вучић је у правом смислу речи био народни вођ, претставник његових жеља и тежњи, о његовом се мишљењу морало водити много рачуна. Он је у толико био опаснији и неодољивији што је био вођ једног простог, сујеверног и лако раздражљивог народа, који је био стално наоружан и научио да се помоћу оружја меша у државне послове. У српском народу у ово доба није постојао грађански ред, који би био на средини између простог народног и чиновничког сталежа и који би могао одржавати равнотежу између ова два сталежа.[18] Грађанска класа почиње у Србији да се оснива тек 40тих — 50тих година XIX века.

Потпуно супротан Вучићу, али који је као и он играо једну важну улогу у политичком животу у Србији још од 1835, био је Аврам Петронијевић. Петронијевић се почео школовати у Оршави, где је научио немачки, грчки, влашки и талијански језик,[19] а доцније турски и француски.[20] Родом из Текије, Петронијевић је био источњак по духу, начину поступања и по обичајима. Он је био веома умерен, обазрив, опрезан и стално у ставу ишчекивања. Послу је увек прилазио са великом предострожношћу и желео је да сва питања

[18] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844; С. Јовановић, Уставобранитељи, 184—90. О Вучићевом рођењу постоје две верзије. По једној Вучић је рођен »у селу Баричу, у београдској нахији, близу утоке Колубарине у Саву, кад су му родитељи, од зла турског бежали у Срем« (Поменик, 77), по другој пак »Вучића је зачела мати у греху на стану код коњушнице са субашом турским, а родила га је у Срему у Прњавору Јазачком« (Стрмоглави преврат Србије од Ивана Соколовића II, Нови Сад (1843), 52). На ову књигу скренуо ми је пажњу мој уважени г. професор Павле Поповић, коме сам веома захвалан.

Обратио сам се писмом на данашњег проту у селу Јаску г. Васи Латинчићу и молио за обавештење: да ли је у црквеним књигама забележено шта о Вучићевом рођењу. Г. прота Васа Латинчић био је веома љубазан и известио ме је да у матици рођених у манастиру Јаску није забележено ништа о Вучићевом рођењу сигурно због тога, што се у манастиру води матица рођених тек од 1790, а Вучић је раније рођен. Али, још и данас постоји предање код народа у селу Јаску да је Вучић заиста рођен у њиховом селу. Шта више, по народном причању у селу постоји још и данас кућа у којој се Вучић родио. Деведесетогодишњи старац из села Јаска, Стеван Херцег Скобља (умро 1931) говорио је г. проти Латинчићу: »Видите, господине, ову кућу, то је историска кућа, у њој се родио Тома Вучић; отац Периша, када је пребегао у Срем и настанио се у Прњавору Јазачком, живео је са једном Туркињом«. Мени изгледа вероватније прво тврђење да је »Вучића мати зачела у греху са субашом турским«, него ово друго да га је Туркиња родила. Међутим, било да га је »мајка зчела у греху са субашом турским«, било да га је родила Туркиња, из начина Вучићевог живота, из његовог карактера и погледа на људе и живот, из његовог опхођења са људима и из »његовог злћудног турског госпотства« (С. Јовановић, Уставобранитељи, 190) могло би се закључити да је Вучић имао у себи и турске крви.

[19] М. Ђ. Милићевић, Поменик, 542; А М И Д у П. Изв. из Б., 13-IX-1844. У овом свом извештају француски конзул каже да Петронијевић са лакоћом говори немачки и талијански. [20] Поменик, 543; А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. Из извештаја француског конзула види се да је Петронијевић знао турски језик.

реши мирним начином. Кад је требало употребити силу и власт, Петронијевић је препуштао другоме да то изврши. Био је веома затворен и способан да води закулисну борбу. Као што смо видели, по својим особинама он је био сушта противност Вучићу те су један другог допуњавали и не могу се један без другог ни замислити у политичким догађајима Србије од 1835 до 1845 године. Француски конзул желећи да Вучића и Петронијевића најбоље претстави француској влади каже за њих: »l'un est le bras, l'autre est la tête«.[21] На крају 1844 Петронијевић је био Кнежев Претставник и Министар иностраних дела, на коме ће положају остати све до своје смрти у Цариграду 10/22-IV-1852.

Поред ове двојице старијих, по своме значају, улози, положају, важности, а нарочито утицају на народне масе, спада у исти ред у ово доба и један од млађих људи, Илија Гарашанин, син Милутина Савића богатог марвеног трговца из Гараша. Илија се родио у Гарашу 4/16-I-1812. Неко време школовао се у очевој кући код приватног учитеља а затим у немачкој школи у Земуну. Извесно време био је у Ораховици, где је научио немачки језик. Чиновничку каријеру у државној служби Гарашанин је почео 1837 године као цариник у селу Вишњици а затим у Београду. Доцније га кнез Милош произведе у чин пуковника и постави за команданта регуларне војске, кад је ова била установљена.[22] Гарашанин је припадао странци уставобранитеља и за време промене режима 1842 изгубио је оца и старијег брата. После успеле Вучићеве буне Гарашанин је постао Помоћник Министра унутрашњих дела, а одласком Вучића и Петронијевића из Србије 1843 године постављен је за Министра унутрашњих дела, на коме ће положају остати све до септембра 1852.[23] Гарашанин је био слободног духа а чврста карактера. Он је био веома цењен од старијих људи и уживао је симпатије код омладине. Имао је великог утицаја на српски народ. Француски конзул који је необично много ценио Гарашанина каже за њега: »C'est un homme les plus estimes de la classe superieure de la nation qui rend justice à ses nobles qualités et à son mérite administrative ect.[24] Његов велики утицај у народу нарочито је порастао за време отсуства Вучића и Петронијевића из Србије, јер је он био један од главних претставника уставобранитеља који је највише радио и урадио да се нови режим одржи. Налазећи се у близини Кнежевог двора, Гарашанин се, још у самом почетку, разочарао у новом Кнезу. Њему се никако није допадало што је Кнез дозволио да се око њега образује камарила која је желела да све бо-

[21] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844.

[22] С. Јовановић, Илија Гарашанин. Енциклопедија С. Х. С. I, 455; Поменик, 93—5. [23] Ib. [24] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844.

ље положаје у управи земље узме у своје руке, иако у већини случајева није имала зато способних људи у својим редовима. За све време владе кнеза Александра Гарашанин ће водити одлучну и енергичну борбу против камариле ради чега ће често долазити до сукоба између Кнеза и њега.

По рођењу Србин из Аустрије, Стојан Симић је био веома препреден човек, велики себичњак, доста енергичан и велики материјалиста, коме су увек материјални разлози служили као основа у сваком послу. Био је од природе обдарен беседништвом. У почетку своје чиновничке каријере био је татарин код кнеза Милоша, а доцније постао је претседник Савета на коме га је положају затекла и смрт 1852 године. До 1845 био је велики пријатељ Вучића а нарочито Гарашанина.[25] После 1845 Симић је више припадао руској него народној странци.

Брат Стојанов, Алекса Симић »новосадски и земунски келнер«, почео је чиновничку каријеру као најобичнији чиновник за време кнеза Милоша, а доцније заузимао највеће положаје који су постојали у Кнежевини, државног саветника и Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела. Први пут је постао Кнежев Претставник 1843, када је Петронијевић отишао у изгнанство. Алекса Симић је био »искусан и у тешким приликама трезвен и одлучан«,[26] али ипак није био политичар од већег стила. Чувена је била његова сталоженост и хладнокрвност. Маја месеца 1852 године када је унутрашња ситуација у земљи била веома тешка, Алекса Ненадовић каже за Симића: »Његова енглеска хладнокрвност и не хаје низашта, па зато ваљда и нема пред његовим очима у зраку ничега«.[27] Он је био и остао целог живота исправан и савестан чиновник и необично подесан за Кнежевог Претставника у тренутку, кад се није могло доћи до споразума између камариле и опозиције и кад је Кнез уводио свој лични режим. Он је увек био на средини; колико одан Кнезу толико и опозицији, или боље речено он је највише припадао самом себи.

Петар Јовановић, Србин из Аустрије, био је београдски митрополит од 1833. Према своме положају имао је великог утицаја на српски народ. Он је био веома сујетан и амбициозан човек. Француски конзул, који је Јовановића веома добро познавао, каже за њега да је: »d' une grande ambition, d' une corruption profonde de mesure, je ne puis le croire susceptible d' aucune conviction sincere«. Уставобранитељски режим у вођењу унутрашње српске политике рачунао је на потпору београдског митрополита.[28] 1844 године руска влада је покушала да Јовановића скине са митрополитског положаја, али без успеха.[29]

[25] Ib. [26] С. Јовановић, Уставобранитељи, 129. [27] А Н. Александар Ненадовић Книћанину, 23-V-1852. [28] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. [29] Ib.

Павле Станишић био је родом из Смедерева. Он је, исто тако као Алекса Симић и Паун Јанковић, ступио у државну службу као обичан чиновник и на крају постигао највиша звање: министра и државног саветника.[30] У политичком погледу Станишић је био средње вредности. Већ при крају 1844 он је сматран као присталица руске странке, ради чега је био искључен из сваког утицаја на Кнеза и његову околину.[31] Као и београдски митрополит Петар Јовановић, тако је исто и Станишић прешао из старог у нови режим у истом звању и положају; за владе кнеза Михаила био је Министар финансија и у том истом положају остао извесно време и у уставобранитељском режиму. За Станишића француски конзул каже да је човек без икакве врердности.[32]

Паун Јанковић, родом из Коњске доцније Михајловца у Смедеревском округу, као члан Савета од 1840 у уставобранитељском режиму постао је Министар правде и просвете. Једно време био је у Русији на школовању.[33] Био је присталица народне странке али је доцније почео помало нагињати и руској странци.[34]

Стефан Стефановић Тенка, родом из Пореча у Србији, био је чиновник од каријере. Он је био велики противник кнеза Михаила (за време његове прве владе) а присталица и један од истакнутијих чланова уставобранитељске странке. Као члан Савета изабран је 1844 године за његовог потпретседника. Кад су се вођи уставобранитељски почели да разилазе у својим политичким погледима и да образују разне групице странке, Стефановић није искрено пришао ни једној од њих. Он није био ни ватрени присталица народне странке ни огорчени противник камариле и руске странке. Ипак је, од 1844 године, почео нагињати највише руској странци. Већ на крају 1844 године српска влада у својој политици није се смела на њега потпуно ослонити.[35] Од 1853, после Михаиловог писма српским саветницима, Стефановић је постао присталица Обреновића и радио на повратку кнеза Михаила на српски престо.

Стеван Петровић Книћанин није се у ово доба много истицао. Пре револуције од 1842 године Стеван Петровић је био начелник Смедеревског округа. Његов велики значај и његова популарност у народу почињу тек од 1848 године. Он је био присталица уставобранитељског режима и за време Вучићеве буне истакао се тиме, што је у Гружи почео дизати народ против кнеза Михаила и што је био сакупио известан број оружаних људи и предао их Вучићу, са којима је он

[30] С. Јовановић, Уставобранитељи, 125. [31] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. [32] Ib. [33] С. Јовановић, Уставобранитељи, 124; Поменик, 201. [34] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. [35] Ib.

дошао пред Крагујевац и заузео га. Он није припадао потпуно ни једној странци, већ је био само веома одани присталица и лични пријатељ кнеза Александра Карађорђевића.

III Вучић напушта уставобранитеље.

Први сукоб између Кнеза и уставобранитељских вођа изазвало је војничко питање. Војска коју су сачињавали: један пук пешадије од 1000 људи, 120 артилераца и око 50 коњаника, имала је за старешине, углавном, људе који су били одани уставобранитељским вођама.[36] Кнез је желео да из војске удаљи све више официре који су били одани народној странци и да их замени људима лично себи оданим.[37] Вођи уставобранитеља су тражили да се са положаја Кнежевог ађутанта удаљи Кнежев шурак Александар Ненадовић и да се Илија Новаковић унапреди у мајорски чин. За Новаковића вођи уставобранитеља су тражили да буде именован за команданта београдског гарнизона.[38] Кнезу се Новаковић није никако допадао јер је показивао стално нерасположење према породици Ненадовића и више пута, својим независним командовањем и руковођењем послова, вређао Кнежева осећања.[39] Ствар је била узела озбилнији ток и изазвала велико неспокојство код Порте и француског отправника послова у Цариграду. Ко зна како би се ово питање окончало да и Кнез и вође уставобранитељске нису попустили и пристали на компромис. По новом компромису Александар Ненадовић је именован за начелника Ваљевског округа, а задржао је и даље титулу почасног кнежевог ађутанта. Илија Новаковић произведен је у чин потпуковника и постављен за првог Кнежевог ађутанта. За команданта београдског гарнизона био је и даље остављен пуковник Жарко Давидовић, коме је Кнез раније привремено поверио овај положај.[40]

Наскоро после првог сукоба дошло је до другог, који је био исте природе као и први. Кнез Александар је, 12/24-XII-1844, уклонио из војске мајора Марка Дабића и хтео да га постави у грађанску управну службу. Министар унутрашњих дела Илија Гарашанин, под чију је надлежност спадала и војска, био је противан овој Кнежевој намери. Он је Кнезу обратио пажњу да ће ова промена без икаквог разлога нашкодити и војној и грађанској струци и изазвати незадовољство код официра а раздраженост код војника.[41] Пошто

[36] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1844. [37] Ib. [38] Француски конзул из Београда француском амбасадору у Цариграду, 28-XI-1844 (А М И Д у П). [39] Ib. [40] Ib. Све ове податке дао је француском конзулу Претставник Кнежеве владе Аврам Петронијевић. [41] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-XII-1844.

се Кнежева наредба није могла повући, Гарашанин, сматрајући да не треба никако да попусти, поднео је Кнезу своју оставку. Петронијевићу, који је хтео да посредује код Кнеза по овој ствари, Кнез је рекао да тражи Гарашанину заменика. Петронијевић је Кнезу одговорио да се он не може тога посла примити, пошто он не познаје ни једну личност која би била у стању да заузме Гарашаниново место и да са успехом отправља државне послове, као што је то Грашанин чинио.[42] Кнез је понудио Книћанину да се прими за Министра унутрашњих дела. Книћанин је одбио.[43] Ствар се ипак добро свршила, јер је Гарашанин попустио. Између 12/24 и 16/28-XII-1844 Гарашанин је отишао у аудијенцију код Кнеза. Кнез га је примио веома срдачно, поклонио му драгоцен прстен и ласкавим речима истицао његове заслуге за земљу и народ које је учинио као Министар унутрашњих дела. После ове аудијенције, како каже француски конзул, не бејаше више питање оставке и Гарашанин настави свој посао као да никад ништа није било.[44]

Резултати обадва сукоба имали су великог значаја за даљи развој унутрашњих политичких питања у Србији. Кнез је из оба сукоба изашао као победилац. У првом сукобу Кнез је успео да Александар Ненадовић буде именован за начелника Ваљевског округа, за којим је положајем Ненадовић одавно жудио, и да и даље задржи титулу почасног Кнежевог ађутанта. Команда београдског гарнизона остала је и даље у рукама Кнезу одана човека. Кнез је једино претрпео пораз у томе, што је за свога ађутанта морао узети човека кога никако није волео, Илију Новаковића, али ће га се он већ идуће године ослободити именујући га за саветника. Из другог пак сукоба Кнез је изашао као потпуни победилац.

Вођи уставобранитеља нису били задовољни резултатима са којим су изашли из сукоба са Кнезом. Вучић је нарочито био незадовољан. У првом сукобу претставници народне странке: Вучић, Петронијевић и Гарашанин водили су заједно борбу с Кнезом, у другом, пак, Гарашанин се сам отворено налазио у сукобу, а Вучић и Петронијевић су га тајно потпомагали. После првих неуспелих покушаја да ограничи Кнеза у његовим прохтевима и жељама помоћу народне странке, Вучић мења своју политику. Он напушта своје другове у народној странци, оснива нову руску странку и у будућој својој борби с Кнезом и тражи потпору руске владе и руског конзула у Београду. С друге стране, Кнез, окуражен успехом у првим сукобима са уставобранитељским вођама, продужиће и даље да тражи све нове и нове уступке од уставобранитеља. Затим, у последњем сукобу с Кнезом, Гарашанин

[42] Ib. [43] А Н. Книћанин кнезу Александру, 8-X-1847. [44] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-XII-1844.

се показао слаб, неодлучан и попустљив у једном питању у коме је он имао право. Ово ће бити први и последњи случај овакве природе у његовом животу. То је за Гарашанина било довољно искуство да доцније у животу никако не попушта у стварима у којима је он у праву. После ова два сукоба Вучић се коначно одваја од Кнеза, против кога ће у будуће стално водити одлучну и енергичну борбу.[45]

IV Акција руске владе посредством Вучића и његових присталица против кнеза и српске владе

Интриге са којима се Русија служила у борби против Кнеза после 1844 године, постају све чешће и добијају све више присталица. У почетку 1845 године Кнез се носио мишљу да ублажи казне осуђеницима који су узели учешћа у катанској буни. Међутим, руска странка, вероватно по упутствима руског конзула у Београду, а посредством свога присталице потпретедника Савета Стефана Стефановића, учини у истом смислу предлог у Савету. Намера руског конзула и руске странке била је јасна. Они су хтели да отму иницијативу Кнезу и да изазову неспоразум између Савета и Кнеза, у ком би се случају руском конзулу дала прилика да се, као посредник за измирење завађених страна, умеша у унутрашња српска питања. Кнез успе да предлог Тенкин остане без икаква дејства и да судбина осуђеника и даље зависи од Кнежеве воље.[46] Тек доцније, јула месеца 1845, Кнез је помиловао од казне 23 лица умешана у катанску буну и изјавио своју намеру, да доцније кад се укажу повољније прилике, ослободи и остале кривце које прва амнестија није обухватила.[47] После првог неуспеха у сукобу са Кнезом претставници руске странке наставили су и даље своју акцију. У једној од седница Савета, неочекивано, Вучић је предложио да се пошље једна депутација у Петроград да се поклони руском цару.[48] Кнез је наслућивао шта је била намера Вучићева када је поднео свој предлог. У случају да његов предлог успе, Вучић се надао обезбедити себи и својим присталицама благонаклоност руске владе и у исто време изазвати незадовољство страних сила према Кнезу. Ако, пак, његов предлог пропадне, Вучић је мислио да ће тиме компромитовати Кнеза код руског цара и његове владе.[49] Вест о Вучићевом предлогу деловала је веома неповољно на Кнеза. Ипак, Кнез је хтео да се покаже одлучан, храбар и енергичан према Вучићу. Своју храброст и јунаштво Кнез је испољио на тај начин што је драгоману француског конзулата у сасвим озбиљном тону рекао: »Међутим, нека се г. Вучић не вара. Пошто је срећно свршио (спровео) једну револуцију у којој можда ниједног тренутка није помишљао на мене, он је мислио да ће у мени наћи слепо оруђе својих идеја; он се преварио и не може да ми опрости што сам ја свој положај озбиљно схватио. Ма какви били његови планови нека зна да ја нисам као Милош и Михаило; да ја нећу побећи на први пуцањ топа и да нећу ићи да мољакам за гостопримство на страном тлу; ја ћу умрети у Србији па макар моје тело служило за храну псима«.[50] Кнез је био потпуно другојачи на делу. Питање слања депутације у Петроград узело је било веома озбиљан ток и изазвало велико узбуђење код Кнеза, његових присталица и страних конзула. И ко зна како би се питање окончало да није Вучић, у споразуму са Петронијевићем, одустао од свога предлога, бојећи се од рђавих последица које би решењем овога питања могле настати.[51]

---

[45] По Слободану Јовановићу, »После Петровске скупштине он (Вучић) се све више удаљује од Кнеза и владе и они од њега« (Устаобранитељи, 187). Међутим, већ од почетка 1845 године Вучић се почео удаљавати од Кнеза и владе, са којима ће, нарочито с Кнезом, пре 1848 године доћи више пута у отворен и оштар сукоб.

[46] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-II-1845. [47] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-VII-1845. [48] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-II-1845. [49] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-III-1845.

[50] Ib. Француски конзул био је у ово време болестан, те пошаље Кнезу драгомана француског посланства у Београду, да се од њега обавести о политичкој ситуацији. Кнез је овом приликом испољио своју велику срећу против Русије. Он је француском драгоману рекао да ће наредити да се у будуће командовање у српској војсци врши на српском језику а не на руском, као што је до тада било и да ће одмах, пошто се испразне војнички магацини са оделом, наредити да се одело за војску набавља на другом месту и друге боје а не из Русије, као што је до тада чињено.

[51] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-III-1845. Из извештаја француског конзула јасно се види да је, поред Вучића, и Петронијевић био умешан у ово питање. Само док је Вучић иступио јавно, Петронијевић га је потпомагао тајно. Намеру Вучићеву видели смо. Намера пак Петронијевића била је да ограничи Кнеза у вођењу државних послова и да га уједно опомене да има начина на који ће се моћи ограничити његова власт у случају да он хоће да ради оно што би било противно уставу. Уопште Петронијевић се није у ово доба отворено изјашњавао ни као пријатељ ни као противник Кнежев. Његови односи са Кнезом били су добри, али исто тако и његови односи са Вучићем, иако прикривени, били су срдачни. На средини између две завађене стране: Кнеза и његових присталица и Вучића и његових присталица, Петронијевић је био веома погодан да се у тренутку велике заоштрености односа појави као посредник и судија између противника.

Пре него што ће се ствар о питању слања депутације у Петроград окончати, кнез је Вучићу предлагао да прво пита Порту како ће она примити његов предлог. У случају да Порта одобри депутацију и руски цар пристане да је прими, Кнез је ипак имао намеру да Султану достави своје мишљење: »да он не види ни потребе ни користи да се депутација шаље у Цариград« (А М И Д у П. Изв. из Б., 10-III-1845).

V Вучићева борба против Кнеза и српске владе

Рђави односи између Вучића и Кнеза у Београду пренели су се у нутрашњост Србије. Кнез Александар који је био у унутрашњости земље, вратио се 31-I/12-II-1845 у Београд. Маколико да је Кнез био задовољан, ипак се могло приметити да је на путу имао непријатности »de la part quelques hommes qu' il lui a été imposible à se concilier«.[52] У Крагујевцу и околини говорило се да је војска подељена на двоје; војници крагујевачки да су одани и верни Кнезу, док су војници београдски одани и верни Вучићу који сваки дан одлази к њима у касарну.[53] Један сељак из Честина питао је у Крагујевцу мајора Марковића »где је наш господар (Вучић), коме ви не дате да дође међу нас у народ, али причекајте мало, неће тако бити«.[54] У народу се почело говорити да је Вучић молио Симића да му како било купи у Влашкој спахилук, да би се могао тамо настанити и скунути с врата онима који га не воле. Тачност ове вести потврдио је сам Вучић једном човеку који је дошао код њега да га пита да ли је то истина. Као главни разлог својој намери да иде у Влашку Вучић је наводио »мржњу српских чиновника који су сви на њега кидисали и хоће да га упропасте, ма да знаду да га народ поштује«. На »запомагање и лелекање« овога човека да их не оставља и да је боље да се сви они подаве него да дочекају његов одлазак из Србије, Вучић је одговорио: »Устав сам Вам израдио, кнеза изабрао, пак шта ћете, ако хоћете то чувати, ви чувајте, ако нећете — коњ пр . .«. Међутим имало је нешто што Вучић није могао да заборави ни у својим лажно пронесеним гласовима у народу — страх који је осећао од кнеза Милоша. Њему није ништа жао што ће оставити Србију, своја добра, народу извојевана права и пријатеље »само му је велика брига за сељака пошто зна док је онај стари у Немачкој жив да их не може за сигурне држати, већ би волео да (Милош) цркне док је он још у Србији«. У унутрашњости у Србији стално су кружили гласови да Кнез не допушта Вучићу да иде у народ. Почело се говорити да Гружани једва чекају да Вучић кавгу заметне. Све ове гласове, у главном, разносили су Вучићеви момци који су ишли тобоже на неколико дана својим кућама и на сваком месту успут говорили »да Бог живи Вучића, да није њега све би пропало«.[55] Намера Вучићева била је јасна. Вест о свом одласку у Влашку Вучић је сам измислио и бацио у народ, да би изазвао огорчење против чиновника који хоће »да га упропасте и због којих он мора да напусти Србију«.

---

[52] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-II-1845. [53] А Н. Писмо писано Книћанину из Крагујевца од непознате особе, 20-VI-1845. [54] Јован Лукачевић Книћанину, 26-VI-1845. [55] Мајор Марковић Книћанину, 16-VII-1845.

Стари и опробани револуционар Вучић био је научио да јавно и несметано општи с народом. Он који је био у стању са својом вештом демагогијом да у сваком тренутку придобије народ за себе и покрене га против свакога кнеза и режима у Србији, који није био по његовој вољи, није могао никако подносити и трпети да се на његов сваки миг и покрет пази; да се његов сваки рад надгледа; да се о сваком његовом путу у унутрашњост и његовом раду у Београду води рачуна и да се уходи с ким је и шта је разговарао. Како су углавном чиновници били ти, чија је дужност била да пазе, мотре и проверавају сваки покрет, рад и пут Вучићев у унутрашњост земље, то је сасвим разумљиво откуда толика Вучићева мржња у ово доба против чиновника.

Постављањем 1845 године за саветника Илије Новаковића, једног од Вучићевих пријатеља и штићеника, изгледало је да се мало стишало Вучићево незадовољство према Кнезу. Три упражњена места у Савету Кнез је попунио са Илијом Новаковићем, Лазаром Арсенијевићем Бата Лаком и Стеваном Марковићем.[56] Новаковић је био Вучићев пријатељ и присталица. Постављањем Новаковића за саветника Кнез је хтео да га удаљи из војске. И ма колико да је Вучић сматрао као свој успех што је Новаковић постао саветник, Кнез је то чинио из своје личне политике. Као саветник Новаковић је Кнезу био мање опасан него као командант београдског гарнизона или његов ађутант. Вучић је са своје стране био задовољан што ће у Савету имати једнога човека на кога ће се моћи потпуно ослонити. Насупрот Новаковићу као Кнежевом противнику, Кнез је поставио још двојицу својих људи за саветнике: Лазара Арсенијевића и Стевана Марковића. За Арсенијевића француски конзул каже: »il ne manque ni d' intelligence ni d' une certaine instruction«; Арсенијевић је био отворен и искрен Кнежев присталица. Он је припадао камарили и у њега је Кнез имао велико поверење.[57] Стеван Марковић, кога је политика мало занимала, пре именовања за саветника био је први секретар у Савету. Он је био савестан и марљив чиновник. Марковић је био Кнежев присталица.[58] Одласком Марковића за саветника остало је упражњено место првога секретара. На предлог претседника Савета Стојана Симића Кнез је за првог секретара поставио доктора Стејића, који је раније био отпуштен с овог истог положаја. Стејић је био веома немирног духа и велики интригант. По мишљењу француског конзула у њему ће руска влада увек наћи згодно оруђе за своје интриге у Србији.[59]

1845. [56] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-VII-1845. [57] Ib. [58] Ib.; С. Јовановић, Уставобранитељи, 149. [59] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-VII-1845.

VI Унутрашња политичка ситуација у Србији у почетку 1846 године

У почетку 1846 године унутрашње политичко стање Србије није било нимало повољна за уставобранитељски режим и кнеза Александра. Интриге руског конзула у Београду имале су за последицу да су неке утицајне личности, као Стојан Симић и Павле Станишић који су и раније одржавали везе са руским конзулатом, тражиле само згодну прилику па да отворено ступе у опозицију против Кнеза. Вучић, који је раније из учтивости долазио два пута годишње у француски и у енглески конзулат, почетком 1846 године престао је и то чинити. Он је углавном све своје слободно време проводио у руском конзулату. У ово исто доба пада и живља акција кнеза Милоша против уставобранитељског режима и кнеза Александра. Милош је одржавао везе са руским посланством у Бечу. Његови односи са неким вишим аустриским чиновницима изазиваху неспокојство у Београду.[60]

Приликом свога повратка из Италије руски цар Никола I дошао је, 18/30-XII-1845, у Беч, задржао се два дана и затим продужио пут у Русију.[61] Цар Никола је овом приликом, према извештају француског конзула, разделио 3000 дуката српским емигрантима у Аустрији. Овај новац требало је да послужи као средство за изазивање нових интрига против уставобранитељског режима у Србији.

Држање Порте и њених чиновника у ово доба према кнезу Милошу било је мало чудновато. Турски амбасадор у Бечу позвао је кнеза Милоша на ручак. Говорило се да су велики везир Решид-паша и Хозрев-паша у преписци са кнезом Милошем.[62] Марта месеца Порта је поставила за управника Београдске тврђаве Вецид-пашу на место Хафис Ахмет-паше са којим је српска влада била у добрим односима. Вецид-паша био је раније, за време кнеза Милоша, управник Београдске тврђаве. Српска влада се бојала да Вецид-паша не одржава пријатељске односе са кнезом Милошем.[63] Велики

[60] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-IV-1846. Кад је нови француски конзул 1845 године ишао преко Беча на своју дужност у Србију, кнез Милош је покушавао неколико пута да га конзул прими на разговор. Милош није успео у својој намери, јер француски конзул није хтео с њим да има никакав ни званичан ни приватан разговор. [61] Schiemann, 71—2, 376—8. [62] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-IV-1846. [63] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-IV и 2-IV-1846. Вецид-пашу, с којим српска влада није била у најбољим односима, Порта је почетком месеца априла 1847 године сменила са свога положаја и на његово место поставила Селим-пашу (А М Д И и П. Изв. из Б., 8-IV-1847). Селим-паша био је веома срдачно примљен од Кнеза и српске владе (Ib.). Он је дошао у Београд 2/14-V-1847 (А М И Д у П. Изв. из Б., 27-V-1847). Неколико дана после свога доласка у Београд Селим паша је умро 7-VI (А М И Д у П. Изв. из Б.

везир Решид-паша послао је кнезу Александру писмо адресирано »Господару Србије«. Иако благонаклоно по садржини, ипак, сама та чињеница, да га Велики везир зове Господарем а не кнезом Србије, изазвало је сумњу и незадовољство код кнеза Александра и његових присталица и дало грађе Кнежевим противницима за нове интриге.[64] Опозиција је могла ово искористити у своје сврхе. Она је могла, узевши у обзир овај случај с осталим чињеницама, доћи до закључка да Порта не сматра више Александра за правог кнеза Србије т. ј. да је променила своје држање према њему. Поред свих ових неприлика појавила се још једна која је за тренутак бацила све остале у засенак. У Београду се пронео глас да Кнежеви непријатељи желе да га се ослободе тиме, што ће га дати отровати. Ради ових гласова Кнез је предузео извесне мере предострожности. Кнежев претставник Аврам Петронијевић уверавао је француског конзула да он зна човека коме је поверена ова одвратна намера од стране Русије. Петронијевић је, како је сам казао француском конзулу, очекивао долазак атентатора па да га ухвати и од њега добије потребна обавештења о целој ствари.[65]

Вест о тровању кнеза Александра била је вероватно измишљена. Она је могла бити пуштена у јавност и од противника Кнежевих као и од присталица. Измишљена од присталица Кнежевих, она је требала да послужи као повод за оптуживања, гоњења и сатирања противника кнеза Александра — присталица руске странке и Обреновића. Убачена у јавност од Кнежевих противника, ова вест би имала за циљ да опомене Кнеза да мало боље подеси држање и односе према својим противницима и Русији, у противном случају да ће доћи у питање и његов сопствени живот. О неким званичним односима између Великог везира с једне стране и кнеза Милоша с друге, које би послужиле кнезу Милошу у његовој акцији против кнеза Александра, не може бити ни говора. Ако је уопште било каквих односа између Великог везира и кнеза Милоша, ти су односи морали бити сасвим безначајни и без икакве везе с Милошевом акцијом против кнеза Александра. Милош је могао молити Великог везира за неку ствар, тражити од њега нека обавештења или против нечега протестовати, а везир му по званичној дужности одговорити. Порта је хтела не хтела морала одржавати кнеза Александра на српском престолу, јер га је она заједно са уставобранитељима довела на власт и потпомагала у његовој унутрашњој и спољној политици. Погоршању унутрашњег политичког положаја земље допринела је много за-

22-VI-1847). Као заменика Селим-паше Порта постави за управника Београдске тврђаве Мехмед-пашу, који је пре овог именовања провео пет година у Паризу (А М И Д у П. Изв. из Б., 5-IX-1847).

[64] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-IV-1846. [65] А М И Д у П. Изв.

оштреност односа који су владали између Кнеза и његових присталица с једне и присталица руске странке и Обреновићеваца с друге стране, као и рђави односи Кнеза и његове владе са руском владом. Да се извуче из ове тешке ситуације и да поправи и утврди свој положај у земљи и на страни, кнезу Александру су дошла као поручена два догађаја 1846 године: подворење Султану и руски орден.

VII Посета кнеза Александра Султану у Казанлуку

Маја месеца 1846 турски султан Абдум-Мецид (1839—1861) спремао се да обиђе један део европске Турске (Румелију). Српски Савет и влада, извештени о Султановом путу, реше крајем месеца априла да кнез Александар оде и поздрави Султана у Рушчуку. Пре но што се буде кренуо да поздрави Султана, Кнез је требао да обиђе један део Србије.[66] Кнез је 10/22-IV-1846 кренуо на пут у пратњи свога претставника Аврама Петронијевића, Министра унутрашњих дела Илије Гарашанина, саветника: Милосава Здравковића Ресавца и Стевана Петровића Книћанина, свога аћутанта Александра Трифковића и неколико коњаника.[67] Кнез је из Беогрда отишао прво у Крагујевац, где је затекао Људевита Гаја који је ове године путовао по Србији. Гај се сам понудио аустриској влади да пропутује Србију и обавести се о политичким приликама у Кнежевини. По своме повратку из Србије, Гај је поднео аустриској влади опширан извештај о унутрашњем политичком стању у земљи и о истакнутијим државницима и политичарима. За овај свој извештај Гај је доцније добио добру новчану награду од аустриске владе.[68] Из Крагујевца Кнез је, преко Зајечара, Неготина и Радујевца отишао у Рушчук,[69] где је приспео 24-IV/5-V-1846.[70] Док је био у Рушчуку, Кнез је ступио у везу са влашким кнезом (Бибеско). Влашки кнез послао је српском кнезу свога аћутанта и позвао га да у Букурешту сачека док Султан буде дошао у

из Б., 1-IV-1846. [66] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-IV-1846. [67] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-IV и 24-VI-1846; Попов, III, 218.

[68] Вл. Ћоровић, Један меморандум Људевита Гаја о приликама у Србију из 1846 године. Споменик 62, (1925), 71—7; Гргур Јакшић, Извештај Људевита Гаја о Србији (1847). Српски књижевни гласник књ. XI. (1924), 368—77. Г. Јакшић је издао извештај Људевита Гаја у преводу са немачког на српски језик. Г. Ћоровић, пак, издао је исти извештај онако како је био писан — на немачком језику. Овај је извештај веома важан и значајан за оцењивање унутрашњег стања у земљи и људи који су били носиоци целокупног друштвеног и културног живота у ово доба у Србији. Гај је пратио Кнеза од Крагујевца до св. Петке; Ивић Алекса, Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима III, (1932), 65—74.

[69] Попов, III, 218. [70] А Н. Книћанин Миливоју Петровићу из Рушчука, 29-IV-1846.

дунавско пристаниште. Кнез Александар је одбио позив влашког кнеза. У ово исто време бавио се у Рушчуку и молдавски кнез Михаило Стурза са своја два сина, који су такође били пошли на поклоњење Султану.[71] Аустриска влада, када је чула за Султаново путовање по Румелији, послала је свога генерала Хеса са још неколико значајних личности да га поздраве на његовом путу.[72] 13/25-V-1846 кренуо је и влашки кнез са неколико својих министара из Букурешта у Рушчук Султану у сретање.[73] Ради извесних неприлика Султанов је долазак мало задоцнио. Кнез Александар, после десетодневног бављења у Рушчуку, отишао је у Казанлук где га је Султан примио у аудијенцију 12/24-V-1846.[74] Султан је Кнеза примио веома љубазно и са великом предусретљивошћу. Кнез је пољубио Султана у ногу. Добио је од њега велике и скупоцене поклоне за себе, Вучића и Петронијевића.[75] Кнез Александар, са своје стране, дао је 5000 дуката на име поклона Султановој мајци Валиди.[76] Завршивши са успехом посету код Султана Кнежев повратак у Србију претворио се у праву свечаност. На граници Србије и Турске код Неготина Кнеза су дочекали изасланици Савета: Матија Ненадовић, Стефан Стефановић и епископ тимочки Нићифор. У свим местима у Србији до Београда Кнез је био дочекан свечано и са великим одушевљењем. У Београду су му подигли тријумфалну

[71] А М И Д у П. Изв. из Б., 13-VI-1846. Како се француски конзул у Букурешту у ово време налазио на отсуству, то је енглески конзул из Букурешта слао извештаје француском амбасадору у Цариграду о политичкој ситуацији у Влашкој. Енглески конзул посетио је лично кнеза Александра. Он каже, да је на њега српски Кнез оставио сасвим неповољан утисак ради његових личних особина и способности.

[72] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 21-V-1846. [73] Ib., 25-V-1846. [74] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1846; Попов, III, 219.

[75] Кнез је добио од Султана његову слику украшену бриљантима, арапског коња и сабљу украшену драгим камењем. И остали који су били у Кнежевој пратњи, добили су такође драгоцене поклоне. Вучић и Петронијевић добили су по бурунтију украшену драгим камењем. Исто тако султан је одликовао разним орденима 63 српска чиновника (А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1846). 16/28-XI-1846 дошао је у Београд Портин изасланик Мустаф-бег да раздели 63 ордена важнијим српским чиновницима (А М И Д у П. Изв. из Б., 6-XII-1846).

Султан је исто тако примио у аудијенцију и влашког и молдавског кнеза. Ни влашки ни молдавски кнез нису били задовољни својим пријемом код Султана. Пријем њихов код Султана био је »froid et severe« каквом се они нису надали, ма да их је тај пут коштао сваког понаособ 30.000 франака, коју су суму новаца издали на име разних поклона Султану и његовој пратњи (А М И Д у П. Изв. из Б., 12-VI-1846).

[76] А М И Д у П. Изв. из Б., 6-XII-1846. У Београду се говорило да је Кнез учинио Султану поклон од 25.000 дуката (А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1846). Међутим, српски Савет је одобрио. децембра месеца 1846 године издатак од 5.000 дуката за трошак који је Кнез учинио приликом своје посете Султану (А М И Д у П. Изв. из Б., 6-XII-1846).

капију. Испред саме вароши дочекали су га сви важнији претставници власти са великим бројем народа.[77]

Руска странка била је незадовољна успехом Кнежеве посете Султану. Док је до тада борба између Кнеза и камариле с једне стране и присталица руске странке с друге била ограничена, углавном, на Београд, почиње се мало по мало преносити и у унутрашњост Србије.[78] Претставници руске странке исмевали су Кнежев пут и побијали сваку његову важност. Руски чиновник Борисов (Borichef) је говорио: »Ah! voilà les Turcs qui reviennent; c'etait bien la peine de faire dépenser au pays vingt cinq mille ducats pour obtenir la faveur de baiser les bottes sales du Sultan«.[79] После Кнежеве аудијенције код Султана Вучић је Кнезу стао пребацивати да се ставио под покровитељство Француске и Енглеске и да слуша само њихова упутства. Кнез је Вучићу одговорио да он не тражи ничије покровитељство, већ да он само поштено испуњава своју заклетву и дужности према Султану и према своме народу. Њему се не може ништа пребацивати због тога, што Француска и Енглеска потпомажу једног поштеног човека који испуњава своје обавезе.[80]

VIII Петронијевић напушта своје другове уставобранитеље и прилази Кнежевој околини

После свога пута у Казанлук Аврам Петронијевић мења држање према негдашњим својим пријатељима — уставобранитељима. Он сад постаје потпуно одан Кнезу и Порти, а о Вучићу говори сасвим оштро, што до тада никада није био његов обичај. За Стојана Симића и Павла Станишића, који су у ово доба били потпуно уз руску странку, Петронијевић се изражава веома неповољно називајући их »questa canaglia«.[81] Петронијевић, који је и раније био познат као туркофил, постаје то сад у већој мери. И док је раније, било тајно или јавно потпомагао Вучића у његовим интригама и борби против Кнеза у будуће он ће се старати да осујети сваку Вучићеву интригу и постаће један од главнијих Кнежевих саветника и пријатеља.

IX Кнез добија одликовање из Русије

Кнежева посета Султану донела му је још један успех. Почетком новембра 1846 руска влада је послала Кнезу орден

[77] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1846. [78] А М И Д у П. Изв. из Б., 31-VII-1846. [79] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1846. [80] А М И Д у П. Изв. из Б., 31-VII-1846. [81] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-VII-1846.

Св. Ане првог реда којим су раније били одликовани његов отац Карађорђе и кнежеви Милош и Михаило.[82] Одликујући кнеза Александра орденом, руска влада није ни помишљала да промени своје држање према Кнезу, изузев да Кнез промени потпуно своје држање према Русији. До побољшања односа између Кнеза и Русије могло је доћи само у том случају, ако би кнез Александар пристао да се стави потпуно и искључиво под утицај руске политике. Кнез то није могао никако учинити, ма колико да су биле развијене симпатије српског народа према Русији, јер промена Кнежеве политике према руској влади не би наишла на добар пријем код Турске и Аустрије а нарочито Француске и Енглеске. Благонаклоност коју је руска влада показала према кнезу Александру, одликујући га орденом Св. Ане првога реда, дошла је као последица нарочито указане пажње и срдачног пријема Кнежева код Султана. Обасут поклонима и почастима од »господствујућег« двора изискавало је тим пре да у том погледу не изостаје ни »покровитељствујушчи« двор. Русија је ово врло добро увидела, и по себи се разуме да се није устручавала да то учини. Ма каква била намера руске владе у одликовању кнеза Александра, оно му је донело велике користи у погледу утврђивања положаја и достојанства у земљи. Кнез је на овај начин избио из руку својим противницима сва сретства којим су они агитовали против њега: да не стоји добро код рускога цара и руске владе и да га они још не признају за правог кнеза Србије. Орденом којим га је руска влада одликовала, а којим су раније били одликовани владаоци Србије у XIX веку, кнез Александар је сматрао да је Русија на тај начин дала најбоље доказа да она има исто мишљење о њему као што је имала и о свима ранијим српским кнежевима.

X Кнежево држање према противницима и уставобранитељима после своје посете Султану

Охрабрен својим успесима у 1846, кнез Александар је постајао све охолији и безобзирнији у опхођењу према сво-

[82] А М И Д у П. Изв. из Б., 8-IX-1846. Дотадашњи руски конзул у Београду добио је отсуство. Чиновник руског конзулата у Оршави, Феодоров, дошао је почетком септембра мсеца у Београд да заступа руског конзула до његовог повратка са отсуства (А М И Д у П. Изв. из Б., 8-IX-1846). Није тачно што каже Попов да је Феодоров донео Кнезу орден и писмо од грофа Неселрода (Попов, III, 221—2). Феодоров је био у Београду првих дана месеца септембра (А М И Д у П. Изв. из Б., 8-IX-1846), а писмо грофа Неселрода кнезу Александру послато за једно са орденом датирано је 10/22-IX-1846 у Петрограду (Попов, III, 221) Данилевски је понова дошао у Београд 5/17-VI-1847 (А М И Д у П. Изв. из Б., 22-VI-1847).

јим противницима, па и према појединим личностима које се нису могле убрајати међу Кнежеве противнике. Његови односи са министрима и саветницима нису били потпуно коректни. Своју срџбу против руске странке Кнез је показао на тај начин што је, 23-I-/4-II-1847, извршио реконструкцију своје владе из које су испале њене присталице: министар правде и просвете Паун Јанковић и министар финансија Павле Станишић.[83] На упражњена места Јанковића и Станишића дошли су привремено Алекса Јанковић и Радован Дамјановић;[84] први за Министра правде и просвете а други за Министра финансија. Алекса Јанковић, који је до овога времена заузимао положај директора Кнежеве канцеларије, припадао је камарили и био веома одан кнезу Александру.[85] Јанковић је у вођењу спољне српске политике био присталица ослањања на Аустрију. Његов долазак за министра могао би се тумачити да се Кнез желео на тај начин приближити Аустрији, и не би било без основа веровати да је ово био први Кнежев корак у овом правцу. Кнез је врло добро осетио, да му је сад потребно да, поред Порте која га потпомаже у његовој политици, мора имати још или Русију или Аустрију код којих ће моћи наћи ослонца за своју политику, које ће му обезбедити, у неколико, даљи опстанак на српском престолу и на тај начин увелико спречити акцију његових противника. Њему је за ово била погоднија Аустрија као суседна држава и као држава која ће тражити мање жртава од њега за своју помоћ него Русија. Да се обрати Русији за моралну потпору у вођењу своје политике, Кнез је могао учинити само у том случају, ако би пристао да се потпуно и искључиво баци под утицај руске политике. Ако би добио благонаклоност Русије, Кнез би изазвао према себи мржњу Турске, Аустрије, Француске и Енглеске. Затим, да ли би Русија пристала да прекине своје односе са Милошем и Михаилом и да им откаже своју потпору и симпатије које им је до тада указивала? Шта би било са руском странком у Београду? Не би ли се она још више осилила и отворено и јавно се уплетала у сва спољашна и унутрашња питања Кнежевине? Бирајући између Аустрије и Русије Кнезу није требало много да се размишља па да се одлучи за прву. Русија је од Кнеза тражила све, а није му давала скоро ничега позитивног. Аустрија му је могла дати више него што би тражила. Она му је могла дати више јемства за сигурност и спокојство од интрига и акције Обреновићеваца, ако би кнезу Милошу и Михаилу забранила боравак на своме земљишту. Што је главно, она је била близу, суседна, гранична држава Србије и у критичном тренутку по Кнеза могла би му одмах притећи у помоћ. Добивши

[83] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-II-1847. Енциклопедија С. Х. С. II, 812, 815 и 827. [84] Ib. [85] Поменик, 197. [86] А Н. Книћанин кнезу Алек-

Аустрију за пријатеља, Кнез би остао и даље у добрим односима с Портом, Француском и Енглеском а само с Русијом у затегнутим односима, у којима је и до тада био. Напротив, добивши Русију за пријатеља, Кнез би према себи, као што смо већ рекли, изазвао незадовољство Турске, Француске, Енглеске а може бити и саме Аустрије. Поред свега овога кнез Александар није хтео и није смео да прекине све своје односе и везе са руском владом и да је још више изазива против себе. Да би бар унеколико, привидно, задовољио руску владу и Вучића, Кнез је за Министра финансија узео Радована Дамјановића, човека веома оданог Вучићу и присталицу руске странке у Србији. Дамјановић је, према Кнежевом мишљењу, иако присталица руске странке, био погоднији за министра него Станишић и Паун Јанковић. Кнез је приликом последње реконструкције своје владе увео у нову владу једног аустрофила, Алексу Јанковића, и једног русофила и Вучићевца, Дамјановића, на место два ранија русофила, Пауна Јанковића и Станишића.

Кнежева намера да из владе отпусти Гарашанина није се испунила. У лето 1847, за време свога боравка у Крагујевцу, Кнез је понудио Книћанину да се прими за Министра унутрашњих дела. Указ је већ био потписан, али је на молбу Книћанинову поништен, пошто се он никако није хтео примити понуђеног му положаја. Кнез је затим именовао за Министра унутрашњих дела Милосава Здравковића Ресавца.[86] Указ о Ресавчевом постављању није био обнародован и Гарашанин је и даље остао на своме положају. Зашто је кнез Александар желео да склони Гарашанина са положаја Министра унутрашњих дела и да ли је о томе Грашанин био обавештен, нисмо могли утврдити. Да није што Аустрија посредовала код Кнеза због Гарашанинових веза са пољском емиграцијом, предлажући му да отпусти Гарашанина из државне службе? Да није то била каква интрига Русије против Гарашанина због његовог »Начертанија« и везе са пољским емигрантима? Каква је улога дворске камариле била овом приликом? О свему овоме не можемо ништа поуздано казати, али је изван сваке сумње да у Кнежев план, овом приликом, нису били упућени многи тадашњи политичари.

Кнез није био ни у стању ни у могућности да се одупре захтевима и прохтевима Кнегињине породице. Године 1847 Кнез поставља себи за ађутанта, у чину капетана, Кнегињиног течу[87] Александра Трифковића с намером да га доцније постави за управника вароши Београда.[88] Ускоро после овога Кнез поставља за помоћника Министра унутрашњих дела

сандру, 8-X-1847. По Книћанину, после њега именован је Ресавац т. ј. Милосав Здравковић Ресавац за Министра унутрашњих дела. [87] С. Јовановић, Уставобранитељи, 140. [88] А Н. Книћанин кнезу Александру

Кнегињиног стрица,[89] дотадашњег начелника Ваљевског округа, Александра Ненадовића.[90] Против Трифковића биле су велике повике у јавности. Код многих је владало уверење да је Трифковић »рђавог карактера«. Као привремени управник полиције вароши Београда 1842 дао се поткупљивати, због чега је био смењен са дужности и на Вучићево заузимање постављен је за чиновника Министарства унутрашњих дела. Из министарства је премештен за директора карантина у Рачи на Сави. Вршећи нову дужност Трифковић је починио таква дела »да су га судови по земаљским законима осудили да коначно службу изгуби и да дуже времена у апсу буде«. Опет на Вучићево заузимање Кнез га ослободи сваке казне и премести за директора карантина у Рашкој.[91] За Александра Ненадовића, који је по својој способности и карактеру могао према тадашњим приликама у Србији заузети поверени му положај, постојала је једна друга тешкоћа. Пре Ненадовићевог постављења на нови положај Савет је донео решење да се укине звање помоћника при Министарству унутрашњих дела.[92] Кнез се на решење Савета није хтео обазирати.

Постављење Ненадовића и Трифковића на нове положаје изазвало је велико негодовање у јавности највише због тога, што су обојица били Кнегињини сродници и што је уз то Трифковић био »лошег карактера«. Њихово постављење највише је озлоједило Стевана Петровића Книћанина највећег и најискренијег пријатеља Кнежевог у ово доба. Он у једном своме писму Кнезу осуђује га због његових поступака. Книћанин Кнезу каже: »Ова су оба произведена лица сродници Вашој Светлости, но како пред мојим очима у државоправленију нема сродства, ја сам овоме био и остајем противан«.[93] Книћанин Кнеза упозорава »да има много других људи који су заслужнији да заузму положај управника вароши Београда него Трифковић. Како ће се они осетити у овом случају и шта ће мислити о томе. Сви ће они Кнезу пребацивати да је он ово учинио само зато што су ова двојица његови сродници«. Најзад Книћанин пребацује Кнезу да је за њега »веће сродство по тазбини него ли част високог достојанства његовог«.[94]

Народ је почео да се жали на Кнежеву нељубазност.[95]

По себи се разуме да су сви они који су отпуштани из државне службе прелазили на страну Кнежевих противника.

8-X-1847. [89] С. Јовановић, Уставобранитељи, 133. [90] Книћанин кнезу Александру, 8-X-1847.

[91] Ib. [92] Ib. [93] Ib. [94] Ib. По Книћанину Кнез је говорио да су му Вучић и Гарашанин саветовали да постави Трифковића и Ненадовића на нове положаје. У колико је ово истина не може се поуздано рећи. Најзад и сам Книћанин у писму каже »да сад и Гарашанин и Вучић одричу да су они предложили Кнезу да то учини и да ништа о томе нису знали пре него је ствар свршена«.

[95] Книћанин кнезу Александру, 14-XII-1847.

Да би обезбедили најпотребнија средства за живот себи и својој породици, они су се често пута морали прихваћати каквог било посла. Бивши сремски начелник за време владе кнеза Милоша, Живојин Јоксимовић из Орашца ишао је по селима и обруче на каце ударао да би заслужио потребна средства за живот.[96] Овакво држање Кнежево није се допадало ни његовим искреним пријатељима. Један од Кнежевих пријатеља, који је себе сматрао за најоданијег Кнезу и највернијег слугу његовог, а кога су и остали држали за таквог, Стеван Петровић Книћанин, опомињао је писмено Кнеза »да су и Милош и Михаило били у бољем положају од њега; да су имали сложније министарство него што је тада његово било, и да су имали да се боре са мањом странком уставобранитеља него што он има да се бори са Обреновића странком, и да су баш онда кад су мислили да стоје на чврстим ногама, пали«. Свој положај, према Книћаниновом мишљењу, Кнез ће моћи поправити само на тај начин, ако се буде показао попустљивији, предусретљивији и љубазнији у своме опхођењу према појединим члановима уставобранитељске странке а нарочито према Обреновића присталицама. Он не треба и не сме никако равнодушно посматрати како велики број Обреновића чиновника, који су отпуштени из службе, остају без најпотребнијих средстава за живот. Кнез треба да се постара да их материјално потпомогне. Њих би требало помоћи ради тога, »што ће они привикнути на службе правитељствене, а ови лишени доћи — као што су неки и дошли — да приватне људе служе, и што ће у таком огорченом стању тражити спасенија у буни, па или тако себи помоћи наћи, или изгинути«.[97] Према мишљењу Книћаниновом, њима би се могло помоћи на тај начин, ако би Кнез, преко Претседника Савета и Министра унутрашњих дела, предложио да се од Савета издејствује извесна сума новца којом би сумом сам он располагао и од којег би новца издавао помоћи свим људима.[98] Книћанин каже да би Кнез требао и од своје сопствене плате један део да троши на народно добро. »Србија има потребу за једном војном и економском школом, Кнез би требао и могао одвајајући годишње трећину од своје плате 10000 талира (чија је плата износила девети део целокупног тадашњег прихода), подићи обе ове школе. У овом случају Кнез не би трошио новац који је он лично зарадио, већ који му је народ дао да га троши за своје потребе и народне циљеве«.[99] У овом погледу Кнез би требао да се угледа на рад свога покојног оца Карађорђа, који је своје сопствене новце, што је сам лично

---

[96] Ib. [97] Ib.

[98] Ib. Ово је први покушај код нас да се створи једна врста диспозиционог фонда са којим би, за разлику од данашњег, располагао лично Кнез а не претседник владе, Министар унутрашњих дела и Министар иностраних дела. [99] Ib.

зарадио, трошио за народна добра и »који је скидао злато и сребро са пусата и други ствари те то претварао у новац да свом отачеству помогне«. Најзад Книћанин опомиње Кнеза да треба да се потсети »да је народ из благодарности к њему (Карађорђу) њега за свога кнеза изабрао«.[100]

Книћанинови савети нису имали на Кнеза никаква дејства.

XI Установљење Врховног суда у Београду 1846 године

Да би убрзала судске послове у Србији и ослободила Кнеза и Савет од вршења појединих судских дужности које су им односиле велики део времена, Порта је, 5/17-X-1845, са пристанком Русије, решила да се у Србији оснује Врховни суд. Иако је још 5/17 октобра решено у Цариграду да се дозволи установљење Врховног суда у Београду и истог дана био написан ферман, српска влада је била о овоме обавештена или последњих дана месеца децембра године 1845, или првих дана месеца јануара 1846 године. Задоцнење фермана у Србији се тумачило као нерасположење Русије за установљење овога суда, па је она ради тога задржавала Порту да не шаље ферман у Београд.[101] Врховни суд, основан у Београду 1846, састојао се од претседника и четири судије. Овај Врховни суд није био суд који расматра акта, већ који суди. Преуређењем својим 1855 и 1858 године Врховни суд је претворен у прави Касациони суд.[102]

XII Слање питомаца у Аустрију, Немачку Француску, Русију и Турску

У жељи да добије што спремније и способније чиновнике, српска влада је слала питомце на страну. Године 1839 влада је послала око 10 питомаца у Аустрију и Саксонску.[103] Јула месеца 1846 српска је влада добила дозволу од руске владе да може послати 6 питомаца у Русију да уче богословију у Казану.[104] При крају 1846 влада је послала у Немачку 10 питомаца.[105] Са питомцима у Русију отишао је 12/24-VIII-1846 Сима Милутиновић Сарајлија.[106] У Србији се осећала велика потреба за чиновницима који би знали добро читати и писати турски, због тога се српска влада обрати с молбом

[100] Ib. [101] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-I-1846. [102] С. Јовановић, Уставобранитељи, 12. [103] Ib., 55. [104] А М И Д у П. Изв. из Б., 31-VII-1846. [105] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-XII-1846; С Јовановић, Уставобранитељи, 55. [106] Шурмин, 54; Алимпић, 20—1. [107] А М И Д у П. Изв.

на Порту за дозволу да може послати неколико својих младића да се школују у турским школама у Цариграду. Најзад, после дугог ишчекивања, Порта је изашла на сусрет молби српске владе. Јула месеца 1847 српска влада је добила од Порте дозволу да може послати неколико својих ђака да се школују у турским школама. Српска влада је одмах послала неколико својих питомаца у Цариград.[107]

XIII Попуњавање упражњеног места српског капућехаје у Цариграду 1846 године

Било је још једно питање које је српска влада морала што пре решити. Смрћу Лазара Теодоровића у Цариграду, 13/I-II-1846,[108] упражњено је место српског капућехаје. Српска влада је морала што пре попунити место. Она је то и учинила. За српског капућехају у Цариграду постављен је саветник Лазар Арсенијевић Бата Лака.[109] Јуна месеца 1847, Арсенијевић се вратио у Београд,[110] а на његово место постављен је дотадашњи секретар српске агенције доктор права париског универзитета Коста Николајевић.[111] Николајевић је остао на положају српског капућехаје све до месеца септембра 1856, када је постављен за Министра унутрашњих дела на место Радована Дамјановића. 1849 године Николајевић се оженио ћерком кнеза Александра Карађорђевића.[112]

XIV покушај да се оснује грчки конзулат у Београду

Почетком месеца новембра 1846 грчка влада се обратила молбом на српску владу да јој дозволи оснивање свога конзулата у Београду. Оснивање грчког конзулата у Београду било је у ово доба непопуларна ствар, јер се сматрало да ће Русија од тога имати највише користи. Установљење грчког конзулата било би, како се тада говорило у Београду, само једно ново средство у рукама Русије за спровођење своје политике, а сам грчки конзул био би у ствари један агент који би могао добро послужити за руске интриге против

из Б., 7-VII-1847. [108] Поменик, 716. [109] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-IV-1846; Поменик, 426. [110] А М И Д у П. Изв. из Б., 21-VI-1847.

[111] Поменик, 426. Новембра месеца српска влада се решила да позове Арсенијевића из Цариграда у Србију. Како није имала подесне личности коју би могла поставити за српског капућехају, српска влада је решила да на то место, привремено, именује дотадашњег секретара српске агенције у Цариграду Константина Николајевића (А М И Д у П. Изв. из Б., 15-XI-1846). [112] Поменик, 426—7.

Кнеза и српске владе. Као потврду за ово наводило се, да Грчка нема великог интереса ни трговачког ни политичког у Србији, да би морала оснивати свој конзулат у Београду. Претставници страних сила у Београду, који су дотада ревносно штитиле интересе неколико грчких поданика у Србији, могу и даље то чинити. Грчкој влади није било ово први пут да тражи дозволу од српске владе за оснивање свога конзулата у Београду. Она је то исто чинила пре неколико година. Српска влада, и овога пута као и раније, одбила је молбу грчке владе. По свему изгледа да је француски конзул у Београду највише допринео да српска влада не дозволи оснивање грчког конзулата. Француски конзул је предочавао српској влади да оснивање грчког конзулата у Београду не би наишло на добар пријем у Турској.[113]

XV Односи Србије са Влашком

Маја месеца 1845 кнез Александар је послао Стојана Симића у Букурешт. Симићев пут био је у вези са извесним комешањем које се било осеитло у Влашкој против њеногa кнеза Ђорђа Димитрија Бибеска.[114] Кнез Александар се побојао да у Влашкој може доћи до револуције па да се после одатле пренесе у Србију.[115] Симићев повратак из Букурешта, крајем месеца маја 1845, разбио је код Кнеза све сумње о тобожњој револуцији у Влашкој. Покушај кнеза Александра да добије дозволу од влашког Кнеза за установљење српске званичне агенције у Букурешту, остао је без успеха Порд свега тога влашки је Кнез преко Симића, предложио српском кнезу да се њих двојица у неком месту, близу српске границе, састану у току лета.[116]

XVI Држање Аустрије, Француске, Енглеске, Русије и Турске према кнезу Александру и Српској влади

После 1845 године аустриска влада се трудила да поправи своје затегнуте политичке односе са српском владом. Аустриски конзул у Београду старао се да допринесе поправци тих односа. Сва саопштења послана од аустриске владе српској влади конзул је саопштавао на веома љубазан начин.[117] На рођендан аустриског цара Фердинанда I, 7/19-IV-

[113] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-XI-1846.
[114] Frèdèrić Damè, Historie de la Roumainie. Paris, 1900, 39—49. [115] Половином месеца априла 1845 побегло је из Књажевачког округа из Србије у Влашку око 15 лица, са намером да се тамо сједине са (неким) заверенцима у Крајови (А М И Д у П. Изв. из Б., 20-IV-1845). [116] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-V-1845. [117] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-II-1845.

1845, командант Земуна, поред страних конзула у Београду, позвао је званично на ручак Вучића, Петронијевића и Гарашанина.[118] Према изјави Кнежевог Претставника Аврама Петронијевић од 24-II/8-III-1845, односи између Србије и Аустрије почели су се поправљати.[119] Међутим сва настојања аустриске владе да поправи политичке односе са српском владом, и добра воља српске владе, остали су без стварног резултата све до почетка 1847 године. Дволична политика аустриске владе, да, у исто време када се труди да поправи своје политичке односе са српском владом, указује благонаклоност српским избеглицама на своме земљишту, и везе које су одржавали поједини претставници аустриске власти и истакнутији људи са кнезом Милошем и Михаилом нису се никако свиђали српској влади. Српска влада је била обавештена да Милошеви агенти спремају устанак у Влашкој, Бугарској и Босни.[120] Она је са правом страховала да се устанак, ако заиста избије, може пренети и у Србију. Српској влади се тако исто није допадало што је канцелар аустриског конзулата у Београду одржавао добре односе са људима који су били сумњиви српској влади. Канцелар аустриског конзулата, за време свога бављења у Бечу, учинио је посету кнезу Милошу;[121] српска влада није могла остати равнодушна према овом потезу учињеном из »учтивости«. Све ово изазвало је 1845 и 1846 године неповерење српске владе према аустриској влади. 1846 године Аустрија је била заузета пољским питањем, које је у ово време за њу било од веће важности него српско. Првих дана месеца јануара 1846 аустриска влада је позвала свога конзула у Србији Мајерхофера и послала га у Галицију у Краково ради тамошњих немира који су избили.[122] Тек почетком 1847 Аустрија поново покушава да се приближи кнезу Александру и српској влади.[123] Овога пута она је имала успеха. Односи између аустриске и српске владе почели су да се поправљају. Доцније, само после неколико година, односи између аустриске владе и кнеза Александра постали су пријатељски.

Француска влада била је доста расположена према Кнезу и српској влади. Она је стално препоручивала српској влади, посредством свога конзула у Београду, да у вођењу унутрашње политике нарочиту пажњу обрати на народно образовање и културни и економски напредак земље; у спољној, пак, политици да искрено поштује и уважава Султаново сизеренство над Србијом и да се о сваком спољном политичком

[118] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-IV-1845. [119] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-III-1845. [120] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-III-1845. [121] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-IV-1845. [122] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-I и 30-IV-1846. Кад се Мајерхофер вратио на своју дужност, није нам познато, али га поново, први пут, сусрећемо у Србији маја месеца 1847 (А М И Д у П. Изв. из Б., 9-V-1847). [123] Упоредити: Ђуро Шурмин, Личности и прилике

питању споразуме са Портом и тражи од ње потпоре и друга потребна обавештења. Што се тиче Русије, француска влада је препоручивала српској влади да буде веома обазрива у опхођењу са руском владом.[124]

Енглеска влада, заузета у ово време политичким догађајима у Шпанији и у Грчкој, није показивала неку нарочиту политичку активност и неки особит интерес за српске ствари.

Русија никако није мењала своје држање према кнезу Александру и српској влади. Она је увек остала непријатељ кнеза Александра и уставобранитељског режима. Интриге руске владе против Кнеза и његове владе нису никако престајале. Русија је свесрдно потпомагала оснивање руске странке у Београду, чији је главни задатак био борба против кнеза Александра и српске владе.

Турска је још увек одржавала добре и пријатељске односе са српском владом. Она је Кнеза и српску владу потпомагала у њиховој спољној и унутрашњој политици. Новембра месеца 1845 Порта је преместила управника Београдске тврђаве Хафис-пашу у Нишки пашалук, а на његово место поставила Хафис-Ахмет пашу. Новога управника Београдске тврђаве познавао је врло добро Кнежев претставник Аврам Петронијевић. Доласком новог паше у Београд ишчезли су сви неспоразуми и несугласице који су постојали између српске владе и ранијих управника Београдке тврђаве.[125]

из новије прошлости Срба и Хрвата. Прилози за књижевност, језик, историју и фолкор VI, (1926), 170—72. [124] А М И Д у П. Уп. из П., 8-IX-1846. [125] А М И Д у П. Изв. из Б., 21-XII-1845. Хафис-Ахмет-паша дошао је у Београд, 13/25-XI-1845.

ГЛАВА ТРЕЋА.

Србија 1848—1949 године

I Унутрашња ситуација у Србији у почетку 1848 године

Фебруарска револуција у Француској чији је циљ био слобода, демократија и начела народности, распрострла се веома брзо изван француских граница и захватила један велики део Европе. Непосредно после француске револуције и прокламовања француске републике избише мање или веће буне у Немачкој, Аустрији, Милану, Венецији, Сардинији и Румунији. У Аустрији је револуција најдуже трајала и имала веома тешке последице. Буна у Бечу имала је углавном политички карактер; борбу против Метернихова апсолутизма.. У Мађарској, Хрватској и у Војводини она је била националног карактера; борба за народну самоуправу у оквиру хабсбуршке монархије. Револуција је свакако могла наћи одјека и у Србији. Уосталом то је уверење владало и код страних држава, нарочито Француске, Русије и Турске. Међутим, у Србији до револуције није дошло. Један мали покушај буне у Београду против Турака био је осујећен и угушен у самом почетку.[1]

Кад је почела револуција у Француској, унутрашња политичка ситуација у Србији не бејаше ни мало задовољавајућа. Разне супротности између разних странака и људи бејаху узеле великог маха. Унутрашње стање у Београду није било повољно. Стара мржња Срба против Турака поново је пробуђена. Један мали сукоб могао је довести до општег

---

[1] А Н. Биографија Атанасија Николића. Николић у својој биографији каже: »да је наскоро, пошто је планула револуција у Француској и обустављена предавања на разним универзитетима, велики део наших ђака школованих на страним универзитетима, дошао својим кућама у Србију«. Том приликом дође у Београд Светозар Милетић »те побуни неке малоумне младиће«. Младићи се почну скупљати код Батал-џамије са намером да дигну буну и ударе на београдски град у коме се налазио велики број Турака. Обавештене о намери ових омладинаца, српске власти растерају »гомилу сакупљених младића, а Милетићу нареде да одмах иде одакле је и дошао. Тако је први покушај буне угушен у самом почетку«.

судара између Срба и Турака. Требало је доста умешности и способности и од српске и од турске стране па да се одржи мир у земљи.[2] Да се очува мир у ово доба у Србији, углавном, највише је зависило од Вучићевог држања као најјачег и најистакнутијег претставника опозиције против Кнеза и српске владе, и Министра унутрашњих дела Илије Гарашанина, као најенергичнијег и најбољег претставника тадашње власти у Србији. Управник Београдске тврђаве Махмуд-паша уложио је много труда и присебности да се сачува мир у Београду. Он је својим војницима препоручивао да у опхођењу са Србима буду веома обазриви.[3] 9/21-IV-1848 Савет је на једној од својих седница решио да тражи од владе да предузме све мере за исељење Турака из вароши у Србији. Претседнику Савета Стојану Симићу стављено је у дужност да саветско решење достави Кнежевом Претставнику и Министру иностраних дела Авраму Петронијевићу.[4] Питање је и овога пута остало нерешено. Да ли су Кнез и српска влада предузимали шта у овом правцу на Порти и код Београдског паше није нам познато, али се поуздано зна да је управник Београдске тврђаве био о саветском решењу добро обавештен.[5]

Кнежеви противници искористили су тешку унутрашњу ситуацију у земљи и покренули питање даљег опстанка Срба из Аустрије у државној служби. У Београду се против њих јавно говорило и тражило »удаљеније Шваба« из државне службе. Питање је постало тако озбиљно да се и влада морала с њим позабавити. На једној седници министарског савета покренуто је питање »о изгнанију Шваба« и закључено да и даље остане као што је до тада било. Од присутних министара на седници двојица су била противна доношењу оваквог закључка.[6] Као последица покренутог питања о удаљењу »Шваба« из државне службе дошла је оставка Министра правде и просвете Алексе Јанковића. На његово место постављен је дотадашњи претседник Савета Стефан Стефановић Тенка.[7]

У београдској чаршији почело се говорити о неким реформама које би требало извршити у унутрашњем уређењу Србије. Ноћу између 12/24 и 13/25-III-1848 излепљен је у вароши велики број прогласа са револуционарном садржином у којима се говорило о демократији и политичким и нацио-

[2] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-IV-1848. [3] Ib. [4] Ib.; Гарашанин, 3. По Султановом хатишерифу од 1830, Турци су требали да се иселе из свих вароши у Србији. Они су се могли задржати само у утврђењима (градовима). Ова одредба хатишерифа није била потпуно испуњена. У Београду као и у неким варошима у Србији било је доста Турака насељених изван тврђаве.

[5] Гарашанин, 8. [6] Ib. [7] Ib. Пошто је Јанковићу уважена оставка, 10/22-III-1848 постављен је за директора Кнежеве канцеларије и канцеларије Министра иностраних дела. Обе су ове канцеларије тада биле

начним слободама. И име Вучићево било је умешано у вези са овим прогласима.[8] Као последица лепљења револуционарних плаката дошло је до сазива једног скупа угледних људи на коме се требало већати о »реформама«. Нове реформаторске идеје тумачио је на овоме скупу секретар београдске полиције (Вукајловић).[9] Према његовом мишљењу. Србија није имала зашта да се бори, пошто је она била слободна. Међутим, ако би неко од присутних хтео да тражи неке реформе или да упути жалбу Кнезу, претседавајући ће их драговољно доставити Његовој Светлости.[10] Према објашњењу претседавајућег на овом скупу »Србија ужива све слободе за које је сада устала Западна Европа; у својој народној скупштини Србија има свој парламенат; у слободи сваки Србин може носити оружје за појасом и у кубурама; Србија има своју народну гарду и ако ко уме паметно да пише да ће наћи и слободну печатњу«.[11] По свему изгледа да су реформатори на првом месту тражили и захтевали слободну штампу — »печатњу«, јер први акт Министра правде и просвете Стефана Стефановића Савету био је предлог »за слободну печатњу«. Стефановић је свој предлог поднео Савету без споразума са другим министрима.[12] Нови Министар просвете и правде није се задржао само на првом предлогу. На захтев ђака из виших разреда школа Министар је поднео нов предлог Савету да ђаци могу носити »калпаке и сабље«.[13] По себи се разуме да од свега овога није ништа могло бити. Један од најутицајнијих људи који је држао целокупну унутрашњу ситуацију у ово доба у својим рукама, Министар унутрашњих дела Илија Гарашанин, био је противан предлозима новога Министра правде и просвете.[14] Духови су били узнемирени. Национално осећање узело је великог маха. Српски ђаци из иностранства задахнути новим револуционарним идејама почели су се враћати својим кућама. Довољна је била само једна варница па да пламен букне. У оваквој унутрашњој ситуацији дозволити слободну печатњу и допустити старијим ђацима да могу носити калпаке и сабље, значило би дозволити да се ради на изазивању унутарњих немира и нереда у земљи.

II Акција Обреновићеваца

Поред унутрашњих питања српска влада имала је да се позабави и питањем предузете акције кнеза Милоша и Михаила против кнеза Александра. Искоришћујући замршену политичку ситуацију у већем делу Европе и неред који је владао у Аустрији, Милош се решио да предузме акцију

спојене у једну. [8] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-III-1848. Југословенска њива, 191. [9] Ристић, 9—10. Јеленић, 121. [10] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-III-1848. [11] Ристић, 9—10. [12] Гарашанин, 3—4. [13] Ib. [14] Ib.

у циљу свог поновног повратка на српски престо. Он је од својих агената био обавештен о унутрашњој ситуацији у Србији. Један од његових највећих противника, Вучић, обратио му се лично са једним писмом.[15] У овој чињеници што се Вучић обратио с писмом кнезу Милошу не треба сматрати да је између њих двојице дошло до неког узајамног поверења. Нити је Милош веровао у искреност Вучићеву, ни Вучић у добре намере Милошеве. Иако су се један другога плашили и један другог мрзели, у овом тренутку они су један другом требали. Милош је желео да му Вучић помогне у акцији да се поново врати на српски кнежевски престо, а Вучић је циљао на то да му у оваквим политичким околностима своје везе са кнезом Милошем могу веома корисно послужити у борби против Кнеза и српске владе. Затим, његове везе са Милошем могле су му допринети да постане вођ целокупне опозиције у Србији, а не као до тада само руске странке, и да на тај начин зада још више страха кнезу Александру и српској влади. До данас још није сасвим утврђено да ли је и уколико кнез Милош био ступио у везе са Мађарима ради постигнућа свога плана. По свему изгледа да је Милош био у неким везама са Мађарима, само какве су те везе биле није се још утврдило. У Србији су се плашили да на скупштини у Карловцима 1/13-V-1848 може бити за војводу изабран кнез Милош или Вучић, као што се о томе већ био пронео глас. Искоришћујући нереде који су у ово време владали у Бечу Милош дође у другој половини месеца маја преко Граца у Загреб. Његов долазак у Загреб изазвао је неспокојство и забринутост код кнеза Александра и српске владе. Стога су Кнез и српска влада предузели живу акцију да осујете Милошев прелазак у Србију. Агент српске владе у Бечу Миливоје Петровић Блазнавац, стално ју је обавештавао о кретању и политичким намерама кнеза Милоша. Петровић је Милоша наговарао да путује у Хрватску и заједно је с њим дошао у Загреб. Кнез и српска влада придобили су у Загребу Људевита Гаја за акцију против кнеза Милоша. Гајевим посредовањем код аустријских власти кнез Милош је у Загребу ухапшен. После неколико дана пуштен је из затвора и упућен преко Љубљане у Инсбрук.[16]

---

[15] Повловић, 4—5; Алимпић, 97—8. Милева Алимпића зна да је Вучић још 1845 писао једно писмо кнезу Михаилу. Вучићево је писмо однела из Београда кнезу Милошу у Беч Милевина мајка (Алимпић, 98). [16] Павловић, 22—38; Ристић, 22—5; Попов, IV, 248. Видети још о овом питању следећа дела: Милева Алимпић, Живот и рад генерала Ранка Алимпића (1892); Милан Ђ. Милићевић, Кнез Милош прича о себи. Споменик XXI (1893); Јосиф Тим, Улога Обреновића за вријеме (мађарске) револуције (1848). Новосадски Браник № 150 (1893); Миленко Веснић, Кнез Милош у Љубљани. Дело I, (1894); Кулаковскій П., Илиризамъ, Варшава (1894); Ђуро Шурмин, Уза спомен Јелачића. Марјановића Звон, 11 (1909); Велимир Дежелић, Д-р Људевит Гај (1910);

У другој половини месеца маја 1848 дошао је и кнез Михаило у Нови Сад. Његов изненадни долазак у Нови Сад, у исто време кад је и Милош био у Загребу, изазвало је у Београду велику узнемиреност. На интервенцију српске владе код руског конзула Данилевског и управника Београдске тврђаве Махмуд паше био је послан секретар руског посланства у Београду Еберхолд кнезу Михаилу у Нови Сад са поруком: да у интересу мира у Србији треба одмах да се удаљи из Новога Сада. И аустриски конзул у Београду Мајерхофер писао је варадинском градоначелнику да се Михаило одмах удаљи из Новога Сада. Михаило није могао у Новом Саду ништа предузети против кнеза Александра и српске владе, пошто је стално би опраћен од агената српске и аустриске владе. Он је наскоро отишао из Новога Сада у Праг.[17]

Српска влада предузела је извесне мере предострожности да би спречила прелазак кнеза Милоша у Србију. Она је исто тако знала и за друге намере Милошеве и Михаилове. Кнез је наредио да се у сваком начелству повећа број пандура и да се сва она лица, која би хтела неред у земљи проузроковати, строго казне. Главном војном штабу издано је наређење »да све части гарнизоне војске тако спремне буду како ћеду позиву и налогу кнежевом одмах следовати моћи«. Истога дана, 17/29-V-1848, Кнез је ставио до знања Министру унутрашњих дела »да је због гласова, да се некадашња оба кнеза приближују границама (Србије) примио врховно заповедитељство над војском регуларном и народном«. За привременог команданта вароши Београда постављен је члан Савета Стефан Стојановић. Образован је био у Београду и један одбор грађана, чија је дужност била да се у споразуму с управником вароши стара о одржавању реда у Београду. Издано је било наређење да се слични одбори организују и у унутрашњости земље.[18]

III Петровска скупштина

Да би се извукли из тешке ситуације у којој су се налазили, Кнез и влада су решили да сазову Народну скупштину. Они су се надали да ће се на скупштини у њихову корист решити једно од главних питања, Вучићева опозиција према Кнезу и влади. Скупштина, сазвана за 1/13-VI-1848 у Крагујевцу, услед опасности која је претила Кнезу и влади доласком Милошевим у Загреб и Михаиловим у Нови Сад, била је 18/30-V-1848 одложена за Петровдан, 29-VI/11-VII

Чланак Јосифа Тима у »Szàhadok«-у (1922); Ђуро Шурмин, Кнез Милош у Загребу 1848. Споменик 51, (1912) и Фердо Шишић, Кнез Милош у Загребу 1848. Југословенска Њива VIII, (1924).

[17] Ib.; А М И Д у П. Изв. из Б., 31-V-1848. [18] Павловић, 37; Ри-

1848.[19] Скупштина се састала на Петровдан. На скупштини на којој је био велики број посланика из чиновничког реда које је влада одредила, и народних посланика који су изабрани уз припомоћ власти, ипак се већина изјаснила за Вучића.[20] Шта више, Вучић је морао на самој скупштини заклањати своје противнике од народа и правити им пут да би могли да прођу несметано кроз редове скупштинара.[21] Од владиних претставника као најприсебнији и најкуражнији показао се Илија Гарашанин. Кад су народни посланици тражили »да дође Господар у народ«, он им је пркосећи говорио: »Е, то вам неће доћи«.[22] Вучићевој победи на скупштини много је допринело што је велики део народа, а нарочито Гружана који нису били посланици, дошао на скупштину »да брани свога великог човека од његових душмана«.[23]

Доведени у овакав положај, Кнез и влада морали су попустити и изаћи у сусрет захтевима вучићеваца. Стеван Книћанин, Алекса Јанковић и Лаза Зубан морали су поднети оставке на државну службу.[24] На скупштини су се чули велики протести против »немачкара« у државној служби. Поред других ствари посланици су на скупштини тражили: да се Народна скупштина што чешће сазива; да се чиновницима забрани свако трговање; да се полициски и судски чиновници узимају између мештана и да се Вучић задржи и даље у служби. Од ових народних жеља влада је потпуно испунила две: забранила је чиновницима (1848 године) да се уопште баве трговином и задржала Вучића и даље у служби. У погледу сазива Народне скупштине, на владину претставку Савет је био одредио један одбор који је израдио закон о скупштини.[25] Али од свега овога ништа није било.

Са резултатима Петровске скупштине нису могли бити задовољни ни Кнез ни влада. Пре скупштине они су бар мислили да имају народ са собом. На скупштини, међутим, они су остали у мањини и били потпуно побеђени од Вучића и његових присталица.

стић, 22—3. [19] Павловић, 36—7, 52; Ристић, 26—7; А М И Д у П. Изв. из Б., 21-VII-1848. [20] Павловић, 53—5; Ристић, 26—7; А М И Д у П. Изв. из Б., 21-VII-1848. Народну скупштину су састављали: по један посланик на 250 пореских глава; сви окружни начелници; по један сремски начелник из сваког округа; по један свештеник из сваког округа и по један монашког реда из сваке епархије (само из архидијацезе по два, због величине); два официра гарнизоног војинства, митрополит са епископима, претседник и по један члан из сваког одељења Апелације и Касације и претседник Духовног суда. (Павловић, 52).

[21] Ристић, 26. [22] Ib. [23] С. Јовановић, Уставобранитељи, 187. [24] Ib. [25] Павловић, 53—5; Јовановић, Уставобранитељи, 38—9, 73, 149, 187; Ристић, 25—7.

IV Сукоби и неспоразуми међу члановима српске владе

Рђави односи између опозиције и Кнеза остали су и после Петровске скупштине. До фебруара 1849 и влада и опозиција били су углавном заузети питањем Срба у Војводини. Кад се Книћанин са већим делом српске војске вратио, почетком месеца марта 1849, из Војводине у Београд, односи између владе и опозиције почели су се још више заоштравати. Што је главно, ни односи у самој влади ни унутрашња ситуација у земљи нису били ни мало повољни. »Гарашанин је био дао оставку а остали г. г. попечитељи и добромислећи саветници дошли су у забуну највећу, видећи да је међу чиновнике интрига највећа бачена. Све се на партаје поделило, чиновници духом клонули, дужности напустили, народ се, а особито неваљали људи, обезуздао, паметни људи за управљенијем отважним уздишу, осврћу се час на овог, час на оног, да би где утехе нашли, али све бадава, нико нема да их охрабри и пут којим ће слободно и безопасно ићи покаже«.[23] Книћанин је био тај који је требао да узме на себе улогу посредника да изравна разне несугласице у влади и да ради на стишавању политичких страсти у земљи. Он треба да буде тај који се има »попети на врх и пут не само да покаже којим ће се ићи, но постојано да настане, да се други несме и не може предузети никим«.[27] У унутрашњости већ се био пронео глас да ће Книћанин постати Министар унутрашњих дела.[28] Међутим, на позив Срба из Војводине који су били потиснути од Мађара, Книћанин се крајем марта 1849 опет вратио у Војводину да предузме команду над српским трупама, а препустио је да се о унутрашњој политичкој ситуацији у Србији брину они који су се и до тада бринули. Прелазак руске војске преко границе аустриске државе у помоћ Аустријанцима против Мађара и живљи рад и акција Вучића и његових присталица у народу уклонили су за извесно време несугласице које су постојале између појединих чланова у влади и између Кнеза и владе.

---

[26] А Н. Окружни смедеревски начелник Антоније Мајсторовић Книћанину, 18-III-1849. Из писма Мајсторовићевог види се да је он био потпуно обавештен о политичкој ситуацији у Београду. На неколико дана, пре него што је писао Книћанину, Мајсторовић је био у Београду и разговарао је са кнезом, Гарашанином и Александром Ненадовићем о политичкој ситуацији. Сва тројица су му рекли да ће се стање политичко почети поправљати кад се Книћанин врати из Војводине у Србију. [27] Ib. [28] А Н. Тодоровић Книћанину, 20-III-1849.

V Вучићева акција против Кнеза Александра и српске владе

Вучић, пошто се на Петровској скупштини уверио да му је велики део народа из унутрашњости Србије остао веран, пренео је своју акцију противу Кнеза и владе у унутрашњост Србије, а нарочито у Крагујевачки округ где су његове позиције најбоље стајале. Почетком месеца јула Кнез се с Кнегињом налазио у Тополи а Вучић у Бањи где је био »разапео шаторе«. Кметови из народа стално су га обилазили. У народу »се размилели вучићевци да муте. Вучић једнако говори кметовима: »Ја не знам што сам учинио овом кнезу те ме гони и напада код царева. Ја сам браћо писао царевима да нека комисија дође од царева, која ће доћи а ви браћо, грех вам на душу гледајте кад дође царева комисија. Ја сам вам доста добра учинио па зашто да се гоним«.[29] Вучић је отишао у бању (Буковичку), како каже Гарашанин, »тобоже да се лечи«. Гарашанин је ради предострожности да се не би појавили какви немири у земљи изазвани од стране Вучића и његових присталица, послао расписе на све окружне начелнике и опоменуо их је на обазрителност«.[30]

Незадовољство Вучића и његових присталица према Кнезу и српској влади у ово доба може се, углавном, изразити у ових пет тачака: 1) Петровска скупштина тражила је нека права (нпр. сазивање Народне скупштине сваке године и т. д.) која је Кнез обећао па није испунио; 2) народ је имао право на шуму, а влада му крати да се тим својим правом користи; 3) уставом је кулук укинут, а влада га и даље наређује; 4) што правитељство не гони из државне службе Србе из Аустрије и 5) што је држава узалуд потрошила силне новце помажући Србе из Аустрије.[31]

VI Држање Француске, Русије, Турске, Аустрије и Енглеске према Србији

Од свих страних влада. француска влада је имала 1848 и 1849 најјаснију и најодређенију своју политику према Србији. Она је желела и на томе свесрдно радила. да Србија за време покрета 1848 и 1849 остане потпуно неутрална; да је веже за Порту и да сузбије, у колико је то могуће, руски и аустриски утицај у Србији. Француска влада је сматрала да Срби нису још сасвим способни да добију потпуну независност, те је ради тога Султаново сизеренство за сада њима

[29] А Н., С. Нешић Книћанину, 4-VII-1849. [30] Павловић, 179. Ово Гарашаниново писмо Павловић датира под 22 јулом, међутим, оно је писано 26 јула, као што се из самога писма види. [31] Павловић, 180.

једино сигурно јемство за њихову народност. Према њеном мишљењу устанак који би Срби покушали да дигну против Турака, не би им ни мало користио нити побољшао њихово стање, већ би га једино Русија искористила за своје политичке циљеве.[32] Француски конзул у Београду се трудио и увелико успевао да се Србија у вођењу спољне политике руководи жељама француске владе. Он је 1849 био један од главнијих Кнежевих саветника. Француски конзул у Београду ставио је Кнежевом Претставнику до знања, да Србија може само у том случају рачунати на потпору Француске, ако и даље остане у добрим односима с Портом. На Аустрију Србија не може више рачунати, пошто је она потпуно раскомадана и не постоји више као сила првога реда. Не би требало никако да Срби себе обмањују да ће успети у својим циљевима, ако се баце у наручја Русије. Србија треба увек да остане искрена и верна Порти, у противном случају она ће бити жртва свога вероломства.[33]

Учешће српске владе у покрету Срба у Војводини није се никако свиђало француском конзулу. Он је у томе гледао не припремање Срба против Мађара, већ против саме Турске. У оваковј политичкој ситуацији француски конзул је сматрао за своју дужност и задатак, као претставник једне силе која је у пријатељским односима с Турском, да више не оклева, те је упутио српском Министру иностраних дела Авраму Петронијевићу једно писмо, у коме је устао против оваквог држања српске владе. Према његовом мишљењу овакво држање српске владе штетно је за Србију и противно међународном праву. Он, у своме писму, истиче да разуме симпатије Срба за своју браћу у Аустрији, али он сматра да је српска помоћ из Србије њима непотребна, пошто су они сами у стању да се одупру Мађарима. Затим, Словени у Аустрији боре се за слободу коју Срби у Србији одавна имају. Француски конзул препоручује Србима да остану у положају у коме су раније били, пошто једино на тај начин неће Султану стварати неприлике и излагати опасности своје личне интересе. Србија треба да зна да Француска хоће по сваку цену да сачува интегритет турског царства, и она ће бити противна, у то не треба ни мало сумњати, свакоме покрету који би ишао да ослаби Турску.[34] Француски конзул извештавајући владу у Паризу о политичкој ситуацији у Србији каже: »Ја верујем да се српска влада активно спрема за рат против Турске. Помоћ коју је она послала Србима у Аустрији не бејаше само братска помоћ, већ у исто време и припремање за рат против Турске за своју независност«.[35] Француском претставнику у Цариграду је изгледало да је помоћ коју су Срби дали својој браћи с друге стране Дунава, поред брат-

[32] А М И Д у П. Уп. из П., 21-VII-1848. [33] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-IV-1848. [34] А М И Д у П. Изв. из Б., 31-VI-1848. [35] А М И Д у П.

ске помоћи, имала за циљ да повећа акцију и снагу Србије у будућности и да се удвојене војничке снаге нађу спремне у тренутку опасности. Конзул у Београду, да би потврдио мишљење француског посланика из Цариграда код владе у Паризу, каже: »Ништа није вероватније, г. Министре, од овог мишљења. Ратују војници, образују се нови пукови, узимају се људи и коњи, купује се оружје, установљава се нова тополивница за ливење топова, шаљу се агенти да виде да ли је све спремно у Босни и Бугарској, извештавају се ови агенти какви су извештаји стигли у Београд са свих страна из Турске. У Србији се одлучило да се ратује против Турака и да се она стави на чело покрета«.[36]

Француска, знајући да руски цар Никола I неће хтети да равнодушно посматра стварање једне слободне демократске мађарске државе у своме сусетству, предвиђала је да ће се Русија, ако Мађарска покаже доста отпора и успеха у борби са Аустријом, умешати у унутрашња аустриска питања. Како, услед руске војничке интервенције у Мађарској, може доћи до покрета међу Словенима у европској Турској, Француска је гледала да на сваки начин, још раније, отстрани потпуно Србе од Руса и на тај начин осујети сваки покрет међу Словенима у Турској, јер је од Србијина држања у овом погледу зависила и оријентација осталих Јужних Словена. Француски конзул у Београду тражио је, у првој половини месеца јануара 1849, упутства од своје владе, какво би он држање имао да заузме, у случају да руска војска пређе аустриске границе и Србија се стави на чело хришћанског покрета против Турске.[37] Улазак руских трупа, крајем месеца јануара 1849, у Ердељ[38] и покушај руског конзула у Београду Данилевског да се што више приближи српској влади, изазвало је неспокојство код француског конзула.[39] Он је веровао да су постојали неки срдачнији односи у ово доба између српске и руске владе. Према мишљењу француског конзула, у интересу француске спољне политике требало је спречити да се и даље развијају добри односи између Русије и Србије, и, по могућству, осујетити сваку везу између руског и српског народа. Требало је наћи једно решење које ће одговарати осећајима и жељама српског народа да би се са успехом Србија могла отстранити од Русије. То није ни мало задавало тешкоће француском конзулу у ово доба. Национални принцип који је у Француској прокламован за време револуције, дошао је као најпогодније сретство којим се могао послужити француски конзул у своме плану. Када је у другој половини месеца фебруара 1849 кнез Александар приредио бал, француски конзул је искористио ову прилику да разговара опширније са Гарашанином и Мариновићем.

Изв. из Б., 29-XII-1848. [36] Ib. [37] А М И Д у П. Изв.из Б., 15-I-1849. [38] Bapst, 47. [39] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-II-1849.

Он је и овом приликом нарочито говорио о улози и значају Србије за све Јужне Словене на Балканском Полуострву. Сутрадан после бала, на састанку између француског конзула и Гарашанина, конзул је Гарашанину између осталог рекао: »Србија је жижа независности Јужних Словена. Од ње зависи југословенска будућност. У Европи сада има око 60 милиона Словена под туђом влашћу, а српска влада је једина законита словенска влада. Према Србији су окренути сви погледи Словена из Турске, Аустрије, а у неколико и из Пољске. Претставници српског народа у Србији су овлашћени да говоре са извесним ауторитетом, пошто они говоре у име свих Словена. Улазак Руса у Ердељ најбољи је доказ завере Русије и Аустрије против свакога револуционарнога покрета. Ваша је будућност угрожена. Ви који претстављате народе који страдају, сматрајте Француску као заштитницу страдалника, молите је. Обратите се тајно француској влади, посредно или непосредно, и реците јој да сте у опасности да постанете Руси«.[40]

Француски конзул није могао наћи ниједно боље сретство за постигнуће свога циља, него што је Гарашанина опоменуо на улогу и значај Србије међу Јужним Словенима. Његов је циљ био постигнут. Гарашанин је доставио Кнезу свој разговор с француским конзулом и кнез Александар је пристао да лично напише и упути једно писмо тадашњем Претседнику француске републике Наполеону III. 15/27 II-1849 Кнез је написао обећано писмо, и преко француског конзула у Београду послао га Претседнику републике у Париз. Кнежево писмо је имало сасвим поверљив карактер и конзул га је послао у шифрама. Кнез Александар је у писму, у име Србије и интереса слободе и спаса свих потлачених Јужних Словена, изнео Претседнику француске републике тешке околности у којима се налази српски народ и неприлике које су наступиле за његову будућност. Пошто тадашњи политички положај Србије и других суседних јој словенских покрајина не задовољава њихове оправдане жеље и потребе, Србији се не може замерити што она жели и активно ради да створи, за себе и своју браћу у другим југословенским покрајинама, бољу будућност. Србију су забринули гласови који се разносе у последње време о могућности једног савеза између Русије, Аустрије и неких немачких државица. Ако би овај савез био остварен, он би, према Кнежевом мишљењу, имао за последицу да постави са једне стране присталице неправде и завојевања под вођство једне од сила савезница, а с друге стране све народе љубитеље слободе и правде под вођство слободних Западних држава. Улазак руских трупа у Ердељ био би у ствари један доказ о постојању оваквог савеза и опасностима којима ће бити изложени сви народи

[40] Ib.

који се налазе под туђом влашћу. Ради тога, српски кнез и његова влада сматрају да испуњавају једну светлу обавезу према својој отаџбини и братски задатак према другим суседним Словенима, ако скрену благонаклону пажњу француске владе на велику опасност која прети од овог савеза Јужним Словенима и многим другим потлаченим народима. Западне силе, према Кнежевом мишљењу, треба да предузму енергичне мере против интервенције руске војске у Ердељу и на тај начин ублаже неспокојство које је код потлачених народа изазвано руским војним посредовањем. У противном случају, народ из словенских покрајина изгубиће и последњу наду на своје спасење.[41]

После фебруарске револуције Француска је уопште била наклоњена свим потлаченим народима који су се борили за своја политичка права, слободу и своју националност. 12/24-III-1848 француска скупштина је изгласала као главне тачке своје спољне политике, на чијем остварењу треба да ради, братски споразум са Немачком, установљење слободне и независне Пољске и ослобођење Италије.[42] Према револуцији у Мађарској била је веома наклоњена. Месеца августа 1848 француска влада послала је у Мађарску као свога изасланика, у специјалној мисији, Августа Жеранда[43] да испита политичку ситуацију и стање у Мађарској. Француски изасланик састао се у Мађарској са Претседником министарског Савета грофом Бањањием и Кошутом, који су од њега тражили да Француска употреби свој утицај и спречи заверу која се спрема против Мађарске. У овом правцу француска влада није могла ништа учинити. На Аустрију и Русију није се могло утицати. Једино што је она могла и што је урадила, то је да је преко свога конзула у Београду опоменула српску владу да би она требала да повуче своје трупе из Аустрије. Опомињући српску владу, француски конзул јој је казао да ће, вероватно, те исте трупе које се сада боре уз Аустрију против Мађара, бити једнога дана опредељене да се боре против Аустрије.[44] Жерандов предлог да Мађарска пошаље свога претставника у Париз, Кошут је примио. Поред овога, Кошут је желео да француска влада пошаље неколико официра у Угарску и да дозволи мађарској влади да може у француским фабрикама купити пушке. Приказујући француској влади тадашње стање у Француској, Жерандо каже: »Les forces de la Hongrie sont peu formidables; la Hongrie est vigoureuse et brve, mais désarmée. Elle doit se sauver elle-meme, pour

[41] Писмо кнеза Александра Претседнику француске републике Наполеону III, од 15/27-II-1849. (А М И Д у П.). Гргур Јакшић издао је ово писмо на српском језику у »Покрету« књ. I. (1924), 4—6.

[42] Bapst, 11. [43] Жерандо је издао 1848 књигу: De L'esprit public en Hongrie depuis la Révolution française. Paris 1848. Он је био по мајци од угарске фамилије Телеки. Једно време живео је у Мађарској, где је научио мађарски језик. [44] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-II-1849.

sauver avec elle le principe libéral qu'elle représente dans l'orient de l'Europe«.[45]

Да ли су постојале какве везе између француског конзула у Београду и револуционарне владе у Мађарској, нисмо могли утврдити. По једном догађају, који се догодио у Земуну почетком фебруара 1849, могло би се веровати да су те везе постојале. Земунска полиција је ухапсила мађарског агента који је носио једно Кошутово писмо француском конзулу у Београду. Агент је ишао из Сегедина а писмо је био сакрио у унутрашњост свога штапа.[46]

Држање Русије према револуционарном покрету 1848 године било је веома јасно и одређено. Она је била одлучан противник сваке револуције чији је циљ био борба за слободу потлачених народа и политичких права. Руски цар Никола I, убеђени аутократа, био је нарочито огорчен на Француску. Нису ли из ње пренете варнице револуције у друге земље? Наскоро после револуције у Француској, 1848 године, руска влада је прекинула своје дипломатске односе са Француском владом.[47] Односи између француске и Русије обновљени су тек месеца маја 1849.[48] Антипатија рускога цара према Француској је била од увек велика. Доцније она се појачала још више, кад је у самом почетку фебруарске револуције француски народ показао своје велике симпатије према потлаченим народима, а нарочито према Пољацима. 3/15-V-1848 маса француског народа заузела је скупштинске просторије у Паризу са узвиком: живела Пољска! и предала народној скупштини једну претставку у којој је тражила да један део француске војске одмах иде да ослободи ову несрећну земљу.[49] Овај догађај од 3/15-V-1848 и доношење резолуције од 12/24-V-1848 изазвали су још веће огорчење цара Николе против Француза. Русија је страховала да се револуционарне клице из Француске не пресаде и међу Јужне Словене. Како је револуција међу Јужним Словенима углавном зависила од држања Србије, то је Русија желела да се у Србији очува потпун мир и ред. Руска влада послала је српској влади свога чиновника министарства иностраних дела Соколова са поруком да Русија жели да се мир у Србији одржи по сваку цену.[50] Страхујући да се на Петровској скупштини не појаве унутрашњи немири у Србији, Русија се потпуно слагала са турском владом да би скупштину требало одложити. Када је српска влада новчано и с војском почела помагати Србе у Војводини, Русија се томе није противила. Међутим, доцније, када се и руска влада решила да притекне с војском у помоћ Аустрији против Мађара, Русија је Ср-

[45] А М И Д у П. Autriche. Depeches politiques des Consulats, 30-VIII-1848. Tome V. [46] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-II-1849; А Н., Гарашанин Книћанину, 4-II-1849. [47] Bapst, 7—11. [48] Ib., 51—60. [49] Ib., 10. [50] Павловић, 38—9.

бију ободравала да и даље потпомаже Србе у Војводини у њиховој борби против Мађара.

Пред улазак своје војске у Ердељ руска влада је одлучила да поклони српској влади 3000 пушака, а 7000 да јој уступи по фабричкој цени коштања.[51] Српска влада послала је у Русију саветника Јеврема Ненадовића да прими пушке.[52] Октобра месеца 1849 Ненадовић је довезао пушке у Београд.[53] Овакво држање Русије према Србији није било по вољи Турској, Енглеској и Француској, које су у поклањању пушака српској влади виделе јачање руског утицаја у Србији. Присуство руског конзула Данилевског на једном балу, који је кнез Александар приредио у првој половини месеца фебруара 1849 (Од месеца новембра 1848 руски конзул није био у Кнежевом конаку.), изазвало је велику сумњу код француског конзула.[54] Француски конзул, како он сам каже, био је извештен од личности достојне веровања да се, у месецу јуну 1849, налазило више руских агената у словенским турским покрајинама који су имали за задатак да изазову општи покрет Јужних Словена против Турске.[55] Нама изгледа да неће бити тачно да је задатак руских агената био да изазову покрет Словена против Турске, пошто Русија није никако желела буне и покрете у народима у ово доба, јер је од њих страховала. Руских агената је вероватно било у словенским покрајинама, али је њихов задатак био други а не онај о коме је био извештен француски конзул. Руски агенти су имали за дужност да прокрстаре словенске покрајине у Турској и у њима виде расположење словенског народа према Порти, Русији, Аустрији и Француској, да увере тамошњи народ о благонаклоности Русије према њему и да га што више привежу за Русију.

Тежак положај аустриске владе у фебруару и марту 1849 приморао је новога аустрискога цара Фрању Јосифа да се обрати с молбом руском цару Николи и затражи интервенцију руске војске у Мађарској. Цар Никола бојећи се распада Аустрије и стварања од ње слободних демократско-републиканских државица, прихвати молбу аустриског цара и пошаље војску у Мађарску да умири побуњене Мађаре. Цар Никола је мрзео Мађаре из више разлога: они су били непријатељи Јужних Словена којима је цар Никола био на-

[51] А М И Д у П. Изв. из Б., 21-I-1849. [52] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-X-1849; Павловић, 108. [53] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-X-1849. [54] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-I-1849. Месеца јула 1849 Русија је на место Данилевског послала у Србију за свога конзула генерала Левшина. Нови конзул дошао је 11/23-VII-1849 у Београд на своју нову дужност. Претставници руске странке у Србији са великим бројем народа срдачно су дочекали новога руског конзула. (А М И Д у П. Изв. из Б., 26-VII-1849; Гарашанин Книћанину, 13-VII-1849). Данилевски је отишао из Београда 25-VII/5-VIII-1849 (А Н. Гарашанин Книћанину, 26-VII-1849). [55] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-VII-1849.

клоњен; цар Никола је у њима гледао противнике своје политике на Дунаву, и, најзад, Мађари су веома љубазно примили пољске емигранте после неуспелог устанка у Пољској од којих је велики број, заједно с њима, узео учешћа у буни против Аустрије.[56] Пораз који су Руси претрпели марта месеца у Ердељу од мађарске војске, под командом Пољака Јосифа Бема,[57] и свечано прокламовање, 2/14-IV-1849, независне мађарске државе,[58] озлоједило је много цара Николу против Мађара. У оваквом стању ствари цару Николи дошао је као поручен позив аустриског цара да пошаље своје трупе у помоћ аустриској војсци. Почетком месеца маја руски цар се решио за војно посредовање у Мађарској. Као главни разлог овог посредовања, гроф Неселроде је изнео француском дипломати (Ферије̂ру), да Русија не може допустити да се на границама Пољске образује независна пољско-мађарска држава.[59] У манифесту цара Николе од 8/20-V-1849 наведен је исти мотив за посредовање руске војске у Мађарској.[60] Руска војска је успела за три мееца да потпуно разбије Мађаре, тако да је, 3/15-VIII-1849, цар Никола добио писмо од команданта руских трупа у Мађарској генерала Паскијевића у коме му овај, поред осталог, каже: »Господару, Мађарска се налази под ногама Вашег Величанства«.[61] Интервенција руске војске у Мађарској изазвала је велико негодовање у Цариграду, Лондону и Паризу, пошто су Турска, Енглеска и Француска биле доста наклоњене револуционарној Мађарској.

Порта је, у почетку револуционарног покрета у Европи, исто као и Русија, имала једину жељу да се у Србији по сваку цену очува мир и ред. Своју жељу Порта је саопштила српској влади посредством свога нарочитог изасланика Вамик-ефендије.[62] Она је углавном била задовољна држањем Србије. Њене плашње да се на Петровској скупштини могу појавити неки нереди нису се испуниле. Иако наклоњена Мађарима, Порта се у почетку устанка Срба у Војводини није противила што Србија шаље добровољачке одреде у помоћ својој браћи у Аустрији и што их помаже новцем и оружјем. Али, кад су Мађари почели да се буне против Аустрије и да од ње траже своја народна и политичка права, Порта је, под утицајем Француске и Енглеске, променила своје држање према Србији. То се најбоље види по томе што је она почетком 1849 године тражила од српске владе да повуче своје добровољачке одреде из Аустрије.

Ма колико да је Порта била наклоњена кнезу Алексан-

[56] Débidour A., Histoire diplomatique de l'Europe II, 13. [57] Bapst, 47—8. Јосиф Бем је учествовао у кампањи против Русије 1812, у пољском устанку 1830, а 1848 командовао је бечким револуционарима (Bapst, 48). [58] Debidour II, 37. [59] Bapst, 49. [60] Ib., 49—50. [61] Bapst, 82—3. [62] Павловић, 28—9. [63] Ib., 42—50, 80—90.

дру и српској влади, њен претставник у Београду Мехмед-паша узео је чудан став према српском Кнезу и његовој влади. Мехмед-паша је више пута у својим извештајима Порти оптуживао српску владу. Кнез Александар и његова влада бранили су се код Порте од оптужби управника Београдске тврђаве. Овакав став Мехмед-паше према Кнезу и српској влади довео је дотле, да је даљи пашин опстанак био немогућ у Београду. Стога Порта смени Мехмед-пашу и на његово место постави Ахмет Хафис-пашу, који је раније био управник Београдске тврђаве. Овај Портин корак сматран је тада у Србији као пријатељско расположење Порте према српском народу.[64]

Од свих држава у Европи, револуција од 1848 године била је најтежа за Аустрију. Потчињени народи тражили су своја национална права, док су Немци захтевали политичке слободе. Једно време, стање у Аустрији је било такво, да се могао свакога тренутка очекивати њен распад. У почетку покрета Срба у Војводини бечка влада сматрала је Србе као бунтовнике и са несимпатијама посматрала је како Србија помаже Србе преко Саве и Дунава. Оптужујући српску владу код Порте, Аустрија је желела да на тај начин спречи сваку помоћ Кнежевине Србије Србима у Војводини. Њен претставник у Цариграду гроф Штирмер изјавио је на Порти, како је Србија ступила у »споразуменије са иностраним Србима и Илирима и да у том плану постоји намера потрести турско царство са побуном осталих провинција портиних које ће Србија руководити и тим начином бацивши господарство турско прогласити се за Краљевство Српско«. Да би осујетила сваки покрет који би могао избити у Србији, и из ње пренети се у остале турске покрајине, Порта је решила да пошаље према српској граници један део своје војске. На интервенцију првог француског драгомана у Цариграду, Порта је одустала од своје намере. Француски драгоман ставио је Порти до знања да она нема никакве опасности од Срба, већ да јој опасност претстоји од Аустрије и Русије које су се здружиле и споразумеле, да Аустрија уступи Русији Галицију и неке друге покрајине, а као накнаду за то да Аустрија добије Србију и још неке друге турске покрајине.[64] Цела ова ствар није имала никакве стварне подлоге, већ је само била интрига грофа Штирмера, измишљена у добар час и бачена на добро земљиште. Исто тако и изјава француског драгомана о неком споразуму између Аустрије и Русије о деоби пољских и турских провинција нема никаква основа. Ова изјава је у ствари само мишљење француског драгомана о могућности једног оваквог споразума између руске и аустриске владе.

[64] Гарашанин, 4—5.

Када је аустриска влада променила своје држање према Мађарима, и огласила их за бунтовнике, она је у исто време променила и своје мишљење према српском покрету у Војводини и Кнежевини Србији, која је Србе потпомагала. Док је раније њен конзул у Београду Мајерхофер протестовао код српске владе што шаље добровољце, новац и муницију својој браћи преко Саве и Дунава, он ју је сад сам на то наговарао. Започето побољшање и политичких односа почетком 1847 године, између аустриске и српске владе, продужено је и за време 1848 и 1849 године. Са 1848 и 1849 годином порастао је и политички углед Аустрије у Србији. Она је за време 1848-9 године задобила симпатије и пријатељства два веома важна човека у Србији, чији је утицај и ауторитет у српском народу био врло велики. Та два човека била су кнез Александар Карађорђевић и прослављени командант српских трупа у Војводини Стеван Петровић Книћанин.[65]

Енглеска влада није била потпуно задовољна држањем Кнеза и српске владе. Она је увек страховала од великог руског утицаја у Србији. Енглески конзул у Београду имао је скоро непријатељски став према српској влади. Он ју је код енглеског амбасадора у Цариграду, Стратфорда Кенингса, оптуживао да је сва у панславизму и да у Србији господари руски конзул Данилевски.[66] Када је мађарски изасланик Хорват дошао у Цариград да посредује код Порте да Србија обустави слање добровољаца преко Саве и Дунава, он је у својој акцији нашао пуну потпору код енглеског амбасадора у Цариграду. Кенингс је одлучно протестовао на Порти против става који је српска влада заузела према Мађарима и свесрдно потпомагао Хорватов предлог.[67]

VII Привремено оснивање сардинског конзулата у Београду

Почетком месеца фебруара 1849 Сардинија је основала свој конзулат у Београду, чији је задатак био да ступи у

[65] О односима аустриске и српске владе према српском покрету у Војводини од 1848—49, биће више говора у VII глави ове књиге. О овој истој ствари треба још видети: Павловић, Србија и српски покрет у јужној Угарској. С. Јовановић, Спољна политика Србије, С. к. гласник, књ. IV, (1901), 185—90.

[66] Павловић, 81, 90. [67] Ib., 89. Неће бити без интереса ако овде напоменемо да се у Букурешту била пронела вест како је у Дебрецину мађарска влада решила да понуди угарски престо једном од синова енглеске краљице. У колико је ова вест била поуздана, на основу докумената које сам имао при руци, нисам могао утврдити. Француски конзул из Букурешта извештавајући француску владу о овоме каже: да у Букурешту људи који се налазе на високим положајима тврде да је овако решење донето у Дебрецину (А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 15-V-1849).

везу са Мађарима и, по могућству, ради на склапању савеза између Мађарске и Сардиније против Аустрије.[68] Наскоро после оснивања сардинског конзулата у Београду, сардински конзул послао је свога агента Кошуту у Мађарску. Да би сардински агент могао несметано отићи Кошуту, Гарашанин је, посредством свога личног секретара, препоручио Книћанину да сардинског агента, који је снабдевен нарочитим пуномоћијем, пропусти у Мађарску. Исти овај агент наскоро се вратио из Мађарске у Србију. Циљ његовог пута био је да припреми земљиште за један офанзивни савез између Сардиније и Мађарске против Аустрије.[69] Сардински конзул у Београду Ђерути био је веома активан на успостављању веза између Мађарске и Сардиније. 17/29-VI-1849 отпутовао је Мађарски агент Хорки из Београда у Турин.[70] После пораза који је Сардинија претрпела од аустриске војске, 11/23-III-1849, код Наваре,[71] и успеха руске војске у Мађарској били су веома слаби изгледи за могућност образовања мађарско-сардинског савеза. Са коначном пропашћу мађарске државе, августа месеца 1849, био је завршен и задатак новооснованог сардинског конзулата у Београду. Месеца јануара 1850 сардинска влада укинула је свој конзулат у Србији. Сардинском конзулу у Београду дошло је наређење од сардинске владе да преда архиву конзулата енглеском конзулу у Београду Фонбланку и да иде на своје место у Александрију.[72]

VIII Држање Кнеза и српске владе према страним државама

Српска влада била је у веома тешком положају. Она је морала подесити своју спољну политику тако да са њом буду задовољни и Турска и Русија да не изазову против себе Француску и Аустрију. Стога је она и радила у ово доба оно што је било најподесније за Србију и што је најбоље одговарало интересима српске кнежевине — трудила се да одржава добре и коректне односе са све четири поменуте државе. Српска влада једино није водила много рачуна да подеси своје држање према Енглеској, према којој је била веома нерасположена.[73] И у самој влади била су подељена мишљења о томе како се треба држати према Русији, Аустрији и Француској, док су сви били једнодушни да њихови односи према Порти треба да буду што коректнији. Гарашанин никако није могао трпети ни Аустрију ни Русију ради тога што су обадве хтеле да се мешају у унутрашње ствари Србије. Он је сматрао да Србија треба да се у спољној политици што више држи Француске, чија је помоћ за њу веома подесна и безопасна. Он је увидео од колике би потребе и важности било за Србију, ако би имала једног свога агента у Паризу који би био у сталној вези са српском владом и обавештавао је о политичкој ситуацији у Европи. Због тога је писао Мариновићу, који се тада налазио у Паризу, да на сваки начин и даље тамо остане о трошку српске владе.[74] Према Гарашаниновом мишљењу, француска влада нема никаквих претензија у Србији као Русија и Аустрија. Једино под утицајем Гарашаниновим, Кнез је написао повређиво писмо Претседнику француске републике. Са Аустријом Гарашанин је дошао у отворен сукоб када је после угушене мађарске буне одбио да прими орден који му је аустриска влада послала. Гарашанин је био противан да се Србија у спољној политици ослања на Аустрију.

Напротив, Кнез са камарилом показивао се веома услужан према Аустрији. Он је желео да, поред Порте, као што смо раније рекли, има још некога на кога би се могао у случају потребе поуздано ослонити. То је имала да буде Аустрија. Мало по мало Аустрија ће, посредством свога конзула у Београду Радосављевића, све више задобијати симпатије Кнеза и камариле тако да ће, од 1854 године, аустриски конзул Радосављевић бити један од главних Кнежевих саветника и личност која је имала највише утицаја на Кнеза.

Велики део Савета, целокупна опозиција и велики део народа били су наклоњени Русији. Они су желели да руски утицај овлада у Србији, јер су од Русије очекивали спас и за српски народ и за остале Јужне Словене. Може бити, баш због тога што је међу носиоцима тадашње политике у Србији било различитих гледишта о правцу српске спољне политике, треба највише приписати да се Србија 1848-49 године није одлучила да коначно приступи ни уз Аустрију ни уз Русију, нити је пак дошло до већих унутрашњих немира у земљи. Кнез и влада морали су водити рачуна о разним расположењима и према томе удешавати своју спољашњу и унутрашњу политику.

IX Питање мађарских и пољских емиграната

У августу 1849 положај Мађара је био веома тежак. Притешњени од аустриске и руске војске нису се више могли одржати. Било је јасно да ће морати подлећи. Гроф Замој-

[68] А М И Д у П. Изв. из Б., 13-II-1849 и 22-I-1850. [69] А М И Д у П. Изв. из Б., 13-II-1849 и 29-VI-1849. [70] Ib., 29-VI-1849. [71] Seignobos Ch. Histoire politique de l' Europe contemporaine, (1814—1901), I, (1924), 426. [72] А М И Д у П. Изв. из Б., 22-I-1850. [73] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-II-1849.

[74] Гарашанин, 1—4.

ски[75] дође у Оршаву да, у случају коначног пораза Мађара, осигура слободан пролаз избеглицама. Из Оршаве Замојски се, посредством команданта Адакале Осман-бега, обрати писменом молбом француском конзулу у Букурешту, да се и он заузме на надлежним местима за обезбеђење слободног проласка емиграната дуж леве обале Дунава, од Оршаве до Калафата, где ће избеглице, кад буду стигле, бити изван сваке опасности.[76] Међутим, независна Мађарска клонила се паду. Командант руске војске генерал Лидер потукао је у Ердељу мађарску војску која је била под командом Пољака Јосифа Бема. Мађарски генерал Гергеј је приморао Претседника Одбора народне мађарске одбране Кошута да му уступи своје место. Генерал Гергеј је одмах повео преговоре о закључењу мира са руским маршалом Паскијевићем.[77] 31-VII/12-VIII-1849 Гергеј је писао Паскијевићу да ће он са целом мађарском војском положити оружје руској војсци, али под условом да се Аустријанци никако не мешају у питања о њиховој предаји и да цар Никола сам реши будућу судбину Мађара. Маршал Паскијевић, у недостатку времена да извести цара о Гергејевом предлогу, прими га на своју одговорност и мађарска војска положи оружје руској војсци.[78]

Одмах после пораза мађарске војске у Ердељу Пољаци, Италијани и један део Мађара склоне се преко Влашке на турску територију у Видин, где буду веома добро примљени.[79] Са избеглицама турске власти су у Видину поступали веома добро.[80] Генерал Бем је изјавио да би веома радо ступио у турску службу.[81]

Питање мађарских, пољских и италијанских емиграната интересовало је много српску владу. Она је желела да нико од емиграната не дође у Србију, јер је била уверена да би у том случају изазвала против себе непријатељство Русије и Аустрије, и да би ове две државе могле са својом војском потражити емигранте у Србији. Гарашанин, у своме писму

[75] Гроф Владислав Замојски био је после 1815 у пољској војсци, а једно време ађутант великог војводе Константина Павловића, вице краља Пољске. После неуспелог устанка у Пољској 1830 склони се у Француску и прими француско поданство. Узео је веома видног учешћа за време нереда у Галицији 1846 (Bapst, 85).

[76] Писмо грофа Замојског француском конзулу у Букурешту од 16-VIII-1840 (А М И Д у П. Изв. из Букурешта). Замојски је писмо писао из Оршаве. [77] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 16-VIII-1849; Bapst, 80—1. [78] Ib., 81. [79] Bapst, 85, 91; А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 17-IX-1849. У Видину је било око 7.000 избеглица (А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 17-IX-1849), од којих 1.100 Пољака, 560 Италијана и око 4.000 Мађара (Bapst, 91). Поред генерала Јосифа Бема од истакнутијих Пољака у Видину су се налазили још генерали: Дембински и Висоцки и гроф Ладислав Замојски (Bapst, 85).

[80] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 17-IX-1849. [81] Ib. Од истакнутијих Мађара у Видину су били: Кошут, гроф Андраши (Bapst, 88) и Бађањи (А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 26-IX-1840).

Книћанину, сасвим лепо то наговештава: »Ми се бојимо да Мађари са каквим Пољацима не потраже себи заштите у Србији. Оваквим гостима не би се радовали. Ми се не бојимо Мађара који ће бежати колико оних који ће их јурити, и који могу по своме обичају за час и овамо прећи да их траже. Не дај нам Боже ни једни ни други гостију«.[82] Српска влада је предузела извесне мере предострожности да спречи долазак мађарским, пољским и италијанским емигрантима у Србију. Министар унутрашњих дела Гарашанин поставио је страже покрај Дунава са задатком да »затворе пут Мађарима у случају њиховог покушаја да пребегну у Србију«.[83] Извештен од Книћанина да се Кошут са неким вођама мађарског народа налази у Панчеву, Гарашанин пошаље своје агенте у Панчево да се на лицу места о томе обавесте. У томе није успео. Српски агенти нису могли ништа дознати о боравку Кошутовом и његове пратње у овој вароши.[84]

Док је српска влада предузела мере да спречи долазак емиграната у Србију, дотле су београдски паша и француски конзул одлучили да их у случају њиховог доласка у Србију приме што срдачније и покажу се према њима што предусретљивији. Гарашанин је саветовао београдског пашу да се он »прође симпатија са Мађарима«.[85] Кад се још месеца јануара 1849 мислило да ће неки мађарски и пољски емигранти доћи у Србију, француски конзул је известио владу у Паризу да ће емигрантима француски конзулат у Београду бити отворен и да ће им он изаћи на сусрет у сваком погледу.[86]

Своје држање према емигрантима српска влада је доцније променила. 7/19-VIII-1849 француски конзул известио је своју владу да је српски Министар унутрашњих дела издао наредбу да се емигранти који би молили за српско гостопримство приме »avec humanité«.[87] Командант пољске легије у мађарској буни Висоцки и командант италијанске Моноти, са једним делом својих војника, пребегли су код Текије у Србију. Српска влада, на њихову молбу, дозволила им је привремени боравак у Србији, саветујући им да се што пре склоне у Турску, што су они и учинили.[88] Кад је, почетком децембра 1850, Кошутова жена побегла из Пеште у Београд, српска влада се показала према њој веома благонаклона и предусретљива. Министар унутрашњих дела Гарашанин дао је Кошутовој жени једног официра који ће је допратити до српско-турске границе и издао наредбу окружним начелницима, у местима кроз која ће Кошутова жена проћи, да изађу на сусрет њеним жељама и олакшају јој средства за превоз. Она је путовала у Видин да се састане са својим мужем.[89]

[82] А Н. Гарашанин Книћанину, 21-VII-1849. [83] А Н. Гарашанин Книћанину, 21 и 22-VII-1849. [84] Гарашанин Книћанину, 23 и 26-VII-1849. [85] Гарашанин Книћанину, 22-VII-1849. [86] А М И Д у П. Изв. из Б., 12-I-1849.

[87] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VIII-1849. [88] Павловић, 177. [89] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-XII-1850; Јован Ђорђевић, Српско ма-

Емигранти из Видина упутили су Порти молбу да им дозволи боравак у турској царевини. Они су се вероватно обратили с молбом и на француског и енглеског претставника у Цариграду да се заузму код Порте за њихову даљу судбину, као што су се Кошут и Бађани обратили са молбом на француског конзула у Београду да се и он заузме за њих код француске владе.[90]

Доласком емиграната на турску територију њихово питање није било решено. Русија и Аустрија нису их хтеле никако оставити на миру. 13/25-VIII-1849, по упутствима самога цара Николе, гроф Неселроде ставио је у дужност руском претставнику у Цариграду Титову да тражи од Порте да изда руској влади вође пољске емиграције: Бема, Дембинског, Висоцког и Замојског. Цар Никола, пак, од своје стране написао је лично писмо Султану и послао га у Цариград по једном за то нарочито одређеном изасланику, кнезу Леону Рађивилу, који је био по рођењу Пољак. Исто је тако и аустриска влада, преко свога претставника у Цариграду Штирмера, тражила, 12/24-VIII-1849, од Порте да јој изда све мађарске избеглице које се налазе на турској територији[91] Када су се претставници Енглеске и Француске у Цариграду обавестили о руској и аустриској интервенцији на Порти због емиграната, саветовали су турску владу да никако не испуњава руско-аустриске захтеве. Порта је, под утицајем француског и енглеског претставника, одбила аустриске захтеве. Турски Министар иностраних дела саопштио је ову одлуку турске владе Титову и Штирмеру. Стога су руска и аустриска влада, 5/17-IX-1849, прекинуле своје дипломатске односе са Портом.[92] Наскоро после прекида дипломатских односа између Русије и Порте енглеска флота је допловила у Дарданеле а француска у залив код Смирне.[93]

Прекид дипломатских односа између Турске с једне стране и Русије и Аустрије с друге примљен је веома повољно код емиграната. Многи емигрантски официри су се надали да ће ускоро почети рат између Порте и Русије, у коме би се случају и они могли ставити као команданти појединих одреда турске војске против Русије.[94] Наде емиграната биле су неосноване. Ни Русија ни Порта нису хтеле рат, као ни остале заинтересоване државе у емигрантском питању. Ствар је решена мирним путем. Пад је Али-паша саопштио одлуку турске

ђарско пријатељство (1895). Прештампано из Српске Зоре. [90] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-IX-1849.

[91] Bapst, 85—8. Иако је руска влада тражила само четворицу вођа пољске емиграције, руски претставник у Цариграду Титов, по угледу на свога колегу аустриског претставника захтевао је од Порте да изда руској влади све пољске избеглице које су биле у Турској. (Bapst, 88).

[92] Bapst, 88—95. [93] Ib., 109, 124. [94] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-X-1849.

владе Титову и Штирмеру, он је у исто време послао нарочитог изасланика, Фуад-ефендију, отоманског комесара у дунавским кнежевинама, у Петроград. Задатак Фуад-ефендије био је »да честита цару Николи победу руске војске у Мађарској и да му изложи тачно стање ствари о емигрантском питању«.[95] На претставку Фуад-ефендије Русија је поднела нов предлог Порти за решење емигрантског питања. Порта није прихватила ни овај руски предлог, већ је, у споразуму са француским и енглеским претставником у Цариграду, израдила нов предлог. По овом новом предлогу Порта је изјавила да ће сви Пољаци, поданици руског цара, који су се склонили у Турску после догађаја у Мађарској, а чија имена буду назначена од руског посланства у Цариграду, бити одмах, без изузетка, истерани из Турске, да се никада више не могу у њу повратити. Што се тиче Пољака, руских поданика, који би примили поданство неке друге државе, Порта није хтела за њих дати никакву обавезу, већ је у једној општој фрази обухватила и њихово питање, рекавши да ће она радити на томе да се у будуће отклоне све препреке које би сметале и спречавале одржавање добрих политичких односа између Турске и Русије. Султан се потпуно сагласио са предлогом руског цара, да пољске избеглице које су примиле ислам буду удаљене у једну турску покрајину у Малој Азији.[96] Да би што пре дошло до добрих односа између Русије и Турске, гроф Неселроде је прихватио последњи Портин предлог. Он је стишао у стан Фуад-ефендије, пошто је овај био болестан, и саопштио му да је руска влада примила Портин предлог. Наскоро после овог саопштења, 19/31-XII-1849, успостављени су редовни дипломатски односи између Порте и руске владе, француска флота напустила је залив код Смирне, а енглеска Дарданеле.[97] Тако је углавном окончан спор између Русије и Турске о питању пољских емиграната који су узели учешћа у мађарској буни 1848—9.

---

[95] Bapst, 93.

[96] Bopst, 120—3. У вези са овим предлогом руска влада је одмах предложила једну листу на којој је било 16 Пољака, које је требало интернирати у Малу Азију у Диарбекир. Између ових 16 лица, шесторица од њих нису узимали никаква учешћа у мађарској буни. Већина од њих је била под француском или енглеском заштитом. Поред грофа Ладислава Замојског на листи су били још: гроф Бистрановски који је месеца новембра 1848 путовао као званични агент француске владе по Угарској, Хрватској и Војводини, и гроф Чајковски који уопште није учествовао у покрету 1848—9, већ је од 1841 био настањен у Цариграду (Bapst, 117—18; А М И Д у П. Turquie. Les documents et mémoires Provinces slaves, tome 60). У намери да би пољски емигранти били удаљени што више од руске границе, одакле не би могли одржавати везе са образованим људима у својој земљи, руска је влада место Диарбекира назначила Алеп или Конију, где би они требали да буду интернирани (Bapst, 122). [97] Bapst, 125.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

Доба спољашних и унутрашњих неприлика уставобранитељског режима

I Последице 1848 и 1849 на унутрашњу и спољашну политику Србије

Догађаји од 1848—49 године имали су великог утицаја на спољашњу и унутрашњу политику Србије. Они су унеколико изменили унутрашњи положај и односе између људи и странака, као и спољашње односе између Србије и великих европских сила. У унутрашњем положају, догађаји су избацили на површину, као главну политичку личност, Илију Гарашанина, Министра унутрашњих дела, који је од сада па за 20 и више година био најмаркантнија и најзначајнија политичка личност у Србији; за време владе Карађорђевића у унутрашњој политици више него у спољашњој, а за време друге владе кнеза Михаила у спољашној.

Спољашња политичка ситуација доста се изменила. Утицај и уплив Аустрије у Србији постајао је све јачи и јачи. Аустрија је међу истакнутијим политичарима у Србији успела да створи неколико својих присталица. То су, углавном, били Срби из Аустрије и неки од чланова дворске камариле. Француски политички утицај је порастао у Србији. Од 1848 француска влада је, посредством свога конзула у Београду, потпомагала Гарашанинову спољашњу и унутрашњу политику, која се, углавном, подударала са интересима француске политике на Балкану. Русија се трудила и тражила начина да се што више умеша у унутрашње ствари Кнежевине. Рђави односи између енглеске и српске владе још више су се погоршали. Једно време и Порта је била незадовољна са унутрашњом и спољашњом српском политиком, те је зато и позвала 1851 године у Цариград Кнежевог Претставника Аврама Петронијевића да јој изложи политичко стање у Србији. Како су претставници појединих странака у Србији тражили, за остварење својих планова и циљева, потпоре код појединих страних

држава, то је и унутрашња српска политичка ситуација доста зависила од спољашње. Народна странка, са својим вођом Гарашанином, наслањала се на Француску и од ње тражила потпоре за своју политику, док је целокупна опозиција, како она која је припадала Обреновића странци тако исто и она која је припадала руској, тражила ослонца за своју политику од Русије. Камарила, а тако исто и Аврам Петронијевић, трудила се да одржава добре односе са Турском али је исто тако и према Аустрији била добро расположена.

II Руске интриге у Србији

Руске интриге и сплетке нису никако престајале у Србији. Руска влада је желела да се, посредством свога конзула Левшина,[1] меша у унутрашња српска питања, због чега је дошло до великог и отвореног сукоба између Русије и Гарашанина, који није хтео дозволити, не само Русији него и свакој другој страној држави, да се меша у унутрашња српска питања.

Почетком 1850 године руски конзул у Београду доставио је српском Савету, као жељу руског цара, да српски чиновници не носе више фес, већ да га замене са шеширом или руском капом. Ово је изазвало велико огорчење код министара. На једној од својих седница српска влада одлучи да се руски конзул опомене да се у будуће уздржи свих званичних саопштења Савету, као законодавном телу, већ да их доставља самој влади, јер он, иако је претставник заштитничке силе, не може имати више права него остали конзули у Београду.[2] Предлог рускога конзула изазвао је велико огорчење и узнемиреност како код Кнеза и Министара тако исто и у народу, а нарочито код омладине. На чело опозиције против руског предлога ставио се Гарашанин, али не због тога што је желео да се и даље задржи фес, него што није хтео допустити да се руски конзул меша у српске унутрашње ствари. И сам Вучић је био против предлога рускога конзула и у Савету је гласао да се фес и даље задржи.[3] Вучићеве побуде да се и даље задржи фес биле су сасвим друге природе него Гарашанинове. Вучић је био конзервативац, источњак, и због тога није хтео и није могао никако да се одрекне својих старих навика и обичаја.

---

[1] Јула месеца 1849 дошао је за руског конзула у Београду генерал Левшин на место пуковника Данилевског (А Н. Гарашанин Книћанину, 13-VII-1849). Данилевски је 13/25-VII-1849 отишао из Београда (А Н. Гарашанин Книћанину, 26-VII-1849).

[2] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 2-III-1850. Уз овај извештај налази се писмо француског конзула из Београда француском конзулу у Букурешту, 8-II-1850. [3] Ib.

Кад је српска влада 1850 године припремала полициски закон, по коме би полиција могла сама кажњавати за мање кривице,[4] руски конзул је био противан овом закону, јер је у њему видео нарушавање земаљског устава.[5] И поред руског противљења полициски закон је ступио у важност исте године, пошто је Порта дала свој пристанак.[6]

III Вучићева акција против Кнеза и српске владе

Унутрашња ситуација земље не бејаше нимало повољна, Вучић није никако престајао са својим интригама и »мутњама« у народу против Кнеза и српске владе. Приликом његовог пута по Смедеревском и Крагујевачком округу јула месеца 1850, у народу се говорило »да он води са собом једна кола барута и један топ«.[7] Кнез Александар, извештен о Вучићевој акцији у народу, писао је Книћанину из Рибарске Бање да се »за Вучићеве мутње разговара са гг. Аврамом, Ациком Ненадовићем, и ако још с ким нађе за добро и расуде, ако се оно што о његовим мутњама знаду, може судски доказати, договоре како против њега да се поступи. Јер не могу да постигнем узрок зашто ће се таквом јадном човеку остављати слободна воља, да он узнемирује и буни ову земљу и народ довека, и сви да непрестано од њега стрепимо«.[8] Кнез и српска влада, поред неспокојства које су имали због Вучићевих »мутњи« у народу, страховали су и од његових пријатељских веза са руским конзулом. 7/19-VI-1851 Левшин је отишао у бању Мехадију (Банат), са њим је заједно отишао и Вучић. У ово доба у истој бањи налазили су се руски конзули из Оршаве и Букурешта.[9] На рачун Вучићевог пута чињене су разне претпоставке. Француски конзул у Београду био је извештен да је у Мехадију дошао и бивши кнез Михаило Обреновић, због чега је сумњао да ће се у бањи одржати некакав састанак политичког карактера. Према његовом мишљењу, резултат овога састанка вероватно ће бити неки покушај против српске владе.[10] Аустриски агенти су говорили у ово доба да ће у Србији сигурно бити буне.[11] Ради свега овога српска влада је предузела све потребне мере да

[4] С. Јовановић, Уставобранитељи, 33. [5] А М И Д у П. Изв. из Б,. 24-IV и 25-V-1850. [6] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-V-1850; С. Јовановић, Уставобранитељи, 33. [7] А Н. Ј. Мишковић Книћанину, 3-VIII-1850.

[8] А Н. Кнез Александар Книћанину, 6-VIII-1850. [9] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-VI-1851.

[10] Ib., 21-VI-1851. Вест о доласку кнеза Михаила у Мехадију није била потврђена. Према извештајима који су стигли у Београд, кнез Михаило у ово време није никако напуштао околину Беча (А М И Д у П. Изв. из Б., 9-VII-1851). [11] А М И Д у П. Изв. из Б., 21-VI-1851.

очува мир и ред у земљи.[12] Августа месеца 1851 Вучић се вратио у Београд и наставио своју стару политику. У вези са његовим повратком говорило се да је он донео неке поклоне од Русије и Аустрије да раздели у земљи.[13]

Кад је, 29-IX/11-X-1851, руски конзул отпутовао преко Беча за Петроград, и Вучић је заједно са њим отишао до Беча. Француски конзул је известио своју владу да је циљ Вучићевог пута у Беч да се тамо састане са бившим кнезом Србије Михаилом Обреновићем.[14] Каква је намера Вучићева била када је пошао у Беч, као и то шта је све тамо радио и с ким се је састајао и разговарао, не можемо поуздано рећи. По мишљењу Гарашанинову Вучић је предузео овај пут »да вади зубе у Бечу и умеће нове, вади вересију и води политику с Русима«.[15]

IV Јокића Случај

За време док су се Гарашанин[16] и Петронијевић[17] бавили у иностранству, у Србији су се десила два важна догађаја, који су обратили на себе нарочиту пажњу српске јавности; први је био стављање у затвор Јокића а други буна старијих гимназиских ђака у Београду.

Јокић је био члан породице Петра Јокића, а та је породица била веома одана Карађорђу. Он је био велики пријатељ кнеза Александра Карађорђевића и потпомгао га у свим његовим државним и личним политичким жељама. Као себи виома оданом човеку, Кнез му је поверио једну важну, тајну мисију за Турску, Француску и Енглеску, без знања кнежевске владе. У Цариграду Јокић је требало да се заузме за питање кнежевског наследног достојанства. У Паризу и Лондону, пошто изјави велике симпатије Кнеза и српске владе францу-

[12] А М И Д у П. Изв. из Б., 21-VI и 9-VII-1851. Што се тиче значаја састанка у Мехадији и разговора који је Вучић водио са тројицом руских конзула, не може се ништа поуздано рећи, док не будемо имали у рукама акта која се налазе у руским архивама. Мислимо да не треба сумњати у то, да је Вучићев боравак у Мехадији био политичког карактера.

[13] А М И Д у П. Изв. из Б., 22-VIII-1851. [14] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-XI-1851. На место Левшина дошао је за руског конзула у Београду Тумански. [15] Гарашанин Книћанину, 11-XII-1851; А Н., Ј. Станојевић Книћанину, 18-XII-1851. Вучић је у Бечу посетио кнеза Михаила. Кнез Михаило примио је Вучића сасвим хладно и »вратио му визиту без иједне речи политичког разговора које је Михаило са постојаном намером избегавао« (Гарашанин, 74).

[16] Илија Гарашанин отишао је јула месеца у Аустрију на лечење (А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VII-1851). Он се вратио у Србију крајем месеца септембра (А М И Д у П. Изв. из Б., 2-X-1851). [17] Петронијевић је отишао на Портин позив у Цариград. О његовом путу ми ћемо доцније опширније говорити.

ској и енглеској влади, Јокић је имао да упозна обе владе колика је важност и потреба за Србију да се успостави један трговачки пут из Србије до Јадранског мора. Српска влада, вероватно незадовољна са држањем Јокићевим и његовим односима с Кнезом, да би га казнила, поставила га је на ниже звање у служби него што је имао. Јокић је одбио да се прими нове дужности и рекао је неколико речи сувише слободних против министра који је издао наредбу о његовом новом постављењу и против самога Кнеза, који је исту наредбу потписао. Због тога је стављен у затвор. Из затвора Јокић је претио да ће објавити нека акта која ће веома много компромитовати Кнеза и српску владу у очима Русије.[18]

Ситуација је била веома тешка. Кнез је био у великом узбуђењу и недоумици шта да ради. Благодарећи једном писму Гарашаниновом, у коме је наредио да се Јокић одмах пусти из затвора, ситуација се мало поправила. Пуштање Јокићево у слободу изазвало је у народу велико одушевљење и допринело је да се обуставе даљи разговори о тиранији и самовољи кнеза Александра и српске владе.[19]

V Буна старијих гимназиских ученика у Београду

У Београду старији гимназиски ђаци (између 18 и 20 година), незадовољни неким променама професора и извесним новим строгим прописима, несагласни са њиховим навикама, ступе у штрајк. Они оду у Савет да му изложе своје жеље. Савет саслуша те молбе и привидно прими њихову оправданост. Покрет није имао никаквог успеха јер су сви морали у року од 24 сата да напусте Београд.[20]

VI Мере предострожности српске владе против опозиције

Када се Гарашанин септембра месеца 1851 вратио са лечења, затекао је у Србији унутрашњу политичку ситуацију веома неповољну: Вучић је био окренуо велики део народа против Кнеза и српске владе; присталице Обреновића исто тако; известан број саветника одржавао је пријатељске везе са руским конзулом у Београду, а код народа у унутрашњости осећала се извесна узрујаност.[21] Налазећи се пред оваквом тешком унутрашњом ситуацијом, Гарашанин је предузео сва потребна средства да се очува ред и мир у земљи. Стога је он у договору с Кнезом, а без знања и одобрења Савета. донео 7/19-X-1851 № 3660 решење, да се

[18] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-IX-1851. [19] Ib. [20] Ib. [21] А Н. Алекса Симић Книћанину, 3-X-1851.

одржавање реда и поретка у земљи стави под надзор војводе Стевана Петровића Книћанина у Крагујевцу, стављајући му на расположење: »један део регуларне војске, пола топцијске батерије и народ околних окружја«.[22] О овој својој наредби Гарашанин је известио одмах све окружне начелнике који су се, у случају немира у земљи, морали заједно са народом свога округа ставити под Книћанинову команду.[23] На

[22] Решење Министра унутрашњих дела послано Книћанину гласи: »Решењем Његове Светлости милостивејшег Господара и књаза нашег Александра Ви сте одређени да са једним одељењијем регуларног воинства и са пола топциске батерије на сваки случај у Крагујевцу се нађете, како би у случају породившег се у отачеству нашем немира, у стању били употребити сходна сретства ради уничтоженија сада постојећем законом поретку, противног покушенија, које се на упропашћенију нашег народа и отачествених права клони, час пре уничтожити могли. Његова Књежевска Светлост благоволила је данас наредити, да се вама регуларно воинство сада у Крагујевац полазеће под команду стави, заједно са начелницима и народом окружја крагујевачког, јагодинског, ћуприског, крушевачког, чачанског и рудничког.

У следству овог височајшег расположенија попечитељство је унутарњих дела издало сходне и овде приложене наредбе на преднаведена начелничества окружна, да се код вас на сваки случај нађу, с тим даље примеченијем, да би ви у случју, чим би приметили да се нека у отачеству нашем немирна и законом поретку противна појављенија указују, или чим би вам се одавде на знање дало, у стању били исте овде приложене налоге на надлежна началничества припослати, и по том по указавшој се потреби сходне наредбе и заповести пред назначеним начелничествима назначити. А да би и ви сведеније имали, како исти налози напред наведена началничества гласе, овде вам се копија истог налога прилаже.

Изволите овде прикључене налоге попечитељства овог примити и при себи их на сваки случај задржати, те од њи употребљеније учинити, ако би вам се не дај Боже нужда показала, а ако би Бог дао, да вам ови налози никако не затребају, ви ћете их по повратку вашем овамо изволити на уничтоженије попечитељству овом предати«.

П. Н. 3660, 7 октобра 1851

У Београду.

Попечитељ Внутрашњих Дела
Полковник. Кавалир
И. Гарашанин

Начелник полициско-економског одељења.
А. Николић (А. Н., Преписка Книћанинова)

[23] Копија циркулара којим је Министарство унутрашњих дела известило окружне начелнике о именовању Книћанина за команданта једног дела регуларне војске и народа суседних округа у случају буне, гласи:

»Решењем Његове Светлости Господара и Књаза нашег Александра одређен је члан Савета Господин Книћанин да са једним одељенијем регуларног војинства и пола топциске батерије на сваки случај у Крагујевцу се нађе, како би у случају породившег се у отачеству нашем немира, у стању био употребити сходна средства ради уничтоженија сада постојећем законом поретку сваког противног покушенија и да би Книћанин успешније дејствовати и свако покушеније, које се на упропашћеније нашег народа и отачаствени права клони, час пре уничтожити могао, Његова Књажевска Светлост благоволила је наредити да се истом предреченом Книћанину регуларно војинство сада у

овај начин Гарашанин је хтео да стави изван сваке опасности мир и поредак у земљи и осујети сваку намеру обреновићеваца и вучићеваца, која би била уперена против постојећег стања у Србији.

VII Сукоб између Кнеза и Гарашанина

Поред неповољне унутрашње и спољашне политичке ситуације у којој се Србија налазила у ово доба, ни односи између чланова владе, истакнутијих политичара и Кнеза и његових министара нису били сасвим добри. Сукоби између Кнеза и Гарашанина почели су да избијају у јавност и да узимају озбиљнији развој. Овим сукобима највише је допринела камарила, која је желела да Гарашанина потисне са његовог положаја и да на његово место доведе некога од својих чланова. И у самој влади постојали су раздор и неслога, што је веома неповољно утицало на народ.[24]

У почетку месеца јануара 1851 Гарашанин и Кнез нису били у добрим односима. Гарашанин у једном своме писму Книћанину каже: »Наше стање је постало сасвим рђаво и сваким даном горе бива. Ко узможе ово стање разумети он је јунак и врло паметан«. За овакво стање Гарашанин највише окривљује Кнеза »који којешта говори пред сваким и противу људи који су му најверније и најпоштеније служили. Он чуо шта је Наполеон учинио па ваљда мисли да и он овакво што покуша без да ставља у сравненије стање Наполеоново и своје; без да испита начин којим је он могао онако шта произвести, него тек којешта туче чему се сваки

Крагујевац путујуће под команду стави, заједно са началницима и народом околних и оближњих окружја«.

Затим им Министарство унутрашњих дела ставља до знања да је известило о овоме Книћанина а њима налаже: »да ако се буде указала потреба и Книћанин изда неке наредбе потпуно се покоре и изврше без икаквог одлагања како им он год буде писао«.

Иако је Министарство унутрашњих дела знало да началници морају извршити ове наредбе, оно им ипак ставља до знања да »при оваким озбиљним опстојатељствима, попечитељство ово за дужност своју сматра (известити началнике), да ће се свако затезање, неисправност која би се у овом случају од ког нибуд полицајног чиновника указала, без сваког и најмањег призренија и то одмах као издајничество казнити«.

Шта је било с налозима које је Министарство унутрашњих дела послало Книћанину да их употреби у случају потребе, не може се поуздано рећи. Пошто се Книћанину није дала прилика да изврши налог Министарства унутрашњих дела, то је он, вероватно, кад је први пут отишао из Крагујевца у Београд, вратио Министарству послате му налоге.

Копија овога акта који је Министарство послало начелницима Округа: крагујевачког, јагодинског, ћуприског, крушевачког, чачанског и рудничког, налази се у Академији Наука у Книћаниновој преписци.

[24] А Н. Миливоје Петровић Книћанину, 28-VIII-1850.

чуди и непријатељи му се свете. Ја питам оне који Кнеза окружавају т. ј. Јанковића и Ненадовића зашто књаз тако поступа и зашто га од тога не одсаветују и од њих добивам одговор да и њих не слуша и. т. п. И сами они који му ласкају на страни му се чуде и исмејавају га. Чудно стање постало, исправљај ако Бога знадеш и ако ти црвени ветрови дозвољавају јер иначе даље ће отићи него што нам душмани желети умеду«.[25] Унутрашње стање се у Београду никако не поправља. Октобра месеца Гарашанин се жали француском конзулу на тежак положај у коме се налази влада у Београду, и жали што нема довољно средстава да би могао дати сигурнији и више национално-политички ток својој земљи.[26]

Да би се поправила унутрашња политичка ситуација у земљи, према мишљењу Гарашинонову, требало би прво »установити и утврдити једну државну систему по којој треба сви да се управљају. Потребно је да се неко стави на чело ове системе и да учини да се сви чланови Правитељства око ове савију и унапређавају, а не да сваки член по својој вољи и кад како оће своју систему ствара и послове отешчава. Треба име детету дати па га звати, јер иначе само ће се случајно одазвати«.[27] Као најбољи пример што се може урадити кад постоји један систем у вођењу државних послова, Гарашанин наводи државни удар Наполеона III од 20-XI/2-XII-1851. По његовом мишљењу, Наполеонов поступак, ма какав био да био, о чему ће догађаји пресудити, није напамет учињен. »Зло или добро он радио и урадио види се у његовом послу једна система постојана, којој је он Господар, за коју се он одвећ довољно брине терајући да сваки овој само служи а који то неће казнити га и т. п».[28] За стање које је настало Гарашанин не окривљује ни Савет ни народ. Он каже: »На Савет се не треба никако жалити јер то могу само изговори бити, пошто се тешко може назначити и једно важно дело које је влада предложила а да Савет није примио«.[29] Што се пак тиче народа, »грех је Божји тужити се на народ пошто је он добар и сваком делу полезном склон следовати и да је готов и жртве за свој напредак чинити«.[30] Према свему овоме, за овакву тешку политичку ситуацију криви су: Кнез, камарила, српска влада и неколико људи који »сеју раздор и неслогу у народу« и изазивају неповерење страних држава према Србији.

[25] А Н. Гарашанин Книћанину, 8-I-1851. [26] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-X-1851. [27] А Н. Гарашанин Книћанину, 11-XII-1851 [28] Ib. [29] Ib. [30] Ib.

VIII Акција камариле против Гарарашанина и Стефана Стефановића

Камарила је веома утицала на Кнеза у ово доба и гледала да га завади са људима који су према њој били непријатељски расположени. Њу су у ово доба предводили Заступник Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела Алекса Јанковић, Шеф Кнежеве канцеларије Тимотије Кнежевић и стриц Кнегињин, Помоћник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић. Овој тројици треба још додати Алексу Симића, Министра правде и просвете. Симић је био познат као човек веома одан Русији и тек у последње време успео је да задобије Кнежеве симпатије. Њих четворица били су главни покретачи свега што је у последње време изазивало узнемиреност и неспокојство у земљи. Њихова акција била је углавном уперена на то да изазову код Кнеза неповерење према Гарашанину.[31] Какво је стање у ово доба било у Србији, најбоље се види из извештаја француског конзула својој влади у Паризу. Према мишљењу француског конзула, неповољна спољашња, а нарочито унутрашња ситуација у земљи, могла се поправити само тако, ако се изврши промена владе у Србији. Он, у своме извештају француској влади, каже како је управа земље без јединства, састављена од неједнаких елемената и вођена са великом страшћу. Овакво стање администрације у земљи не сме ући у 1852 годину, јер неће бити у стању да задовољи потребе земље. Народ српски, који има веома добро осећање, о чему треба водити нарочито рачуна, до данашњег дана се с успехом опирао разним изазивањима, која су долазила било споља било из унутрашњости земље. Како од држања Србије зависи увелико и стање у Босни и Бугарској, то је потребно да дође једна способнија и енергичнија влада која ће моћи одржати мир и поредак у земљи. Ради тога француски конзул је био мишљења да Порта треба да узме озбиљно у расматрање целу ову ствар и дозволи кнезу Александру да слободно, на основу устава, изабере себи помагаче. Једина комбинација која би могла поправити тешку ситуацију земље била би та, да на место Петронијевића, који је већ у ово време постао неспособан[32] да отправља своје послове, дође за Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела Гарашанин, на место Гарашанина Книћанин и да се на место Николајевића за капућехају у Цариград пошаље неки други човек који ће

[31] А МИ Д у П. Изв. из Б., 30-X-1851.

[32] Пре но што је Петронијевић умро од срчане мане у Цариграду, имао је и раније два срчана напада, чије су последице биле такве, да је остао неспособан да у будуће с успехом отправља своје

бити више у стању да одржава добре односе између српске владе и Порте.

Ове хитне промене, према мишљењу француског конзула, одузеле би, бар за извесно време, могућност Јанковићу, Кнежевићу и Ненадовићу да наставе даље своју политику. Камарила не тежи само за тим да напада Гарашанина и његове пријатеље, већ говори Кнезу најбесмисленије ствари против Турске, обавештавајући га потпуно нетачно о његовом правом положају у земљи и на страни. Она га саветује да само руском и аустриском конзулу враћа званичне посете, и на тај начин Кнез чини оно што није раније никада чинио.[34]

Акција камариле код Кнеза против Гарашанина имала је успеха. Почетком 1852 односи између Кнеза и Гарашанина били су веома затегнути. Гарашанинов положај био је тежак. Какви су односи били између Гарашанина и Кнеза у ово доба, најбоље се види из Гарашаниновог писма Книћанину: »Све партије мене окривљују. Сад и ако није тако будалаштина би била правдати се. Милош, Михаило, Вучић, књаз Александар па најпосле и моји другови то веле, е ондај морам се чинити да сâм верујем оно што је најмање истина. Зашто ме Обреновићи и с њима Вучић криве, то готово разумем, али што ме књаз Александар криви и моје дружество то никако не могу да знам, нити когод оће то да ми обелодани . . . Неће човек да слуша разумете ли Ви то једанпут кунем Вам се Богом истинијем па немојте мене принуђавати да чиним оно што и Ви сваки као и ја познајете«.[35]

Рђави односи између Гарашанина и Кнеза, који датирају углавном од 1850 године, неће се никада више довести у потпуну сагласност за целе владе кнеза Александра. С времена на време затегнутост између њих ће попустити, али до правог и искреног пријатељства између њих двојице неће више никада доћи. Почетком фебруара 1852 Александар Ненадовић пише Книћанину о »неспоразуменију« и затегнутим односима између Гарашанина и Кнеза.[36] Гарашанин, који је у последње време веома ретко ишао Кнезу, почео му је опет чешће одлазити на седељке, што је дало повода Александру Ненадовићу да верује да су се односи између Кнеза и Гарашанина почели опет поправљати.[37] Заиста, шест дана после овога, Ненадовић је писао Книћанину да су односи између Кнеза и Гарашанина врло повољни.[38]

послове (А М И Д у П. Изв. из Б., 24-X-1851). [33] А М И Д у П. Изв. из Б., 6-XI-1851. [34] Ib. [35] А. Н. Гарашанин Книћанину, 15-I-1852. [36] А Н. Ненадовић Книћанину, 5-II-1857. [37] А Н., А. Ненадовић Книћанину, 13-II-1852.

[38] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 19-II-1852. Книћанин, који је био једна врста надзиратеља над свим спољашњим и унутрашњим српским политичким стварима, није био нимало задовољан што је дошло до неспоразума између Кнеза и Гарашанина. Своје незадовољство Книћанин испољава у једном своме писму Гарашанину у коме

Поред Гарашанина, камарила је гледала да удаљи Кнеза што више и од Претседника Савета Стефана Стефановића Тенке. Она га је код Книћанина оптуживала да се он све више и више, од како је постао Претседник Савета, удаљује од Кнеза и да не долази редовно у своју канцеларију на дужност. Стефановић се бранио од оптужаба камариле.. Он каже да у канцеларију долази редовно а код Кнеза иде само онда кад има неки посао да сврши. »Но ако ти на ту мисао долазиш, мислећи да који често одлази књазу с тим доказују да су му и најбољи пријатељи. Не господине! Ја тако не мислим. Код мене је друго основно положеније у таквим идејама, и ја држим да се права и истина љубав к владаоцу јединствено у добрим и за владаоца полезним делима састоји, а никако друкчије«.[39]

IX Акција Обреновића против Кнеза и српке владе

Кнез Милош и Михаило нису никако престајали са својом акцијом против кнеза Александра и српске владе. Иако њихова акција после 1848-9 године није била тако опасна за уставобранитељски режим, ипак су је Кнез и српска влада посматрали са извесним неспокојством, и као и раније водили су веома много рачуна о кретању кнеза Милоша и Михаила у иностранству и њихових присталица у земљи и на страни.

Када је месеца маја 1850 кнез Милош био у Букурешту, требало је да дође к њиму и кнез Михаило. Влашки кнез Штирбеј је интервенисао у Цариграду да се кнезу Михаилу дозволи долазак у Букурешт. Фуад-ефендији изгледала је

и њега и Кнеза назива »правим несрећама, кукавицама и покорима света«, питајући се са ускликом да ли је »лепа ствар добро споразуменије« (А Н. Гарашанин Книћанину, 12-II-1852). Гарашанин се правдао од оптужаба Книћанинових, говорећи му у једноме своме писму »да је он увек за споразуменије али да за девет година слабе ползе бејаше« (А Н. Гарашанин Книћанину, 12-II-1852). Книћанин је исто тако пребацивао и Александру Ненадовићу ради његовог држања у овој ствари. Ненадовић се у једном писму правдао Книћанину говорећи му: »Он (Гарашанин) је свагда имао довољно побуђенија и опстојатељства за доказатељство да је одвећ тешко и готово немогуће тако уредити и поставити његова одношенија са књазом, како би ова свагда и непрекидно добро текла и постојано стајала. Он је и то доказивао да би за само наше отачество штетно и погубно било оставити књаза самог себи. Ја му истину тога одрицао нисам и казао сам, да он тако исто призна да би противно нашем искуству било тражити у књазу савршенство ма у којој струци, од њега зависећи дела и поступака и да нама лежи дужност, недостатке трпети, неугодности трпељиво сносити, услуге књазу и против његове воље чинити, непрекидно око њега лебдети а самог га не остављати; поремећене одношаје књаза са њему преданим лицима поправљати и томе подобно чинити« (А Н. А. Ненадовић Книћанину, 12-II-1852). [39] А Н. Стефан Стефановић Книћанину, 30-X-1851. [40] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 22-V-1850; Jorga N., Histoire des Etas balcaniques (1925), 328—29. [41] А Н. Миливоје Петровић Книћанину, 17-VIII-1850.

ова интервенција сумњива ради тога што је влашки кнез у исто време кад је молио код Порте за дозволу да кнез Михаило може доћи у Букурешт, чије је бављење у близини српске границе могло бити опасно за мир у Србији, молио је Порту да се из Цариграда удаљи Јован Гика, члан бивше кнежевске влашке породице Гика. Међутим, цела ствар се може објаснити тиме, што је кнез Штирбеј желео да уда једну своју кћер за кнеза Михаила. Кнез Милош је имао у ово доба један велики процес у Влашкој, који је желео да на сваки начин оконча у своју корист. Да би у овоме успео, Милош се тобоже показивао потпуно расположен за овај брак.[40]

Миливоје Петровић, питомац српске владе у Бечу, био је 1850 године извештен да је српска влада поднела тужбу аустриској влади против кнеза Милоша. Како је српска влада у тужби другојаче претставила целу ствар, Милош је успео да се оправда, и аустриска влада је одлучила да у своме одговору прекори српску владу.[41] Октобра месеца 1851 кнез Милош је послао у Цариград, као свој поклон, два зелена коња за кола и извесну суму новаца на дар (вероватно Султану). Пошто се није могло сазнати коме је Милош послао ове поклоне, српска влада је наредила своме капућехаји у Цариграду »да се постара дознати коме је кнез Милош послао ове дарове«. Да би оптужила кнеза Милоша што више код Порте, српска је влада послала своме капућехаји у Цариграду једну песму у којој се говори против Турске а која је вероватно постала са знањем кнеза Милоша. Требало је да Николајевић покаже Порти ову песму и да је »учини внимателну шта јој мисли кнез Милош који јој оне дарове шаље и препоручује се у милост«.[42]

Крајем октобра 1851 кнез Милош је желео да иде на своја добра у Влашку. Како му је, на интервенцију српске владе, забрањено да путује у лађи Дунавом, то је он из Беча отишао сувим путем. Кнеза је до влашке границе пратио један одред аустриске коњице.[43] Док је руски конзул у Буку-

---

[40] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 22-V-1850; Jorga N., Histoire des Etas balcaniques (1925), 328—29. [41] А Н. Миливоје Петровић Книћанину, 17-VIII-1850.

[42] А Н. Алекса Симић Книћанину, 21-X-1851. У песми која је била састављена код кнеза Милоша у Букурешту, од Ђорђа Гроздановића »Онога што је у 1842 години писао „Стрмоглав Србије“«, кнез Милош је нешто поправљао и 500 одштампаних комада послао из Букурешта у Србију да се разделе народу«. У песми се напада кнез Александар, његова влада, Порта и уопште стање које је тада било у Србији. Она је дала повод српском Министру просвете да посумња, да је и ђачка скупштина одржана у Београду у лето, на Видов Дан 1851, »била у сојузу са овом песмом« (Алекса Симић Книћанину, 21-X-1851).

[43] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 29-X-1851. Односи кнеза Милоша са руском и аустриском владом били су увек добри. Обе владе одржавале су стално са кнезом Милошем везе и више пута према

решту, посредством руског претставника у Цариграду, бранио Милоша и Михаила код турске владе и доказивао неоправданост забране њиховог боравка и доласка у Влашку, пошто су они тамо имали своја имања, дотле је кнез Штирбеј потпомагао акцију кнеза Александра претстављајући на Порти штетност и опасност боравка Обреновића у Влашкој за мир у Србији.[44] Овакво држање кнеза Штирбеја према кнезу Милошу, молдавски кнез је објашњавао тиме што је у то време била у пројекту женидба сина влашкога кнеза Штирбеја са једном кћери кнеза Александра.[45] Присуство кнеза Милоша у Влашкој узнемирило је много српску владу. Она је била спремна да један део војске београдског гарнизона пошаље у Крагујевац, пошто су тамо биле највише развијене партиске интриге и Обреновићи имали доста својих присталица.[46]

Милош и Михаило почели су потстицати своје присталице у Србији и у иностранству на живљу акцију против кнеза Александра и српске владе. Тако је и Алекса Јанковић добио извештај да су се »партајисте Обреновића од пре неког времена почели опет скупљати и договоре чинити у Новом Саду, Темишвару и Вршцу. Они се припремају за прелазак овамо да буну дигну, и говоре да им је сада и аустриски двор наклоњен и помоћ обрекао, да су многи људи из Србије и чиновници њима пришли и да су у свему тако приправни, да како у Србију Михаило Обреновић са њима пређе, да ће наћи буну готову. Михаило ће затим узети власт у своје руке а уставобранитељи да ће морати ићи тамо где су се обреновићевци толико времена бавили«.[47] Присталице Обреновића у Србији говориле су: »да су цареви[48] решили да Михаило дође у Србију и узме власт; да је кнез Александар разговарао са Книћанином како ће да уступи престо своме синовцу Ђорђу и да је то за њих најпогоднија прилика да са независном народном партијом устану, Михаила за кнеза прогласе и свима уставобранитељима даду пут«.[49]

X Одлазак кнежевог претставника Аврама Петронијевића у Цариград месеца октобра 1851 године

Порта 1851 године није била задовољна ни са спољашном ни са унутрашњом политиком српске владе. Она наро-

---

њему показивале своју благонаклоност. Француски конзул 9/21-II-1851 извештава своју владу како Русија још увек мисли да доведе на српски престо Милоша Обреновића (А М И Д у П. Изв. из Б., 21-II-1851). Затим, да је председник аустриске владе Шварценберг примио у нарочиту аудијенцију кнеза Милоша (А М И Д у П. Изв. из Б., 16-X-1851). [44] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 29-X-1851. [45] Ib. [46] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-X-1851. [47] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 21-VII-1851. [48] Овде се мисли на руског и аустриског цара. [49] А Н.

чито није била задовољна са држањем српске владе према Аустрији и Русији. У Цариграду, код званичних кругова, се веровало да је Србија под великим утицајем влада из Беча и Петрограда. Да би се известила о правом стању ствари у Србији, Порта је позвала у Цариград Кнежевог Претставника Аврама Петронијевића.[50] Октобра месеца 1851 Петронијевић је отишао за Цариград, а на његово место именован је као привремени Кнежев Представник и Министар иностраних дела Алекса Јанковић.[51] Петронијевић је отишао за Цариград заједно са управником Београдске тврђаве.[52] Позив Петронијевићев у Цариград изазвао је разна тумачења у Београду; сумњало се у добре намере турске владе према Србији. Француски конзул је уверавао Кнеза, српску владу и многе виђеније људе у Београду да не треба ни мало да сумњају у искреност Портиних намера према Србији. По његовом мишљењу Порта је позвала Петронијевића једино ради тога да би се од њега могла тачно обавестити о политичкој ситуацији у земљи.[53] Одмах по одласку Петронијевића из Београда Гарашанин је, у име српске владе, молио француског конзула да пише француском амбасадору у Цариград и заинтересује га за Петронијевићев долазак.[54]

XI Петронијевићева намера да на Порти покрене српско уставно питање

Поред главне дужности да обавести Порту о политичкој ситуацији у Србији, Петронијевић је имао још за дужност да у Цариграду покрене и питање добијања наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића. По својој личној жељи Петронијевић је имао намеру да покрене

А. Ненадовић Книћанину, 18-I-1852. [50] А М И Д у П. Турска. Изв. из Тарапије, 24-X-1852). Питање одласка Петронијевића у Цариград досада је објашњавано на разне начине. Попов је мислио да је кнез Александар, на тражење Порте, послао у Цариград свога представника да би јој се што више приближио (Попов IV, 179). По Ристићу, Петронијевић је отишао под јесен у Цариград да ради за наследност у породици Карађорђевића (Ристић, 107). Стеван Ловчевић не зна ништа одређеније зашто је Петронијевић отишао у Цариград већ само каже: »Крајем 1851 Петронијевић буде послан у Цариград по неком дипломатском послу« (Гарашанин, 23).

[51] 23-VIII/4-IX-1851 француски конзул из Београда известио је своју владу, да је Петронијевић узео отсуство и да му је за заменика одређен Алекса Јанковић (А М И Д у П. Изв. из Б., 4-IX-1851). 14/26-IX-1851 Петронијевић се није налзио у Београду (А М И Д у П. Изв. из Б., 26-IX-1851). По извештају француског конзула од 4/16-X-1851 Петронијевић је отпутовао октобра месеца у Цариград (А М И Д у П. Изв. из Б., 16-X-1851). Почетком новембра у Београд је дошло писмо Петронијевића у коме јавља да је здраво стигао у Цариград. (А Н. Гарашанин Книћанину, 23-X-1851). [52] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-X-1851. [53] Ib. [54] Ib.

на Порти и српско уставно питање т.ј. промену неких тачака устава. Да би учинио корак на Порти за измену устава он је тражио прво дозволу од Кнеза и српске владе. Из Београда му је, по Кнежевој заповести, одговорено да никако не покреће уставно питање, »јер би тиме само повода дали да нас (Турци) сплету«.[55] У Београду су се плашили да у случају промене устава Русија не пошаље једну комисију у Србију да на лицу места испита све погрешке и недостатке постојећег устава и изнесе своје мишљење како треба нов устав направити. Долазак једне овакве делегације у Србију, према мишљењу званичних кругова у Београду, дао би повода још већим раздорима и трзавицама, те је ради тога требало избећи све оно што би могло дати повода доласку оваквог изасланства. По мишљењу привременог Кнежевог Претставника Алексе Јанковића Србија је, на основу постојећег устава, готово независна држава што се тиче њене унутрашње управе, »јер има прављеније онакво какво имају и независне државе«. Затим, српска влада би тражила да се измене неке тачке устава, али ко је могао бити сигуран у то да Турци не промене баш оне његове тачке које су за српску владу повољне и на тај начин још више сузе делокруг Кнежеве власти и српске владе.[56] Пошто је Петронијевић добио одговор из Београда да не покреће никако питање код Порте о измени устава, одустао је од своје намере.

XII Питање наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића

Када је Порта, после другог избора, потврдила 1843 године за српског кнеза Александра Карађорђевића она му није признала и право наслеђа у његовој породици. Овакав њен поступак није се у почетку свиђао ни једном од уставобранитељских вођа. Док су у почетку свога режима сви уставобранитељи желели да се кнезу Александру призна право наслеђа у његовој породици, после три године они су били подељени у три групе. У прву групу спадали су они који су се трудили и радили да се призна наследно кнежевско достојанство у породици Карађорђевића; у другу сви они који су били равнодушни према овом питању, а у трећу групу они који су били отворени противници наследног достојанства у Карађорђевића породици. Шта више десило се и то да је Гарашанин, који је у своме »Начертанију« отворено и јасно рекао да је потребно израдити и наследно достојанство у породици владајућег кнеза у Србији,[57] ишао 1855 године у Париз да тражи страног принца за српски престо. Првих година уставобранитељског режима, када је требало радити на његовом одржавању, учвршћивању и утврђивању унутрашњих и спољних прилика у Србији, није се ништа могло ни предузимати у погледу добијања наследног достојанства у породици новога Кнеза. Али, када је уставобранитељски режим, углавном, пребродио све тешкоће и осетио се мало учвршћен, тада су лични Кнежеви пријатељи почели мислити како би се и на који начин најлакше могло добити наследно кнежевско достојанство у породици Карађорђевића. Њихова намера је била да се на овај начин покажу као људи одани Кнезу и да свакоме ставе до знања да је за навек искључен повратак Милоша и Михаила у Србију. Затим, Кнежеви пријатељи били су обавештени да неки и од уставобрантељских вођа помишљају да могу, у даном тренутку, доћи за кнеза, па су хтели на овај начин да осујете и њихове намере.

Први пут је покренуто питање наследног достојанства 1846. Када је те године кнез Александар свратио у Крагујевац, приликом свога одласка Султану, одржан је у Крагујевцу један ужи скуп кметова и виђенијих људи.[58] После овог скупа начелници и кметови предали су кнезу Александру молбу у којој су изразили своју жељу да виде ускоро установљено наследно достојанство у његовој породици. Према њиховом мишљењу било је потребно да се установи наследно кнежевско достојанство због тога што се не зна шта би могли урадити Вучић и Русија у случају изненадне смрти кнеза Александра.[59]

Питање наследног достојанства покренуто у Крагујевцу 1846 године, било је у ствари само једна мала предигра и припрема свему ономе што ће доћи 1847 године. Стеван Петровић Книћанин охрабрен овим првим догађајем, заједно са својим пријатељима, покренуо је поново, августа месеца 1847, питање наследног достојанства у породици Карађорђевића. Он је, 1/13-VIII-1847, без знања Кнежеве владе, Савета, београдског паше и страних конзула у Београду, упутио један распис свима окружним начелницима, виђенијим и оданим људима Кнезу и појединим црквеним великодостојницима, у коме је доказивао »нужност и потребу« да се призна право наследног достојанства у породици владајућег Кнеза.[60] Нужност и потребу да се добије наследно достојан-

---

[55] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 4-I-1852.[56] Ib.

[57] Страњаковић, 25. [58] Г. Јакшић, Меморандум Људевита Гаја о Србији, 371; А М И Д у П. Изв. из Б., 3-VII-1846.

[59] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-VII-1846. Иницијатива за ову ствар потекла је, вероватно, од самог Книћанина. Да ли је кнез Александар раније био упознат са овим питањем, не можемо поуздано рећи. Нама изгледа да неће бити сасвим искључено да је Книћанин, пре него што је хтео покренути питање наследног достојанства, обавестио Кнеза о томе. [60] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-X-1847; А Н. Концепт Книћани-

ство у породици Карађорђевића, Книћанин објашњава на следећи начин: »Но како се сама судба повија по дјелу људи, мислим да је већ време кад и ми можемо дејствовати тако, да више један другог не гонимо и не убијамо брат брата Србина, да се умиримо и да се између себе пазимо и љубимо као браћа Срби, и да се недамо да нас којекакви подли и лажљиви људи навлаче и варају те да се између себе крвимо. И како су, дакле, све несреће за нас, српски народ, произашле из тежње за престолом владајућим тако ја мислим да је за нас Србе једну владатељну фамилију утврдити, за наше владаније српско најпреча, најзаслужнија и најдостојнија фамилија блаженопочившег Карађорђа. Њу кад утврдимо, онда ће све идеје за престолом ишчезнути, онда је већ извесно ко ће бити владатељ, онда се неможе бакћати ни овај ни онај за престол, онда су све и свакога надежде сујетне, онда ће се сваки одканути интрига и прављења партаја, онда се може зидати темељ нашој бољој будућности. Све ово учинити зависи од сами нас. Кад српски народ има право себи књаза изабрати и кад му је избор, да овај или онај владатељ буде, независан и у самој његовој вољи, то следователно он има право изабрати једном за свагда једну фамилију као владателну и определити степене наслеђа т.ј. с кога на кога има прелазити«...

»Кад би сви важнији чиновници, Г. митрополит и епископи, протојереји и сви кметови српског народа изабрали једанпут за свагда Карађорђеву фамилију за владателну, па кад би ударивши потписе и печате на учињено закљученије, једну богомољу учинили и проклели онога који би се усудио противу тога за опште спасеније учињенога закљученија и избора што радити, онда би тај избор за свагда силан остао. Па противу тако учињеног избора и закљученија нити би се сад ко, нити наши познији потомци усудили што радити. А и сав народ наш, који је толико благоразуман да се боји Бога, да поштује за светињу све оно где се Бог за свидетеља узима, никако не би хтео нити смео од страха Божјега ићи на нарушеније онога што је једаред закључено са свештенством у храму Божјем, нити би га ко пак на то навући могао, па и сам онај који би се усудио народ подговарати пропао би од народа. Такав један избор и закљученије служило би Карађорђевој породици као сигурно јемство једаред за свагда учињеног и преиначити се немогућег избора, но ако би од потребе било такав би избор и двор господарствени и покровитељствујушћи радо потврдио, премда он и по себи као снажан и за свагда важећи остати би могао, и премда би се само онда њима могао поједино лице на потврђеније подносити, кад заступа место владатеља по већ једаред закључе-

новог писма од 1-VIII-1847. Концепт је писао тадашњи кнежев ађутант Миливоје Петровић Блазнавац.

ном избору који се мора баш и у томе случају чинити кад би и они сами избор наследствености потврдили били«.[61] Ради свега тога Книћанин се обраћа свима напред поменутим лицима, шаљући им »своје мисли« да их они претресу и да га обавесте шта они мисле по овој ствари.

Одговори послани Книћанину од свих окружних начелника, изузев начелника округа крагујевачког, били су: да су они са највећим задовољством примили Книћаниново писмо и да се потпуно слажу и одобравају његову акцију. Неки су од начелника послали и своје мишљење како они мисле да ће се најбоље моћи постићи успех. Начелник Округа подринског Илија Чворић поред осталог каже: »Тога ради уверити Вас из собственог знања долазим да је у окружју овом све оно што у писму вашем о једногласном избору фамилије блаженопочившег Господара Карађорђа за наследство кнежевско за најлакше испунити могу, само ви се постарајте нека такво упуствованије ма из које било руке, преко Господина попечитеља внутарних дела, овамо дође с формом, нашто ће се народ заклети и потписати имати, и како то и у које време да се дејствује, по чему ништа више сада него од мог и свештенства труда зависиће«.[62] Начелник Округа смедеревскога Антоније Мајсторовић био је мишљења: »да би једини пут био да се сазове скупштина у Крагујевцу а никако у Београду, и то на начин како су он, Книћанин и Кнез разговарали у Крагујевцу. Ако се великаши буне против таквог начина сазива Скупштине он ће доћи у Београд на договор само жели да на истом буде и Ацика« (Александар Ненадовић). Завршујући своје писмо каже: »чекајући одговор да сте ово писмо невредимо примили остајем за час јединствено викајући: Скупштину. скупштину и опет скупштину«.[63] Начелник Округа ћуприског Богдан Ђорђевић био је такође »за сазив скупштине народних старешина, али да се сви раније известе зашто се позивају«. Затим, он мисли да би добро било »да се нареди, да се ништа не сме при тој скупштини тражити и говорити, већ само за питања наслеђа, тако ће нам онда заиста ствар онако изићи за руком, *као и втори избор у Топчидеру*«.[64] Начелник Округа алексиначког био је мишљења »да би требало скупштину сазвати и с њоме утврдити наследство», извештавајући да је он »као и сви њему подобни готови и с највећим пожртвовањем труда а и самога живота, но само очекиваћу на ово дело законим путем да ми се наложи«.[65] Јев-

[61] Копија Книћаниновог расписаокружним началницим од 1 августа 1847. [62] А Н. Н. Илија Чворић Книћанину, 18-VIII-1847.

[63] А Н. Антоније Мајсторовић Книћанину, 12-VIII-1847. У овом истом писму Мајсторовић захваљује Книћанину што му је израдио код Кнеза да остану код њега неких 100 дуката до идућег Ђурђевдана, шиљући му на ову суму новаца квиту да је преда Кнезу.

[64] А Н, Богдан Ђорђевић Книћанину, 31-VIII-1847. Курзив је наш.

рем Гавриловић, начелник Округа крајинског, био је такође за сазив скупштине на којој ће се »сагласно с народом о напоменутом делу дејствовати«. Начелник је исто тако Книћанинову намеру саопштио и епископу« који је са неописаном радошћу саслушао, примио и свима својим важним и познатим људима, а нарочито свештенству у епархији његовој стојећем у уши улио и дејствовао да сви људи на ово сложни буду и живо један преко другог радити настану«.[66]

Јован Мариновић, мислећи да је Книћанин покренуо питање наследног достојанства у споразуму са Саветом и министрима, кад је у Паризу добио о овом питању вест, био је одушевљен. По његовом мишљењу: »Српско правитељство мора у име народа учинити потребне кораке код Порте да добије од султана ферман којим ће се наслеђе кнежевског достојанства у фамилији сад владајућег кнеза утврдити. Порта мора бити сагласна са жељама српске владе, јер би се са добијањем наследног достојанства у фамилији Карађорђевића постигле две циљи које интересују колико народ српски и његово прављеније толико исто и саму Порту. Први би успех био тај, што би се одузела кнезу Милошу и Михаилу сретства да придобијају себи партизане, говорећи да ће у овом или оном случају кнежевски престо опет њима запасти, и да им се одузме могућност за сплетке помоћу којих су доказивали да народ српски нема више оног преимућства које је под њима имао, нити пак има ону политичку важност коју је за време њихове владе притјежавао. Друга циљ била би та, што би се са добијањем наследног достојанства у фамилији Карађорђевића отклониле све неугодности које би се могле догодити у случају кад би дошао да се бира нови кнез Србије, када би неке стране силе употребиле сва своја сретства да доведу на српски престо кандидате који су одани њиховој политици«.[67]

Книћанин и његови сарадници на покретању добијања наследног достојанства у породици Карађорђевића сматрали су за потребно да о овом питању дознаду мишљење и од свога пријатеља а српског законодвца Јована Хаџића. Они се обрате Хаџићу посредством Миливоја Петровића који је лично посетио Хаџића у Новом Саду.[68] Хаџић је послао

[65] А Н., А. Дабић Книћанину, 10-IX-1847. [66] А Н. Јеврем Гавриловић Книћанину, 12-IX-1847.

[67] А Н. Јован Мариновић Книћанину, 1/13-I-1848. Мариновић је био млађи секретар у државном савету. Августа месеца 1847 добио је одсуство да иде ради студија у Париз. 11-IX/30-VIII-1847 Мариновић је стигао у Берлин, а 3/15-IX отишао је из Берлина у Париз (А Н. Јован Мариновић Книћанину, 2/14-IX-1847).

[68] А Н. Јован Хаџић Книћанину, 31-VIII-1847. Хаџић, који је услед сукоба са Вучићем морао напустити Србију 1846 год., наљућен прекинуо је све односе са људима из Србије (Кићовић, Јован Хаџић, 138—43). Ово његово писмо од 31-VIII вероватно је било прво писмо

Книћанину своје мишљење. Он сматра да је намера Книћанинова да се добије наследно достојанство за српског Кнеза »лепа, благородна и управо спасоносна«. Книћанинова намера, како каже Хаџић, имаће исто тако велики број непријатеља као и пријатеља и ради тога треба имати доста обазривости и предострожности у раду на овом послу. Хаџић мисли да покрет за добијање наследног достојанства треба да почне од самог народа а не од Кнежеве околине, да не би на тај начин могло пасти подозрење на самог Кнеза да он то ради у корист своју и своје породице а не што интереси земље то захтевају, и што би противници врло лако то искористили у своје сврхе. Интереси Турске захтевају да се она не противи тражењу наследног права у владајућој кнежевској породици у Србији. Признајући наследно кнежевско достојанство у Србији, Порта би одузела Русији из руку сва средства на основу којих се она могла мешати приликом избора новога Кнеза, удешавајући да избор испадне онако како она хоће и како је њој за њену политику згодније. Народ који има право да бира кнеза између својих старешина има исто тако право да определи наследственост у једној породици. Он је то наследство био утврдио у породици Обреновића, које је сад уништено. Али ако је уништено право наслеђа у фамилији Обреновића, народ се зато није одрекао свога права да наследственост пренесе на једну другу породицу, јер кад је народу дано право да може у једној породици утврдити наследственост, дато му је исто тако право да то може учинити и у другој породици. Порта је дала право српском народу да може слободно бирати себи кнеза, а себи је само задржала право потврђивања изабраног кнеза, те према томе нису одређене ни границе ни правац у коме се српски народ има кретати приликом избора свога кнеза.« И кад народне старешине у кругу народа определивши наследственост у једној породици, од тога свога права ради благостања народног одступе, они с тим нити неправду коме наносе нити против чијих права иду«.[69]

Пошто је Хаџић доказао у своме писму да српски народ има право да изабере кога хоће за кнеза и да му да наследно право у његовој породици, на крају писма подвлачи: »Само све што се чини, као што рекох да буде својим начином, да буде уредно, мирољубиво, са општим согласијем; без сваког вида буне. Пазите при томе, коме ћете се неограничено поверити. Они који се за кнежеве умивају и спремају наравно да за тражење наследствености нису прилични; згоднији

које је он писао у Србију после свога одласка 1846. Увреду која му је нанета пре његовог одласка из Србије, Хаџић још није био заборавио и ради тога у своме писму каже: »По увреди од Срба искушеној, требало би да ћутим, али по важности предмета и Вашем пријатељству морам да одговорим«. [69] А Н. Јован Хаџић Книћанину, 31-VIII-1847.

су за кварење. Настојте и радите. Видите да сте већ дотерали до брега. Даље се нема куд. Још једна само буна па је Србија обрала бостан; зло ће бити за побеђене, али зло и за победитеље, јер страни већ шире торбу. Књаза овога живот даје јемство привремено, а наследственост у породици његовој даје јемство вековечите сталности за Србију и српски народ. Господина Гарашанина, којега љубазно поздрављам, највећа је дужност о томе радити и настојавати, ако му је сенка и част оца и брата његова мила«.[70]

Илија Гарашанин није се никако слагао са Книћаниновом акцијом коју је он покренуо без знања Савета и Кнежеве владе. Кад га је Книћанин, 3/15-VIII 1847,[71] известио у »Буковику код киселе воде« о својој акцији, Гарашанин је вест примио са великим негодовањем. Гарашанин није био начелно противан добијању наследног достојанства у породици Карађорђевића, али је био против начина на који је ово питање покренуто. Он у своме писму опомиње Книћанина да је кнез Милош на један много бољи начин добио наследно достојанство у својој породици, него што он сада предлаже »па га је опет изгубио при извесним обстојатељствима — као да га никад није ни имао; колико би дакле још мање вредело оно наследство на овај начин добивено као што ви мислите а који се у томе састоји, да се потписи, богомоље и проклетства учине«.[72] Овакве ствари, према мишљењу Гарашаниновом, мало могу везати народ у мутним временима. »Та нисте ли ви положили торжествено заклетву само на звање саветника, а опет се уплећете у послове у које се уплетати не би смели, разве оним путем који једном саветнику принадлежи и ето ти колико Србин заклетву уважава«.[73] Гарашанин мисли да ће само оно »наслеђе« важити које би »господарствујући« двор потврдио. Ради тога треба код Порте прво за наслеђе радити и њу на то приуготовити а код народа ће се после цела ствар лако свршити. »Јер ако би народ потписао а ови се потписи од двора не би уважили, онда ето ти опет интрига у народу које би се на следујући начин разносиле: да наш кнез и садашње стање није постојано, да је Обреновић више важио, да ово овако остати не може и томе подобно«.[74]

Гарашанин се највише љутио на Книћанина што се он меша у послове који њему као саветнику не спадају у надлежност. Он се чуди од куда је он дошао на ту мисао да баш он чини позив у народу за ово дело. »Јер кад се једном допусти да поредак државни нарушава онда се то ни другом да не чини забранити не може. Ако би се сада догодило да један други саветник почне по Србији противу тога вашег циркулара што другојачије расписивати а трећи опет сасвим

[70] Ib. [71] А Н.Книћанин Гарашанину, 15-VIII-1847. [72] А Н. Гарашанин Книћанину, 22-VIII-1847. [73] Ib. [74] Ib.

нешто друкчије, и најпосле сви остали сваки по своме ћефу по нешто, помислите ондај докле би ствар дотерали, и дали би нас у таквом случају замешатељства топчидерска па и она иста средства мимоићи могла и не би ли то значило зидање вавилонске куле. Оставите се бркљања Господине кумим вас Богом«.[75] Гарашанин моли Книћанина да не »просипа ватру у народ«. Он му каже да је хтео писати свима начелницима и наредити им да врате Книћанину писма која су од њега добили а у којима се говори о наследном достојанству, али се бојао да ће се после код Кнеза то рђаво »толковати«. Гарашанину се никако није допадало што се и неки млађи мешају у ствари које не разумеју и зато препоручује Книћанину да »када се о наследству ради и стане радити, онда нека млади ађутант Миливоје (Петровић) ћути и спава ако хоће а тако исто и они други, који су њему подобни и који су се у овом са вама саветовали, јер њина су поњатија за овако важно дело као што је наследство, немоћна«. Гарашанин мисли да Петронијевић треба да ради на добијању наследног достојанства. Он каже, ако пак, до сад није ништа у овом погледу учинио, нека му буде главни задатак да мисли: »Којим ће се путем то код Порте радити да се она приуготови па онда већ можемо сматрати као свршену ствар«. Ипак, он сумња у искреност рада Аврама Петронијевића, јер у своме писму Книћанину каже: »На Господина Аврама није се уздати, он ће одмах отићи Русима и Немцима казати да га терамо да тражи наследство и т. п«.[76]

Книћанин у своме писму од 24-VIII/5-IX-1847 Гарашанину објашњава свој поступак и доказује неопходну потребу да се установи наследство кнежевског достојанства.[77] У другом свом писму од 27-VIII/8-IX-1847 Гарашанину, Книћанин побија све његове примедбе и доказује да је он у праву.[78] Сви разлози наведени у оба Книћанинова писма нису му ништа помогли. Гарашанин је и даље остао при свом ранијем мишљењу. Книћанин га у своме одговору није могао убедити да он има право. За његове доказе Гарашанин му каже: »Докази твоји су по моме мнењу сакати и непрактични за саму ствар, да их је смешно другојачије читати осим у новинама где се свашта и од сваке руке трпати може«.[79]

Када је начелник Округа крагујевачког примио писмо Книћаниново о наследном достојанству, отишао је одмах код Гарашанина и саопштио му целу ствар. Примеру његовом следовали су и начелници Округа ужичког, подрињског и пожаревачког. Када је начелник Округа крагујевачког био код Гарашанина, он му је ражљућен рекао: »Да сам у Београду

[75] Ib. [76] Ib. [77] А Н. Книћанин Гарашанину, 24-VIII-1847. [78] Ib. [79] А Н. Гарашанин Книћанину, 4-IX-1847.

ја бих га (Книћанина) као бунтовника под суд дао«.[80] Када је начелник дошао на своју дужност у Крагујевац слао је често пута свога писара у пошту да прегледа сва писма која долазе из Београда и контролише коме Книћанин пише.[81]

Книћанин је писао у Крагујевац и тражио да га обавесте како је мишљење владало у народу о покретању наследног достојанства. Извештаји које је добио нису били нимало повољни. Јавно мишљење о питању наследног достојанства није се уопште у Крагујевцу могло дознати, јер се о њему није смело јавно говорити. Окружни начелник је »негодовао« о распростирању ове идеје. Разговори о наследству у главном су се водили приватно, скривено, тајно. Међутим, и приликом ових приватних и тајних разговора изгледа да није било велико одушевљење у народу о покретању наследног достојанства, јер се у извештају каже како је потребно и ове људе, који воде приватне разговоре, обавестити »да наследијем и само отачество наше у политики важност и преимућство добија«.[82]

Док је Гарашанин био у главном противан начину на који је било покренуто добијање кнежевског наследног достојанства у породици Карађорђевића, дотле је било међу »великашима«, саветницима и другим виђенијим људима у Београду таквих, који су били уопште противни да се добије наследно достојанство у породици владајућег кнеза.[83] Као што се могло очекивати највећи противник добијања наследног достојанства био је војвода Вучић. Њему, који је научио да мења кнезове у Србији, вероватно је изгледало да ће му та ствар у будућности теже успети ако владајући кнез буде добио наследно достојанство у својој породици. Он је одмах, пошто је дознао о овој ствари, уложио свој протест код руског конзула Данилевског. Његовом примеру следовала су још нека лица, међу којима је било и саветника.[84] Данилевски је позвао к себи кнеза Александра и енергично протестовао против покретања питања наследног достојанства, тражећи да се Книћанин стави под суд.[85] Ради овог питања кнез Алекасндар је био доведен у велику неприлику. Али, благодарећи неколицини људи који су схватили опасност која може постићи Србију због покренутог питања наследног достојанства, ствар се бар привремено стишала, на тај начин: што је српска влада изјавила руском конзулу да жели да одржи и даље стање ставри како је раније било, »и да предузети корак Книћанинов бејаше само једно усамљено дело које уопште није наишло на добар пријем«.[86] Руски конзул био је задовољан са објашњењем српске владе и одустао је од своје тужбе руској влади, зашто највише заслуга припада Авраму Петронијевићу.[87]

[80] А Н. Д. Тодоровић Книћанину, 19-IX-1847.[81] Ib. [82] Ib.
[83] А Н. Антоније Мајсторовић Книћанину, 22-VIII-1847; А Н. Радован Петровић Книћанину, 24-VIII-1847; Д. Тодоровић Книћанину, 19-X-1847; А М И Д у П. Изв. из Б., 1-X-1847. [84] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-X-1847. [85] Ib. [86] Ib.

Книћанин и његови пријатељи, који су на овако невешт начин покренули питање наследног достојанства и наишли на велики отпор код руског конзула, великог броја саветника и Гарашанина, далеко су били од тога да напусте сваки даљи рад по овом питању. Они су увидели да начин на који су они мислели да га реше није био ни мало подесан и због тога су прхватили Гарашанинов савет и обратили су се Порти. Сада је Петронијевић узео целу ствар у своје руке. Споразумео се прво са неколицином виђенијих Срба и посредством српског капућехаје у Цариграду обратио се Порти. Једно време изгледало је да се и Вучић показивао склон да пристане на ову ствар. Остало је још да се сазна коначно мишљење руске владе о питању наследног достојанства.[88] Свакодневни извештаји које је Кнежев капућехаја из Цариграда слао српској влади, били су повољни. Порта није била више противна да српском Кнезу да право наследног достојанства. У Београду се веровало да ће турска влада, пре но што се коначно изјасни о овом питању, тражити да српски народ изрази о овом своје мишљење на једној Народној скупштини.[89] Ма колико да је изгледало да је Порта наклоњена да да право наследног достојанства породици Карађорђевића, ипак извештаји из Цариграда нису обећавали да ће се скоро окончати ово питање. Због тога су: Петронијевић који се највише о томе старао и кнез Александар, за кога је питање наследног достојанства била главна ствар, почели помало да сумњају у скори свршетак и успех овог питања.[90]

Када се код Порте најживље радило на наследном кнежевском достојанству, кнез Михаило се налазио у Петрограду. Његово присуство у руској престоници, у исто време када је покренуто питање наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића, изазвало је сумњу код српске владе у добре намере Русије. У Београду се претпостављало да Русија може уложити свој протест код Порте и онемогућити добијање наследног достојанства у породици Карађорђевића те на тај начин га сачувати за кнеза Михаила.[91]

И кнез Чарторијски по наговору српске владе радио је да кнез Александар добије наследно кнежевско достојанство; тако исто и његови агенти у страним државама. Он се за ову ствар заузимао код француске и енглеске владе а његови агенти у Цариграду и Лондону.[92]

Једанпут покренуто питање наследног достојанства 1847 године није никако скидано са дневног реда све до смрти

[87] Ib [88] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-XI-1847. [89] А М И Д у П. Изв. из Б., 17-XII-1847 и 8-I-1848. [90] А М И Д у П. Изв. из Б., 8-I-1848. [91] Ib. [92] Séances et traveaux, 13—14.

Аврама Петронијевића 10/22-IV-1852 године. За време немира у Босни (1850-51) мало се радило на добијању наследног кнежевског достојанства,[93] али то не значи да је ова идеја била уопште напуштена. Кнез Александар је сада, више него икада раније, желео да се питање наследног достојанства што пре оконча. Он је априла месеца 1851 говорио француском конзулу у Београду, да би српски народ пристао да пошаље у Цариград једну молбу, ако би Порта хтела да даде писмено уверење да ће му послати берат о наследном достојанству.[94] Питање наследног достојанства било је (1850—1851) стални предмет разговора и преговора између Порте и српске владе. Авгрста месеца 1951 ово питање је морало бити одложено до бољих времена[95] т.ј. било је одложено до одласка Петронијевића у Цариград. Кнез Александар је желео да се ово питање што пре реши,[96] јер је то био један од главних циљева његове политике.[97] Међутим француски конзул је доказивао кнезу Александру да је потребно чекати повољније прилике за решење овога питања.[98]

Када је Петронијевић пошао у Цариград имао је поред других политичких питања да покрене и по могућству повољно реши и питање наследног кнежевског достојанства.[99] Петронијевић је сигурно разговарао са претставницима турске владе о овом питању; да ли је и у колико успео није нам познато. Поред Порте, Петронијевић је о наследном достојанству разговарао у Цариграду и са руским претставником Титовим. У Србији се није много веровало у успех Петронијевића у овом питању. Алекса Јанковић у једном свом писму Книћанину каже: »Из Цариграда пише ми Ћаја (Петронијевић) да ће с Титовом разговарати у смотренију наследства кнежевског а у свему осталом да се морамо владати по уставу. Дакле, Ћаја-бег сад неће да квари устав, а и боље му то него да се заплете у такве ствари. За наследство слободно може радити, но ја се ни у том не надам успеху, јер ни Турци ни Руси нису ради да нам то даду, иако нас изреком не одбијају а они нас само за нос вуку са којекаквим разговорима«.[100]

XIII Смрт Аврама Петронијевића у Цариграду 10-22-IV-1852 године

Цео рад Петронијевића у Цариграду као и његови резултати остали су углавном непознати српској влади због

[93] А М И Д у П. Изв. изБ., 21-I-1851. [94] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-IV-1851. [95] А М И Д у П Изв. из Б., 28-VIII-1851. [96] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-IV-1851 и 28-VIII-1851. [97] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-X-1851. [98] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-VIII-1851. [99] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-X-1851. [100] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 11-I-1852.

тога што Петронијевић није преко писама ништа јављао о успесима и резултатима своје мисије, већ је оставио да то каже када буде дошао у Београд. Нада му се није могла испунити, јер је он уочи дана свога поласка за Србију умро од срчане мане у Цариграду 10/22-IV-1852, у 11 сати, у кабинету турског Министра иностраних дела Али-паше, кад је отишао к њему у опроштајну аудијенцију.[101]

Вест о Петронијевићевој смрти изазвала је велику тугу и жалост код српског народа у Србији. Гарашанин, извештавајући Книћанина о смрти Петронијевићевој, каже: »Ево ме опет са једним злим гласом, Господин Аврам умро је у Цариграду 10 о. м. од шлога и 11 сарањен са највећим торжеством... Најзаслужнији дакле Србин остави отачество, за које је он доста прегрдних јада искусио«.[102]

Петронијевићева смрт била је велики губитак за Србију. Са његовом смрћу нестало је у Србији једног од највећих и највештијих политичара и државника уставобранитељског режима који се умео најбоље снаћи у свакој ситуацији, а у унутрашњој политичкој ситуацији одржавати равнотежу између Кнеза и камариле с једне стране и опозиције и народне странке с друге. Уставобранитељски режим изгубио је у њему најбољег свога претставника а кнез Александар, нарочито у последње време, свога веома оданог и искреног пријатеља и помагача. Са његовом смрћу било је углавном решено и питање наследног достојанства у породици Карађорђевића.

XIV Нови српски капућехаја у Цариграду

Српски капућехаја у Цариграду Константин Николајевић напустио је своје место без дозволе и знања српске

[101] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-V-1852; А Н. Гарашанин Книћанину, 20-IV-1852. [102] Ib. Када је Гарашанин у Паризу добио извештаје из Београда да се покренуло питање помоћи фамилији Петронијевића, био је веома задовољан. По овој ствари он у своме писму Книћанину пише: »За Ћајину фамилију видео сам да сте са књазом говорили, но много би ја волео да сте што с књазом радили да се и сврши, а не само говорили што никакве ползе нема. Чинити за Ћајину фамилију дужно је отачество њему доста и много, сви смо служили али од Ћајине мучне службе остао је отворен пут напретку српском« (А Н. Гарашанин Книћанину, 27-VI-1852 у Паризу).

Петронијевић је у Цариграду сахрањен веома свечано или како каже Гарашанин у своме писму »торжествено«. »Два патријарха, васељенски и јерусалимски са 30 митрополита и небројеним числом свештенства чинили су црквену церемонију. Народ је многочисљен пратио покојника. При погребу присуствовали су шефови руске, грчке и шведске мисије са целим персоналом« (А Н. Гарашанин Книћанину, 20-IV-1852). Петронијевићева смрт деловала је много и на Вучића. Према речима Гарашаниновим: »Вучеће је много плакао за Господином Петронијевићем; Вучић, дакле, све жали што помре, а на све мрзи што живе« (А Н. Гарашанин Книћанину, 22-IV-1852).

владе, што је изазвало велико незадовољство и негодовање у Београду. Са његовим поступком нарочито је био незадовољан Илија Гарашанин. Српска влада је решила да пошаље новог капућехају у Цриград. При избору новог капућехаје код чланова владе су била подељена мишљења. Алекса Јанковић, заступник Министра иностраних дела, и његови пријатељи желели су да пошаљу у Цариград Алексу Симића. Гарашанин је био одлучно против тога. Он признаје да је најзгоднији за капућехају у Цариграду Симић, »који је пун искуства и способности и који познаје добро Турке и њихову политику«. Али, он мисли да га Турци неће добро примити »ради тога што Турци знаду јасно да је он у руском конзулату пред њиним пашом, и пред свим конзулима европејским напио здравицу прво да се прави једно руско-словенско а после опет једно велико сјајно српско царство«.[103] Гарашанин мисли да ће Турци Симићев долазак у Цариград примити веома неповољно, пошто га они сматрају као руског човека, а и Петронијевић би могао такође схватити Симићево постављење као акт против њега уперен. Ово би могло довести до затегнутих односа између српске владе и Порте, због чега је Гарашанин био мишљења да је српска влада »дужна сваку и најмању прилику избегавати, која би Турцима давала повод за прекинуће добрих одношаја, јер ова отношенија за девет година нису нам шкодљива била; а ако Турци баш силом усхтеду да се ова отношенија промене ондај свагдар ћемо имати времена да им наше значење покажемо. Ја имам то искуство да у политики с Турцима не треба наглити, јер они ништа с великим планом не раде, код њих све од магновених случајева зависи, не треба их само у овоме потпомагати па ће и они сами од својих рђавих прорачуна и намера одустати«.[104] Према Гарашаниновом мишљењу у Цариград је требало послати за капућехају Јована Мариновића, који би најбоље могао и умео српску политику код Порте заступати. Његов је предлог био одбачен због тога, што Руси неће хтети ни Мариновића »бегенисати«.[105] Најзад је дошло до споразума. 5/17-XI-1851 изабран је за »место заступника« капућехаје у Цариграду »начелник правосудне струке у кнежевској канцеларији« Филип Христић.[106]

---

[103] А Н. Гарашанин Книћанину. Писмо је без датума али је писано у ово исто време када је решавано питање попуњавања упражњеног места српског капућехаје у Цариграду. Може бити да је ово био концепт Гарашаниновог писма од 4-XI или 6-XI-1851. [104] Ib.; А Н. Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851. [105] А Н. Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851. [106] Гарашанин Книћанину, 4-XI и 6-XI-1851.

XV Држање Француске, Русије, Аустрије, Турске и Енглеске према Србији

Спољна политика Француске на Балканском Полуострву била је у ово доба јасна и одређена. Она је имала за циљ да сузбије руски утицај међу балканским народима и да, по могућству, што више одвоји Југословене од Руса. Француска влада је мислила да ће најбоље сузбити руски утицај код Јужних Словена ако што више одвоји Србију од Русије и потчини је своме политичком улицају, пошто је Србија имала велики утицај на све Југословене. Стога се француска влада трудила да буде стално у што бољим и срдачнијим односима са српском владом.

Свој утицај на правац српске спољне и унутрашње политике Француска је вршила посредством свога конзула у Београду и преко најутицајније и најзначајније личности у Србији, Министра унутрашњих дела Илије Гарашанина. Француски конзул је потпомагао сваку акцију Гарашанинову, а нарочито ону која је била уперена против мешања руске владе у унутрашња српска питања.. Када је фебруара 1850 дошло до сукоба између руског конзула, који је хтео да се меша у унутрашња српска питања, и Гарашанина, који се томе одлучно противио, по себи се разуме да је француски конзул био на Гарашаниновој страни. Француски конзул је сматрао за своју дужност да не остане само посматрач у сукобу Левшин-Гарашанин, пошто је Грашанин бранећи интерес српског народа у исто време бранио и интерес француске политике у Србији и у осталим југословенским покрајинама. Конзул је потпомагао Гарашанинову акцију код кнеза Александра. Он је Кнезу доказивао да је руски цар Никола остао увек према њему нерасположен, да се тражења разних повластица руских конзула у Београду увећавају, и, ако Русија успе у својим намерама т. ј. ако Србија испуни оно што руски претставници у Београду траже, да ће Кнез и српска влада много изгубити. Кнез не треба да се плаши од Левшинових претњи и изазивања, пошто ће Француска и Енглеска увек потпомоћи Турску када се тиче интегритета турског царства.[107]

Француска влада је желела на сваки начин одржати уставобранитељски режим, пошто се спољна и унутрашња политика овог режима, углавном, слагала са њеним политичким циљевима на Балканском Полуострву. Због тога је она свесрдно потпомагала овај режим. Мотрећи на целокупан рад руског и аустриског конзула у Београду, француски конзул извештава своју владу, јуна месеца 1851, да су Аустрија и Русија сада више него икада раније сложне за обарање уста-

---

[107] А М И Д у П.Изв. из Б., 9-II-1850.

вобранитељског режима и да ово више није ни за кога тајна. Француском је конзулу изгледало да је ствар у овом правцу дошла дотле, да се у ово доба радило само о томе да се утврди да ли је дошао тренутак и да ли је добро припремљено земљиште за извршење уговореног плана између Русије и Аустрије.[108] Он је имао унеколико право. Рад аустриских и руских агената у Србији у ово доба против Кнеза и српске владе био је живљи него икада раније, али, ипак нама се чини да није ствар била тако критична како је то њему изгледало. Ради оваког тешког унутрашњег стања у земљи Гарашанин је и био приморан да изда свој »циркулар« од 7/19-X-1851 године.

Утицај француске владе на српску владу имао је успеха. Гарашанин је био одлучног мишљења да српска влада треба да тражи подршке за своју спољашњу и унутрашњу политику највише у Француској, пошто се њени политички интереси на Балканском Полуострву не сукобљавају са српским интересима. Напротив, интереси Француске ишли су баш на то да Србија постане снажнија, већа и независнија. Француска је била прва држава која је, поред Турске, признала уставобранитељски режим 1842 године, и доцније му стално указивала сваку помоћ и потпору. Њени претставници у Београду и у Цариграду потпомагали су скоро сваку акцију српске владе. Њен конзул у Београду био је у врло добрим односима са Кнезом и његовом владом, у критичним моментима јављао се као њихов саветник и његови савети су, углавном, увек били примани. Стога је Гарашанин примао не само потпору коју су француска влада и њени конзули у Београду указивали српској влади, већ је ишао у Париз и тамо тражио помоћ и потпору у појединим стварима. Када је октобра месеца 1851 било веома критично стање за уставобранитељски режим, Гарашанин је лично отишао француском конзулу и молио га да га овај помогне у његовој политици да би се режим и даље могао одржати на власти.[109]

При крају 1851 и почетком 1852 године односи између француског конзула и кнеза Александра нису били баш сасвим коректни. Изгледало је да се Кнез, желећи да поправи своје односе са Русима, показује више наклоњен аустриском и руском конзулу у Београду него француском. Под утицајем »злобних« савета Кнез је престао да долази у француски конзулат, док је с друге стране чешће посећивао аустриског и руског конзула.[110] Али и ове мале несугласице наскоро су се

[108] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-VI-1851. [109] А МИ Д у П. Изв. из Б., 10-X-1851.

[110] А М И Д у П. Изв. из Пере, 10-I-1852; А Н. Гарашанин Книћанину, 23-X-1851. Гарашанин је био веома незадовољан због затегнутих односа између француског конзула и Кнеза. Он у једном писму Книћанину каже како »није био кадар овај гњев уталожити јер су обе стране разјарене. Мени је само жао што сам изгубио вољу даље

изгладиле и односи између француског конзула и Кнеза постали су веома срдачни, као и пре овога догађаја.[111]

Русија је била незадовољна са кнезом Александром и српском владом. Она је била готова, ако би дошао погодан моменат, да допринесе, у колико би то од ње зависило, да се промени и Кнез и уставобранитељски режим у Србији. Имало је тренутака када је Русија била и наклоњена Кнезу и његовој влади, али је то било само привремено — привидно. Док је у Београду био руски конзул Данилевски, односи између њега и српске владе, ако нису били пријатељски, нису били ни потпуно непријатељски. Али када је за руског конзула дошао генерал Левшин, односи између Кнеза и српске владе с једне стране, и руске владе и њеног конзула у Београду с друге, били су увек затегнути.[113] Левшин није умео да подеси своје понашање ни према Кнезу ни према српској влади.[114] Васпитан у војничком духу, генерал, који је научио да се његове заповести слушају и без поговора извршују, он није никако умео да се снађе у дипломатској струци. Он је волео да се меша у све унутрашње и спољашње ствари Србије, што се Гарашанину никако није допадало, јер је он целога свога живота био и остао најодлучнији противник мешања страних држава у унутрашња српска питања. Гарашанин је имао своје одређено гледиште о држању српске владе према руској влади. То своје гледиште најбоље је изнео у своме писму Книћанину: »Ја ипак мислим да смо се ми с Русима Бог зна кад свадили, и не знам ни време ни обстојатељства кад смо се с њима и на који начин помирили; дакле спрема њих ништа друго не би набљудавао разве оно што и досад: не вређати их нигди и ни у чем и тако исто и не попустити им ни учем, па на овај начин ако се кад помиримо биће нам заиста од ползе, а ако се не помиримо неће веће штете бити него од помирења са наше стране попуштајући«.[115] Због своје намере да се меша у унутрашња српска питања Левшин је дошао у веома оштар и отворен сукоб са Гарашанином.[116] Стога је с великим задовољством примљена

се бринути о овом споразумењу, које само у мени је непријатности принело и ништа друго« (Гарашанин Книћанину, 23-X-1851). [112] А М И Д у П. Изв. из Б., 10 и 20-II-1852; А М И Д у П. Турска. Изв. из Пере, 25-II-1852.

[113] Гарашанин то лепо истиче у једном свом писму Книћанину где каже: »Збиља све се је некако против нас устремило, па и Руси. Чудо шта је њима који су толико наклоности до сад показивали. Ваљда је конзул нов па не уме да нас препоручује«... (А Н. Гарашанин Книћанину, 19-VIII-1850). [114] Не само Левшин није умео подесити своје понашање према Кнезу и српској влади, него и остало особље руског конзулата није умело подесити своје држање. За време рођендана српског кнеза (29-X-1850) отправник послова руског конзулата Попов, у осуству Левшиновом, није нашао за сходно да посети Кнеза нити да присуствује свечаности, на којој су били сви страни претставници у Београду (А М И Д у П. Изв. из Б., 26-X-1851). [115] Гарашанин Книћанину, (писмо без датума). [116] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-II-1850.

у Београду вест да је руска влада сменила Левшина са конзулског положаја и на његово место поставила другога.[117] 30-X/11-XI-1851 Левшин је са породицом отпутовао из Београда за Петроград.

На његово место дошао је шездесетогодишњи старац Тумански.[118] Тумански је још у самом почетку своје службе у Београду био подесио своје држање према Кнезу и српској влади тако, да је са оваквим својим држањем изазвао сумњу код страних конзула у Београду: да постоје неке срдачне везе између њега с једне и српског Кнеза и српске владе с друге стране. Удружен у појединим тренутцима са аустриским конзулом, изгледало је да руски конзул има великог утицаја на Кнеза и поједине министре, што се никако није свиђало француском и енглеском конзулу.[119] Овакво држање руског конзула према Кнезу и његовој влади изазвало је код Порте сумњу и подозрење, и био је један од разлога због чега је Петронијевић био позван од турске владе у Цариград да јој објасни држање српскога Кнеза и његове владе према руском конзулу. Исто тако и руски претставник Титов узео је у Цариграду други став према Петронијевићу и српском капућехаји. Када су њих двојица, Петронијевић и Христић, били на дан Св. Николе, 6/18-XII-1851, код Титова да му честитају царев рођендан, руски претставник се према њима показао веома предусретљив и љубазан. Када је Петронијевић говорио Титову против Вучића и његовог непријатељског држања према Кнезу и српској влади, Титов је рекао да Русија не жели никако да се поремети мир у Србији.[120]

Своје односе према Кнезу и српској влади аустриска влада је из дана у дан поправљала; она их је довела и дотле да су они 1850 године, у неку руку, »армонирали«.[121] То је потврдио и Аврам Петронијевић, када је за време свога бављења у Цариграду уверавао турског Министра иностраних дела Решид-пашу: »да је Србија са Аустријом у веома

[117] Нарочито се то задовољство види код Гарашанина, где у једном своме писму Книћанину каже: »Стари конзул генерал Левшин чини ми се у идући уторак одлази. Ја се заиста радујем што овај генерал одлази и не за то што се ја никад нисам са овим човеком слагао, но зато што се јасно приметило да је овај човек са сама почетка почео овде само интриге правити међу нашима, које интриге пре изгубише свога створитеља него што могоше нама црна следства својих дејствија оставити. Дај боже да наследни конзул буде разумнији и паметнији (А Н. Гарашанин, Книћанину, 23-X-1851).

[118] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-XI-1851 Са новим конзулом Туманским дошао је заједно из Оршаве Помоћник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић (А Н. А. Ненадовић Книћанину, 13-XI-1851).

[119] Односи између руског и француског конзула у Београду нису били нимало пријатељски. Исто тако и односи руског конзула са енглеским конзулом били су рђави (А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XI-1851).

[120] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 21-XII1851.

[121] А Н. Гарашанин Книћанину,

добрим и пријатељским одношенијама и да је Србија Аустрију у последње време (1848-9) искрено помагала«.[122]

То што је Аустрија успела да из дана у дан повећа свој утицај код појединих чланова српске владе, код Кнеза и код камариле, има се највише захвалити њеном новом конзулу Теји Радосављевићу који је почетком 1850 године дошао у Србију на место генерала Мајерхофера.[123] Нада Аустрије да ће Радосављевић успети да сасвим поправи и учврсти њен утицај код Кнеза и српске владе, обистинила се. Само што је аустриски утицај у Србији био кобан, бескористан и штетан како за српски народ тако исто и за самога Кнеза. Радосављевић је имао јасан и одређен циљ: што више користити својој влади не бирајући за то средства и начина. Он је играо дволичну улогу; показивао се веома предусретљив и наклоњен према Кнезу и српској влади, док је у ствари та наклоност и предусретљивост ишла на то да их што више искористи за своје сврхе. Требало је да српски Кнез и његова влада, на своју сопствену штету, послуже аустријској влади као оруђе за њене политичке циљеве. Радосављевић је у Србији играо једну неприличну, и у неку руку, недопуштену улогу, коју он као Србин није смео на себе никако примити. Србин по рођењу, аустриски чиновник Теја Радосављевић био је услужан и одан својој влади више но што се то од њега захтевало и више но што је он био дужан да чини.

Гарашанин није никако веровао да могу постојати добри односи између Аустрије и Србије, пошто су се њихови интереси сукобљавали. Он је то веома лепо истакао у своме »Начертанију« још на концу 1844 године, када је казао: »Аустрија дакле мора под свима опстојатељствима бити непрестано непријатељ српске државе: споразуменије дакле и слога са Аустријом јесте за Србију политичка немогућност; јер би она себи с тиме сама уже на врат бацила«.[124] Он није никако веровао у добре и искрене намере аустриске владе према Србији. У своме писму Книћанину он каже: »Са Аустријанцима ми неможемо још дуго армонирати. Они ће тек који дан према нас угурсузки почети поступати, ја се томе надам и то ће бити. Они би то одавно почели али им није подносило због замршеног стања«.[125] Према мишљењу Гарашанинову у Аустрији, после смрти Шварценберга 24-III/5-IV-1852, не бејаше уопште поштења, јер што је било то је заједно са Шварценбергом сахрањено.[126] О наследнику

19-VII-1850.

[122] Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851.

[123] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-II-1850. Постављајући Радосављевића за конзула у Београду, Аустрија је желела да поправи свој утицај у Србији и да отклони незадовољства Срба против ње због мржње коју су Срби гајили према ранијем њеном конзулу генералу Мајерхоферу (А М И Д у П. Изв. из Б., 9-II-1850).

[124] Страњаковић, 19.

[125] Гарашанин Книћанину, 19-VII-1852.

[126] А Н. Гарашанин Книћанину,

Шварценберговом грофу Буолу Шауенштајну Гарашанин није имао добро мишљење. Он за њега каже: »По имену суди какав је угурсуз«.[127] Радосављевићевим доласком у Београд одмах се осетила већа активност у аустриском конзулату. Јула месеца 1850 Радосављевић је ишао у Беч да прими потребна упутства и да се споразуме са аустриском владом о даљем своме раду у Београду. Изненада, крајем 1850 године, аустриски конзулат у Београду претворен је у Генерални конзулат, па је због тога добио и више особља.[128]

Пошто је добио потребна упутства у Бечу за свој рад и пошто је преуредио и оспособио аустриски конзулат у Београду за рад већег стила, Радосављевић се дао на посао. Његова пажња је била сва усредсређена на Кнеза и његове саветнике. Требало је њих уверити у своје добре намере према њима и задобити њихово поверење. Он је сматрао да су му сва средства дозвољена за постигнуће свога циља. Радосављевић је доказивао Кнезу и његовим саветницима да им Аустрија, као суседна сила, може највише помоћи у случају крајње потребе и да они могу на њену помоћ рачунати.[129] Изврстан удварач и претерано услужан према Кнезу и његовим министрима, Радосављевић је имао успеха. Француски конзул у Београду извештава 11/23-X-1851 своју владу да је Радосављевић у веома добрим односима са Кнезом: Он присуствује свима свечаностима, хвали се да има одлучан утицај на сва Кнежева дела.[130] Понашање аустриског конзула према Кнезу и истакнутијим српским политичарима изазвало је негодовање код француског конзула, који је веома добро увидео Радосављевићеву превртљиву и лажну политику према Кнезу и српској влади.[131]

Док је аустриски конзул у Београду уверавао Кнеза у благонаклоност аустриске владе према њему и говорио о симпатијама које она показује према Србији, дотле је на другој страни аустриска влада припремала своју акцију против интереса Србије. За своју акцију против Србије аустриска је влада, помоћу новца, придобила загребачке и бечке новине. У последње време (другој половини 1851 године) аустриски су официри свакодневно прелазили у Београд и посећивали Београдску тврђаву и касарне. Новине из Беча и Загреба су говориле да Турска са неповерењем гледа на Србију, наглашавале скори улазак у њу Омер-паше са својим трупама, и да је једини начин да Србија избегне од новог ропства да се баци у наручје моћног аустриског цара. Аустриска влада је уверавала руску владу да је Србија центар

25-III-1852. [127] А Н. Гарашанин Книћанину, 4-IV-1852. [128] А М И Д у П. Изв. из Б., 12-XII-1850. Персонал конзулата сада су сачињавали: конзул Радосављевић, двојица канцелариста и неколико чиновника. [129] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-II-1851. [130] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-VI-1851. [131] Ib.

револуционарне пропаганде и да у њој скоро може доћи до немира, па су зато и руски и аустриски агенти из Петрограда и Беча говорили о Србији као револуционарној земљи која се налази на прагу метежа и немира.[132]

У лето 1851 године Гарашанин је отишао у Аустрију ради лечења. Овом приликом он је свратио у Беч и био примљен у аудијенцију код аустриског Министра иностраних дела кнеза Шварценберга. Њихов сусрет није био нимало пријатељски. Шварценберг је прво пребацио Гарашанину зашто није примио одликовање — аустриски орден, који му је аустриска влада била послала. Затим је Гарашанину нејасно изразио пријатељство према влади кнеза Александра; тражио да се из Србије иселе све политичке избеглице (циљајући на Мађаре и Пољаке) и завијено говорио о прикривеном утицају који Србија врши на југословенски народ у појединим покрајинама аустриског царства. Шварценберг се веома живо интересовао за француског и енглеског конзула у Београду и за сукоб између енглеског конзула и српске владе. Он је распитивао и желео дознати од Гарашанина да ли и у колико француски конзул у Београду штити избеглице Гарашанин је бранио француског конзула. Он је Шварценбергу рекао да француски конзул не само што не прави никакве сметње српској влади, већ да је у неколико махова дао доказа својих симпатија за српске интересе, и да не заштићава ни мађарске ни пољске избеглице. Разговор између кнеза Шварценберга и Гарашанина завршио се доста хладно.[133]

Односи Порте и Србије у почетку 1850 године били су добри. Долазак за новог управника Београдске тврђаве Ахмет Хафис-паше примљен је у Србији веома добро. Истакнутији политичари у Београду били су у веома добрим и блиским односима са Ахмет-Хафис-пашом. Ово пријатељство између Ахмет-Хафис-паше и истакнутијих српских политичара Гарашанину се никако није допадало. Гарашанин није мислио да Кнез и влада треба да буду у затегнутим односима са новим Пашом, већ да у своме разговору и опхођењу с њим буду увек обазриви, резервисани и предострожни. Гарашанин из Рибарске Бање пише Книћанину да он треба да зна »да паша нема поверења у српском правитељству, но то ништа не смета докле год он разумно остане и поступа. Ствар је природна, да како нама Турци неверују то и ми њима и то треба да траје докле год они нама почну веровати«.[134] Гарашанину се никако није допадало што је баш Книћанин био у добрим односима и често се састајао с Пашом. Он се бојао да Паша има неку рђаву намеру и да последице тог дружења могу испасти рђаво за српство и српску политику. Он у једном писму даје савете и упутства Книћанину како треба

[132] А М И Д у Б. Изв. из Б., 30-X-1851. [133] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-IX-1851. [134] Гарашанин Книћанину, 8-VII-1850.

да се опходи са Пашом: »Видим како тамо лепо дружество проводите са г. пашом. То ми је врло драго само ја Вас чиним внимателним да свагда останете спрема њега предострожни. Ја имам узрока сумњати се о малом неком при њему лукавству. Тако исто ја не верујем да је он оданде одакле Вам је казао, па баш и да је, он је везир Султанов и као поштен мора му веран бити. Останите с њим у љубави, али у Бога увек сматрајте се Ви као Србин а он као Турчин и таман ће ондај љубав на своме месту бити«.[135]

Добри односи између Србије и Порте у почетку 1850 године почели су већ, после неколико месеци, да се мењају. 14/26-VIII-1850 Книћанин је писао Миливоју Петровићу у Беч »да неке српске ствари у Цариграду рђаво стоје«.[136] Порта је почела да сумња у коректно држање српске владе. Желећи да се подробно обавести о унутрашњој политичкој ситуацији у Србији, турска влада је позвала у Цариград Кнежевог Претставника Аврама Петронијевића и свога управника Београдске тврђаве. Порта је почела да сумња у искреност и добре намере кнеза Александра према своме сизерену, Султану. Држање кнеза Александра, који је удаљио од себе велики део пријатеља и дошао у ближи контакт са Русијом,[137] изазвало је према њему неповерење турске владе. Енглески и француски конзул у Београду у својим извештајима енглеском и француском претставнику у Цариграду стално су истицали и наговештавали да су се Кнез и српска влада у последње време много приближили Русији и Аустрији и да аустриски и руски конзул у Београду имају великог утицаја на Кнеза и српску владу. Крајем месеца септембра 1851 дошло је до оштрог сукоба између енглеског конзула у Београду и српске владе. Кад се свему овоме дода још и тешка и неповољна унутрашња ситуација, која је била у ово време у Влашкој и Молдавској, изгледа нам ствар много јаснија зашто је Порта била незадовољна са српском унутрашњом и спољашњом политиком и показивала извесно неповерење према кнезу Александру и српској влади. Својим одласком у Цариград Петронијевић је успео да побољша код Порте положај Кнеза и српске владе. Још за време Петронијевићевог бављења у Цариграду Порта је поставила за управника Београдске тврђаве Куршид-пашу. Вест о постављењу Куршид-паше на нови положај примљена је у Београду веома повољно, јер је Куршид-паша раније, за време свога бављења у Нишу, одржавао увек добре односе са српском владом.[138] 7/19-II-1852 Куршид-паша је дошао у Београд.[139]

Односи између Енглеске и Србије нису били никако добри. У место да иду на боље, постајали су, благодарећи нетактичности енглеског конзула у Београду Фонбланка, све гори и гори. Енглески конзул није умео никако да подеси своје држање и опхођење према српској влади. Његов је став био изазивачки. И његов приватни живот није нимало одговарао положају који је заузимао,[140] што је највише допринело да је био омрзнут како од политичара тако и од великог броја српског света у Београду. Због оваквог његовог држања и понашања дошло је 1850 године, до два озбиљнија сукоба између њега и српске владе. Први сукоб, о коме ништа опширније не знамо, имао је више локални карактер, био је у неку руку сукоб који се ограничио само на Фонбланка и српску владу т. ј. енглеска влада је била мало у њега умешана, док је други био много озбиљнији. Други сукоб је довео до прекида дипломатских односа између енглеске и српске владе и изазвао интервенцију страних сила, нарочито Турске, да се спор оконча.

Први сукоб-спор између енглеског конзула и српске владе веома је важан због тога што нам је Гарашанин за време овога спора, у једном писму Книћанину, изнео своје, а у неку руку и целе српске владе, непријатељско држање према енглеској влади, Енглезима и енглеском конзулу у Београду.[141] Последица овога првог сукоба била је та да се ен-

[135] А Н. Гарашанин Книћанину, 26-VII-1850. [136] А Н. Миливоје Петровић Книћанину, 28-VIII-1850. [137] А М И Д у П. Изв. из Б., 23-X-1851. [138] А М И Д у П. Изв. из Б., 5-II-1852. [139] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-II-1852.

[140] Људевит Гај у своме извештају из Србије од 1846 године каже »да је карактер енглеског конзула за презирање, који је дотерао до јавног скандала [он живи у јавном конкубинату, на велико незадовољтсво тамошњег (београдског) станвоништва, са супругом уредника (Српских новина) Милоша Поповића]. Гргур Јакшић, Извештај доктора Људевита Гаја, 375; Ћоровић, Споменик 62, 77.

[141] Ево како је било мишљење Гарашанина о Енглезима: »Смешна ствар са Енглезом. Ова секта оће свуда да узмути. Он (Фонбланк) нас рајом именује, ми зар и ако смо раја никако нисмо енглеска него турска па иншала те и ово неће навек бити. Међутим ми као и раја поносимо се што у опште боље живимо од слободних Енглеза. Не дај нам Боже да будемо енглеска раја никад јер би морали од глади скапавати. Г. Фонбланк је луд човек то ми одавно знамо, но при том треба знати да и остали дипломати енглески мрзе уопште на Словене а нарочито на Србе. Ми им нисмо за то повода дали а зашто су тако спрама нас расположени ђаво их знао. Што је некад Хоџес (ранији енглески конзул у Србији) срамно из Србије изашао није наша кривица но Палмерстонова, ако овако и г. Фонбланк прође опет ће Палмерстон бити крив. Међутим било би пожелателно да се с тим начином ова ствар стиша, јер свагдар из оваквих догађаја протегле су се многе неповољности. Наша је полиција права у свему, и цео свет оправдаће је, но оће ли још и дипломација европејска оправдати то се не може знати: јер ова се свагдар одваја од природног течениија дела светских. Ја нисам мненија да се од наше стране каква велика жртва за то Енглезима за удовољство чине; но при свем том што криви нисмо опет би био мненија да се у томе не покажемо да смо једва чекали такав догађај. Перкер (Перкер је био командант енглеске флоте који је 3/15-I-1850 дошао са флотом у Пирej и блокирао грчку обалу. Edouard Driault et Michel Lheritier, Histoire diplomatique de la Grece II, 34—45) нам не може доћи јер галије преко

глески конзул преселио у Земун и да је веома ретко долазио у Београд.[142] Кад се и како ова ствар окончала није нам познато. Годину дана после овога сукоба дошло је до другога који је био много збиљнији и по начину на који се догодио и по последицама које су могле наступити.

Као сваке године тако је и 1851 свечано био прослављен рођендан (29-IX/11-X) кнеза Александра. Увече је једна чета војника, праћена великом гомилом народа, прошла кроз осветљену варош павајући народне песме. Као и раније за време свечаности, тако и ове године ,само су Срби и српски поданици били дужни да осветле своје куће, док су странци, а нарочито страни конзули, били поштеђени од овог обичаја. Међутим, овога пута гомила народа, која је пролазила поред енглеског конзулата и угледала затворене и неосветљене прозоре, разбије каменицама сва стакла на прозорима конзулата. За време док се ово дешавало енглески конзул се налазио у посети код француског конзула. Извештен о овом догађају, енглески конзул је одмах отишао у конзулат и наредио својим људима да у случају поновног повратка разјарене гомиле која хоће да напада на конзулат, употребе оружје. Сутрадан по овом догађају, не сачекавши ни извињење нити ма какво објашњење од српске владе, Фонбланк је наредио да се скине застава са енглеског конзулата и конзуларни грб са врата његовог стана.[143]

Сутрадан по догађају заступник Министра иностраних дела Алекса Јанковић отишао је француском конзулу да га моли за његово посредовање код енглеског конзула. Француски конзул који је примио Јанковићеву молбу, није имао никаква успеха по овој ствари. Енглески конзул, који је сматрао да је за годину дана по други пут увређен у својим правима и у својој званичној дужности, није хтео да прими никакве разлоге од француског конзула.[144]

О овом догађају енглески је конзул одмах известио своју владу у Лондону и енглескога амбасадора у Цариграду Стратфорда Кенингса. Цариград је био место где је имала цела ствар да се оконча у споразуму између енглеског амбасадора, Порте и српског капућехаје. О овом истом догађају били су извештене руска, аустриска и француска влада од својих конзула.

Фонбланк је оптужио српску владу да је напад на конзулат био раније припремљен, да је у овом припремању био умешан и аустриски конзул у Београду,[145] и да је напад извршен са знањем и у присуству српских полициских агената.[146] У колико је ово било тачно не може се утврдити, јер с друге стране има доста чињеница које би ишле у прилог мишљења да је догађај од 29-IX/11-X избио изненада — неочекивано, и да га је сама гомила народа, која је ишла то вече улицама, проузроковала без ичијег наговарања. Енглески конзул Фонбланк био је омрзнут код великог броја Београђана због свога понашања и приватног живота који се никако није свиђао београдском становништву. На сам Кнежев рођендан енглески конзул није нашао за сходно да учини своју уобичајену посету Кнезу,[147] што је морало изазвати незадовољство код српског београдског становништва. Француски конзул, који, као и енглески конзул, није посетио Кнеза на његов рођендан, правдао је свој поступак тиме, што се и сам Кнез у последње време у више прилика није показао према њему и енглеском конзулу онако љубазан као и раније.[148]

Аустриски Министар иностраних дела Шварценберг, потврђујући француском посланику у Бечу тачност вести о догађају у Београду од 29-IX/11-X-1851, коју су објавили неки бечки листови, није се устезао да отворено оптужи Фонбланка да је он у овом случају изазвао гнев српског народа због свога држања према кнезу Александру.[149]

У ово доба страни конзули у Београду били су подељени у два табора; у једном су се налазили француски и енглески а у другом руски и аустриски. Приближење аустриског конзула руском и њихови пријатељски односи много су допринели да је између енглеског и француског конзула дошло до ближег и искренијег пријатељства, иако се у ово доба енглеска политика према Србији доста разликовала од француске политике.[150]

Енглески амбасадор у Цариграду, извештен о догађају од 29-IX/11-X-1851, тражио је инструкције од своје владе из Лондона како да поступи по овом питању.[151] У исто време Кенингс се жалио код Порте због догађаја који су се догодили у Београду стављајући јој до знања да се Фонбланк не налази још изван опасности. Турска влада је посредством

планина не иду, опет зато ако би се могло изравнати лепим начином не би згорег било. Треба нам се чинити да нам је жао што се ово догодило а у себи нам је слободно мислити да нам је жао што је г. Фонбланк луд и што је код нас енглески конзул. Он ће сад на Порту наваљивати, треба се дакле тамо обраћати и предупредити је благовремено од велике протестације Енглеске. Треба Порти одмах дати на знање да ми жртве не можемо чинити, како и она не би се усудила да одмах своје решење изрече; јер онда све ће теже ићи кад се узмора попуштати. Буде ли Палмерстон паметнији, о чему се ја сумњам, ондај ће се ствар лако решити. Лако се догодити може да Порта овај догађај за лако узме и нама тек своје заповести да пошаље, но треба је добро обавестити да то не учини, јер ће се веома покајати. (Гарашанин Книћанину, 8-VII-1850).

[143] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-X-1851. [144] Ib.

[145] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-XI-1851. [146] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-X и 6-XI-1851. [147] А М И Д у П. Изв. из Б., 14-X-1851. [148] Ib. [149] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-X-1851. [150] А М И Д у П. Изв. из Б., 6-XI-1851. [151] А М И Д у П. Изв. из Терапије, 14-XI-1851.

Петронијевића препоручила српском кнезу да се спор што пре оконча.[152]

Српска влада је са своје стране овластила Петронијевића и Филипа Христића да с Портом и Кенингсом што пре окончају енглеско-српски спор. Христић је посетио енглеског амбасадора и с њим опширно разговарао о сукобу између српске владе и енглеског конзула. Кенингс, ма колико да је бранио Фонбланков поступак, саслушао је мирно све доказе које му је Христић изнео против Фонбланка.[153] Иако се још није ништа могло знати како ће се питање окончати, у Београду се држало да ће се, после Палмерстоновог пада који је био пријатељ Фонбланков, ствар повољно свршити по српску владу.[154] Пошто је Кенингс добио потребне инструкције из Лондона, ствар је кренута са мртве тачке. На једној конференцији између претставника Порте, енглеског амбасадора и српског капућехаје у Цариграду, као услов да се спор оконча, донете су следеће три тачке: 1) да српска влада напише једно писмо енглеском конзулу и да му у име Кнежево изјави жаљење за догађај од 29-IX/11-X-1851; 2) да се енглеском конзулу плати за штету која је учињена на његовој кући и 3) када се поново буде дизао барјак на енглески конзулат, да се из српских топова испали двадесет и један метак.[155] У Београду се држало да су донети услови у Цариграду, по којима је требало окончати спор између српске владе и енглеског конзула, такви да се могу примити.[156] Српској влади било је потребно да дозна мишљење француског конзула о донетим условима. Она пошаље свога шефа одељења у Министарству иностраних дела Јована Мариновића да дозна мишљење француског конзула о овој ствари. По мишљењу француског конзула српска влада треба да се сматра срећном да се може на овакав лак начин извући из великих тешкоћа у које је била доведена.[157]

У последњем тренутку било је одгођено решење спора по предвиђеном и уговореном плану. Кенингс, који је у почетку одустао од свога предлога да се у Београд пошаље једна мешовита комисија да на лицу места, где се догађај одиграо, тачно утврди да ли је и у колико београдска полиција била одговорна, поновио је опет овај свој захтев код Порте. Порта није хтела прихватити у целини предлог енглеског амбасадора. Да би колико толико изашла на сусрет енглеском амбасадору, Порта је одобрила да Кенингс са своје стране може послати једног чиновника енглеског посланства из Цариграда у Београд да прикупи нове податке о овој ствари. Турска влада је са своје стране послала наредбу управнику Београдске тврђаве да укаже сваку помоћ енглеском изасланику када дође у Београд.[158] У Цариграду је био састављен и један концепт писма које је требало да напише српски Министар иностраних дела и да га пошаље енглеском конзулу у Београду пре но што би српски топови поздравили истицање енглеске заставе на конзулату. Састављени пројекат писма није се свиђао српској влади. Српска влада је нашла да у појединим изразима овог пројекта има увреде за Кнежево достојанство и тражила је да се неки делови у њему измене.[159]

Српска влада, желећи да остави Али-паши што више времена за размишљање о овој ствари »и да би сачувала народно самољубље«, одуговлачила је у последње време решење свога сукоба са енглеским конзулом. Она је била веома изненађена када је добила пројект писма које је требало да упути Фонбланку српски Министар иностраних дела, а који је примљен онако како га је Кенингс предложио турској влади.[160]

Као свога изасланика у Београд, Кенингс је одредио секретара за источне језике у енглеском посланству у Цариграду Алисона (Alison).[161] Крајем месеца фебруара Алисон је дошао у Београд.[162] Када је Алисон стигао у Београд, одмах је послао кнезу Александру Кенингсово писмо у коме га је овај молио да укаже његову изасланику своју кнежевску благонаклоност. За време своје посете код Кнеза Алисон га је »уверавао о добром и благом расположенију енглескг правитељства спрам Књаза и жељи да се више између српске владе и енглеског конзула не догоде овакве неповољности«.[163] Од стране српске владе Алисона су посетили Алекса Симић и Јован Мариновић, па је после тога Алисон отишао Алекси Симићу где су Јанковић, Симић и Мариновић дуго с њим разговарали. Из њиховог разговора дало се приметити да ни Алисон није потпуно одобравао политику и држање Фонбланково према српској влади. Шта више Алисон их је

[152] А Н., А. Ненадовић Книћанину, 13-XI-1851. [153] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 21-XII-1851. [154] Ib. Колико је задовољство у Београду изазвала вест о паду Палмерстоновом, најбоље се види из ових Јанковићевих речи: »Ова је вест званично потврђена и цела је истина да је Палмерстон, који је свуда по свету бунио, пао«.

[155] А М И Д у П. Изв. из Пере, 14-I-1852; Изв. из Б., 23-I-1852; А Н. Гарашанин Книћанину, 11-I-1852; А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 11-I-1852. Пре него што су биле утврђене три тачке по којима је требало да се оконча спор од 29-IX/11-X, Кенингс је тражио да се на првом месту, посредством једног специјалног изасланика који ће отићи у Београд, испита какво је било држање српске полиције која је оптужена да је учествовала у припремању и извођењу овог догађаја. Али је на молбу Христићеву Кенингс одустао од свога захтева (А М И Д у П. Изв. из Терапије, 14-I-1852).

[156] Гарашанин у једном своме писму Книћанину каже: «Ја ово не држим за претерано, јер конзулат је заиста био нападнут и пенцери поразбијени« (Гарашанин Книћанину, 11-I-1852). [157] А М И Д у П. Изв. из Б., 23-I-1852. [158] А М И Д у П. Изв. из Пере, 15-II-1852. [159] Ib. [160] А М И Д у П. Изв. из Б., 4-III-1852. [161] Ib., и Изв. из Б., 29-I-1852. [162] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-II-1852. [163] А Н., А. Ненадовић Книћанину, 19-II-1852.

»уверавао да они признају да Фонбланк причињава доста незгода српској влади, које ће они у напредак отклонити«.[164]

Пошто се Алисон није могао уверити да је београдска полиција под неким страним утицајем припремила и извела напад на енглески конзулат, решено је да се спор оконча по плану донетом у Цариграду. Био је одређен 23-II/7-III-1852 као дан када ће српски топови поздравити истицање заставе на енглеском конзулату. Изненада, опет је дошло до малог неспоразума и коначно решење спора одложено је још за месец дана. Фонбланк је захтевао да српски топови буду довучени на једно место близу његовог стана и одатле изврше свој задатак. Српска влада, противно Фонбланковој жељи а ослањајући се на једно Христићево писмо из Цариграда, бранила је своје гледиште: да српски топови од артилериске касарне, која је била доста удаљена од енглеског конзулата, поздраве истицање енглеске заставе на конзулат. По овој ствари тражене су нове инструкције из Цариграда.[165] Око половине месеца марта 1852 Алисон се вратио из Београда у Цариград,[166] а 23-III/4-IV-1852 окончан је спор између енглеског конзула и српске владе.[167] Питање је углавном решено по жељи и у корист српске владе. Поновно истицање заставе на енглески конзулат било је поздрављено пуцањем из српских топова од артилериске касарне,[168] а вероватно да су учињене и неке измене у пројекту писма које је српска влада у Кнежево име послала енглеском конзулу у знак жаљења за догађај од 29-IX/10-X-1851.

XVI Односи Србије са Влашком и Молдавском

Кнез Александар и његова влада желели су да буду у добрим односима са румунским кнежевинама. Када је у Влашкој, 1849 године, именован за кнеза Штирбеј, млађи брат кнеза Бибеска, кнез Александар ставио је новоме влашком кнезу до знања да он жели стално да одржава пријатељске и добре односе са влашком владом.[169] Кнез Штирбеј је, октобра месеца 1851, изјавио своју жељу да се негде на граници између Влашке и Србије састане са кнезом Александром. Спречен лично да се одазове жељи влашкога кнеза, због тешке унутрашње и спољашне политичке ситуације у Србији, кнез Александар је послао Александра Ненадовића да се у име његово састане и разговара са кнезом Штирбејом.[170] Чешће везе између српског и влашког кнеза, у последње време, изгледале су сумњиве француском конзулу. Он је претпостављао да њихове узајамне везе нису без знања руске владе.[171] Кнез Штирбеј, који је раније био наклоњен кнезу Милошу и Михаилу, после свога неуспелог плана да једну од својих кћери уда за кнеза Михаила, променио је своју политику према Обреновићима. Он се сада показивао веома љубазан и предусретљив према кнезу Александру Карађорђевићу. Штирбеј потпомаже код Порте тужбу српскога Кнеза против кнежева Милоша и Михаила, иако је знао да Обреновићи уживају заштиту Русије. Француском конзулу у Букурешту изгледала је ова ствар сумњива све дотле, док му молдавски кнез Ђорђе Гика није објаснио да је по среди питање женидбе једног од синова кнеза Штирбеја кћерком српског кнеза Александра.[172]

[164] Ib. [165] А М И Д у П. Изв. из Б., 6-II-1852. [166] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-III-1852. [167] А МИ Д у П. Изв. из Б., 5-IV-1852. [168] Ib.
[169] Jorga, 328. [170] А М И Д у П. Изв. из Б., 23-X-1851.

XVII Питање светих места на Истоку

Тек што је био завршен спор између Русије и Турске о емигрантском питању, појавио се наскоро између њих нов сукоб који је по својој садржини требао да буде мање важан, али који је по својим последицама био много важнији и много значајнији, јер је изазвао рат змеђу Русије с једне стране и Порте а доцније и Француске, Енглеске и Сардиније с друге. Сукоб је био чисто верског карактера. До њега је дошло због питања светих места.

Да би придобили за себе симпатије католика у Француској и на страни, Наполеон III и његова влада наредли су своме претставнику код Порте генералу Опику да покрене питање повластица које су католици уживали у Јерусалиму на основу уговора закљученог 1740 године између Порте и Француске. Генерал Опик, извршујући наредбу француске владе, предао је 16/28-V-1850 званичну ноту великом везиру Решид-паши и турском Министру иностраних дела у којој је тражио да се католицима у Јерусалиму врате у посед она света места која су им била загарантована 33 чланом уговора од 1740. Питање је у ствари било ко ће држати кључеве од појединих црквених врата и других светих места у Јерусалиму, ко ће оправити порушено 1808 године кубе над Христовим гробом и ко има право служити службу и кад у појединим црквама у Јерусалиму: католици или православни?[173]

Покренуто питање о поседу светих места у Јерусалиму од стране француске владе изазвало је велики отпор и негодовање код руског цара Николе I. Цар Никола је у једном своме писму тражио од Султана да се нимало не промени постојеће стање светих места у Јерусалиму и Витлејему. Руски претставник у Цариграду Титов ставио је Порти до

[171] Ib. [172] А М И Д у П. Изв. из Букурешта, 29-X-1851. [173] Bapst, 163—166.

знања да ће цар Никола, у случају ако Порта изађе у сусрет захтевима француске владе чија би последица била ма каква промена у заједничком учешћу хришћана у Палестини, повући из Цариграда цело особље руског посланства.[174] Руски Цар је послао у Цариград изванрдног изасланика кнеза Меншикова да оконча са турском владом питање о светим местима, као и нека друга спорна питања између Русије и Турске. Меншиков је 16/28-II-1853 стигао на Босфор.[175]

Крајем месеца априла 1853, после неколико разговора између кнеза Меншикова и француског претставника у Цариграду, питање о светим местима било је готово приведено крају. 22-IV/4-V-1853 Порта је званично објавила два фермана. По првом ферману Порта је узела на себе да о своме трошку оправи порушено кубе над Христовим гробом у форми у каквој је било пре 1808 године. По другом ферману Порта је потврдила све оне повластице које је Грцима дала у прошлој години.[176]

У Цариграду је владало уверење да ће се с обнародовањем ова два фермана окончати питање о поседу светих места. Али, изненада, ствар је почела још више да се заплиће. 23-IV/5-V-1853, после подне, кнез Меншиков је послао ноту Порти у којој је тражио да се између Русије и Порте закључи уговор који ће гарантовати »Le status quo strict des privilèges du culte catholique greco-russe de l'Eglise d'Orient et des sanctuaires qui se trouvent en possession de ce culte«.[177] Нова нота кнеза Меншикова изазвала је код претставника страних сила у Цариграду велико незадовољство према Русији. Они су мислили да се више не ради само о томе да Русија у верском питању добије право заштите над 22.000.000 хришћана у Турској, већ и у административним стварима које се буду тицале православних хришћана.

Сви страни претставници у Цариграду саветовали су Порту да никако не прими нови захтев кнеза Меншикова. Француска и Енглеска су мислиле да Русија жели да се, под видом верског протектората, меша у унутрашња политичка и административна питања у Турској која се тичу православних хришћана.[178] Пошто турска влада није примила последњи захтев кнеза Меншикова, Меншиков је 10/22-V-1853 напустио Цариград и отишао преко Одесе за Петроград. Од овога тренутка били су прекинути и дипломатски односи између Русије и Гурске.[179]

---

[174] Bapst, 206—212. [175] Bapst, 345. [176] Bapst, 359—360. [177] Ib., 361—2. Меншиков је оставио Порти пет дана на распо ложењу за њен одговор на своју ноту.

[178] Bapst, 381. [179] Ib. О питању светих места треба још видети: Gourdon Edouard, Histoire du Congrès de Paris, 1857, 129—49; Camille Rousset, Histoire de la guerre de Crimée I, Paris 1894, 1—34. Gaston de Monicauit, Le Traite de Paris et ses suites (1856—1871) Paris, 1898, 33—48;

ГЛАВА ПЕТА.

Илија Гарашанин као Кнежев Претставник и Министар иностраних дела и његов пад

I Тешкоће кнеза Александра у избору новог Претставника

Смрћу Аврама Петронијевића у Цариграду остало је упражњено место Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела. Да би српска влада могла што боље, тачније и успешније отправљати унутрашње и спољашње послове, потребно је било одмах попунити упражњено место Кнежевог Претставника. Питање не бејаше нимало лако. При избору новог Претставника кнез Александар је морао водити рачуна о томе, како ће нови Претставник бити примљен у земљи а нарочито на страни. Кнез је морао имати у виду да избор новог Претставника наиђе на добар пријем код Турске, као владајуће силе, и код Аустрије, као најближе суседне силе, са којом је Кнез ово време био у срдачним односима. Исто тако избор новог Претставника није смео да изазове против њега огорчење и негодовање Русије, као заштитничке силе, и Француске. Једино Кнез није морао водити много рачуна о томе како ће избор новог Претставника бити примљен у Енглеској. Што се тиче унутрашње политике, нови Претставник морао би бити енергичан, смео, одважан, са доста искуства и способности, да би био у стању одржати ред и поредак у земљи и осујетити све интриге и рђаве намере обреновићеваца и осталих противника Кнеза и српске владе, јер унутрашње стање Србије не бејаше ни мало задовољавајуће. Најзад, и Кнез је хтео да задовољи и своју личну жељу избором новог Претставника. Он је желео да на овај положај

Debidour A., Histoire diplomatique de l'Europe II, 79—112; Edouard Driault, La question d'Orient, 157—74; Emile Bourgeois, Manuel historique de politique étrangère III, 1927, 361—382; Попов, IV, 281—305; Васиљ Поповић, Источно питање, 122—23; Исти, Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III, 24—32; Ристић, I, 93—99

доведе човека који би му био што више одан и на кога би се могао потпуно ослонити. Изабрати човека који би могао задовољити све ове тражене услове није била нимало лака ствар, или боље рећи не бејаше никако могуће. Нешто се морало жртвовати. Да би што више добио времена за избор свога новог Претставника који би најбоље одговарао тадашњој спољашњој и унутрашњој ситуацији, Кнез је нашао за најзгодније да решење овог питања одложи за пуних пет месеци.

II Унутрашња политичка ситуација у Србији

Унутрашња ситуација у Србији не бејаше нимало повољна за Кнеза и српску владу. На све стране, како у Београду тако и у унутрашњости земље, осећала се велика активност противника уставобранитељског режима. Почело се викати против «Правитељства и власти« и разносити неистинити гласови у народу који су шкодили Кнезу, његовим министрима и претставницима власти. Раније владине мере предузете против незадовољника и противника уставобранитељског режима нису имале жељеног резултата. Број незадовољеника и противника, у место да се смањио, стално се повећавао. Стога Министар унутрашњих дела, у споразуму с Кнезом и осталим министрима, изда месеца априла 1852 године један закон-уредбу, у виду једног расписа (»циркулара«), свима земаљским властима. Према одредбама овог расписа било је забрањено у народу разносити лажне гласове и говорити »против правитељства и власти«.[1] Распис је у себи садржавао и мере којима ће бити кажњена лица која поступе противно одредбама у овој уредби.[2] Овај распис може се сматрати као наша прва »обзнана« или закон о заштити државе издан у виду једне уредбе.

[1] Распис попечитеља внутрених дела, Пуковника, Кавалира Илије Гарашанина П. Н. 978 од 26 марта 1852 године. Распис до данас није нигде објављен. Копија његова не налази се у Државној архиви у Београду. Ја сам га нашао у старој Архиви начелства Округа рудничког. Распис, или како га Гарашанин у својим писмима назива циркулар, написан је 26 марта. Гарашанин као и остали истакнутији српски политичари и државници педесетих година прошлог века, стално га зову »априлски циркулар«, вероватно ради тога што је, може бити, априла месеца разаслан свима земаљским властима. Због тога смо му ми у целом своме раду оставили назив »априлски распис (циркулара)«. А Н. Гарашанин Книћанину, 9, 14 и 18-IV-1852; А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 8-VIII-1852; Писмо Кнеза Александра Помоћнику руског министра иностраних дела Сењавину, 10-IX-1852 (А М И Д у П. из Б.)
[2] Гроф Неселроде у своме телеграму грофу Озерову у Цариграду каже: »При свем том што шеф правитељства српског припознаје, да је казнителни закон, који је он под видом циркулара дао обнародовати против речи и разговора побунителни због своје прекомерне строгости не извршајем, и при све том што се он обавезује да га неће извршавати он налази за добро одржати га, као меру предохранителну, нужну за спокојство земаљско« (А Н. Копија писма грофа Неселроде грофу Озерову у Цариграду, 21-X-1852).

III Гарашанинов „априлски циркулар“

Иако је распис у суштини био један нов закон, Гарашанин није нашао за сходно да га поднесе Савету на одобрење. Он га је само послао Савету да га саопшти своме особљу.[3] Савет није најбоље примио Гарашанинов »циркулар«. Пре него што му је био достављен, поједини саветници почели су се против њега изјашњавати. Гарашанин, који је био веома огорчен против Савета и незадовољан његовим радом, јавља Книћанину: »Не знам да ли ће се Савет против овога мог циркулара тужити, али би волео да ме најмање запитају, бар би им казао да сам тај циркулар највише ради њих издао, јер њихови поступци за 9 и по година су ми најтежи. Жао ми је само што немам полициских чиновника, а створити их ласно није, који би овај циркулар тачно упражњавали, а уверен сам да би готово сви саветници раније или доцније под казне тамо одређене потпали. Саветници ништа друго и не раде него само критизирају сад једну сад другу земаљску власт и ни мало не обазирући се на себе и своје послове, које они (нека ми буде дозвољено рећи) ни мало не разумевају«.[4]

Кад је Савет добио копију Гарашаниновог »циркулара«, саветници су почели оштро протестовати. Они су у почетку били у недоумици да ли да позову Гарашанина на одговор, или да му врате његово спроводно писмо са расписом. Гарашанину није било никако схватљиво да га Савет може позвати на одговор због тога што се стара одржати мир и поредак у земљи. Решен да до краја истраје у борби са саветницима, Гарашанин је желео да му саветници врате »циркулар« или га позову на одговор, јер би му се тада, како он каже, дала прилика да дâ објашњења циркулару »које би више значило него и сам циркулар«. Ако га саветници не би хтели позвати на одговор, њему би било веома жао, јер би му у том случају »циркулар остао кус«.[5] Најзад, после »велике вике«, саветници су усвојили Гарашанинов распис.[6]

Противници Кнеза и српске владе примили су »априлски циркулар« са великим негодовањем, пошто је углавном против њих и био уперен. Кад нису смели јавно изразити своје незадовољство, послужили су се »пашквилама«. Једно јутро »осванула је на руској мотки (конзулата) прилепљена једна пашквила«, за коју се држало да је изашла из Вучићеве »ковнице«. У њој се грди Министар унутрашњих дела због »априлског циркулара«. Као кривци назначују се: Алекса Симић,

[3] А Н. Гарашанин Книћанину, 9-IV-1852. [4] Ib. [5] Гарашанин Книћанину, 14-IV-1852. [6] А Н. Гарашанин

Алекса Јанковић и Тимотеј Кнежевић, који »потпомажу Кнеза у његовим безакоњима, а која Ацика Ненадовић извршава«. У »пашквили« се захтева сазив Народне скупштине, протестује против угњетавања која се чине над народом и грде »Швабе« и чланови породице Ненадовића.[7]

Спор Гарашанинов са Саветом због »априлског« расписа није био ни издалека тако опасан као његов спор са Русијом ради исте ствари. »Циркулар« је послужио Русији као главно оружје у борби против Гарашанина. Она је од Кнеза захтевала да се распис огласи за неважећи. Да би се бар колико толико изашло на сусрет руском захтеву, Гарашанин је морао октобра месеца једним новим »циркуларом« дати објашњења »априлском« распису.[8] Русија није била задовољна октобарским »циркуларом«. Своју акцију против Гарашанина она је продужила водити све дотле, док није успела да га кнез Александар збаци са положаја Кнежевог Претставника.

Издавање »априлског« расписа није нимало допринело ни побољшању затегнутих односа ни смањивању непријатељства између Кнеза и српске владе с једне стране и њихових противника с друге, нити је много нашкодило акцији њихових незадовољеника у народу. После »априлског циркулара« противници и незадовољници уставобранитељског режима променили су само тактику своје акције. Не смејући сада јавно нападати и омаловажавати рад Кнеза и српске владе, они су то чинили тајно. Нарочито је био Вучић активан. Он је ишао чак дотле да је поручивао Книћанину у Крагујевац »да ће ако пође против њега на мегдан, поћи са толико друштва да му неће требати оружја, него да ће га са његовим људима моћи са женским вратилима растерати«.[9]

Српска влада је сматрала за своју главну бригу да очува мир и поредак у земљи. Одмах по одласку Гарашаниновом у Париз, маја месеца 1852, Книћанин, који је био у Београду, отишао је у Крагујевац, одакле му је било лакше мотрити на сваки покрет у народу.[10] Крајем месеца августа 1852 настојатељ манастира Враћевшнице одлучио је да одржи сабор код манастира, на који је позвао и кметове из Смедеревског округа. Циљ овога сабора био је да се учини апел на народ да потпомогне манастир са прилозима. У Београду се говорило да ће и Вучић присуствовати овом сабору. Влада је страховала од Вучићевог присуства на сабору, јер је он могао скупштину за »прибирање милостиње« врло лако претворити у политички збор и искористити га у своје сврхе.

Книћанину, 18-IV-1852. [7] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 27-V-1852. [8] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 17-X-1852. Цео овај спор са Русијом, који је довео до Гарашаниновог пада са положаја Кнежевог Претставника, приказан је веома детаљно и опширно у овој истој глави где се говори о односима Русије и Србије у ово доба.

[9] А Н. Книћанин Гарашанину, 12-VI-1852. [10] Ib. [11] А Н. Алекса

Стога је српска влада одмах о свему овоме известила Книћанина у Крагујевац и наложила му »да преко својих људи и преко среских началника гледа да се мир одржи и да се не би у народу уносиле речи које теже на растројавање мира а с тим и на зло целога народа«. Затим је влада Книћанину препоручила како би добро било да и он сам оде на сабор код Враћевшнице.[11]

Ни у врховима носилаца и бранилаца уставобранитељског режима не бејаше све у реду. Какви су односи били између њих у ово доба најбоље се види из једног Гарашаниновог писма из Париза где каже: »Све којешта, као да се навалило да се нађе крај злу па да се у пропаст отиснемо. Онамо се свађа Книћанин и Ацика (Ненадовић), онамо пијани то исто чине Павле (Станишић) и Баћа (Паун Јанковић).[12] Овамо се не слажу попечитељи, онамо опет књаз не мари за све то ништа, еле будите Бог с нама«.[13] Нарочито су раздори и свађа владали међу министрима.[14] Поред свега овога у ово исто време био је дошао и протест Русије против »априлског циркулара«, који је још више погоршавао и иначе замршену и тешку политичку ситуацију. Кнез и влада доведени у тежак положај нису били у стању никако из њега да изађу. Једини човек који би се могао снаћи у овој заплетеној ситуацији био је Илија Гарашанин. Њега на жалост није било у Београду. Он се налазио у Швајцарској на лечењу. Многи су се писмом њему обратили и позвали га »да поита у Београд, да би се мало тадање стање поправило«.[15] Иако се Гарашанинов долазак у Београд очекивао са нестрпљењем, он није могао одмах прекинути своје лечење и доћи у отаџбину. Гарашанин је стигао у Београд тек 10/22-IX-1852.[16]

IV Именовање Гарашанина за Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела

Одмах по Гарашаниновом доласку у Београд Кнез се одлучио да коначно реши питање попуњавања упражњеног места свога Претставника и Министра иностраних дела. Питање се није више смело нити могло одлагати. 13/25-IX-1852. објављен је Кнежев указ о именовању Илије Гарашанина за Кнежевог Претставника. Стварна политичка ситуација земље захтевала је да Гарашанин заузме ово место. Он је био једини у стању да заведе и да одржи ред и поредак у земљи; да подигне ауторитет власти, који је посрнуо, и да при-

Јанковић Книћанину, 26-VIII-1852. [12] Ненадовић је био у ово доба Помоћник Министра унутрашњих дела, Паун Јанковић Министар финансија, а Павле Станишић државни саветник. [13] Гарашанин, 45—8. [14] Ib., 50—1. [15] Ib., 50. [16] Ib., 68.

мора све претставнике власти да тачно примењују земаљске законе а народ да им се покорава.[17] Поред обреновићеваца и вучићеваца, који никако нису волели видети Гарашанина на новом положају, ни сам Кнез са камарилом није га много марио. Кнез је зазирао од Гарашаниновог ауторитета у народу. Он га се плашио. Кнез је заједно са камарилом радио на рушењу Гарашаниновог угледа, што је битна особина наших владалаца у XIX веку у односима према истакнутијим политичарима. Александар Ненадовић и Алекса Јанковић имали су своје посебне интересе да осујете Гарашанинов долазак за Кнежевог Претставника. Алекса Јанковић желео је и сам заузети овај положај. Њега је у томе потпомагала Аустрија као претставника своје политике у Србији. Ненадовић је желео да добије положај Министра унутрашњих дела. Он је врло добро знао да то никако неће добити под Гарашаниновим претставништвом. Најбоље и најподесније решење да у Гарашанинсвој влади положај Министра унутрашњих дела добије Книћанин, није имало успеха, пошто се он није хтео примити.[18] Место Министра унутрашњих дела остало је непопуњено 12 дана. 25-IX/6-X-1852 за Министра унутрашњих дела именован је Алекса Симић.

Именовањем Гарашанина за Кнежевог Претставника однела је победу народна странка, чији је он био вођ и претставник. Француска, Енглеска и Порта биле су потпуно задовољне Гарашаниновим именовањем. Аустрија а нарочито Русија примиле су ово са великим незадовољством као и присталице Обреновића и Вучића.

V Гарашанин као Кнежев Прететавник и Министар иностраних дела

Гарашанин, примивши дужност Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела, трудио се и старао да сваку ствар постави на своје место и да свако тачно и ревносно испуњава поверене му дужности. Један од првих његових аката био је разрешење Вучића од дужности кабинетског саветника. Вучић је још раније био дао оставку на ово

[17] Гарашанин је нарочито тражио од чиновника уредност и поштење у вршењу своје дужности. Одмах после обнародовања »априлског циркулара« Гарашанин у једном своме писму Книћанину каже: »Никакву неуредност код чиновника радо не трпим, али који мито узима тога би свијем мукама на свету изложио. Од примања мита нема горег издајника отачества. Тај би свако отачество за мито издао, зато према таквим не имати ни најмањег призренија, него их напротив треба вешто ловити и шиљати у атар сатанин нека се она са њима бакће« (Гарашанин Книћанину, 14-IV-1852; видети о овом истом питању С. Јовановић, Уставобранитељи, 193—4. [18] А Н. Миливоје Петровић Книћанину, 1-X-1852; А М И Д у П. Изв. из Б, 3-V-1852.

звање, али му је нико није смео уважити. Он је и даље примао плату а није вршио своју дужност. Гарашанин то није хтео више трпети.[19] Стављајући Вучића у пензију, Гарашанин му је одредио пензију од 2.500 талира; специјални додатак од 1.000 талира био му је укинут. Вучић се страшно љути он протестовао што је лишен службе и што му није одређена пензија од 3.500 талира. Почео је на све стране да протестује против новог Претставника, нове владе, «дошљака и Шваба«.[20] Ишао је лично Кнезу да се жали на поступак нове владе. Полазећи од Кнеза Вучић се с њим врло лепо опростио и препоручио се »кнежевој милости и заштити«.[21]

Вучић се није задржао само на својој жалби код Кнеза. Он је ишао и даље. Жалио се руском конзулу у Београду а преко овога и руској влади. Руска влада, посредством барона Ливена, уложила је протест код Кнеза против поступка нове српске владе према Вучићу. Барон Ливен у своме писму опомиње Кнеза на услуге које му је Вучић учинио. Према мишљењу барона Ливена Вучићево искуство и савети могли би бити од велике користи за српску владу, ради чега је барону Ливену »било још теже гледати Вучића сада удаљеног и заборављеног«.[22] Жалбе Вучићеве код Кнеза и руске владе нису имале никаквог успеха. У службу није био повраћен, а пензија му је и даље остала само 2.500 талира.

Када су Руси били најенергичнији у својим захтевима код Кнеза да се Гарашанин збаци са положаја Кнежевог Претставника, Вучић је отишао Гарашанину »на Ново Лето 1853 да му изјави своје сажаљеније«. Том приликом Вучић је Гарашанину рекао: »Чуо сам г. Илија, да вас нешто мало Руси дирају. Ја вас жалим, баш као и што ви мене жалите. Ја сам вама пријатељ као што сте и ви мени. Књаз мисли кад ми је укинуо хиљаду талира да ћу просити. Ја богме имам поред 2.500 талира интереса на моје новце 1.400 дуката, па све да их кусам, не могу их толико година покусати. Жао ми је вас«.[23]

Вучићева посета Гарашанину није учињена из неког сажаљења и осетљивости. Ова посета је морала имати сасвим други циљ. Вучић је врло добро знао да је било Гарашаниново дело његово стављање у пензију и смањивање плате за 1.000 талира. Циљ Вучићеве посете Гарашанину био је да дозна, ако се може, мишљење Гарашаниново о руском захтеву и да види какви су односи између Гарашанина и Кнеза,

[19] С. Јовановић, Уставобранитељи, 195; А Н. А. Ненадовић Книћанину, 3-X-1852. [20] А. Ненадовић Книћанину, 3-X-1852. [21] А Н. Гарашанин Книћанину, 7-X-1852; А Н. А. Ненадовић Книћанину, 7-X-1852. [22] А Н. Копија писма барона Ливена кнезу Александру Карађорђевићу, 24-XI-1852. [23] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853.

да би после о свему овоме могао реферисати руском конзулу а овај руској влади. За време Вучићеве посете Гарашанин се према Вучићу држао врло резервисано и није му хтео ништа одговорити на његове речи које му је овај упутио.[24] Доцније, за све време док је Русија била најенергичнија у својим захтевима код Кнеза да се Гарашанин збаци са свога положаја, Вучић је само ћутао и трудио се да докучи нешто од тога шта се ради и решава у околини Кнеза и српске владе.[25]

VI Сукоби између Кнеза и Гарашанина

Наскоро после именовања Гарашанина за Кнежевог Претставника и Министра иностраних дела, дошло је до оштрог сукоба између Кнеза и његовог новог Претставника. Прво је дошло до затегнутих односа између Кнеза и Гарашанина поводом питања: ко ће бити Министар унутрашњих дела. Кнез је хтео на ово место поставити Александра Ненадовића; Гарашанин се томе категорички противио.[26]

Александар Ненадовић није могао никако да напусти своју наду и жељу да постане Министар унутрашњих дела. 27-I/8-II-1853 Ненадовић пише Книћанину: »Сад ми изјављују да г. Гарашанин није противан да ја постанем министар унутрашњих дела и да је он томе сасвим наклоњен, но собом да не може томе приступити, јер би се могло рећи да он то због неких својих личних ствари чини. Књаз то да учини а он ће сасвим бити готов«.[27] Ненадовић, пак, није веровао да је све ово што се говорило било искрено. Он се плашио да то не буде нека »мајсторија како би на Књаза пала кривица и како би се Алекса Симић ставио у незадовољство«.[28]

Тек што се био стишао први сукоб између Кнеза и Гарашанина, у новембру месецу 1852, избио је између њих нов сукоб, који је био много озбиљнијег карактера него први. На седницама министарског савета 14 и 15-XI/26 и 27-XI-1852, којима је и Кнез присуствовао, Гарашанин и остали министри ставили су му неке примедбе о размештају чиновника и постављању једног новог члана у Апелацију. Кнез је једва дочекао ову прилику да би могао министрима казати »да он од сад неће да зна за мнења попечитеља и да су они дужни слушати оно што он заповеда и да он само тако хоће«. Том приликом он је рекао Министру правде и просвете Лазару Арсенијевићу: »Ја то све признајем (што су министри казали) али опет хоћу овако«.[29] Да би се избегле у будуће несугласице између министара и Кнеза, министри су Кнезу предлагали »да се определи једна државна система по којој би министри били дужни сва дела управљати, и само кад би министри ову систему преступили да буду одговорни Кнезу«.[30]

На министарским седницама Кнез није хтео уважити ни један разлог својих министара. Он им је једном приликом, са великим огорчењем, рекао: »Ви нисте попечитељи, ви сте само директори«. Министри су Кнезу одговорили: »Ма и то били да опет имају неке дужности према књазу, и према држави, и према народу«.[31] После завршене последње седнице Гарашанин је позвао к себи све министре да се договоре шта треба даље да раде и како држање да заузму. Пре ове заказане седнице Гарашаниново је гледиште било одређено. Он је мислио да се у оваквим случајевима никако не послужи силом, пошто то не би било корисно, и да треба Кнезу уступити, па нека он чини како за добро нађе. »Јер излазити кнезу на мегдан и шњиме се борити, то нити сме бити, нити има ползе ни за борца нити за општу ствар«.[32]

У овом другом сукобу Кнез је у главном водио борбу против Гарашанина. Гарашанин је био убеђен »да је кнез кад је овај план предузео; предузео га је по једном плану и по договору са каквим људима у којима има веће поверење него у попечитеље«. Стога се Гарашанин решио да се са Кнезом не прегони. »Он неће да буде орудије људи из буџака, јер кад није и кад неће из буџака гледати, у случају какве, макар и највеће опасности, нећи ни сад кад се без опасности налази«. Он је био решио да чека разрешење од дужности Кнежевог Претставника »па да иде у Савет, где је истина мање талира, али се могу с поштењем спокојно јести«.[33] У сукобу са Гарашанином и осталим својим министрима, Кнез се показао непопустљив и нетактичан. Он је свакоме говорио »да он нема потребе да чује мишљење својих министара и да свако њино расуждавање о једном постојаном систему, који би се у његовом правитељству увео, он сматра као ограничење своје власти«.[34] Кнез је Гарашанину почео претити да ће »ово и оно« са њим учинити. Против овога Гарашанин није хтео никаква гласа пустити »из обзира према општој ствари и кнежевог достојанства које се веже за општу ствар«.[35] Људи из Кнежеве околине оптуживали су Гарашанина да он ради на рушењу Кнежевог ауторитета и како он сам хоће »да се окњази«.[36]

Као посредник за измирење Кнеза и Гарашанина поја-

---

[24] Ib. [25] А Н. Александар Ненадовић Книћанину, 10-III-1853. [26] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-I-1853. [27] А. Ненадовић Книћанину 27-I-1853. [28] Ib [29] А Н. Гарашанин Книћанину, 15-XI-1852.

[30] Ib. [31] Ib. [32] Ib. [33] Гарашанин Книћанину, 15-XI-1852. [34] Ib. [35] Ib. [36] А Н. Гарашанин Книћанину, 1-XII-1852.

вио се Книћанин са својим великим ауторитетом. Он је и Кнезу и Гарашанину пребацивао што се свађају око ситних ствари запостављајући државне интересе, од чега пати и држава и народ. Книћанин је Гарашанину пребацивао што се примио за претставника кад није Кнеза познавао и кад се његове колеге министри неће са Кнезом да »согласе« у појединим стварима.[37] Гарашанин се бранио од Книћанинових оптужби. Што се тиче попуњавања упражњеног места у Апелацији, Гарашанин каже да је бранио праведну ствар и да није дао да неспремни људи заузимају положаје за које нису способни. Књаза је познавао »само како га ко год познавати могао«. Звања Кнежевог Претставника примио се на Кнежев позив, а не по својој вољи, пошто му је Кнез изложио тешку ситуацију у којој се земља налазила. Кнез је Гарашанину обећао да ће увести неки ред у своје министарство. Ради свега овога он се примио за Претставника, јер је мислио да ће корисно послужити општој ствари. Међутим, да је знао »да се само лице мења а систем они стари да ће остати он се не би таквог посла примио«.[38] По Гарашанину, министри Кнезу нису казали да неће са њим да се »согласе« за случајеве који су повод дали овоме сукобу. Они су му казали да остане овај случај какав је и био, али у будуће да се тако нешто не догоди, већ да се уопште утврди један начин који ће предупредити овакве случајеве, коме су дужни сви да се покоре. Кнез је овај предлог рђаво разумео. Он је мислио да министри хоће да донесу неки закон који би ограничавао његову власт и да им је Кнез ради тога рекао да они стоје под његовим заповестима. Гарашанин мисли да се Книћанин треба прво да обавести шта је он Кнезу предлагао, па тек онда да утврди да ли је он Кнежев пријатељ или непријатељ.[39]

---

[37] А Н. Гарашанин Книћанину, 21-XI-1852 и 1-XII-1852.

[38] Гарашанин Книћанину, 21-XI-1852. [39] Ib. На примедбу Книћанинову да је Гарашанин запео за једну малу »шумарицу« и помаже сломити једна драгоцена кола, Гарашанин му је одговорио: »То је тако као што ви желите, но да не би учесник пропасти једне драгоцености био, ја сам се одмах повукао и оставио нека кола прођу ту »шумарицу«; нека изађу на чистину и нека се возе по углађеном путу, тако, да ако осовине послуже и ако шипци не поизлећу отићићеду ваљда далеко, да ћемо се сви таквој брзини зачудити« (Гарашанин Книћанину, 21-XI-1852). Книћанин критикујући Гарашанина због његове системе каже му: »Десет година се говори о некој тајној системи па се ништа не уради ма да о њој и деца на сокаку знају«. Он Гарашанину каже »да нема боље системе од добра споразумењa кад постоји између Књаза и његових попечитеља« (А Н. Книћанин Гарашанину, 23-XI-1852).

Није никако чудо што се Книћанин изражава овако неповољно о Гарашаниновој тајној политичкој системи. Книћанин је војник — официр. И као такав он се мало разуме у политици. Кнез му је неколико пута нудио место Министра унутрашњих дела, он се није хтео примити. Он је врло добро осећао да Книћанин добар официр не

У сукобу са Кнезом Гарашанин је био у праву. Он је бранио добру и корисну ствар и за државу, и за народ, и за Кнеза. Затим Гарашанин је бранио своју част и поштење. Он се бранио од потпуно неоснованих и нетачних напада против своје личности. Гарашанину није било тешко успети да стоји добро и код Кнеза и код спољних својих непријатеља: Русије и Аустрије. Он је могао свој положај поправити, али он то није хтео из два разлога. Прво што његов карактер и поштење нису дозвољавали, друго што је пред очима увек имао користи државе и народа чији је био син. Он је увек личне интересе запостављао пред народним интересима. Он у своме писму Книћанину каже: »Најлакша је и најмања дужност допасти се једном владатељу. Одобравај му све што он рекне и свагда ћеш бити од њега приман са највећим благовољенијем. Но ја се с овим сложити не могу«.[40] Гарашанину је било криво »што га Кнез црни и напада о његовим неким намеренијама«. Ради тога он каже Книћанину: »И зар ако је Кнез нашао некога да га може служити као што сам га ја за ових десет година служио, зар мене треба на овај начин одбацити, хуљећи ме и опадајући свуда и код свакога? Ја не завидим никоме и да Бог да да још Србија стотинама бољи од мене има, али за то нека се и моја част неповређена остави да је ја сам не узморам бранити«.[41]

Гарашанину се никако не сме и не може пребацити да је у својој борби са Кнезом терао неки инат, нити да је имао неке своје тајне планове: да обори Кнеза са престола па да он сам заузме кнежевски престо. У ово доба он је још мислио да је једино кнез Александар Карађорђевић погодан за српски престо. Шта више, он, који је познавао боље него ико други све Кнежеве мане, унеколико је бранио Кнеза од разних оптужаба које су у оно доба чињене. У једном своме писму из Париза Книћанину Гарашанин каже: »Ја знам да се многима нашима не допада садашњи наш књаз, и да би за шкодити њему и њега збацити жртвовали све на свету па не би марили ни отачество видети у најгорем стању да само своје жеље задовоље. Кад се дакле зна да су цељи оваквих намера опаке и на општу пропаст клонеће се, баш оваквим људима треба запт учинити, да своје непријатељске намере не могу никако удејствовати. Ја верујем да књаз има погрешака и он их има доста, ја их познајем колико их један човек познати може и ја бих заиста, колико и сваки желео, да их он нема, но кад је то тако већ, онда опет треба мање зло бирати, а мање слагати се с књазом него метати отачество у опасност. До овог согласија ако не свакад лако, опет се увек доћи може, као што то

може бити Книћанин добар политичар. [40] Гарашанин Книћанину, 21 XI-1852. [41] Гарашанин Книћанину, 1-XII-1852.

из примера знамо, и као год што опет из примера знамо да су промене имале само рђава и најрђавија следства за општу ствар«.[42]

VII Покушај да се доведе један страни принц на српски престо

Гарашанин је доцније променио своје мишљење о Кнезу. Он је све више и више увиђао да се с Кнезом није више могуће споразумевати. У јесен 1855, када је сукоб између Кнеза и Савета био најоштрији, Гарашанин је ишао у Париз као тајни изасланик Претседника Савета, већине чланова Савета и истакнутијих људи у Србији, да покуша, посредством француске владе, да се владајући Кнез у Србији промени. Он је том приликом и усмено и писмено изложио Претседнику француске владе и Министру иностраних дела грофу Валевском каква је била унутрашња политичка ситуација у земљи. Да би се што пре, бар колико толико, ублажила борба између Савета и Кнеза, према Гарашанинову мишљењу, било је потребно да Порта одмах упути кнезу Александру формалну заповест и препоручи му да поштује устав и да се управља у својим делима како устав и остали земаљси закони прописују. Гарашанин је исто тако поднео писмен предлог француској влади у коме је изнео како би се и на који начин могло поправити садашње неповољно политичко стање у Србији. Према његовом предлогу: да би Србија почела напредовати у културном и материјалном погледу; да би се заувек ослободила руског и аустриског утицаја и добила једну владу која ће умети служити народним и државним интересима, код свих друштвених класа и образованих људи у Србији, без обзира на занимање, родила се идеја да се позове на српски престо један страни принц хришћанске вере. Овај принц требало би да буде наследан. Његов наследник и наследникова деца да приме источно-православну веру. Српски народ овластио би западне силе да изаберу једнога принца за српски престо. Ако би се овај предлог усвојио и ако би била потребна изјава српског народа, Гарашанин каже: »Ја сам овлашћен од претседника и већине српских саветника да вам изјавим, Господине грофе, да су они као законити претставници земље готови да упуте своју изјаву, по овоме предмету, коме буде потребно«. Према Гарашанинову предлогу новоизабрани кнез није смео бити ни један члан владајуће аустриске и руске царске породице. Затим, Гарашанин још једампут истиче и нарочито наглашава да се у Београду на првом месту мисли на једног страног наследног кнеза, изабраног од стране западних сила, чији би наследници примили источно-православну веру.

[42] А Н. Илија Гарашанин Книћанину, 24-V-1852.

Како се у Београду било одлучило да се, на сваки начин, изврши промена владајућег книза, Гарашанин је изнео француској влади и други предлог у случају да први не би био примљен. По овом другом плану српском народу би требало дозволити да изабере свога новога кнеза између истакнутијих Срба, које је право њему потврђено у разним ферманима дарованих му од Султана. Ако се мисли да би било боље, српски народ могао би изабрати три своје породице из којих би узео једног од чланова за кнеза, а Порта са својим савезницима одобрила би ону породицу која би њој изгледала најзаслужнија за српски кнежевски престо. У овом случају, т. ј. ако не успе први предлог са страним кнезом и српски народ приступи бирању свога кнеза између најистакнутијих Срба, требало би српском народу обезбедити слободан избор. Према тадашњим приликама у Србији, Гарашанин каже да је за њу најбољи и најподеснији монархистички облик владавине »avec une représentation du pays, dans une mesure restreinte et telle que la comporte les circonstances et les traditions du pays«. Ово би претставништво имало право да учествује у надзору државних расхода, израђивању закона и одређивању порезе. На крају свога писма Гарашанин још једном нарочито наглашава и подвлачи грофу Валевском да пројекти које му је он изложио нису само његови и његових пријатеља, већ планови велике већине, ако не и свих истакнутијих личности српске кнежевине.[43]

[43] Гарашанинова писма Претседнику француске владе и Министру иностраних дела грофу Валевском, писана су у Паризу 29-IX, 16 и 18-X-1855 (А М И Д у П. Turquie. Document et memoires. Tome 131); А М И Д у П. Изв. из Б., 15-X-1855. За односе Савета и Кнеза у 1855 години видети С. Јовановић, Уставобранитељи, 136—40, 145.

У вези са Гарашаниновим предлогом француској влади од 1855 треба обратити пажњу и на учешће Гарашаниново у Тенковој завери 1857. Нама се чини да је 1857 год. исто као и 1855, Гарашанин отишао у Париз са извесним политичким планом. Гарашанин је могао у договору са Претседником Савета Стефаном Стефановићем отићи 1857 године у Париз да поново покрене код француске владе план од 1855 год. Прво би требало утврдити да ли је и у колико Гарашанин знао за припрему Тенкину заверу против Кнеза Александра. Утврдити ово било би од велике важности. Према нашем мишљењу могу бити две могућности: Гарашанин није знао за припремање Тенкине завере, па је отишао као изасланик Претседника Савета и саветника у Париз да покуша придобити западне силе да се мирним начином изврши промена Кнеза у Србији по предложеном плану од 1855 године. Друга комбинација: Гарашанин је знао за припремање атентата, па је његова дужност била да отпутује у Париз и умоли француску и енглеску владу да утичу на Порту, да после извршеног атентата над владајућим српским Кнезом призна за Кнеза било бившег кнеза Милоша или Михаила, било сваког онога кога српски народ буде изабрао. Која је комбинација од ове две тачнија, у недостатку потребних докуме-

Из свега овога што смо до сада изнели ипак се не може закључити да је Гарашанин радио и заузимао се да он сам дође на српски кнежевски престо. Вероватно да би, у случају ако би план са страним кнезом пропао и прихватио се други пројекат, и Гарашанин био један од кандидата за српског кнеза. Само то никако не може значити да је Гарашанин само због тога радио на промени српског кнеза. Поднесени план француској влади није био само његово дело. Није га он сам измислио и предложио. Он је био скројен у Београду. Њега је Гарашанин само предложио француској влади у име Претседника Савета, већине саветника и великог броја образованијих и истакнутијих људи у Србији. То што би, може бити, ако би се одобрио други план за избор српског Кнеза, и Гарашанин био један од кандидата, не значи да је он радио на обарању Кнеза Александра да би сâм могао сести на кнежевски престо. Овај Гарашанинов успех могао би бити приписан само његовој великој државничкој способности, политичкој умешности и ауторитету и симпатијама које је имао и уживао код српског народа.

VIII Измирење Гарашанина са Кнезом

При крају 1852 године положај Гарашанина био је веома критичан. Он је имао да се бори са унутрашњим и спољашњим својим непријатељима. Унутрашњи Гарашанинови непријатељи били су: камарила, под вођством Алексе Јанковића и Александра Ненадовића, и опозиција, чији је претставник био највећи српски демагог XIX века Томо Вучић Перишић. Спољашњи Гарашанинови непријатељи били су: Русија и Аустрија, које су посредством својих конзула у Београду, Туманског и Теје Радосављевића, биле веома активне и енергичне у својој акцији против Гарашанина.[44] У акцији Аустрије и Русије против Гарашанина било је извесне разлике; Аустрија је радила тајно, а Русија јавно. Аустрија је стално Русију подбадала у борби против Гарашанина. Циљ и спољашњих и унутрашњих Гарашанинових противника и непријатеља био је исти, само су средства била различита. Сви су они хтели и радили на томе да га оборе са положаја Кнежевог Претставника и удаље од сваког политичког утицаја на српске државне послове. Да отежа још више и иначе Гарашанинов критичан положај, дошао је његов сукоб са Кнезом. Он је морао свој политички положај поправљати. Гарашанин се морао с неким мирити и жртвовати нешто од својих принципа. Најбоље и најпотребније је било за њега, а од велике користи за народ и државу, да се измири са Кнезом и да с њим буде у добрим односима. Он је то и урадио. 13/25-XII-1852 Гарашанин пише Книћанину: »Сад сам на миру боље него сам икад био. Сад сам са Кнезом добро и на овај начин могу на велико остати добро, јер бити Кнезу угодан сад знам шта треба чинити«.[45]

ната, тешко је утврдити. Ми претпостављамо да ће се у Архиви Министарства иностраних дела у Паризу наћи нова документа која ће целу ову ствар расветлити. Нама се чини да је пут Гарашанинов у Париз 1857 године био у вези са намераваном променом владајућег кнеза у Србији. [44] А М И Д у П. Изв. из Б., 3-I-1853.

Гарашаниново измирење са Кнезом није отклонило све тешкоће које су постојале на путу да Гарашанин и даље остане на власти. Измирење је само одложило за три месеца Гарашанинов пад. Русија није никако излазила из свога непријатељског става према Гарашанину. Она је на сваки нчин хтела да га уклони са власти. Сви напори Кнеза, француске и енглеске владе и Порте да Гарашанин и даље остане на своме положају били су узалудни. Кнез је најзад морао уважити руски захтев. Он је 14/26-III-1853 издао указ којим се Гарашанин разрешава дужности Кнежевог Претставника и шаље у Савет, а на његово место именује дотадашњи Министар унутрашњих дела Алекса Симић.[46] Пошто Гарашанин није хтео никако да иде у Савет, то Кнез истога дана изда други указ којим га ставља у пензију, позивајући Савет да одреди колика ће пензија Гарашанину бити »за ово време које изван службе провео буде«.[47]

IX Држање Русије (Гарашанинов пад), Аустрије, Турске, Француске и Енглеске према Србији

Русија није никако могла мирне душе посматрати како Гарашанин као Министар унутрашњих дела ради на сузбијању руског утицаја у српском народу и осујећује свако мешање руске владе у унутрашње српске ствари. Стога је она веома пажљиво, посредством својих агената и конзула у Србији, пратила целокупни Гарашанинов рад, тражећи повода да би га могла енергично напасти и по могућству отстранити са положаја Министра унутрашњих дела. Мржња Русије која је раније постојала према Гарашанину повећала се још више Гарашаниновим нељубазним држањем према руским конзулима у Београду и руској политици у Србији, Гарашаниновим везама са пољским и мађарским емигрантима, које су веома добро биле познате руској влади,

[45] А Н. Гарашанин Кни ћанину, 13-XII-1852. [46] А Н. Кнежев указ о смењивању Гарашанина од 14-III-1853. № 268. [47] А Н. Кнежев. указ од 14-III-1853 № 270.

и Гарашаниновим пријатељским односима са француском владом и француским конзулима у Београду. Поред свега овога дошао је и пут Гарашанинов у Париз маја месеца 1852, који је допринео да се још више повећа мржња и неповерење руске владе према Гарашанину. Као повод да би што енергичније могла напасти Гарашанина, руска влада је, посредством своза конзула у Београду, уложила оштар протест код кнеза Александра против Гарашаниновог »априлског циркулара« тражећи да га Кнез што пре пониште.[48] Захтев руске владе Тумански је послао Кнезу писмено. Према мишљењу руске владе »априлски« распис био је веома »тирански«, издан безаконито, без одобрења Савета, с ким је народ много незадовољан због његове строгости. Стога је руска влада захтевала »да Књаз одмах уничтожи априлски циркулар који је Гарашанин издао а којим се забрањује говорити против правитељства и против власти«.[49]

Када је Тумански предао Алекси Јанковићу писмо за Кнеза, Гарашанин се налазио у иностранству а Кнез у унутрашњости Србије. Јанковић је послао Кнезу писмо са мишљењем да »Кнез не треба са пута ништа да одговара док се не буде вратио у Београд«. Послано руско писмо Кнез је добио у Брестовачкој Бањи ,и по себи се разуме, да је код њега изазвало велико неспокојство.[50] Решен да не одговара док се не буде вратио у Београд, Кнез је дошао из Брестовачке Бање у Тополу, где се надао да ће затећи Книћанина и с њим о целој ствари опширније разговарати. Пошто Кнез није затекао Книћанина у Тополи, позвао га је да дође одмах к њему »јер при оваквим опстојатељствима које нас окружавају и које још наступити могу и изродити се из овога што се прести почело око нас, треба да се видимо и разговарамо пре мога одласка у Београд«.[51] По одласку своме у Београд, Кнез је одмах одговорио руској влади. Он је 10/22-IX-1852, посредством Туманског у Београду, упутио једно писмо Помоћнику Министра иностраних дела у Петрограду Сењавину. Кнежев одговор, као што се могло очекивати, био је негативан. Српска влада није могла никако пристати на руски захтев. Унутрашња ситуација у Србији није била ни мало повољна. Противници уставобранитељског режима разносили су у народу гласове о скором паду уставобранитељског режима. Што се тиче захтева руске владе да се уништи »априлски циркулар«, српска влада је била мишљења да »Ако Кнез уничтожи овај циркулар, онда се тим објављује, да је сад све слободно говорити као што је пре забрањено било. Ако не уничтожи

[48] А Н, Алекса Јанковић Книћанину, 8-VIII-1852; Гарашанин, 58—65.
[49] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 8-VIII-1852. [50] А Н. Кнез Александар Книћанину, 10-VIII-1852. [51] А Н. Кнез Александар Книћанину, 3-IX-1852.

навлачи гоњење Русије на себе, па онда ће Русија све своје силе употребити да Кнеза обори«.[52] Мишљење српске владе било је потпуно тачно. Главна је ствар била одлучити се за једно или за друго. Није се било лако одлучити ни за једно Али према тадашњем унутрашњем стању у Србији влада је потпуно правилно поступила кад се решила за други разлог, т. ј. да одбије руски захтев. Руси иначе били су наклоњени ни Кнезу ни српској влади. Односи између руске и српске владе били у затегнути и пре поднетог руског захтева Кнезу. Одбацујући руски захтев, Кнез се замерио руској влади и изазвао још већи њен гнев против себе, али је на другој страни спасао земљу од немира и нереда, до којих је веома лако могло доћи да га је усвојио.

Кнез Александар је у своме писму Сењавину од 10/22-IX-1852 опширно изнео разлоге који су довели до таквог стања у земљи, да је он био приморан у договору са својим Министром унутрашњих дела да изда »априлски циркулар«. Према Кнежевим речима у последње време поједини бунтовни људи, рђаво настројени, хтели су да искористе незнање и простоту мирних српских становника и изазову немир и неред у земљи. У овако неповољној унутрашњој ситуацији Кнез је сматрао за задатак и према својој земљи и према заштитничкој сили да употреби сва средства да одржи мир и ред, који је био очуван и у временима која су била много тежа и несигурнија за Србију. По Кнежевим речима, ово је био једини разлог ради чега је он, у споразуму са својом владом, издао »априлски« распис. Кнез у своме одговору истиче нарочито како би за унутрашње стање у Србији било веома ризично и опасно, ако би се »априлски циркулар« повукао, т. ј. ако би се једним новим расписом дало објашњење да »априлски циркулар« нема више никакву важност. У том би случају, каже Кнез, сви људи рђаво настројени, који желе и раде на изазивању немира и нереда у земљи, почели слободно да раде на постигнућу свога циља.[53]

Не чекајући одговор руске владе на своје писмо, Кнез је сутрадан, 13/25-IX-1852, пошто је предао писмо руском конзулу у Београду, именовао Илију Гарашанина за свога Претставника и Министра иностраних дела. Постављање Гарашанина за Кнежевог Претставника, као што се могло и очекивати, примљено је веома неповољно код руске владе и руског конзула у Београду. Када је Кнез хтео поставити Гарашанина за свга Претставника, известио је и Туманскога. Руски козул му је препоручио да то никако не чини док прет-

[52] А Н, Алекса Јанковић Книћанину, 8-VIII-1852.
[53] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-IX-1852. Као додатак овоме извештају налази се копија писма кнеза Александра грофу Сењавину од

ходно о својој намери не извести руску владу и од ње добије одговор. Кнез то није хтео послушати, већ је одмах поставио Гарашанина за свога Претставника, због чега је у Петрограду сматрано да је постављање Гарашаниново учињено у пркос Русији.[54]

Званични руски кругови веома су добро осећали да је постављањем Гарашанина за Кнежевог Претставника нанет тежак ударац руском утицају у Србији и мешању руске владе било у спољашња било у унутрашња политичка питања. Тумански, који је одмах после Гарашаниновог постављења видео кнеза Александра, рекао му је: »C'est du poivre que vous metez sous le nez de l'Empereur«.[55]

После Гарашаниновог постављења за Кнежевог Претставника руска влада је била насртљивија и одлучнија у својим захтевима код Кнеза. Опет се покреће питање »априлског« расписа. Тражи се његово поништење. Руска влада, као што смо рекли, није била задовољна објашњењем које је дато првој тачки »априлског« расписа у октобарском »циркулару«.[56] У октобарском распису била је у главном обраћена пажња на прву тачку »априлског« расписа. Објашњење прве тачке »априлског циркулара« дато је, како каже Помоћник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић, тако »како ће сасвим сходно бити закону те да се лакше можемо праћакати и бранити«.[57] Руси су првој тачци »априлског« расписа давали политички карактер. Она у целини гласи: »Кои из зле намере и пакости оговара земаљске власти, или чиновника власт извршујућег ,или који речи управљене на поругу земаљске власти просипа, или разноси и тиме повода непоретку и нарушењу мира подаје, да се као злочинац по параграфу 11, закона полицијског[58] преда грађанском суду на суђење, како би се као издајник тежећи на растројеније и поколебаније по параграфу

10-IX-1852; А Н. Кнез Александар Книћанину, 12-IX-1852. [54] А Н. Алекса Симић Книћанину, 23-XII-1852. [55] А М И Д у П. Изв. из Б., 27-IX-1852. [56] А Н. Гарашанин Книћанину, 17-X-1852. [57] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 14-X-1852

[58] 11. параграф казнателног закона за полицијске поступке гласи: »Ко би гласове или поруке, управљене на поругу земаљске власти лакоумно распрострањавао, да се мети под строги затвор од десет до двадесет дана.

Но онај који то чини из зле намере и пакости, као и онај, кои такове књиге, писма, гласове, поруке изда или разноси, коима се учинити може, да се јавни мир и поредак земеље наруши, да се као злочинац грађанском суду на осуђење преда (Зборник закона и уредаба и уредбених указа изданих у Књажеству Србије, од почетка 1849 до конца

1, закона под 22 октобрем 1843 године изданог К. В. 1107[59] / С. Н. 1163 осудити могао.[60]

Задатак октобарског »циркулара« је био да отклони сваку сумњу политичког карактера прве тачке »априлског циркулара«, ради чега Гарашанин каже: »Са овим новим циркуларом извукли смо се испод сваке политике«.[61]

Када је Гарашанин отишао Туманскоме да му саопшти објашњење које је српска влада дала у октобарском распису за прву тачку »априлског« расписа, руски конзул је јасно показао да он није био задовољан са октобарским расписом. Он је тражио да се октобарски »циркулар« објави у новинама и да Кнез о томе писмено обавести руско министарство; писмо да буде написано у »извинителном духу. Ово све да се учини ради тога што ће се једино на тај начин, како каже Тумански, сачувати достојанство императора у чије је име руско минстарство послало једну заповест коју Кнез са својим правитељством није примио већ одбацио«.[62]

Гарашанин је категорички одбио да се октобарски распис објављује у јавности, пошто то ни до тада са расписима није никако чињено. А што се тиче писма које српска влада треба да упути руској влади, Гарашанин је пристао, али само под тим условом да његова садржина буде у истом духу као што је било написано Кнежево писмо Сењавину.[63] Пошто никако није могло доћи до споразума између Царашанина и Туманског, српска влада је решила да ствар остане каква је све дотле, док руска влада не буде одговорила на Кнежево писмо од 10/22-IX-1852. Тумански, који није био баш задовољан са оваквим решењем српске владе, ипак је пристао да сачека одговор руске владе, јер је веровао да ће тај одговор скоро стићи.[64]

Одговор руске владе на Кнежево писмо није требало дуго чекати. Он је стигао у Београд месеца децембра 1852, кад га је Тумански предао Кнезу. У свом одговору руска влада је била веома резервисана и умерена у својим захтевима и према Кнезу и према Гарашанину. Писмо је било написано са особитим »вниманијем и благоволенијем« грофа Неселроде »колико за Књаза толико и за Србију«.[65] У

1850) V, (1853), 131. [59] Први параграф закона од 22 октобра 1843 године, № К. В. 1107 / С. Н. 1163 гласи: »Сваки онај, који би, или сам или у друштву, јавно или тајно, таково дјело учинио или предузео које би управљено били противу живота, здравља слободе, и правитељства и прављенија владајућег кнеза, или би тежило на растројеније и поколебаније основних народних права и устава земаљског, јест издајник, и његова казна биће смрт (Зборник закона и уредаба и уредбни указа у Књажеству Србије, од априла 1840 до конца децембра 1844), II, (1880), 207.

[60] Распис Министарства унутрашњих дела од 26 марта 1852 године № 978 (Архива Среског суда у Горњем Милановцу). [61] А Н. Гарашанин Книћанину, 17-X-1853. [62] Ib. [63] Гарашанин Книћанину, 17-X-1852. [64] Ib. [65] А Н. Гарашанин Книћанину, 12-XII-1852.

одговору руске владе ниједном се речју не помиње распис нити се директно тражи Гарашаниново удаљење са власти, већ се само Кнез упозорује на велике услуге које је Русија учинила српском народу. Према речима грофа Неселроде: »Све повластице које Србија данас ужива плаћене су тако рећи руском крвљу, пошто су добивене на основу уговора закључених после крвавих ратова које је Русија водила«. Гроф Неселроде каже »да сви савети које је руска влада, у разна времена, како претходницима кнеза Александра тако и самом кнезу Александру, дала, и све инструкције које су давали руски агенти и конзули у Србији нису имали други циљ него тај да побуде Србију и њене управитеље да никада не скрену с правог и законитог пута, сагласно са вољом њеног управитеља. У последње време руска влада примећује извесне тежње српске владе које су њој неразумљиве. Гроф Неселроде истиче, да је руској влади веома непријатно што се саветима и претставкама учињеним српској влади од стране руског генералног конзула у Београду, по налогу његове владе, не указује довољно пажње. Кнез је у последње време почео да поставља око себе чиновнике који не заслужују опште поверење«.[66] Из писма грофа Неселроде јасно се види да све оно што су радили и што раде руски конзули у Београду, упутства која они дају српској влади, изјаве у којима они износе своја мишљења о појединим делима и раду српске владе, конзули не чине на своју руку већ по упутствима и одобрењу руске владе.

Оно што је било главно у одговору руске владе, гроф Неселроде је казао Кнезу у увијеној форми. Поред тога руска влада је наредила своме конзулу да он предајући њен писмен одговор Кнезу усмено да објашњења и каже све оно што Неселроде није хтео да изнесе у своме писму. Предајући одговор Кнезу, Тумански му је објаснио да се онај део у писму грофа Неселроде, где се говори како Кнез поставља око себе чиновнике који не заслужују опште поверење, односи на Илију Гарашанина, Јована Мариновића и Фрању Заха, тражећи њихово удаљење из службе.[67] Кнез је, примајући писмо од Туманског, рекао му да он и српска влада неће моћи испунити захтеве руске владе које му је он усмено саопштио.[68]

Наскоро после свога писма Кнезу, гроф Неселроде је упутио, 21-XI/2-XII-1852, писмо руском отправнику послова у Цариграду, Озерову, у коме је био много енергичнији, одлучнији и отворенији него у своме писму кнезу Александру. Он је у писму Озерову изнео мишљење руске владе

[66] А Н. Копија писма руског Министра иностраних дела грофа Неселроде кнезу Александру, на руском језику, 7-XI-1852; А Н. Алекса Симић Книћанину, 23-XII-1852. [67] А Н. Алекса Симић Книћанину, 23-XII-1852. [68] Гарашанин Книћанину, 12-XII-1852.

о »априлском циркулару«. Гроф Неселроде каже: »При свем том што шеф правитељства српског припознаје, да је казнитељни закон, који је он под видом циркулара дао обнародовати, против речи и разговора побунителни, због своје прекомерне строгости не извршајем, а при свем том што се он обавезује да га неће извршавати, он налази за добро одржати га, као меру предохранителну, нужну за спокојство земаљско«.

»Ми нисмо тога мнениија, ми напротив мислимо, да један закон, коме се не налази примера у законицима народа и који се не може извршити, јест једна наредба рђава, која компромитира власт од које произлази, без да задаје спасителни страх злонамерним људима«.

»При свем том ми не судимо за нужно продужавати са Београдом нашу преписку у смотренију томе, и почем књаз Карађорђевић узима на себе следствија акта, који је он публицирао, ми му остављамо сву одговорност истог«.

»Ви сте позвани господине да у овим израженијама дате на знање српском капућехаји мнениије императорског министарства«.[69]

Наскоро после Неселродовог писма, Кнез је примио писмо од барона Ливена. У своме писму, као одговор на Кнежево песмо њему упућено 4/16-X-1852, барон Ливен је изнео Кнезу своје мишљење о последњим догађајима у Србији. Ливеново мишљење је у исто време било и мишљење руске владе. Ливен је у своме писму Кнезу био искрен и отворен. Он је без икаквог увијања и устезања изнео узроке незадовољства руске владе због унутрашње српске политике. Руска влада је незадовољна што српска влада није уважила њене савете који су јој учињени у доброј намери преко руског конзула у Београду. »Устав признаје Србији право независне унутрашње управе, али у исто време с тим тражи да се сваки закон може да спроведе у важност само после дискусије у Савету и са његовим пристанком, и после потврде покровитељствујушћег и владајућег двора. Циркулар о коме је овде реч није био разгледан у Савету. Он је само као ради форме био саопштен Савету и обнародован министром унутрашњих дела. Није било тражено мишљење и пристанак обадва двора, због тога што се министру унутрашњих дела свиђало да циркулар сматра за проусту полициску меру, иако је он био у ствари један од најважнијих земаљских органских закона«.

Руска влада, предвиђајући штетан утицај и катастро-

[69] А Н. Копија писма грофа Неселроде грофу Озерову, 21-XI-1852. Копија истог овога писма налази се и у Архиву Министарства иностраних дела у Паризу као додатак конзулском извештају од 25-XII-1852.

фалне последице по српску владу од оваквог начина рада, саветовала је Кнеза да се »априлски« распис повуче, или да се у њему учине потребне измене. На крају свога писма барон Ливен није могао да пропусти а да не помене »имe човека чије су заслуге тесно везане за историју Србије последњих времена«. Тај човек био је Тома Вучић-Перишић. Ливен потсећа Кнеза на услуге које му је Вучић учинио истичући »да би Вучићево искуство и савети могли бити од велике користи за српску владу и због тога је још жалосније гледати га удаљеног од послова и заборављеног«.[70]

Овакво држање руске владе према српској влади изазвало је велику забринутост код Кнеза и његове околине а извесно задовољство код противника уставобранитељског режима. Нарочито је ова ствар годила Вучићу, који је о свему био подробно извештен. Своје незадовољство према руској влади Кнез није могао сакрити. Жалећи се француском конзулу на држање руске владе, Кнез је био веома одлучан и енергичан. Он је конзулу изјавио да ће он, ако икада буде дошло време да буде приморан да напусти Србију, радије ићи да тражи склониште у најудаљенијим пределима Америке него што би тражио и примио гостопримство руске владе.[71]

Кнез и остали истакнутији српски политичари у Београду веома су добро схватили да је »априлски« распис био само повод за напад руске владе на Кнеза и српску владу, а да је циљ који је Русија желела на овај начин да постигне био сасвим други. Главно је питање било да се Гарашанин збаци са положаја Кнежевог Претставника.[72] У Београду се исто тако знало да Русија неће променити своје држање према Србији све дотле док Гарашанин буде био на положају Кнежевског Претсавника, кога руска влада не трпи због »његовог сношенија с Пољацима, Мађарима и Французима«.[73]

Да би решио питање руских захтева, Кнез је заказао једну седницу са 22-XII-1852/3-I-1853, на коју је позвао Алексу Симића, Пауна Јанковића, Лазара Арсенијевића, Претседника Савета, Стефана Стефановића, Директора Кнежеве канцеларије, Алексу Јанковића и Помоћника Министра унутрашњих дела Александра Ненадовића. Седница се није могла одржати у заказано време, пошто се у то доба код Кнеза налазио аустриски конзул Теја Радосављевић.[74] Седница је одржана на Туциндан 23-XII-1852/4-I-1853. На њој су присуствовала иста лица која су била позвана први

[70] А Н. Копија писма барона Ливена кнезу Александру, 24-XI-1852; А Н. Јован Лукачевић Книћанину, 23-XI-1852; А Н. Алекса Симић Книћанину, 23-XII-1852; А Н. Кнез Александар Книћанину, 26-XII-1852. [71] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XII-1852. [72] Кнез Александар Книћанину, 26-XII-1852. [73] Алекса Симић Книћанину, 23-XII-1852. [74] А Н.

пут . Дуго се разговарало и преговарало. Било је разних предлога, између којих је био најинтересантнији онај где се каже, »како би добро било, да на пример, господин Гарашанин кад у лову убије какву препелицу, јаребицу и зеца пошаље на пешкеш руском конзулу, и да се стара за набавку доброг сирења, кајмака и зелени, исто као што се стара Вучић«.[75] На овој седници, пошто је Алекса Јанковић прочитао оба руска писма и пошто је у свом подужем говору објаснио да би врло рђаве последице имало то ако би се захтевању »московском удовлетворило, а тако исто ако би се у против дејство с Русима дошло«,[76] решено је: да Кнез каже Гарашанину да оде руском конзулу, оправда се и поправи своје односе с њим, како би га Руси престали гонити и љутити се на њега.[77]

Кад је Кнез саопштио Гарашанину решење са седнице, Гарашанин није нимало крио своје незадовољство. Он је Кнезу изјавио да закључак ове конференције »нити је умесан, нити искрен, нити полезан, шта више да би штетно било употребити га, јер Руси нити хоће сирења, нити хоће препелица, нити предлажу услове, већ они траже да њих Гарашанин слуша па да може остати претставник«.[78] Затим, Гарашанин је Кнезу рекао да он неће ићи руском конзулу да се правда, пошто су Руси изрекли своју пресуду, и што је главно, он никакве кривице нити признаје нити може признати. Гарашанин је Кнезу нарочито обратио пажњу на чињеницу да Русима није стало до његове личности, јер кад би он одмах отишао код руског конзула и обећао му да ће у будуће Русе слушати, они би га одмах сматрали као свога човека. »Руси ништа мање неће него да безусловно у свему по њиховим саветима поступамо. Ово они јасно захтевају и јасно су изразили, даклем хоће ли се то нека се од наше стране определи«.[79] После тога Гарашанин је Кнезу предложио да сазове још једну седницу, којој ће он лично присуствовати, објаснити присутним на седници целу ствар и понова да се сви посаветују како ће даље поступити по овом питању.[80]

На Туциндaнској седници било је разних гледишта о питању о коме се решавало. Изгледа да нико од присутних није био много загрејан за Гарашанина и да би га сви радо жртвовали, кад би само он то дозволио. Већина је, изгледа, била мишљења да треба попустити Русима. Да не би ствар испала тако да се ово чини што се мора, да Гарашанин да оставку на положај Кнежевог Претставника и повуче у Савет.[81] Алекса Јанковић је казао лично Гарашанину да би

Гарашанин Книћанину, 22-XII-1852. [75] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 30-XII-1852. [76] Ib. [77] Ib.; Илија Гарашанин Книћанину, 26-XII-1852. [78] Ib. [79] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-I-1853; Гарашанин Книћанину, 26-XII-1852. [80] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-I и 16-I-1853. [81] Кнез Александар Книћанину, 26-XII-1852.

требало »да остави звање кнежевог претставника, иде у Савет и на тај начин да ослободи и књаза и отачество од руске навале«.[82]

Гарашанин није био задовољан са држањем својих колега министара на Туцинданској седници. Он им је пребацивао да су били неискрени.[83] Ма колико да се Алекса Симић правдао и доказивао Гарашанину да нема право да пребацује својим колегама и да сумња у њихову искреност, ипак се може, са доста вероватноће, рећи да је већина од присутних на седници желела да Гарашанин поднесе оставку на свој положај. Да је и сам Симић био један од тих, најбоље се види из његовог писма Книћанину, где каже: »Енглеској је заиста био повољан лорд Палмерстон за министарског претседника али кад скочи Европа противу његове системе, Енглеска га промени, и ено га сад министар унутрашњих дела, па се човек не тужи нити тражи да краљица отвори с киме рат да њега на оном министарству одржи. И ја бејах некад претставник, и ево ме сад попечитељ унутрашњих дела, па ни ја ништа не велим, па мислим не треба ни господин Гарашанин да рекне, ако то потреба изискује да он даде осатвку на претставничество и попечитељство иностраних дела. Тако ја о том умствујем али не знам да ли и други за добро налазе и шта ти велиш«.[84] У једном другом своме писму Книћанину Симић, нападајући у неку руку Гарашанина због његове политике и износећи разлоге због којих Руси траже Гарашаниново удаљење са положаја Кнежевог Претставника, каже: »Немој ти да мислиш да ја говорим ово о Гарашанину, што желим бити претставник, јер бо ћеш то криво учинити».[85] По једном Гарашаниновом писму Книћанину од 29-XII-1852/10-I-1853 могло би се претпоставити да је Симић већ нешто радио на томе, да после Гарашанина он дође за Кнежевог Претставника. Што се тиче Алексе Симића, Гарашанин у своме писму Книћанину каже »да он не зна је ли г. Алекса радио код кога што ради представничества«.[86]

Поред Симића у Београду се говорило да на Гарашаниновом збацивању раде Алекса Јанковић и Александар Ненадовић. Француском и енглеском конзулу се достављало како у Београду постоји једна странка којој су на челу

[82] А. Ненадовић Книћанину, 30-XII-1852. Један од оних који су присуствовали Туцинданској седници и »који је био у исто време највећи русоман« предлагао је Гарашанину »да иде и превари Русе«, т. ј. да им Гарашанин обећа а после да не испуни оно што им је обећао Гарашанин никако није хтео на то пристати. Он каже: »Ја на ово не могу пристати макар да ми кажу да је лаж најстарија дипломација. Ово, иако јест најстрије код дипломације силних држава, код слабих то остаје свагда лаж у коју кад се слаби сплету они и пропадну« (А. Ненадовић Книћанину, 30-XII-1852). [83] Алекса Симић Книћанину, 26-XII-1852. [84] Ib. [85] Алекса Симић Книћанину, 21-XII-1852. [86] А Н. Гарашанин Книћанину, 29-XII-1852. [87] А Н. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853. [88] Ib. [89] Кнез Александар Книћанину, 26-XII-1852.

Алекса Јанковић и Александар Ненадовић, «која прави разне интриге и мутње у правитељству и код Кнеза. Ова партија, а нарочито Јанковић и Ненадовић интригирају код Руса против Гарашанина; труде се свако кнежево поверење према Гарашанину уничтожити; раде на томе да Гарашанин или да оставку или га сам Кнез разреши и тиме изађе у сусрет руским захтевима, и да су њих двојица окупирали толико кнеза да он чини оно што они хоће. — Јанковић и Ненадовић све ово чине из личних интереса, ината и освете; Јанковић хоће да постане кнежев претставник а Ненадовић Министар унутрашњих дела, желећи на тај начин да се освети Гарашанину што га он није хтео поставити на тај положај кад је дошао за Кнежевог претставника«.[87]

У колико је тачно да су Ненадовић, Симић и Јанковић радили против Гарашанина, не може се поуздано рећи, али да дворска камарила, којој су били вође Јанковић и Ненадовић, није трпела Гарашанина, то је изван сваке сумње. Било је у свему овоме што се говорило против Ненадовића и Јанковића нечега и тачног. Сам Ненадовић признаје у своме писму Книћанину да је Јанковићев и његов утицај био веома велики на Кнеза и да није њих двојице било, Гарашанин не само да не би дошао за Кнежевог Претсавника, већ се не би могао дуго одржати ни као Министар унутрашњих дела.[88]

Ни сам Кнез није био с Гарашанином много одушевљен. Пред сам руски захтев да се Гарашанин уклони са свога положаја, односи између Кнеза и Гарашанина били су веома затегнути. Када је Кнез добио руски захтев да се Гарашанин отпусти из службе, не би се много двоумио да се није плашио рђавих последица које би могле наступити после Гарашаниновог пада.

После свег нерасположења које се на Туцинданској седници показало према Гарашанину, било је ипак извесних ствари које би могле, само унеколико, оправдати држање присутних на седници по Гарашаниновом питању. Код свих присутних на седници владао је општи страх од тога шта може следовати од стране Руса, ако се не буде изашло у сусрет њиховом захтеву. Они су били уверења да Руси неће хтети отступити од свога захтева, пошто они имају на расположењу доста средстава да изврше оно што су били наумили.[89] Присутни на Туцинданској седници су мислили да Русија може приморати Порту да српска влада у будуће не може издати никакав закон у виду неке уредбе или расписа без њиног одобрења. У случају, пак, да српска влада не би послушала ни Порту, Русија би могла послати против Србије »двајестотисућни корпус« и приволети Србе на

покорност Султану. Овако нешто Русија је била спремна да учини 1843 године, да Кнез није изашао у сусрет њеном захтеву да се Вучић и Петронијевић удаље из земље.[90]

Кнез је прихватио Гарашанинов предлог и позвао сва лица која су присуствовала Туцинданској седници за 29-XII-1852/10-I-1853 на нову конференцију. На овој седници, којој је присуствовао и Гарашанин, после већања од пуна четири сата, донето је једногласно решење да се одбије руски захтев. Затим је још решено: 1) да Кнез оде код Туманског и моли га да му у овом делу помогне и заступа његове интересе код руске владе; 2) да се Гарашанин постара приближити се Русима и дати им боље мишљење о себи него што су до тада имали и 3) да се у овом истом смислу одговори грофу Неселроду у учтивом тону.[91]

После седнице Кнез је хтео отићи Туманском да га извести шта је решено, али га овај није примио. Сутрадан отишао је поново, Тумански међутим, обавештен шта је решено на седници и незадовољан њеним решењем, показао се према Кнезу веома нељубазан. Кнез је Туманском изложио како се он налази у веома тешком положају што руска влада захтева од њега да разреши Гарашанина од дужности Кнежевог Претставника и да се у будуће пре обнародовања подносе сви укази, закони и уредбе на преглед и одобрење Русима и Турцима. Кнез је молио рускога конзула да га он саветом помогне, како би могао избећи испуњење ових захтева а да се не замери руској влади.[92]

Тумански је саветовао Кнезу да испуни захтеве руске владе, пошто она неће никако хтети од њих одустати. Он му не може никаку помоћ указати у овом правцу, пошто је Гарашанин и у прошлости као и у садашњости показао велико презирање према Русији. Тумански је Кнезу казао да би он сам себе упропастио, ако би се заузимао за Гарашанина. Руски конзул је Кнезу доказивао да Гарашанин ништа друго не ради »него само конферира са француским конзулом и непрекидно су један код другог. Русија неће трпити њега да он њено покровитељство и влијаније овде уничтожава а француско уводи«.[93]

Узалуд је био сваки Кнежев покушај да докаже руском конзулу да није истина оно што му се реферише против Гарашанина. Туманski је био одлучан у своме одговору Кнезу. Он му је казао да руска влада врло добро познаје Гарашанина и да њој није потребно да слуша што јој други говоре против њега. »Зар Русија равнодушно да посматра оно презирање које је Гарашанин према нашем посланику у Паризу показао, зар равнодушно да гледамо његове прекосне и противне нама радње? То заиста нећемо, о томе можете савршено уверени бити, не само што нећемо њега трпити, но и свакога који овако буде поступао: ми смо нашом крвљу задобили над Србијом покровитељство па зар Гарашанин да то уничтожи?«[94] Што се тиче подношења уредби, указа и закона на преглед руској влади пре обнародовања, Тумански је кнезу објаснио да је то њему рђаво протумачено. Русија не тражи да српска влада њој подноси на преглед сваки указ, уредбу и закон, већ само »органическе« законе које она буде хтела издати а чија би садржина била противна уставу или их по уставу не би могла издати.[95] Када је напослетку Кнез предложио Туманском да му пошаље Гарашанина, који ће му моћи дати сва потребна обавештења, руски конзул је то одлучно одбио. Најзад Тумански је ставио Кнезу до знања још и то, да ће, у случају ако Кнез не испуни руске захтеве, руска влада послати му другу наредбу коју ће он морати извршити.[96]

После разговора са руским конзулом, Кнез се састао са Гарашанином, саопштио му је свој разговор с Туманским и питао га да му каже шта даље да ради. Гарашанин је саветовао Кнеза да поново сазове код себе министарску седницу, на коју да позове и Претседника Савета Стефана Стефановића, па да се на њој реши шта даље да се ради. Овој седници Гарашанин не може присуствовати, пошто ће се на њој решавати његово лично питање.[97] Кнез прими Гарашанинов предлог. Сазове седницу (вероватно за 30-XII-1852/11-I-1853) на којој се донесе решење: »да се ни с Русима кавга и противност не чини, ни г. Гарашанин отпушта; да Кнез моли руско министарство да га поштеди од требовања отпуштања Гарашанина и да Гарашанина извињава. Кнез да моли Туманског да га потпомогне у овом послу, па ако Русија затегне и непопусти од својих захтевања онда око априлија месеца да г. Гарашанин одступи, а да се г. Гарашанин постара код Руса себе колико год поставити у добра одношенија не били и то што помогло«.

---

[90] А Н. АлексаСимић Книћанину, 23-XII-1852.

[91] Гарашанин Книћанину, 29-XII-1852; А Н. Алекса Симић Книћанину, 30-XII-1852; А. Ненадовић Книћанину, 30-XII-1852 и А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853. [92] А. Ненадовић Книћанину, 30-XII-1852. Први дан, иако је Кнез два пута најављивао руском конзулу своју посету, Тумански га није хтео примити. Најзад, кад је Тумански пристао да га прими, Кнез је морао дуго чекати руског конзула док уреди своју тоалету после спавања. Намера руског конзула била је јасна. Он је хтео Кнеза да мучи, кињи, потцењује и омаловажава (А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853. А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853.

[94] Ib. [95] Ib. [96] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853

[97] А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853. По извештају француског конзула својој влади од 16-I-1853 види се да је Гарашанин саветовао Кнеза да место њега за Претставника узме Николајевића. Кнез није био одушевљен са Гарашаниновим предлогом, пошто је знао да је Николајевић одан Гарашанину, да посматра политичке ствари исто као и Гарашанин и да његово постављење за Претставника не би било добро примљено код Руса (А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853).

Одређено је на истој седници да Паун Јанковић састави одговор за барона Ливена. У Ливеновом писму, поред других ствари, да се истакну: »неваљали Вучићеви поступци и да му се том приликом каже да Кнез не сматра у овом човеку добромислећег, као што га таквим барон Ливен назива, већ зломислећим човеком«.[98] Други дан после ове седнице, 1/13-I-1853, Кнез сазове поново министарску седницу, на коју позове и Гарашанина да му саопшти шта је на првој седници решено да се одговори грофу Неселроду, барону Ливену и Туманском. На седници је Алекса Симић обавестио Гарашанина о закључцима прве седнице. Гарашанин није био задовољан са решењем које му је саопштено. Он је изјавио да му је под оваквим условима немогуће даље опстати.[99]

Одговоре које је Паун Јанковић саставио за грофа Неселрода и барона Ливена Кнез није могао усвојити, пошто би се из њих могло закључити »да Кнез признаје своју погрешку последњих дела и поступака; да Кнез са својим правитељством изазива неспоразум са Туманским и да ће у будуће на руске савете обраћати више пажњу и достојно их уважавати».[100] У споразуму са српском владом Кнез је одредио Јована Мариновића да састави нове одговоре па да их, кад буду готови, Кнез, Гарашанин и Јанковић прегледају заједно.

Мариновић је веома вешто сатавио Кнежев одговор на писмо грофа Неселрода. У писму је говорено само о оним стварима о којима је гроф Неселроде говорио у своме писму Кнезу. Пошто се у писму, које је Кнез добио из Петрограда, није ништа директно говорило о Гарашаниновом удаљењу са положаја Кнежевог Претставника, исто тако и у Кнежевом одговору ово питање није било ни једном речју поменуто.[101]

Иако су Кнез и српска влада желели да одрже у великој тајности све што се догађало између њих и руске владе о питању Гарашаниновог удаљења, ипак је ствар продрла у јавност. У вароши се у велико говорило »да Руси терају Гарашанина и да ће он морати дати оставку«.[102] Вучић и његове присталице нису ни мало крили да би са задовољством видели Гарашанинов пад, надајући се да ће они том приликом извући велике користи за себе и да ће Вучић бити поново постављен за кабинетског саветника.[103]

Сви напори Кнеза Александра да одржи Гарашанина на његовом положају остали су без успеха. Цар Никола и његова влада хтели су на сваки начин да се Гарашанин

[98] А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853. [99] Ib. [100] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 9-I-1853. [101] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 13-I-1853; А Н. Кнез Александар Книћанину, 19-I-1853. [102] А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853. [103] Ib.

удаљи са положаја Кнежевог Претставника. Изванредном царском посланику за Цариград, кнезу Меншикову, руска влада је ставила у дужност да преко српског капућехаје у Цариграду опомене још последњи пут српскога Кнеза да би требало што пре да испуни захтев рускога цара. 26-II/10-III-1852 Меншиков је саопштио Николајевићу да цар Никола безусловно захтева што пре Гарашаниново удаљење са положаја Кнежевог Претставника. Поред осталих разлога због којих руски цар Никола тражи удаљење Гарашаниново, Меншиков је Николајевићу навео »да Гарашанин има глас једног револуционара са идејама западним срођеног човека; а у садашње време кад револуционарни шефови се смремају да баце пожаре по целој Европи па између осталих богаза, кроз које се револуција у мирна и благоустројена царства може пренети, и Саву т. ј. Србију назначава. — Ради тога Русија не може трпети и оставити на врху послова у земљи, коју она покровитељствује, једног човека који је негда са револуционарним шефовима запада у сојузу стајао и на кога они сад своје надежде полажу«.[104] Сви напори Николајевићеви да код кнеза Меншикова, колико толико, оправда Гарашанина од оптужаба које су против њега чињене, остали су безуспешни. Меншиков је био одлучан. Он је Николајевићу »сувопарно и кратко, премда не грубим начином« рекао, да је он извршио поверену му мисију о чему ће у најкраћем времену известити свога Цара, опомињући га да и он исто тако изврши своју дужност и у »најозбиљнијем виду« достави Кнезу поруку рускога цара. »После свега овога, каже Меншиков, Кнез може како зна размишљати и правити избор :да ли је за њега и његово правитељство боље и спасителније да задржи Гарашанина као свога претставника, или да на себе навуче непријатељство и гњев рускога императора«.[105]

Када је у Београд стигла вест из Цариграда да Руси никако не одустају од свога захтева, код Кнеза је завладало велико неспокојство, немир и страх. Схваћајући тежину ситуације у којој се налазио и важност дела о коме је реч, Кнез се обрати Книћанину у Крагујевац тражећи његово мишљење шта би требало по овој ствари даље радити.[106] Книћанинов одговор није био јасан и одређен. Он је у своме писму Кнезу истицао то »да није лако Русима севапа дати и да се навале њихове није лако отрести, исто тако да се не може ни туђој помоћи надати«.[107] Другим речима, Книнаћин је предвиђао и упозоравао да ће се Русима морати изаћи у сусрет. И сам Кнез био је истог мишљења.

[104] А Н. Николајевић Гарашанину из Цариграда, 26-II-1853. Копија овог истог писма налази се као додатак извештају француског конзула из Београда од 23-III-1853 (А М И Д у П.). [105] Ib. [106] Кнез Александар Книћанину, 9-III-1853. А Н., Кнез Александар

Он се налазио у веома тешком положају. Њему је било доста непријатно и незгодно да на захтев некога другога, који није био за то надлежан, мора отпустити једног од најбољих и најспособнијих својих чиновника. На другој страни он је веома добро увидео да се малена Србија не може ухватити у коштац са великом и силном руском царевином, или, ако би се ухватила, да ће у тој борби, без сваке сумње, Србија морати подлећи. Кнез је ради тога и био мишљења да »где долази живот целог тела у опасност онда разумније вели, боље је дати руку да остане глава, него изложити све извесној опасности«.[108]

У овако тешкој ситуацији Кнез је веома радо прихватио савет француског и енглеског конзула у Београду да питање Гарашаниновог пада одложи док се француски и енглески претставници код Порте не врате у Цариград, који ће моћи утицати на турску владу да заштити и брани Србију од руских насртаја.[109] Гарашанин са своје стране није ни помишљао да дâ оставку на звање Кнежевог Претставника. Он је Кнезу говорио да би се требало на сваки начин одупрети руским захтевима. Његово је мишљење било да Руси не би могли ништа учинити Кнезу и његовој влади. Он је веома много полагао и надао се у потпору Француске и Енглеске, са чим се Кнез није слагао.[110] Кнезу се није никако допадало овакво Гарашаниново држање. Он се у своме писму Книћанину жали на Гарашанина, »који се ни мало не стара, као што се није ни старао, да поправи ствар«.[111]

Изненада, цела ствар је добила сасвим други ток. Тумански је 13/25-III-1853 дошао Кнезу да му саопшти вест и прочита писмо које је добио од кнеза Меншикова и грофа Неселрода. »У писму се Туманском налаже да изјави кнезу Александру да Господар не прима његове молбе за Гарашанина, но да иште непремјетно Гарашаниново удаљење, а ако не би ово одмах било испуњено, да прекине с Кнезом одношенија, а са г. Гарашанином одмах прекида«.[112] Тумански је овога пута од Кнеза категорички захтевао да му у року од 24 сата одговори да ли ће испунити руски захтев.[113]

После овог саопштења Кнез је позвао одмах к себи све министре на саветовање. Сви су били мишљења »да се са Русима не могу борити, кад их нису могли умолити«. Али, да би могли себе пред јавношћу оправдати, они су решили да Кнез моли Туманскога да му он, ако буде хтео, дâ што написмено, па дао то Тумански или не, да се сазове поново цео Савет, да му се реферише све што је до тада урађено по овој ствари и с њим заједно реши целу ствар, и тако сви

Книћанину, 13-III-1853. [108] Ib. [109] Ib.; А М И Д у П. Изв. из Б. 23-III-1853. [110] Кнез Александар Книћанину, 13-III-1853; А М И Д у П. Изв. из Б., 26-III-1853. [111] Кнез Александар Книћанину, 13-III-1853. [112] Ib. [113] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-III-1853.

скупа поднесу одговорност у колико би је било.[114] Сутрадан, 14/26-III, Кнез је поново позвао к себи све министре, где заједнички реше да се покоре руском захтеву, »да не би већим незгодама изложили и себе и цело отачество«. После ове седнице Кнез је известио Туманског да Гарашанин није више Претставник и да је на његово место постављен дотадашњи Министар унутрашњих дела Алекса Симић. Пошто Гарашанин није хтео никако пристати да поднесе оставку на свој положај, то је сад главна ствар била наћи подесан начин за његово отпуштање, који би могао бар унеколико оправдати поступак Кнеза и српске владе пред јавношћу.[115] Најзад се успело и у томе. Кнез је 14/26-III-1853 издао указ у коме се каже да је услед великих послова које је Илија Гарашанин отправљао његово здравље попустило, па се ради тога Кнез налази побуђен разрешити га од дужности свога Претставника и упутити га у Савет, »кога је он дејствителни члан«, а на његово место поставити дотадашњег Министра унутрашњих дела Алексу Симића.[116] Међутим, Гарашанин није хтео ићи у Савет. Истога дана Кнез је упутио Савету акт у коме је тражио да Савет одреди Гарашанину пензију за издржавање, пошто му његово стање здравља не дозвољава да буде ни члан Савета.[117] 24-III/5-IV-1853 Кнез је издао нов указ по коме се Гарашанин »до оздрављења« ставља у пензију са пуном платом од 2.500 талира.[118]

Док се питање Гарашаниновог пада решавало у Београду, руска је влада одлучила да промени свога конзула у Србији. На место Туманског би постављен у Београд дотадашњи руски конзул у Једрену Мухин. Пре него што ће Мухин доћи у Београд, отишао је на позив своје владе у Петроград да добије потребна упутства за свој рад у Србији.[119] Разлог зашто је руска влада сменила Туманског није познат, али нам се чини да неће бити без основа она вест која је у то доба кружила по београдској чаршији: да је Тумански смењен због тога што није успео са својом акцијом да се Гарашанин обори с власти.[120]

Гарашанинов пад примљен је веома различито код страних конзула у Београду; док су аустриски и руски конзул гледали у Гарашининову паду успех своје политике,

[114] Кнез Александар Книћанину, 13-III-1853. [115] А Н. Кнез Александар Книћанину, 14-III-1853. [116] А Н. Указ о смењивању Гарашанина, од 14-III-1853 № 268. [117] А Н. Кнежев акт Савету од 14-III-1853 № 270. [118] Ристић, 118. О паду Гарашанина треба још видети: М. Христић, Један листак из дипломатске историје Србије (Руски уплив у Србији 1853). (1893); Попов, IV, 310—2; Л. Ранке, Србија и Турска у XIX веку, 393—4. [119] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 10-III-1853; А М И Д у П. Изв. из Б., 23-III-1853. Нови руски конзул Мухин био је од раније познат у Београду. Он је пре две године долазио у Србију (А. Ненадовић Книћанину, 10-III-1853). [120] А М И Д у П. Изв. из Б., 23-

дотле су француски и енглески конзул и београдски паша били веома незадовољни и нерасположени. То се најбоље могло видети и по томе како је ко од страних претставника примио новог Кнежевог Претставника Алексу Симића, кад им је 16/28-III-1853 учинио посете. »Паша га је веома хладно примио, Фонбланк хладно а француски понзул хладно, презрително и подсмејателно«.[121] У унутрашњости Србије као и у Београду Гарашанинов пад примљен је веома неповољно. У Београду »међу чиновницима настала је бојазан и плашња, јер су мислили да је са падом Гарашаниновим отворен Русима пут да то исто чине и са осталим чиновницима«.[122] Свако се склањао и гледао свој посао. Раније, пре Гарашаниновог пада, ниједан чиновник није могао бити отпуштен из државне службе док му се судски не докаже кривица, са Гарашанином је међутим поступљено »без призренија устава и права народног и без суда и пресуде земаљске већ само по пресуди и неограниченој вољи Государа Императора«.[123]

У вези са Гарашаниновим падом почели су се у унутрашњости Србије проносити разни гласови. За новог Кнежевог Претставника Алексу Симића говорило се да је »банкрот« и да ће Србију продати ко му више даде новаца, а да је Гарашанин као прави син отачества пао.[124] Један Вучићев рођак говорио је »да је кнез Србију продао другом цару; да су Обреновићи на влади то не би никад могло бити и да Србија без њи не може сретна бити и мораће пропасти«.[125] У Чачанском округу изгледа да се веома много претресало питање Гарашаниновог пада, јер окружни начелник извештава Книћанина »да се у последње време почело хладнокрвније претресати ствар о удаљењу г. Гарашанина од звања«.[126] У Београду и у већим варошима по унутрашњости Србије почело се говорити о сазиву Народне скупштине, што се никако није допадало Кнезу и српској влади. Министарство унутрашњих дела издало је свима окружним начелницима строге наредбе да добро мотре на сва »тумарања и мутљања« и да се старају на сваки начин одржати ред и мир у земљи.[127] Вучићевци и обреновићевци су се били »ужурбали, устумарали и узмутили«. Говорило се да Вучић »приуготовљава ма и најмањи немир произвести«. Да би Книћанин могао, у случају неког нереда у унутрашњости Србије, одмах предузети мере да га угуши, Министар

III-1853. [121] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 17-III-1853. [122] А Н. Стефан Стефановић Книћанину, 16-III-1853; А Н. Јеремија Станојевић Книћанину, 16-III-1853. [123] Стефан Стефановић Книћанину, 16-III-1853. [124] А Н. Начелник Округа смедеревског Антоније Мајсторовић Книћанину, 11-IV-1853. [125] Ib. [126] Начелник Округа чачанског Данило Стевановић Книћанину, 16-IV-1853. [127] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 14-IV-1853.

унутрашњих дела наредио је свима окружним начелницима да редовно шаљу Книћанину извештаје о свим важнијим догађајима који се у њиховим окрузима догађају.[128]

С Гарашаниновим падом руска влада није била потпуно задовољна у својим прохтевима према српској влади. Она је одмах пошла још један корак даље. Охрабрена првим успехом, тражила је нове жртве од српске владе. Када је нови Кнежев Претставник Алекса Симић учинио 16/28-III-1853 посету руском конзулу Туманском, конзул га је дочекао са новим захтевима у име своје владе; тражио је да Кнез отпусти из службе »началника иносотраног одељења Кнежеве канцларије Јована Мариновића, директора војно-артилериске школе Чеха Фрању Заха и да одустане од своје намере са премештајем војне школе из Београда у Крагујевац«.[129]

Нови захтеви руске владе изазвали су велико огорчење и незадовољство Кнеза, његових министара и скоро свих саветника према Русији. Кнез, сматрајући да је неопходно потребно при овако тешкој политичкој ситуацији чути и Книћаниново мишљење, позвао га је да што пре дође из Крагујевца у Београд.[130] Кнежев положај био је унеколико олакшан тиме, што му је и Савет понудио своју потпору и сарадњу у овом питању. Када је Савет дознао да се Русија није задовољила Гарашаниновим падом, већ да тражи још неке нове жртве од Кнеза, послао му је 19/31-III-1853 свога претседника Стефана Стефановића да се извести у колико је тачна вест о новом руском захтеву, која се била пронела у вароши. Савет је 20-III/1-IV-1853 одржао седницу, и после извештаја који је поднео Претседник Стефановић да је тачно све оно што се у вароши говори о новим руским захтевима, решио је да се Кнезу изјави сажаљење »и будући да подобне жртве клоне се на губитак народних права и устава земаљског, Савет ће у границама законитости и своје могућности потпомагати Кнеза у сваком предузећу које би се клонило на сохраненије данашњег народног благостања, које народ срећно ужива и којег одржање поверио је правитељству своме, које, по уставу у претежној чести, Совјет и Његова Светлост деле«.[131] У духу овог свог решења, Савет је истога дана известио Кнеза о томе шта је решено на саветској седници и изјавио му своју сагласност и понудио своју

[128] Ib., 10-IV-1853. [129] Јеремија Станојевић Книћанину, 16-III-1853; А Н. А. Ненадовић Книћанину, 17-III-1853; Кнез Александар Карађорђевић кнезу Меншикову у Цариград, 19-III-1853 (Христић, 16-20). Копија пак овога писма на француском језику налази се у Архиву Министарства иностраних дела у Паризу као додатак извештају француског конзула из Београда од 2-IV-1853. [130] А Н. Кнез Александар Книћанину, 19-III-1853. [131] Протокол Савета од 20-III-1853 № 305 (Христић, 5—7). Овде треба истаћи да је Савет био једнодушан у доношењу овакве одлуке, изузев што је Павле Станишић издвојио своје мишљење са примедбом да би, ради успешнијег решавања овог предмета, требало сазвати Народну скупштину.

потпору заједно са целим српским народом, истичући му како је нарочито потребно бранити устав и народна права.[132]

Овакво решење Савета деловало је веома пријатно на Кнеза. Он је био необично задовољан са саветским решењем. У своме писму Савету од 22-III/3-IV-1853, као одговор на писмо добивено од Савета од 20-III/1-IV-1853, Кнез је изјавио своју сагласност са мишљењем саветника »о потреби брањења неповредимости устава и права народних у цели одржанија и развијања садашњег благостања земаљског«.[133] Савету, који је увек био на ратној нози са Кнезом, мора заиста служити на част што се у једном критичном тренутку, у коме су се налазили Кнез и српска влада, па и цео српски народ у Србији, умео издићи изнад ситних и безначајних ствари и понудити Кнезу своје услуге и потпору.

Кнез, охрабрен моралном потпором Савета, одговорио је руском конзулу »да се његово захтевање у смотренију Мариновића, Заха и војне школе не може примити и испунити«. Пошто је Симић Туманскоме саопштио да је ово последњи одговор српске владе, руски конзул му је рекао да ће доћи друга заповест коју ће Кнез и српска влада морати испунити.[134] Ово је дало повода Кнезу да напише писмо кнезу Меншикову и објасни му како му је немогуће испунити нови захтев руске владе. Кнез је у писму молио кнеза Меншикова да пише и опомене руског конзула у Београду да се убудуће уздржава од сличних захтева од Кнеза и српске владе.[135] Поред кнеза Меншикова кнез Александар је написао још писма великом везиру Рифад-паши и Министру иностраних дела Ферид-ефендији.[136] Сва писма, заједно са спроводним писмом Алексе Симића, послана су српском капућехаји у Цариграду да их он разда коме су била намењена.[137]

Кнежева писма су имала успеха. Русија је одустала од нових захтева. Овоме је много допринела и политичка ситуација у којој се налазила Русија према Турској.

Односи аустријске владе са српском у ово доба, бар на први поглед, били су пријатељски. Аустрија је према

[132] Копија писма које је Савет упутио Кнезу налази се у Архиву Министарства иностраних дела у Паризу као додатак конзулском извештају из Београда од 2-IV-1853. Копија писма је на француском језику. Исто ово писмо објављено је на српском језику: Христић, 7—13. [133] Писмо Кнежево од 22-III-1853 као одговор на писмо Савета од 20-III-1853 (Христић, 13—15). Копија овог писма налази се такође и у Архиви Министарства иностраних дела у Паризу као додатак конзулском извештају из Београда од 9-IV-1853. [134] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 20-III-1853. [135] Ib.; Писмо кнеза Александра кнезу Меншикову у Цариград од 19-III-1853 (Христић, 16—20). [136] Писмо кнеза Александра кнезу Меншикову (Христић, 20—22). Кнез је написао писмо Ферид-ефендији због тога што се надао да ће Султан сазнати за његову садржину, јер је Ферид-ефендија уживао велико поверење код Султана. [137] Писмо Алексе Симића српском капућехаји у Цариград,

Кнезу била веома наклоњена и показивала се као заштитник његових и народних права, а уствари потајно је радила да омете сваки напредак српског народа на културном и политичком пољу. Међутим, Кнез је према Аустрији био искрен и предусретљив. Пред долазак аустријског цара Фрање Јосифа у Земун, кнез Александар је послао једну депутацију, која је цара 3/15-VII-1852 сачекала у Варадину и у Кнежево име поздравила.[138] Пред сам царев долазак у Земун 4/16-VII Кнез је са великом пратњом прешао из Београда у Земун да дочека и поздрави Цара.[139] Кнез је са својом свитом истога дана био примљен у аудијенцију код Цара и изјавио му »да је осетио велику радост кад је чуо да се Његово Величанство цар приближује српском отачеству и са задовољством је пожурио да му се поклони и заблагодари на благодарности Његове царске владе од које је увек Србија добре плодове уживала. Најзад кнез је пожелео Аустрији свако благо а царском дому славу и замолио га за царско благоволеније«.[140] Цар је са своје стране изјавио Кнезу »своју радост што га лично види и обавезателност своју и целе Аустрије за помоћ коју јој је у последњем бурном времену од стране српског отачества указивана, желећи да између српског и његовог царског правитељства добро споразуменије и суседно пријатељство ненарушимо одржава«. 5/17-VII-1852, рано ујутру, Цар је са својом свитом, у пратњи Кнеза и његове свите, отишао из Земуна у Панчево.[142]

Држање Аустрије према Гарашанину, као Кнежевом Претставнику и Министру иностраних дела, било је потпуно

20-III-1853 (Христић, 16—20). [138] Српске новине од 5-VII-1852; А Н. Писмо кнеза Александра Книћанину, 23-V и 20-VI-1852. Ову делегацију сачињавали су: Книћанин, члан Савета и Помоћник Министра иностраних дела Алекса Јанковић и поручник Груја Мишковић (Српске новине, 5-VII-1852). [139] Српске новине 5-VII-1852; А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VII-1852. Кнежева свита била је многобројна. Њу су сачињавали: Претседник Савета Стефан Стефановић, члан Савета Милосав Здравковић Ресавац, командант артилерије Стеван Миљковић, начелник административног одељења Кнежеве канцеларије Тимотеј Кнежевић, Помоћник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић, пуковник Живко Давидовић и неколико нижих официра (Српске новине, 5-VII-1852). [140] Српске новине, 5-VII-1852; Moniteur Universale, Paris, 31-VII-1852. [141] Српске новине, 5-VII-1852.

[142] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VII-1852. Када је аустриски цар у лађи пролазио поред Београда за Панчево, преде аустриским конзулатом било је једно одељење »српског гарнизоног војинства«, пешадије и артилерије. Са Врачара је царски пролазак био поздрављен са 101-им топоьским пуцњем. Исто тако са турске стране цар је био поздрављен пуцањем из топова са града (Српске новине, 5-VII-1852). Гарашанин, који је за време доласка царевог у Земун био у Паризу, поручивао је преко Мариновића Кнезу и српској влади да они не би требали да претерују у почастима која ће указати аустриском Цару. Њему се никако није допадало што је Кнез отишао у Земун пре Царевог доласка (Гарашанин, 31—40).

одређено. Она га није могла подносити ни као Министра унутрашњих дела а још мање као Кнежевог Претставника. Аустрији се нимало није допадало што је Гарашанин предузео свој пут у Француску, а још мање је била задовољна са његовим срдачним пријемом код Наполеона III и француске владе. Аустрији је било јасно да ће се Гарашанинов углед после његовог пута у Париз много подићи како код Кнеза тако и код истакнутијих људи у Србији и на страни, и код целокупног српског народа. Стога се Аустрија трудила да у самом зачетку осујети и уништи утицај који би Гарашанин, по своме доласку из Париза у Београд, могао имати на Кнеза. Да ово постигне, аустриска влада је употребила свога конзула у Београду Тају Радосављевића. Дан повратка Гарашаниновог у Србију примицао се. Радосављевић је о томе би на време обавештен. И да би испунио задатак своје владе, под изговором да иде у лов, Радосављевић је отишао половином августа 1852 Кнезу у Брестовачку Бању.[143]

Шта је све Радосављевић овога пута говорио Кнезу против Гарашанина, није нам познато. Али, да га је код Кнеза опадао и оговарао, о томе не може бити сумње. Радосављевић се овом приликом задржао дуже времена на путу по унутрашњости Србије.[144]

Према мишљењу француског конзула, Аустрији би требало приписати највише у заслугу што су односи између Кнеза и Гарашанина постали затегнути. Незадовољство и непријатељство аустриске владе према Гарашанину није било повећано само тиме што је Гарашанин постао Кнежев Претставник, већ и ради тога што је на овај начин пропао њен план да на положај Кнежевог Претставника доведе Алексу Јанковића,[145] човека себи одана, помоћу којег је вршила свој утицај на кнеза Александра.

Аустриска је влада свесрдно потпомагала код Кнеза захтев руске владе о збацивању Гарашанина са претставничког положаја. Када је Гарашанин био у најкритичнијем положају, Радосављевић је »са сузама у очима« отишао Книзу »да га саветује да испуни захтев руске владе«. Он му је том приликом рекао: »Ја сам дошао као српски родољуб да Вам учиним овај предлог и ја верујем да, када ово чиним, погађам жељу свих Срба«.[146] 10/22-I-1853 Радосављевић је отишао по други пут Кнезу да посредује ради исте ствари. Он му је овом приликом поред осталог рекао:

[143] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VIII-1852.

[144] Приликом свога пута по унутрашњости Србије Радосављевић је био и у Јагодини, одакле је отишао у манастир Манасију заједно са начелником Округа јагодинског Јоцом Нумовићем. У манастиру »пило се у здравље цара аустриског, кнеза српског, војводе Книћанина и целог Српства« (А Н. Јоца Наумовић Книћанину, 9-VIII-1852). [145] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1852. [146] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-I-1853.

»Ја сам заиста аустриски конзул, али пре свега ја сам Србин«.[147]

Гарашанинов пад аустриски конзул је примио са великим задовољством. 14/26-III-1853, пошто је Туманском било стављено до знања да је Гарашанин смењен са свога положаја, руски конзул је одмах, у друштву са чиновником руског конзулата Поповом, отишао Радосављевићу. Наскоро после овога Радосављевић је послао у Беч канцелара свога конзулата у Београду Соретића да извести аустриску владу »да је досадашњи кнежевски претставник и министар спољних послова г. Гарашанин на директно тражење Русије скинут са свога положаја«.[148] Соретић је однео у Беч извештаје Туманскога руској влади о истој ствари.[149]

Према нашем мишљењу не треба сматрати да је само Русија радила на Гарашаниновом паду. Аустрија је у овом послу играла веома важну улогу. Она је руској влади претстављала Србију као легло револуционарних идеја а Гарашанина као вођу и претставника револуционара, који стоје у тесним везама са пољским и мађарским емигрантима. Аустрија је желела више него Русија да види Гарашанина удаљена са положаја Кнежевог Претставника. Њена улога била је тајна и закулисна. О овој њеној закулисној политици биће говора у идућој глави ове књиге.

Између Турске и Србије нису били никада бољи односи него за време док је Гарашанин био на положају Кнежевог Претставника. Гарашанинова политика да уништи сваки утицај и мешање Русије и Аустрије у унутрашња српска питања годила је турској влади. Затим, односи између Русије и Турске постојали су сваким даном затегнутији. Турска влада је предосећала да врло лако може доћи до рата између ње и Русије, стога је желела да за време овог рата Србија буде на њеној страни, или да остане неутрална. Порти, као и осталим страним силама, било је јасно да Србија, у случају турско-руског рата, неће прећи на страну Русије само у том случају, ако не подлегне јаком руском утицају. Како је Гарашанин давао највише јемства за ослобођење Србије од руског утицаја, Порта је сматрала за своју дужност потпомагати га у овом правцу.

Када је Гарашанин дошао на положај Кнежевог Претставника, Порта није крила своје задовољство. Турски Министар иностраних дела Фуад-ефендија изјавио је француском претставнику на турском двору да се турска влада осећа потпуно срећна што се Гарашанин налази на челу српске владе. »Ми потпуно схваћамо, каже Фуад-ефендија, колики је интерес за нас да останемо и даље у најбољим односима са Србијом. Ја ћу вам бити захвалан ако доста-

[147] Ib. [148] Д А у Б. Изв. из Б., 26-III-1852; Кнез Александар Книћанину, 14-III-1853. [149] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-III-1853.

вите Кнезу (Александру) да бих ја са задовољством видео да се он, у случају какве потребе да тражи нека обавештења и објашњења, обрати једним писмом на мене«.[150] Николајевић је извештавао Кнеза да се Турци показују веома благонаклони према њему и његовој влади. Ма колико да је Гарашанину годило овакво држање турске владе, он је ипак био мишљења »да се не треба много у то уздати, но »свагдар у се и у своје кљусе«, јер само у томе лежи наше спасеније и ни у чему другом«.[151]

Већ половином 1852 године стране силе су се поделиле у два табора: пријатеље и заштитнике Турске и пријатеље Русије. Француска и Енглеска биле су на страну Турске, док су Аустрија и Пруска биле више наклоњене Русији. Француска и Енглеска подржавале су Гарашанина на положају Кнежевог Претставника. Ово је било још један разлог више да и Турска буде наклоњена Гарашанину и одржава добре односе са српском владом.

Порта је била мишљења да Кнез не треба да прими захтев руске владе. Управник Београдске тврђаве Безим-паша[152] обавештавао се опширно о свему ономе што се догађало у Београду поводом руског захтева. Својим држањем Безим-паша је доста допринео да су Кнез и српска влада одбили први руски захтев о Гарашаниновом удаљењу с власти. Он је на сваком месту показивао и јавно говорио да је Гарашанинов пријатељ и да не би требало да Кнез испуни руски захтев. Када је Гарашанин, у самом почетку решавања о његовом паду, саопштио Безим-паши да су Кнез и српска влада решили да одбију руски захтев, Паша му је изразио своје велико задовољство »што је Кнез тако ту ствар решио те тиме доказао да одржава и уважава своје достојанство, право своје и право свог отачества, иначе да је попустио и руском захтеву удовлетворио, да би он писао Аметефендији, да му каже да овде нема Књаза, да овде има само извршитељ руских захтева и да ће Порти јавити, како овде она више нема свога господарства, него Руси заповедају«[153]

У Цариграду се пре времена био пронео глас да је Књаз на захтев Руса збацио Гарашанина. Ова вест изазвала је велико огорчење код Порте и француског и енглеског претставника у Цариграду против Кнеза. Француски и енглески претставници изјавили су Николајевићу »да они отказују сваку своју помоћ Србији, њеном правитељству и књазу, да дижу своје руке са српског народа остављајући га судбини«.[154] Николајевић је избегавао сваки састанак са турским министрима, пошто није имао никаквог извештаја из Београда о тачном стању ствари.[155] Према свему овом, јасно је да је Порта примила Гарашанинов пад са великим негодовањем и огорчењем.

Добри односи између Порте и српске владе могли су врло лако охладнети због покренутог питања од стране Савета о исељењу Турака из Србије. Савет, решен да поново покрене ово питање, послао је једну депутацију Кнезу с молбом да се сад, кад је кнез Меншиков у Цариграду, посредством Руса, покрене ово питање под Порте. Кнез је депутацији одговорио да је већ доцкан писати грофу Неселроди о овој ствари, а што се тиче Меншикова, Кнез ће размислити да ли би било погодно њему о томе писати.[156] Гарашанин је био противан да се ово питање покреће, пошто је био уверен да се у томе неће много успети. Према његовом мишљењу требало је прво сачекати да се рашчисти политичка ситуација у Европи с погледом на руско-турски сукоб, па тек онда ово питање покренути. Он је држао да у оваквим политичким приликама није било корисно определити се ни за једну страну.[157] Питање о исељењу Турака из Србије, вероватно, није било ни покренуто код турске владе. Кнез је о овом питању разговарао са Туманским и наредио да се о истом пише и Николајевићу у Цариград.[158] На томе се све свршило.

По себи се разуме да би питање исељења Турака из Србије, да је било озбиљно и званично покренуто од стране српске владе, изазвало велико незадовољство Порте према Србији. Сам начин на који је Савет мислио покренути ово питање, био би довољан разлог да Порта промени своје држање према Србији. Стога је веома добро урађено од стране Кнеза и српске владе, што се овом питању у овакој замршеној европској политичкој ситуацији није придавала велика важност са српске стране.

Добри односи између француске и српске владе још боље су утврђени Гарашаниновим доласком у Париз на лечење маја месеца 1852. Гарашанин је наишао у Паризу на веома леп пријем код претставника француске владе. Он је био примљен два пута у аудијенцију код самог Наполеона III. Дошао је у додир са свима истакнутијима француским политичарима. Разговарао је са њима о међународном политичком положају Србије и о унутрашњој политичкој ситуацији у земљи. Учинио је посету француском посланику на турском двору Лавалету, који се у то доба налазио у Паризу. Посетио је турског и руског посланика на

---

[150] А М И Д у П., Изв. из Б., 25-X-1852. [151] А Н. Гарашанин Книћанину, 4-XI-1852. [152] Августа месеца 1852 Порта је дотадашњег управника Београдске тврђаве Куршид-пашу поставила за босанског везира, а на његово место је поставила управника Ниша Безим-пашу (А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VIII-1852). [153] А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853; А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853. [154] А. Ненадовић Книћанину, 13-I-1853. [155] Ib. [156] А. Ненадовић Книћанину, 10 и 26-II-1853. [157] Гарашанин 68—9. [158] Кнез Александар Книћанину, 13-III-1853.

француском двору. Дошао је у додир са вођама пољске емиграције. Наполеон и француска влада показивали су велики интерес за спољашњу и унутрашњу политику Србије.

Боравком у Паризу Гарашанинов се политички видик проширио. Он се лично могао уверити да се о Србији на страни води веома много рачуна и да се пажљиво прате сви догађаји који се ради ње или у самој земљи одигравају. О Србији се тада много говорило у вези са решењем источног питања. Код многих је постојало уверење да Србији претстоји добра будућност због догађаја који су се одигравали на истоку, само ако кнез Александар и српска влада буду умели искористити ову ситуацију.[159]

За време Гарашаниновог боравка у Француској у Париз су дошли, 25-VI/7-VII-1853, кнез Милош и Михаило Обреновић.[160] Милош је поручивао Гарашанину да дође код њега. Гарашанин му није хтео отићи, јер се плашио да се њихов састанак може рђаво тумачити.[161] Међутим, враћајући се из Француске у Србију, Гарашанин је посетио кнеза Милоша у Бечу. Свој сусрет са кнезом Милошем Гарашанин свако описује: »Ништа важно не би. Љубљења по глави и сувише. Милош је још у стању врло добро бунити. Он је исти као и у Крагујевцу; нешто старији али здрав и шерет као што је био. Треба га се чувати«.[162]

Својим боравком у Паризу Гарашанин је био необично задовољан, о чему се похвалио француском конзулу у Београду.[163] После свога боравка у Француској, Гарашанинов је политички углед порастао и у земљи и на страни. Стекао је велике симпатије француске владе, али се и у Србији осетио још већи француски утицај. Само то никако не треба сматрати да је Гарашанин сасвим подлегао фарнцуском утицају. Шта више, он је у Паризу нашао доста доказа за потврду свога уверења да Србија треба да се узда »само у се и у своје кључе«. Ради тога он пише Книћанину: »Колико год више човек у овај пространи и тако рећи други свет тумара, толико више добије бриге о своме отачеству и својим стварима. За достигнути оно што једну државу и један народ чини сретним не треба се ни мало ослањати на помоћ другога. Туђу помоћ треба само сматрати као помагателно средство олакшања, и које тек онда следује, ако те у напредовању свог сопственог труда виде, иначе на суво милосрдије нема нигде у политичком свету. Милосрдије тако сматрала би данас политика за будалаштину велику и зато ни једна се политика не служи овим моралним сретствима. Нема политике братства него

[159] А Н. Гарашанин Книћанину, 24-V и 27-VI-1852; Гарашанин, 26—34. [160] Гарашанин Книћанину, 27-VI-1852. [161] Гарашанин, 45. [162] Гарашанин, 66. [163] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-IX-1852. Августа месеца француска влада је поставила у Београду за конзула, на место

себичности, неће она једнакости него надвисије, то је тако очевидно да се о другојачијим мислима нетреба занимати. Свако ти је притискао за своје као црв и колико се од других магновено трпи и саглашава то само чини за своје оснажење а никако за давати примера уводења согласија између народа држава. Све ово наравно ми смо знали у нашем Београду па и у том малом Крагујевцу, але тек опет пропутовати кроз неколико држава и видети свет и светске послове то најживље утврђује човека предполагањима«.[164]

Гарашанинов долазак за Кнежевог Претставника примљен је у Француској веома добро. Француска влада је нарочито ценила Гарашанинов карактер као човека и његове административне и политичке способности као државника. Она је веровала да ће Гарашанин својим доласком за Претставника учинити велике услуге својој отаџбини.[165] Француски конзул, држећи се инструкција примљених из Париза, сматрао је да не треба да се меша у унутрашња питања српске владе чак ни онда када су Кнез и српска влада то од њега тражили. Он је уживао велико поверење и симпатије Кнеза и српске владе.[166] Међутим, француска влада после Гарашаниновог доласка на положај Кнежевог Претставника променила је своје држање у овом правцу. Она је своме конзулу у Београду ставила до знања да му је дозвољено одговорити поверењу које српска влада има према њему, када се на челу те владе, као што је тада био случај, налази способан човек који уме да цени благонаклоност француске владе према њој и који ради корисно за судбину своје земље. Он ће потпуно одговорити жељама француске владе, ако Гарашанину буде давао савете које од њега затражи.[167]

Пред крај 1852 српска влада носила се мишљу да учини неке измене у таксама на стране продукте и производе који се увозе у Србију. Француска влада, сматрајући да ће овим бити погођени њени трговачки интереси, била је противна свакој измени уговора о таксама који је она раније склопила са турском владом. Преко свога посланика у Цариграду француска влада ставила је до знања српском капућехаји да она сматра: да су уговори закључени између француске и турске владе обавезни и за српску владу и да француска влада неће допустити да се промени тарифа о таксама и на тај начин повећа се царина и на њене производе које увози у Србију.[168] Према мишљењу француске владе, овакав један потхват српске владе био би неполи-

Лимпераниија, Сегира Дипејрона. [164] Гарашанин Книћанину, 24-V-1852. [165] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 5-X-1852. [166] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-XI-1852. [167] А М И Д у П. Изв. из Б., 20-XII-1852. [168] А М И Д у П. (Турска). Изв. из Пере, 3-XII-1852.

тички. Он би не само довео у поремећај дотадашње односе српске владе са страним силама, чији би интереси били оштећени увођењем нове тарифе у живот, већ би ово био један повод за поремећај односа између српске владе и Порте.[169] Пошто је српска влада наишла на одлучан отпор код француске владе у питању измене такса на стране производе који се увозе у Србију, она је вероватно одустала од своје намере, јер се доцније о овом питању није ништа говорило.

За време затегнутих односа између Кнеза и руске владе због Гарашаниновог питања, француска влада је, као што се могло очекивати, била на Кнежевој страни, т. ј. она је била на Кнежевој страни све дотле док се Кнез одупирао руском захтеву. Француска влада је на све могуће начине радила код српске владе да се одбије руски захтев. Нарочито је у овом правцу био заузимљив њен конзул у Београду. Пред прво решавање Кнеза и српске владе о руском захтеву, Кнез се жалио француском конзулу да је напуштен од свију. Француски конзул поручио је Кнезу да њему не изгледа да је ситуација тако тешка како му је он претставља. Требало би само, према мишљењу француског конзула, да Кнез добро проучи повластице које су Србији загарантоване у разним уговорима и он би одмах видео како би требало да поступи са руским захтевом. Конзул је истом приликом још изјавио да он гаји искрено поштовање према Кнезу и његовој породици, али да ипак неће моћи његовом новом Претставнику указивати ону потпору коју је Гарашанину указивао, већ ће се морати ставити у улогу посматрача.[170] Не желећи сам да се много истиче у сукобу између руске и српске владе, Сегир је ангажовао управника Београдске тврђаве Безим-пашу да оде Кнезу и каже му да Порта никако неће допустити да се по наредби из Петрограда смењују министри у Београду. На овај начин француски конзул је хтео да питање Гарашаниновог пада, због кога је дошло до сукоба између руске и српске владе, пренесе на терен сукоба између Порте и Русије и доведе га у такав положај, да се о њему решава не у Београду већ у Цариграду, где његово посредовање неће бити потребно.[171]

Француска влада је била веома задовољна што је између Кнеза и Гарашанина дошло до измирења.[172] Пред сам Гарашанинов пад француска влада се надала да ће Србија, за време тешке кризе у којој се Турска налазила у ово доба, бити верна и обазрива према Порти. По њеном мишљењу интереси српске будућности налажу српском Кнезу

[169] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 30-XII-1852. [170] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853. [171] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-I-1853 [172] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 29-II-1853.

и његовој влади да испуне све обавезе према своме сизерену, Султану. Србија би требала да очува све везе које ју спајају са Турском а које су, како за садашњицу тако и за будућност, најбоље јемство за њену независност.[173] Француска влада је сматрала да је последњим захтевом кнеза Меншикова о збацивању Гарашанина са положаја Кнежевог Претставника извршен атентат на унутрашњу управну независност Србије. Она је Кнезу послала савет да на Николајевића писмо одговори заобилазно, јер ће присуство француског и енглеског претставника у Цариграду окуражити турску владу да се одупре руским захтевима, и да српска влада може наћи код ове двојице сваку потпору која јој буде потребна.[174] Овај савет француске владе није имао никаква утицаја на српску владу приликом решавања о даљем Гарашаниновом опстанку на власти, пошто је он стигао у Београд кад је Гарашанин био збачен са свога положаја. Он је Кнезу послан из Париза неколико дана после Гарашаниновог пада.

Гарашанинов пад примљен је у Француској веома неповољно. Француској влади није било право што се у Београду морало изаћи у сусрет руском захтеву. Сутрадан по Гарашаниновом паду Кнез је посетио француског конзула. Конзул је Кнезу пребацивао зашто није од руског конзула, у место 24 часа, тражио рок од 8 дана за свој одговор руској влади. Кнез се бранио како му је то било немогуће, пошто му је руска влада претали једним ферманом од стране турске владе. Кнез је француског конзула уверавао како је нови претставник Алекса Симић само један »mannequin, tout à sa dévotion«; да ће он кад буде било корисно уступити своје место другоме, и да ће Гарашанин и од тада, више него икада раније, имати великог утицаја на вођење српских државних послова. Кнез је од француског конзула, као од свога пријатеља и саветујућег члана своје породице, тражио да му каже своје мишљење о томе шта би требало даље да ради. Конзул је Кнезу предлагао да одмах тражи од Симића оставку, постави на његово место привременог Претставника, и да у таквом положају, који је за њега бољи него овај у коме се налази, чека решење започетих преговора у Цариграду.[175] Гарашанину је одмах саопштен предлог француског конзула Кнезу. Он се са њим сложио и предложио Кнезу да за свога Претставника именује српског капућехају у Цариграду Константина Николајевића. Николајевићевом именовању за Кнежевог Претставника одлучно се противио Александар Ненадовић, који у том случају не би могао добити Министарство

[173] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 19-III-1853. [174] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 5-IV-1853. [175] А М И Д у П. Изв. из Б., 30-III-1853.

унутрашњих дела, пошто би ово министарство било поново поверено Алекси Симићу.[176] Ово је изазвало велику срџбу француског конзула према Александру Ненадовићу. Ненадовић је ишао конзулу да се с њим објасни. Конзул га је примио сасвим хладно и »презрително исказавши јасно своју мрзост према Ненадовићу«. Конзул се овом приликом према Ненадовићу тако грубо понашао, да се сам Ненадовић чудио, »како је у стању био отрпети га«.[177]

Симпатије српскога народа према Енглеској, благодарећи њеном конзулу у Београду Фонбланку, за кога Јеврем Грујић каже да је био »човек врло неподесан, каприциозан и злобан противу наше земље и власти«, нису биле никад велике.[178] Фонбланк је веома често због ситних ствари долазио у сукоб са српском владом, претећи јој да ће скинути заставу са енглеског конзулата. Јула месеца 1852 дошло је до сукоба између београдске полиције и трговца Цинцарина Миче. Мичу, који је имао енглески пасош, Фонбланк је узео у заштиту протестујући код српске владе што се са њим рђаво поступа. И овога пута Фонбланк је претио српској влади скидањем заставе с енглеског конзулата.[179] Овај сукоб између српске владе и Фонбланка био је наскоро окончан.

За време сукоба између српске и руске владе о питању Гарашаниновог удаљења с власти, Енглеска се ставила потпуно на страну српске владе. Она је, заједно са Француском и Турском, радила преко својих претставника у Цариграду и у Београду да Кнез одбије руски захтев о удаљењу Гарашанина с власти. Преко свога отправника послова у Цариграду пуковника Роза (Colonelle Rose) енглеска је влада одлучила да позове свога конзула у Београду да заједно са француским конзулом указује српском Кнезу и његовој влади сваку помоћ у борби против руских интрига.[180] Фонбланк је поступио по наредби своје владе. Он је кнезу Александру говорио да одбије руски захтев. Када су Кнез и српска влада одбили први руски захтев о удаљењу Гарашанина с власти, Фонбланк им је заједно са Сегиром честитао што су тако поступили.[181] Енглески отправник послова у Цариграду послао је српском Кнезу концепт писма које би требало Кнез да напише и пошаље руској влади као одговор на захтев кнеза Меншикова. Сегир је Фонбланка саветовао да не предаје Кнезу послати концепт. Француски конзул се плашио да Енглеска може доћи у веома рђав положај ако Кнежево писмо, чији је концепт саставила енглеска влада, не буде имало никаквог успеха у Петрограду. По мишљењу француског конзула, ако Енглеска буде доведена у неприлику због овог писма, магла би исто тако бити доведена у рђав положај и Француска, пошто обе силе воде споразумно акцију у Цариграду против Руса[182] Фонбланк је усвојио Сегиров разлог. Он није предао Кнезу послати концепт писма, већ је за време своје посете Кнезу саветовао му да Гарашанина задржи и даље на положају Претставника, а на последњу ноту кнеза Меншикова да одговори онако као што га је саветовао француски конзул.[183]

И у Енглеској исто као и у Француској Гарашанинов пад је примљен са великим незадовољством. У паду Гарашаниновом Енглези су гледали победу руског утицаја у Србији и међу Јужним Словенима, а то је било оно што им се није никако свиђало и против чега су се они стално борили. После Гарашаниновог пада Фонбланк је правио разне примедбе Кнезу и српској влади »и прорицао рђава и опасна следства«, која могу ради тога наступити за Србију.[184]

[176] Ib.; А Н. Кнез Александар Книћанину, 15-III-1853. [177] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 26-III-1853. [178] Записи Јеврема Грујића, I, 22. [179] Гарашанин, 41—4; А Н. Јеремија Станојевић Книћанину, 15-VII-1852. [180] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-XI-1852. [181] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-I-1853; А. Ненадовић Книћанину, 6-I-1853. [182] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-III-1853. [183] Ib.; А. Ненадовић Книћанину, 13-III-1853. [184] А Н. Кнез Александар Книћанину, 15-III-1853. [185] А. Ненадовић Книћаниу, 10-III-1853.

X Везе кнеза Александра са претставницима пољске емиграције

Пред кримски рат, а нарочито за време рата, рад пољске емиграције био је веома активан. Претставници пољске емиграције у Цариграду били су у сталној преписци са појединим људима у Србији. Да ли је и у колико Гарашанин био са њима у вези у ово време, није нам познато. Међутим, изгледа да је Кнез преко оданих му људи одржавао сталне везе са истакнутијим претставницима пољске емиграције у иностранству. У ово време један од таквих људи био је књижевник Матија Бан, који се налазио на Кнежевом двору. После Гарашаниновог пада Матија Бан је добио једно писмо од претставника пољске емиграције у Цариграду. У писму се каже»да се Николајевић уплашио од кнеза Меншикова и пустио паденијем Гарашанина право народа; како на Порти најжешће негодују књазу што је на уштрб својих права Гарашанина отпустио; како она више нема поверења у књаза и ако књаз Гарашанина одмах не поврати да ће зло, не знам какво бити; да су већ партајисте Обреновића почели живо по Цариграду радити; да је Порта снажна и да је она у стању ратовати и свој Европи посла дати«.[185] Пред свој полазак у Аустрију јуна месеца 1853 Матија Бан се обратио Александру Ненадовићу да му

он да »политичке инштрукције«. Желећи да уплаши Бана ради његових веза са пољским емигрантима, Ненадовић му је казао: »Руси и Аустријанци знају да Ви с Пољацима кореспондирате; ако Вас најмање Немци ухвате и опазе, Ви ћете с опроштењем штрангу затегнути«.[186]

XI Питање светих места на Истоку и почетак кримског рата

После Меншиковљевог повратка у Русију, цар Никола је сматрао да Порта није коначно одбила руски захтев. Он је покушао још једном придобити Порту да прими услове које јој је Кнез Меншиков изнео у својој ноти. По наредби царевој, гроф Несероде написао је 19/31-V-1853 писмо Решид-паши, у коме га је позивао да без икаквих измена, са пристанком Султановим, потпише пројекат кнеза Меншикова. Порти је остављено осам дана рока за њен одговор Русији. Ако Портин одговор буде негативан, руска влада издаће заповест својим трупама да пређу границе турског царства.[187] Руски изасланик Балабин дошао је 28-V/9-VI-1853 у Цариград и предао Неселродино писмо Решид-паши.[188] 4/16-VI-1853 Решид-паша је одговорио Балабину да Порта не може потписати предложен пројекат од стране кнеза Меншикова.

Кад је 12/24-VI-1853 стигла вест у Петроград да је Решид-паша одбио руски захтев, цар Никола пошаље одмах заповест Михаилу Горчакову команданту руских трупа у Бесарабији да пређе са својом војском Прут. Руска војска, следујући царевој наредби, прешла је 21-VI/3-VII-1853 Прут, а већ 24-VI/6-VII-1853 Горчаков је са војском ушао у Букурешт.[189] Улазак руске војске у Влашку и Молдавску цар Никола и руска влада објашњавали су као потребу да би Русија имала у рукама неку залогу, док Порта не прими услове које јој је у последње време поставила руска влада.[190]

Порта није ништа предузела против уласка руских трупа у Влашку и Молдавску. Она се ограничила само на то да пошаље страним силама један опширан извештај у коме је истакла своју добру вољу и жељу да се мирним путем дође до споразума са Русијом.[191]

Француска влада је дошла до уверења да питање с коме се дотле расправљало између Русије и Турске, пошто се дотиче суверених права Султанових, треба да буде предмет заједничког разговора и решавања између сила које су јемствовале Султанова права лондонским уговором од 1/13-

[186] А. Ненадовић Книћанину, 30-VI-1853. [187] Bapst, 383—5. [188] Ib., 396. [189] Bapst, 406—8; Schimann, 294. [190] Bapst, 386, 408. [191] Ib

VI-1841. Енглеска се придружила овом мишљењу. Пруска је такође унеколико примила мишљење француске владе, само што је она још предложила: да протекторат над свим хришћанима у Турској буде поверен силама потписаним на уговору од 1841. Аустрија је прихватила француски предлог, али у почетку она није хтела јавно изјавити свој пристанак.[192]

Аустрија је желела на сваки начин да осујети окупацију Влашке и Молдавске, пошто је сматрала да ће тиме њени интереси бити угрожени. Она се бојала да ће са окупацијом Влашке и Молдавске доћи у питање и слободна пловидба на Дунаву, која је њу највише интересовала. Да би спречила окупацију румунских кнежевина од стране руске војске, аустриска влада је послала у Цариград барона Брика, бившег Министра трговине, да утиче на Порту да прими руске услове. Брик је био примљен у аудијенцију код Султана и Решид-паше. Његово је посредовање остало безуспешно. Порта је одбила руски захтев.[193]

После окупације Влашке и Молдавске аустриски цар је послао у Русију свога изасланика грофа Ђулаја, бившег Министра рата. Иако је царев изасланик отишао у Русију да присуствује маневрима руске војске у Красное Село, у ствари њему је било стављено у дужност од стране аустриског Цара да моли цара Николу да ограничи трајање руске окупације у Влашкој и Молдавској.[194]

Окупацијом Влашке и Молдавске Русија је постала необазрива према Турској ;повећала је број своје војске у окупираним кнежевинама; наредила је и влашком и молдавском кнезу да данак од својих кнежевина више не шаљу турској влади; да обуставе сваку врсту односа с Портом и да се убудуће у своме раду управљају по заповестима добивеним од руске владе све док се руска војска налази у њиховим земаљма.[195]

Према оваквим руским поступцима у Влашкој и Молдавској Аустрија није хтела остати равнодушна. Она је почела да скупља своје трупе на српској граници. Њена је намера била да, у случају потребе, окупира Србију и на тај начин стави се насупрот руској акцији у Влашкој и Молдавској. Аустрија је држала да је окупацијом Влашке и Молдавске од стране руских трупа она лично нешто изгубила и желела је да окупацијом Србије надокнади тај губитак. Међутим, обзирући се на разне околности, Аустрија је више желела да руске трупе напусте Влашку и Молдавску, него да она сама окупира Србију. Стога је аустриска влада позвала на Балплац у Бечу, 12/24-VII-1853, претставнике Француске, Енглеске, Пруске и Русије, да се састану и заједно проуче француске предлоге о решењу спора између Турске и

[192] Bapst, 400—1. [193] Bapst, 404—5. [194] Ib., 419—20. [195] Bapst, 425—6.

Русије, и затим саставе нов план који ће бити предложен руској и турској влади.[196] На састанку претставника великих сила, коме није присуствовао руски претставник, дошло је до потпуне сагласности. Израђен је један заједнички предлог о решењу турско-руског спора и послан руској и турској влади. Када је 22-VII/3-VIII-1853 овај предлог саопштен цару Николи, он је за њега дао свој пристанак, али је тражио да и турска влада, без икаквих услова, да свој пристанак.[197] Турска влада одбила је поднети јој предлог као штетан и неподесан за њене интересе, тражећи да се у њему учине неке измене. Она је сматрала да би, у случају ако прими поднети јој предлог: ce serait partager en quelque sorte les droits souverains du sultan et mettre en danger l'indépendance de l'empire otoman«.[198]

После неуспелог покушаја да се мирним путем реши сукоб између Русије и Турске, свакоме је било јасно да ће наскоро доћи до рата. Француска је влада предложила енглеској влади да њихове флоте заједнички уђу у Дарданеле.[199] 22-X/4-X-1853 француска и енглеска владе издале су заповест командантима својих флота у заливу код Бешке да уђу у Дарданеле и дођу у близину Цариграда.[200]

И последњи напори цара Николе да на своју страну привуче Аустрију (на састанку са аустријским царем у Оломуцу 25 и 26-XI-1853), Пруску (на састанку са пруским краљем у Варшави почетком октобра) и да добије симпатије Француске, остали су безуспешни.[201] Русија је ушла сама у рат против Турске, а доцније и против Француске, Енглеске и Сардиније, изложена стално и непријатељском држању Аустрије.

[196] Bapst, 426. [197] Bapst, 427—30. [198] Ib., 435—7; Василь Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III, 31 [199] Bapst, 441. [200] Bapst, 442—4; Schimann, IV, 299. [201] Bapst, 445—54, В. Поповић, Политика Француске . . . 31.

ГЛАВА ШЕСТА.

Србија пред кримски рат

I Унутрашња политичка ситуација у Србији

Гарашанинов пад дао је потстрека свим Кнежевим противницима да живље развију акцију у народу. И вучићевци и обреновићевци постали су много безобзирнији у својој акцији против Кнеза и српске владе. Вучић и његове присталице почели су говорити како ће им се скоро наде испунити. Они су држали да од кнеза Александра и српске владе неће моћи ништа бити и да морају пропасти. Кнежеви противници полагали су велику наду у Русију. Вучић је многима говорио да ће скоро из Русије доћи писмо од кога се Кнез и српска влада неће моћи одбранити и које ће их упропастити.[1] Обреновићевци, исто као и вучићевци, надали су се скором успеху своје политике. Они су ишли чак тако далеко да су одређивали време у које ће се извршити промена режима у Србији По њиховом мишљењу то би требало да буде месеца маја 1853, када ће се сви обреновићевци из емиграције моћи вратити у Србију. Они су били саставили и план шта ће урадити када се буду вратили у отаџбину. По њховом плану они би оставили све чиновнике на своме старом месту, само би сменили неспособне чиновнике који су заузимали веће положаје у управној служби. Турке не би дирали све дотле док не би свој режим утврдили у унутрашњости земље, па би тек онда повели акцију против њих.[2] Нарочито су били активни Ђорђе Протић и Стеван Радичевић. Протић је у једној кафани јавно говорио: »Доста сам се ја с мојом децом потуцао по туђем свету нек се сад потуца Гарашанин и још неки, па да виде кад ћу ја њима допустити да се врате у Србију«.[3] У Београду код Вучића долазили су многи људи из унутрашњости Србије. Он је почео да даје трговцима и сељацима своје новце под интерес, желећи да их на тај начин што више привеже за себе.[4] Тако му је његово материјално

[1] А Н. Ненадовић Книћанину, 28-IV-1853. [2] Ib. [3] Ib. [4] Ib.

богатство дозвољавало да још више учврсти свој политички утицај и да стекне и нових присталица. И вучићевци и обреновићевци, мислећи да ће скоро доћи крај кнезу Александру и уставобранитељском режиму, почели су кришом једни од других правити тајне састанке. У кући Пере Вулићевића у Београду држани су тајни састанци обреновићеваца, а у кући Радована Дамјановића Вучићевих присталица.[5] Вучић је једноме своме пријатељу рекао: »Памтиш ли како сам 1839 године казао да је Обреновића корен из земље ишчупан и сва земља са корена стресена. Јел било тако? Сад ти кажем да овако исто сад у Петрограду овога књаза је корен ишчупан и отресен. Нема од њега ништа. Све је било и прошло«.[6]

Акција вучићеваца и обреновићеваца пренета је из Београда у унутрашњост. Милутин Радовановић из Смедерева, који је 1842 године био уз уставобранитеље а доцније постао Вучићев приврженик, говорио је »да ће бивши кнезови српски Милош и Михаило доћи у Србију са 10.000 руске војске најдаље у месецу јуну 1853; да ће тада бити скупштина у Крагујевцу и избор кнеза и да ће избор вероватно пасти на кнеза Михаила и да ће потом Турци изаћи за свагда из градова Србије«.[7] Руски колешки саветник Момировић, полазећи из Смедерева на пут, казао је окружном начелнику Антонију Мајсторовићу да услед тешког положаја у ком се Србија налази »Русија лако може израдити да Султан ферманом светлог књаза збаци и нови избор нареди, наведши да (кнез Александар) није испунио условија у берату даном му на достојинство; па кад такав ферман Порта изда и Русија га одобри ко може томе насупрот стати и противити се«.[8] Почетком месеца маја 1853 Вучић оде Алекси Јанковићу да га саветује »да се Кнез и српска влада ману велике политике, јер се Србија не може са царевима борити. Ми можемо само нешто измолити али отети и силом одбранити неможемо«. Вучић је Јанковића овом приликом опоменуо да врло лако може доћи Михаило Обреновић за српског књаза. »Кад он дође одосмо ми онда сви који смо буну правили, па ћемо онда викати ај шта учинисмо«.[9] Александар Ненадовић је мислио да је Вучића нека велика и важна ствар нагнала »да се толико снисходи, дође Јанковићу у кућу и с њим овакав разговор заподене«. Њему је изгледало да су могла постојати два разлога због чега је Вучић дошао Јанковићу: »или се Вучић дејствително уверио да нама опасност предстоји, и тако да ће Михаило доћи, јер се он мора више него ми и један бојати, па је из стра дошао да овакву опомену учини,

[5] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 1-V-1853. [6] Ib. [7] А Н. Антоније Мајсторовић Книћанину, 7-V-1853. [8] Ib. [9] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 12-V-1853.

или су га Руси из своје политике натерали да ово учини те нас тим поплаши«.[10]

Кад је Гарашанин пошао ради лечења у иностранство, отишао је Вучић са Поповом, чиновником руског конзулата у Београду, у Земун да види нови телеграф. У Београду се мислило да је Вучић отишао у Земун да би »свет помислио како је он отишао испратити Гарашанина па да из тога изводи закљученије да су се њих двојица помирили и опријатељили«.[11] У Земуну Вучић се састао са Ђорђем Протићем. За време разговора између њих двојице Протић је почео Вучићу претити Михаиловим повратком у Србију. Ово тако разљути Вучића да је Обреновиће псовао најпогрднијим речима, рекавши Протићу »да се Обреновићи неће повратити у Србију па ма шта било«.[12]

Када је српска влада била највише заузета унутрашњом ситуацијом, добила је у исто време из Беча извештај да је црногорски кнез Данило, за време свога бављења у Бечу, склопио уговор са кнезом Михаилом против кнеза Александра.[13] Иако ова вест није била званично потврђена, она је ипак задавала доста бриге српској влади а неспокојства Кнезу.

Глас о уласку руске војске у Влашку и Молдавску Кнежеви противници су примили са највећим задовољством. Кневу и српској влади ова вест није била нимало пријатна. Претседник Савета Стефан Стефановић био је у великом страху. Он је свима говорио да би требало Русима писати и молити за опроштај, »не би ли нас великодушно оставили на миру«.[14]

Као и раније за време мучне и тешке унутрашње ситуације у земљи, српска влада је сматрала за своју главну дужност да сачува мир и ред. Влада се једно време толико била уплашила и збунила, да један од њених чланова који је по своме положају требао да буде најприсебнији и најкуражнији у најтежим унутрашњим неприликама, Заступник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић, у своме писму Книћанину каже »да ни он сам не зна шта треба Кнез

[10] Ib. [11] А Н. Јован Мариновић Книћанину, 24-V-1853. [12] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 26-V-1853. Крајем месеца јула или почетком августа 1853 Вучић је ишао у Панчево (И. Гарашанин Ј. Мариновићу, I, 116). У француским новинама »Journal des Debats« каже се да је циљ Вучићевог пута био састанак са кнезом Михаилом (Journal des Debats, 30-VIII-1853). Ми нисмо могли утврдити уколико је тачна ова вест. Али нам ипак не изгледа вероватно да се Вучић могао решити на овакав корак после свога првог састанка са кнезом Михаилом у Бечу (Гарашанин, 74). Затим, не изгледа нам вероватно да би српска влада равнодушно посматрала састанак кнеза Михаила и Вучића после Михаиловог писма саветницима у коме је говорио о своме повратку на српски престо. Вучићев пут у Панчево вероватно је имао политички значај. Он се овом приликом могао састати са неком истакнутијом политичком личношћу, само са којом, то је тешко рећи. [13] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-V-1853. [14] А Н. А. Ненадовић Кнића-

и влада да раде и како да се држе«.[15] За владу је било нарочито незгодно што су се и сељаци почели више интересовати и разговарати о политици. Она је из искуства знала да то није никако за њу добар знак. Кад год су се сељаци озбиљније умешали у политичка питања, увек је дошло до неповољних догађаја за владајући режим. У овако тешкој унутрашњој ситуацији влада се обратила Илији Гарашанину молбом за савет. Александар Ненадовић оде код Гарашанина да чује његово мишљење.[16] Није нам познато какав је савет Гарашанин дао српској влади. Али је изван сваке сумње да је Гарашанин предлагао умереност и обазривост у опхођењу са народом.

Главну реч у унутрашњој српској политици имао је Заступник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић. Иако је Симић био Кнежев Претставник, Ненадовић је имао већег уплива на вођење државних послова него Симић. По речима француског конзула: »Ми се налазимо овде (у Србији) под управом Г. Симића а под владом Г. Ацике Ненадовића, који и даље утиче на кнеза, али га можда не спасава од опасности која му прети«.[17]

Симић је још у самом почетку свога »претставничества« био незадовољан Кнежевим држањем и опхођењем. Кнез је почео, кријући од Симића, водити тајне разговоре са појединим личностима. Симићу се то никако није допадало.[18]

II Писмо кнеза Михаила српским саветницима од 2/14-VII-1853 године

Да погорша и иначе неповољну унутрашњу ситуацију у земљи, дошло је писмо кнеза Михаила од 2/14-VII-1853, послано из Беча понаособ сваком саветнику. Михаило је био добро обавештен о унутрашњем стању Србије. Знајући да су охладнели односи између кнеза Александра и великог дела уставобранитеља, и искоришћујући опште замршене политичке прилике у Европи, кнез Михаило је држао да је веома згодно време да поведе отворену акцију за свој повратак на српски престо. Како су односи између Савета и Кнеза били доста затегнути и како је Савет био највећа власт у Србији после Кнеза, то се Михаило обрати по једним писмом сваком саветнику. У писмима саветницима Михаило је изложио начин на који он мисли и жели да дође на српски престо и програм рада кога ће се држати, ако буде опет постао српски кнез. Да би што боље придобио саветнике за себе, кнез Михаило нарочито истиче да се по српском уставу, кад се хоће и жели, може сасвим добро и паметно владати и да ће он, ако буде дошао на српски престо, владати по Уставу. Кнез Михаило у писму саветницима каже да он никако не би хтео доћи на српски престо помоћу буне. »Нећу ја преко лешева браће своје да се пењем на престо српски, већ када би то било суђено рад би био да због доласка мога тамо нико не заплаче, него свако да му се обрадује«. Он не жели себе ради да дође на кнежевски престо, већ народа ради. Био је једном владајући кнез и искусио све тегобе и бриге кнезовања и владања. Силаском са престола он је више добио него изгубио. »Оставивши у младости својој тешко бреме владања и господовања, каже Михаило, добио сам мир и спокојство приватног живота, у коме сад живим као слободан и независан човек, без икакве оскудице, без бриге, без страха, у отменом кругу признат, примљен и поштован, и, слободно додати могу, не сасвим бескористан за моје сународнике«. Он добро познаје и своје стање кад је био кнез, »истина сјајно, али теретно, немирно, непостојано, па и опасно«, као што исто тако познаје и своје стање као приватног човека »којима има узрока бити задовољан«. »Као што своје прво стање нисам оставио због терета његова, но силом обстојатељства нагнан, тако исто сада не мислим и не тражим своје срећно стање оставити, него би то учинио само по дужности наложеној ми вољом народа и користју отачества, кога сам син, сочлен, пријатељ и у неком призренију дужник«. Ако буде суђено да и даље остане у кругу приватног живота, он ће и у будуће, према своме могућству, чинити добра појединим Србима, »кад не могу свима скупа, не завидећи никоме, желећи срећу отаџбини, радујући се чистим срцем ако је будем видео напредну«.

Исто тако кнез Михаило у своме писму побија гласове који се о њему разносе да он намерава, кад буде дошао на српски престо, »из народне касе и конфисцирати се имајући добара својих противника« наплатити цивилисту и плату својих чиновника за прошлих 11 година. Сваки ко га познаје зна »да он није био никад лаком, грабљив и неправедан«. Он нема потребе да то чини, јер је довољно богат да може пристојно да живи. »Ко познаје мој карактер и начин мог дојакошњег живота, тај ће заиста веровати, да ја у случају повратка мога у Србију, не само да то неби чинио, него би још и од моје цивилисте по могућству трошио на народне потребе, које би се иначе из народне касе морале подмиривати«.

Затим, Михаило побија нетачне гласове који се о њему разносе како он намерава, по своме повратку у отаџбину, своје противнике гонити, протеривати и лишити их звања. »Безумност је претити пре добивене власти, а непоштење и

нину, 30-VI-1853. [15] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 26-V-1853. [16] Ib. [17] А М И Д у П. Изв. из Б., 6-VI-1853. [18] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 1-IV-1853.

неправда је крајња добивену власт на зло употребити«. Он каже да се на њега све ове оптужбе набацују без икаквих основа и узрока. Он познаје »оскудицу и потребе свога отачества. Зар ја незнам да је највећа и најпреча нужда у отачеству моме та да се партије изравњају, помире, сложе и да се грађење нових партија и распри свим могућим средствима за унапредак укине. Кад би се стало претресати наново шта је учињено за прошлих 14—15 година, томе краја никада не би било. *Политика унутрашња за Србију, по моме мишљењу, само политика поверења бити може, која захтева: да се личним непријатељима опрости; да се прошлост, многима непријатна, заглади, залечи, заборави; да се способни и честити чиновници и мали и велики, били они којој му драго личној странци наклоњени, при промени владајућег кнеза на местима својим оставе; тако исто и да се задрже или потврде уредбе сваког правленија прошлог; а нарочито да темељ јавног унутарњег живота Србије — устав — којим се јамачно добро владати може и земаљски напредак постићи може, само кад се уме и хоће, — да се велим устав не вредим задржи, не речима већ од истине и делом*«.

Завршујући писмо саветницима, Михаило каже да се на овај корак решио ради одбране незаслужених напада који се против њега чине и »да и вас (саветнике) уверим: да ја владу у Србији не тражим, но да сам готов примити је као дужност, ако то корист и воља народа захтева и то средствима не насилним и неправедним, но лојалним вас и мене достојним; и да би најпосле власт тим начином добивену само по пред наведеним правилима, не на моју личну но на општу корист употребити хтео«.[19]

Писмо кнеза Михаила саветницима унело је велику забуну, забринутост и узбуђење код српске владе и Кнежеве околине, а код самог Кнеза изазвало је приличан страх. Код присталица Обреновића и осталих Кнежевих противника писмо је изазвало велико задовољство и раздраганост.[20] Тимотије Кнежевић, најистакнутији члан камариле, мислио је да је »писмо кнеза Михаила од велике важности, не по следствима која може изазвати, које он не може оценити, али у

[19] Оригинално писмо кнеза Михаила Обреновића саветнику кнежевства Србије, потпуковнику, кавалиру Јеврему Ненадовићу, 2/14-VII-1853 (Д А у Б.). Ово писмо је додатак конзулском извештају из Београда од 19-VII-1853. У Народној библиотеци у Београду, под Бр. 1107, налази се копија кнез-Михаиловог писма Претседнику Савета, Стефану Стефановићу Тенки. На полеђини овог писма стоји написано: »Копија писма кнеза Михаила које је 1853 писао из Бечамени Стефану Стефановићу од кога сам времена почео радити са прочима о повратку династије Обреновића у Србију које ме је довело до најсиротијег стања«. Писмо кнеза Михаила штампано је у Јавору за 1879. Н. Сад. 789—94. О овом писму видети још Ристић, 124—7; А М И Д у П. Изв. из Б., 19-VII-1853. [20] Д А у Б. Изв. из Б., 18-VII-1853.

намерама његовим није могао боље ни сигурније средство изабрати да кнезу Александру нож забоде посред срца. У колико ће се учинити да удар овај не буде смртоносан или опасан, ја мислим да то може највише и само од тога зависити, како ће се књаз и његово правитељство управљати. По мом мнењу ако наш књаз поступи онако као што је овај бивши обећава да би чинио и да ће чинити, нема изгледа да би се људи обраћали онамо да траже и очекују оно што већ код постојећег имамо, у противном случају, духови ће здраво нагињати тамо«.[21] Кнез се надао да ће, у случају опасности од предузете акције кнеза Михаила, моћи добити потпору од аустријске владе.[22]

У унутрашњости Србије, после Михаиловог писма саветницима, осетила се већа живост и активност Обреновића присталица. У Јагодинском округу код обреновићеваца је примећена велика веселост и поноситост према активним српским чиновницима. По речима јагодинског окружног начелника, обреновићевци су мислили »да ми већ нисмо ништа а они да су већ успели и све свршили«. И најоданији присталица породице Обреновића, Стевча Михаиловић, »који се до сада свагда верно крио и не дао на себи приметити да што на страну шуцкори«, напустио је своје пасивно држање. И код њега се осетила већа живост и расположење. Обреновићевци су полагали своју велику наду на Крагујевац и отуда нешто за себе очекивали.[23] Сви ови симптоми раздрагановости, расположења и живљег покрета код присталица Обреновића давали су довољно разлога јагодинском окружном начелнику Наумовићу да посумња »да све партаисте Обреновића који су главнији, а особито они који су у служби, морају имати од бившег кнеза Михаила писмо и проча наставленија како им се ваља управљати да данашњу нашу славу обоpe«.[24]

Када су Кнез и српска влада дознали за Михаилово писмо саветницима, обрате се аустриској влади молбом »да се кнез Михаило поводом овим једном бдителном надзиранију подвргне, и да се постави у немогућност чинити даља предузимања против сушествујућег у Србији законитог поретка ствари.[25] Према мишљењу српске владе, Кнез Михаило је у своме писму саветницима изложио политичке намере и начела у циљу придобијања духова у Србији за своју ствар. Кнежево писмо бло је једна »узбунителна прокламација, која је имала за циљ да повратак његов на кнежевство приуготовљава и олакшава и да у тежњи тој чланове земаљског савета од владајућег кнеза одвраћа и за промену владе на-

[21] А Н. Тимотеј Кнежевић Книћанину, 7-VII-1853. [22] Д А у Б. Изв. из Б., 19-VII-1853. [23] А Н. Јоца Наумовић Книћанину, 13-VII-1853. [24] Ib. [25] Кнежев Претставник Алекса Симић аустриском конзулу у Београду, 7-VII-1853 № 2132 (Д А у Б.). Сво је писмо додатак

клоним чини«. [26] Поступак кнеза Михаила, учињен из престонице пријатељског царства, према мишљењу српске владе, противан је »начелима законитости и доброг поретка као и чувствима благоволенија и пријатељства, које царско краљевски аустриски двор од тако дугог времена удостојава свидетељствовати народу и правитељству српском«.[27]

Српска влада је предузела све мере предострожности да онемогући акцију кнеза Михаила у српском народу. 7/19-VII-1853 из Министарства унутрашњих дела послана је наредба начелнику Округа подрињског, а вероватно и свима осталим окружним начелницима, »да добро мотри на партаисте Обреновића и да особито вниманије обрати да не би кнез Михаило о овом што такво писао и прокламације какве издавао, и како би таквог ухватили а он не би то показао, да с њим као с бунтовником поступе«.[28] Гарашанин је из Трста, преко Мариновића, опоменуо српску владу »да се добро пази на разне странке у земљи које, у оваким околностима, могу највеће издајство земљи и народу учинити«. Према његовом мишљењу »данас би се све морало у партају правитељства сложити; јер ко год није са правитељством у тако озбиљном магновенију где судба земље у опасности стоји тај је заиста издајник и тај би се морао строго казнити«.[29]

III Оснивање привремене тајне српске агенције у Паризу

У жељи да се што боље обавести о европским политичким догађајима у вези са руско-турским сукобом, српска се влада решавала да поред своје агенције у Цариграду оснује још једну у Паризу.[30] Идеја оснивања тајне српске агенције у Паризу, чији би шеф по потреби одлазио и у Лондон, потекла је од Јована Мариновића, вероватно у споразуму са Илијом Гарашанином. »Док се решава судбина турског царства па следователно и нашег сопственог (каже Мариновић у своме писму Книћанину) ми седимо скрштених руку и чекамо каку ћемо лаж из новина чути, и сваки час изгледамо кад ће нам који од страних конзула од стране свога двора или свога правитељства нешто јавити. То су канали из којих правитељство једног народа сазнаје тајности европске политике, то су известија по којима се оно усуђује правити своја умствованија и своја закљученија о савременој политици. Наша дипломација нигде на свету нема својих људи осим једног агента у Цариграду. Па колико знамо и од тога агента? Кад

конзулском извештају од 19-VII-1853. [26] Ib. [27] Ib. [28] А Н. Начелник Округа подрињског Ранко Матејић Книћанину, 16-VII-1853. [29] Гарашанин, 111. [30] А Н. J. Мариновић Книћанину, 24-V-1853.

не би штогод с друге стране сазнавали његови извештаји само би нас збуњивали и не би никад начисто знали, да Енглеска и Француска снажно и енергично подржавају Турску против Русије и да Аустрија и Пруска не излазивши веома на видело, радо гледају ову политику западних сила против Русије. Ово што вам кажем зна се већ позитивно неколико дана и није подложено ни најмањој сумњи«.[31]

Избор оваквог агента пао је на самога Јована Мариновића, једног од најспремнијих и најкултурнијих наших људи овога доба. Кад је Кнез био у Крагујевцу, Кнећанин му је предложио оснивање тајне агенције у Паризу и Мариновића за њенога шефа. Кнез је примио овај предлог.[32] Поред тога што је Мариновић био најподеснија личност за шефа српске тајне агенције у Паризу, Кнез и српска влада имали су још један разлог ради кога су хтели да поставе Мариновића на ово место. Мариновић је био секретар Кнежеве канцеларије, те је Кнез желео да га пошаље за шефа агенције у Паризу, »колико да се удовлетвори Русима, да се он уклони из кнежеве канцеларије, толико и за необратити против себе француског конзула, ако би Мариновића иначе уклонио из своје канцеларије. Све ово да буде таким начином, као да је Мариновић увређен са премештајем из кнежеве канцеларије, дао оставку на службу и отишао у Париз да живи приватно«.[33]

Било је још две тешкоће које је требало отклонити у вези са оснивањем српске агенције у Паризу: финансирање агенције и начин на који ће се Мариновић претставити француској влади. Мариновић је тражио да му се даје на име плате 1000 дуката годишње. Кнезу и влади се то учинило исувише. Они су мислили да државна каса неће моћи поднети толики трошак. Кнез је послао Симића Мариновићу да га пита може ли пристати на мању плату и да ли пристаје да се његово постављење за агента (које ће бити тајно) изврши »под именом његовог премештаја из кнежеве канцеларије«.[34] Мариновић није никако хтео пристати на смањивање плате, »пошто би на рачун његове касе пало што год би му се од ове суме окрњило, а од њега је доста и толика жртва што је пристао своју службу и своје звање оставити, и од једног чистог положенија, где је међу сродницима и пријатељима господар самог себе, доћи у једно стање сасвим незгодно, где се мора од сваког крити, и где најрођенијим пријатељима несме казати куд иде и зашто иде јер се може ствар компромитирати«.[35] Мариновићу се никако није свиђало што је његово постављење могло испасти тако као да се њему тиме чини нека милост и да он нешто »иште и проси« лично за себе. На Симићево саопштење да ће му Кнез из своје личне касе

[31] Ib. [32] А Н. J. Мариновић Книћанину, 7-VII-1853. [33] А Н. Алекса Симић Книћанину, 8-VIII-1853. [34] Ib. [35] Јован Мариновић Книћанину, 7-VII-

давати плату, Мариновић није хтео никако пристати. Њему је изгледало чудно »да се кнез тако лако на оволики издатак решава«. Затим, како каже Мариновић, »Кнезу може бити угодно да после некога времена прекине му давати плату па шта ће он онда чинити«? Он није никако хтео примити Симићев предлог да о питању своје плате лично разговара с Кнезом. По Мариновићевом мишљењу, он нема потребе да о томе с Кнезом разговара. Он ће бити на послу народног дела и према томе њему се плата мора издавати из народне касе (Министарства иностраних дела). Ако би Кнез, у случају потребе, притекао са новцем у помоћ народној каси, то се њега ништа не тиче. »Он неће себе да сматра за благодејанца кнежевог, но за човека који по потреби службе народне стоји на терету чрезвичајних (тајних) трошкова«.[36] На друго Симићево питање о »форми« како ће бити постављен за тајног агента, Мариновић није правио питање.[37]

Између Кнеза и српске владе с једне стране и Мариновића с друге дошло је до неспоразума ради начина како ће се Мариновић претставити француској влади. Мариновић је желео да оде у Париз као званични тајни агент Кнеза и српске владе, коме ће Кнез дати акредитивно писмо за француску владу. Кнез и влада су хтели да одлазак Мариновића у Париз не буде званичног карактера него више као његова приватна ствар. Што се тиче писма којим ће се Мариновић претставити француској влади, Кнез је прихватио Книћанино мишљење да Мариновић узме једно такво писмо од француског конзула, наводећи као главни разлог за то, да би његово писмо могло избити у јавност и имати рђаве последице за њега и српску владу.[38] Мариновић, који је веома добро знао да не може бити признат од француске владе као званични претставник српског кнеза, тражио је само ту могућност да се код француске и енглеске владе може претставити »као лице које ужива кнежево поверење и које стоји у сношенијама са Кнезом и његовим правитељством«. Он је мислио да само у овом случају може корисно послужити Кнезу и српском народу, и да не би узалуд био трошак који би српска влада потрошила на њега.[39] Не знајући кад ће се и како решити питање постављења Мариновића за тајног агента, а желећи да изађе у сусрет захтеву руске и аустриске владе, Кнез је тражио начин како ће Мариновића преместити из своје канцеларије.[40]

Питање Мариновићевог одласка у Париз било је коначно решено тек крајем марта 1854 године. 1/13-IV-1854[41] Мариновић је са породицом кренуо из Београда за Париз на

1853. [36] Ib. [37] Ib. [38] А Н. J. Мариновић Книћанину, 13-VII-1853; Алекса Симић Книћанину, 8-VII-1853. [39] J. Мариновић Книћанину, 13-VII-1853. [40] Алекса Симић Книћанину, 8-VII-1853. [41] Гарашанин, 165.

своју нову дужност. Начин на који је Мариновић послан у Париз и у каквој је то форми учињено, најбоље се види из писма Алексе Симића Книћанину, које је писано осам дана пред Мариновићев полазак из Београда. Симић у своме писму каже: »За пошиљање г. Мариновића у Париз соглашавамо се сви, но не званично но под видом његове приватне потребе да иде и у том смислу да му се даде рекомандација од Кнеза на министра иностраних дела, да може покрај својих послова са министром говорити и о народним делима, па кад дође до потребе да нас онамо званично претставља онда ћемо му послати пуномоћије и друго писмо на министра итд.«[42] Тако је на овај начин учињен први покушај да се, поред Цариграда, оснује српска агенција и у Паризу, чији би шеф у случају потребе вршио дужност Кнежевог агента и код енглеске владе у Лондону.

IV Питање наоружања и војничких припрема

Могућност скорога рата између Русије и Турске опоменула је српску владу да се озбиљније позабави питањем народног наоружања, да би у случају потребе могла успешно спречити прелазак страних трупа преко српских граница и очувати своју унутрашњу управну независност. Требало је народ што пре снабдети оружјем. Године 1853 српска влада је располагала свега са 20.000 пушака набављених у разним државама. Све ове пушке нису биле једног истог калибра а налазиле су се у веома неисправном стању.[43]

После 1848 и 1849 године српска влада је почела размишљати како би и где могла набавити извесну количину оружја. При крају 1851 године, влада је имала намеру да купи 100.000 пушака и 200 топова. Оволика набавка оружја, према Гарашанинову мишљењу, не би се допала ни Порти ни Русији, а може бити ни оној сили од које би оружје било купљено. Порта би врло лако могла забранити да се оружје увезе у Србију. Стога је приликом куповине оружја требало бити обазрив и предострожан.[44]

Кад је Кнез 1851 године био у Крагујевцу, Книћанин га је саветовао да се обрати аустријској влади с молбом за на-

[42] А Н. Алекса Симић Книћанину, 22-III-1854; Гарашанин, 165. [43] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-II-1853. Од овог броја пушака 7.000 комада је купљено у Русији. Оне су биле рђаве још онда када су биле купљене, а доцније постале још горе пошто се нису добро чувале. 3.000 комада пушака поклонио је цар Никола српској влади 1849. И оне су биле исто тако у рђавом стању. 10.000 пушака купљено је мало по мало у Швајцарској, Енглеској и Аустрији од којих је велики број био неупотребљив (А М И Д у П. Изв. из Б., 15-II-1853). [44] А Н. Гарашанин Книћанину, 21-XII-1851. [45] А Н. Алекса Јанковић

бавку оружја у аустриским фабрикама. Кнез је прихватио Книћанинов Савет и одмах по доласку из Крагујевца у Београд разговарао с Радосављевићем о набавци оружја. Радосављевић је писао о овој ствари Претседнику аустриске владе кнезу Шварценбергу. Аустриска влада била је вољна дозволити српској влади набавку оружја у својим фабрикама. Само, према мишљењу аустриске владе, ова ствар не може остати у тајности, како је то желела српска влада. О њој се може доцније дознати и довести у неприлику и продавца и купца оружја. Аустриска влада је предложила српској влади да не крије набавку оружја од свих европских сила, већ да је објасни као потребну ствар за одржање поретка и мира у земљи. Само под овим условима, и то посредством једнога трговца коме би, тобоже, Аустрија продала оружје а српска влада од њега купила као и од сваког другог трговца, аустриска влада би могла продати српској влади тражено оружје. По уговорима закљученим између Аустрије и Турске, Аустрији је било забрањено да продаје оружје српској влади.[45]

Гарашанин је био противан набавци оружја у Аустрији због рђавих односа у којима су се налазиле у ово доба Аустрија и Турска ради емигрантског питања. Према његовом мишљењу, Турској би било криво што српска влада набавља оружје из Аустрије, и могла би то употребити као разлог да нападне српску владу, у чему би је сигурно потпомагале Француска и Енглеска.[46] Гарашанин је мислио да би требало, поред фабрике за ливење топова у Крагујевцу, што пре установити једну пушчану фабрику у земљи, па онда тражити пушке на све стране; а у исто време правити пушке у државној фабрици.[47] Алекса Симић је био мишљења да Турску не би требало питати за набавку оружја. Он је мислио »да је боље не питати па учинити, него питати па не послушати«.[48] Као и увек раније, кад је требало донети решење по некој ствари, тражено је Книћаниново мишљење.[49] Шта је Книћанин одговорио, није нам познато. Победу је однело Гарашаниново мишљење. Српска влада је молила аустријског конзула Радосављевића да пише кнезу Шварценбергу »да се питање куповине оружја за сад одгоди, будући да су она примечанија, која је он учинио, врло важна и морамо на ово мислити«.[50]

Када је пропао покушај са набавком оружја у Аустрији, српска влада се 1852 године обратила француској влади молбом да јој дозволи набавку оружја у француским фабрикама. Овога пута српска влада је хтела да купи у Фрнцуској 2 до 3.000 карабина (carabines à tige). Молбу о набавци оруж-

Книћанину, 21-I-1852. [46] Ib. [47] А Н. Гарашанин Книћанину, 21-XII-1851. [48] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 29-I-1852. [49] Алекса Јанковић Книћанину, 22-I-1852. [50] А Н. Алекса Јанковић Книћанину, 3-II-1852.

ја српска влада је доставила француској влади посредством Стевана Магазиновића, који је био послан од стране српске владе у Швајцарску да тражи »тополивца« за тополивницу у Крагујевцу.[51] Новембра месеца 1852 француска влада је одобрила српској влади да може купити у француским фабрикама 2—3.000 карабина (carabines à tige) и дозволила је Лубрију, надзорнику своје тополивнице у вароши Дуе (Douai) да може отићи у Србију на годину дана.[52] 24-XII-1852/5-I-1853[53] Лубри је, заједно са својом ћерком, пошао из Париза и 16/28-I-1853 дошао у Београд.[54] 20-I/1-II-1853 Лубри је отишао из Београда у тополивницу у Крагујевцу.[55]

За време свога боравка у Паризу Гарашанин је много допринео да француска влада одобри српској влади набавку оружја у својим фабрикама и да дозволи Лубрију да може отићи у Србију на годину дана. Гарашанин је исто тако за време свога боравка у Паризу молио Наполеона III и његову владу да дозволе неколицини српских ђака да се могу школовати у француским државним војним и административним школама.[56] Своју молбу по овој ствари Гарашанин је обновио 3/15-II-1853 код француске владе, посредством њеног конзула у Београду.[57] Француска влада је уважила молбу српске владе и дозволила је двојици-тројици српских ђака да могу ступити у француско министарство унутрашњих дела и изучавати унутрашњу француску администрацију.[58] Исто тако је дозвољен приступ српским ђацима у француске војне школе.[59]

Марта месеца 1853 српска влада се поново обратила молбом француској влади за набавку оружја у француским фабрикама. Само овога пута српска влада је тражила дозволу од француске владе за 3000 карабина и 12.000 пушака. Иако је француска влада дозволила српској влади набавку оружја, она није извршена, пошто ни турска ни аустриска влада није дозволила, да се купљено оружје у Француској превезе кроз њихове земље.[61]

[51] А М И Д у П. Уп. из Париза у Беоеград, 27-XI-1852; А Н. Стефан Стефановић Книћанину, 18-VII-1852. [52] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 27-XI-1852. [53] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 5-I-1853. [54] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-II-1853. [55] Ib. [56] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-II-1853. [57] Писмо Илије Гарашанина француској влади од 3/15-II-1853 налази се као додатак конзулском извештају од 25-II-1853 (А М И Д у П.). [58] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 22-VI-1853.

[59] Да ли је кога српска влада послала у Француску да изучава унутрашњу француску администрацију, није нам познато. Од српских питомаца у француској војној школи у Мецу налазио се 1853 Миливоје Петровић Блазнавац (писмо М. Петровића помоћнику шефа за источно питање у француском Министарству иностраних дела, 22-VI-1853. А М И Д у П.).

[61] У почетку турска је влада одобрила српској влади превоз купљеног оружја у Француској преко своје територије. Али тада српска

Пошто је српска влада наишла на тешкоће за набавку оружја у француским фабрикама, поново се обрати молбом аустриској влади за набавку 10.000 пушака и три батерије

влада, вероватно под утицајем руског изасланика Фонтона који се у ово доба налазио у Србији, није примила одобрење турске владе (А М И Д у П. Изв. из Б., 13-VIII-1853). Доцније, пред сам кримски рат, као и за време рата, Турска није хтела дозволити превоз оружја кроз своју територију, јер се плашила да то оружје не буде једнога дана употребљено и против ње саме.

Није само оружје хтела српска влада купити у Француској, већ су то биле и разне друге војне потребе (Писмо Миливоја Петровића француском министру иностраних дела, 10-VII-1853). (А М И Д у П.). Српска влада је тражила од француске владе да јој пошаље у Србију једнога инжењера за реконструкцију државних путева и једног рударског инжењера (А М И Д у П. Изв. из Б., 27-IV-1853); Алекса Симић француском конзулу, 8/20-V-1853. Ово се писмо налази као додатак конзулском извештају из Београда од 23-V-1853. Почетком 1853 српска влада је тражила од француске владе да јој пошаље једног инжењерског официра који ће испитати терен у Србији, одредити места која су најподеснија за одбрану земље у случају напада и назначити стратегијске положаје до којих би требало направити путеве (А М И Д у П. Изв. из Б., 1-II-1853). За овај посао француски Министар војске одредио је капетана Мондена. Да не би Монденово присуство у Београду направило неприлику српској влади код других страних држава, Монден је био именован као чиновник француског конзулата у Београду (А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 21-V-1853). 3/15-V-1853 Монден је дошао у Београд и француски га је конзул претставио својим колегама страним конзулима у Београду као чиновника француског конзулата и ставио га у контакт са Кнезом и Симићем (А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VI-1853). Владимир Белић каже за Мондена, да је дошао у Србију 1861 (Енциклопедија Станојевића II, 877) а Стеван Ловчевић 1854 год. (Гарашанин, 177). На молбу српске владе француски Министар војни издао је наредбу подручним му органима да се Стевану Магазиновићу, кога је овластио повереник српске владе у Француској, Миливоје Петровић, изда 50 карабина (carabines à tige) (француски Министар војске француском Министру иностраних дела, 29-VI-1853; Миливоје Петровић помоћнику одељења за источна питања у француском Министарству иностраних дела, 23-VI-1853. А М И Д у П.). Да ли су ови карабини донети у Србију, није нам познато. Намера српске владе је била да ових 50 карабина стигну у Србију пре осталог оружја, да би се војници могли учити њима руковати, пошто им је ова врста оружја била потпуно непозната. Кнез и српска влада су желели да оснују један нарочити батаљон војске, који ће бити снабдевен карабинима набављеним у Француској. Стога је српска влада тражила од француске владе да јој пошаље једног свога подофицира, који ће по 2—3 сата дневно учити српску војску руковању овим оружјем (А М И Д у П. Изв. из Б., 31-V-1853). Француско Министарство војно изашло је на сусрет молби српске владе и одредило подофицира VIII француског пешачког ловачког батаљона у Венсену Франсоа Розие-а да иде у Србију (Министар војни Министру иностраних дела, 29-VI-1853. А М И Д у П.). Када је августа месеца 1853 подофицир Розие дошао у Србију, српска влада му је дала 600 франака на име плате за месец и по дана, 500 франака на име трошкова и 800 франака као поклон и вратила га натраг у Француску (А М И Д у П. Изв. из Б., 22-VIII-1853). Српска влада је вероватно ово учинила из плашње да се не замери Русији што један француски подофицир обучава српску војску вежбању оружјем. Може бити да је оваквом решењу српске владе веома много допринео и руски изванредни изасланик у

топова у њеним фабрикама.[62] Као и раније, и овога пута искрсле су нове тешкоће за набавку оружја у Аустрији. Аустриска влада је била вољна да прода српској влади тражено оружје само у том случају, ако се српска влада обавеже да у сукобу између Русије и Турске неће узимати никакво учешће; да тражено оружје неће употребити на спремање непријатељских намера ни против Аустрије ни против Турске, него на чување унутрашњег мира и поретка у земљи и да се јасно и формално изјасни за немешање у рад револуционарне странке (сигурно пољске и мађарске емиграције) против аустриске владе, него да свим средствима настоји да се Србија очисти од политичких избеглица.[63] Усмена изјава коју је Симић дао Радосављевићу и писмена обавеза српске владе достављена аустриском конзулу од стране Кнежевог Претставника: да ће српска влада, у случају турско-руског рата, остати потпуно неутрална и да набавка оружја има искључиво за циљ »да се српска влада боље постави у стање одржати мир и поредак у кнежевини, и тим начином само да обезбеди спокојство у Србији и да предупреди свако могуће неповољно појављеније које би могло за одржаније ондашњег нашег стања у Србији и следствително и за сохраненије спокојства у суседним царско краљевским провинцијама опасно бити« — нису биле довољно јемство за аустриску владу.[64] Аустриска влада је тражила од српске владе да јој даде писмену обавезу. Српска влада, по себи се разуме, није могла на то пристати. У свом одговору аустриском конзулу Симић је изразио чуђење и незадовољство српске владе »што аустриска влада није могла наћи у његовом писму од 5-X-1853 најуспокојателнија (јемства) о мерама и расположењима српског правитељства о цели у којој је ово оружје набавити желело, и премда српско правленије остаје у истим расположењима лојалним и мирољубивим, при свем том, тешко му се види, што високо царско краљевско аустриско правитељство налази за нужно ову набавку оружја подвргнути онаквим нарочитим и формалним условима и обавезатељствима, каквим ни садашње владање Србије, ни природна одношенија, у коме се она према суседне, као и према сизиренске

Србији Фонтон. Тако је пропао план српске владе о установљењу једног нарочитог батаљона војске, који би био снабдевен оружјем купљеним у Француској. Повратак подофицира Розие-а у Француску није ни мало био пријатан француској влади (А М И Д у П. Изв. из Б., 9-X-1853).

[62] Алекса Симић Радосављевићу, 19-X-1853 (Д А у Б.). [63] Копија писма Радосављевића Кнежевом Претставнику Алекси Симићу, 8/20-XI-1853. Писмо је послато као додатак извештају француског конзула из Београда од 4-IV-1854 (А М И Д у П.). [64] Алекса Симић Радосављевићу, 5-X-1853. Ово је писмо додатак конзулском извештају од 4-V-1854 (А М И Д у П.); Симић Радосављевићу, 19-X-1853 (Д А у Б.).

и покровителствујушће силе налази, нису могла повода дати«. Завршујући свој одговор, Симић каже да га он по Кнежевом налогу »учтиво и пријатељски извештава о овом осећању српског правитељства и да му своје изјављеније у писму од 5 октобра повтори и подкрепи«.[65] Како је наскоро после овога почео рат између Русије и Турске, то су били прекинути сви даљи разговори између српске и аустриске владе о набавци оружја, јер аустриска влада сад није ни помишљала дозволити српској влади набавку оружја у својим фабрикама. Тако српска влада није успела да снабде земљу оружјем пре но што почну заплети у Европи.

Да је не би неки изненадни непријатни догађаји затекли у сасвим неспремном стању, српска влада је почела изводити неке војничке припреме. Предузете су све мере да српски народ у Србији буде приправан и, у случају потребе, да може одмах изаћи на границу да брани своју отаџбину. Почетком месеца маја 1853 установљена је једна војна комисија, која је имала да се стара о припремању народне војске и осталих војних потреба.[66] На седници војне комисије од 2/14-V-1853 решено је да се одмах почне са прављењем барутана у унутрашњости Србије.[67] Министарство унутрашњих дела издало је јула месеца 1853 свима окружним на-

[65] Симић Радосављевићу, 23-XI-1853 (Д А у Б.). Што се тиче чућења аустриског конзула зашто српска влада тражи од аустриске владе дозволу за набавку топова кад се зна да велика фабрика у Крагујевцу даје повољне резултате (Радосављевић Симићу, 8/20-XI-1853), Симић је одговорио: »Премда је тополивница у Крагујевцу почела резултате давати, при свем том још није ни довољним радионицама ни потребним справама целисходно снабдевена тако, да ће још неколико месеци морати протећи, пре него што се шест топова који су пре кратког времена саливени, снабдеју лафетима и другим потребама, без којих се они не могу у употребленије узети, а будући да данашња обстојатељства изискују, да се не излажемо оваквом очекивању и губитку времена у снабдевању са потребним матерјалом артилерије, то правитељство српско из овог призренија, желећи употребити на ползу благоволително расположеније В. Ц. К. А. правитељства у молби својој о пушкама додала је и жељу за набавку топова у којој жељи она и сад остаје« (Симић Радосављевићу, 29-XI-1853. Д А у Б.).

[66] Војна комисија била је састављена од заступника Министра унутрашњих дела Александра Ненадовића, начелника гарнизоног војинства Константина Хранисављевића, виших официра: Миљковића и Храниловића, Швајцарца Ореља и управника артилериске школе у Београду Фрање Заха (А Н. А. Ненадовић Книћанину, 5-V-1853).

[67] На седници војне комисије од 2/14-V-1853 решено је »да се прави барутана у Крагујевцу за окружје: крагујевачко, смедеревско, јагодинско и рудничко; у Ваљеву за окружје: ваљевско, шабачко и подрињско; у Карановцу за окружје: крушевачко, чачанско и ужичко; у Ћуприји за окружје: алексиначко, гургусовачко и ћуприско; у Жагубици за окружје: пожаревачко, крајинско и црноречко и у Београду за окружје београдско. Исто тако да се у Страгарима прво једна а после две или три барутане начине. Сад одмах да се почне правити у Крагујевцу, Страгарима и Карановцу барутане а по осталим местима на пролеће« (А Н. А. Ненадовић Книћанину, 15-V-1853).

челницима наредбу да се »најпре стари ислужени солдати па после и сав народ на оружје спреми«.[68] У Крајинском округу, како у селима тако и у варошима, народ је с одушевљењем примио наредбу Министарства унутрашњих дела. У почетку, како каже окружни начелник, народ је ову наредбу тумачио »да је то позив Русије и да се ова наредба доноси против Турака, говорећи да ће дати Бог, да се с тим народ једанпут спаси и ослободи.«[69]

V Премештај муниције, оружја и државног новца из Београда у Крагујевац

Пред опасношћу руско-турског рата и могућности уласка аустриских трупа у Србију, које су биле нагомилане према српској граници, српска влада је решила да пошаље из Београда у Крагујевац сву муницију, оружје и један део државног новца. 19/31-VII-1853 српска влада је у пратњи једног одељења коњице послала у Крагујевац све пушке, топове и муницију која се налазила у магацинима у Београду.[70] У споразуму са Саветом, Кнез је 16/28-XI-1853 решио »да се из непокретне касе, под печатом Министра финансија, пошаље у Крагујевац, као средоточну варош, 100.000 царских дуката да би се за сваки непредвиђен случај у интересу земаљском тамо наћи и у сигурности хранити могли«.[71] Новац је 18/30-XI-1853 послан из Београда у Крагујевац.[72]

VI Држање Аустрије, Русије, Турске, Француске и Енглеске према Србији

Неповољне унутрашње прилике у Србији и замршена политичка ситуација у Европи због затегнутих дипломатских односа између Русије и Турске, опоменуле су Кнеза и српску владу да се мало више и озбиљније забаве положајем

[68] А Н. Начелник Округа крајинског Јанковић Книћанину, 24-VII-1853; А Н. Начелник Округа чачанског Данило Стефановић Книћанину, 27-VII-1853. [69] Начелник Округа крајинског Јанковић Книћанину, 24-VII-1853. [70] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-VIII-1853. [71] А Н. Министар финансија Паун Јанковић Книћанину, 19-XI-1853. [72] Ib. Министар финансија извештавајући Книћанина да је новац 18/30-XI-1853 послан из Београда за Крагујевац каже: »Послали смо 100.000 дуката царских у двадесет каса које су такође на два места и то на вратима на капку и на резама од катанца запечаћени под надзирањијем једног одељења кавалерије, које син ваш, потпоручник кавалерије Антоније Книћанин спроводи«. Новац је Книћанину послан са наредбом да га он »Гди и како за најбоље нађе у сигурности храни«. Поред каса са новцем Министарство финансија је, по наредби Кнеза и Савета, послало Книћанину кључеве од каса у којима се новац налазио (А Н.

у коме се налазе. Напуштени потпуно од Русије, Кнез и српска влада гледали су да још више учврсте и побољшају своје добре односе с аустриском владом. Затим, они су се надали да ће помоћу аустриске владе моћи, бар унеколико, ублажити према себи гнев и мржњу руске владе. И Кнез и српска влада су врло добро знали да се Аустрија и Русија, бар привидно, налазе у прилично добрим и срдачним односима. Априла месеца 1853 Кнез је у споразуму са својом владом послао у Беч Алексу Јанковића. Зашто је Јанковић био послат, није нам познато, али ће бити изван сваке сумње да је циљ његовог пута био чисто политичког карактера. Одлазак Јанковићев у Беч изазвао је разна тумачења у Београду. Многи су се питали шта ће Јанковић сад у Бечу. »Једни су говорили да је отишао да изради себи претставничество, а други да нас (Србе) са Русима и Немцима постави у пријатељство«.[73]

Још у самом почетку затегнутих дипломатских односа између Русије и Турске, Аустрија, иако је била у добрим односима са Русијом, страховала је да руска влада у случају рата са Турском, не покуша придобити на своју страну Србију а преко ње и остале хришћане у Европској Турској. Аустрија се плашила да се, ако Србија пристане уз Русију, не побуне сви хришћани у Европској Турској против турске власти, у ком би случају овакав покрет имао великог утицаја и дејства на Југословене који се налазе под аустриском влашћу. Аустрија је желела да Србија за време руско-турског сукоба остане потпуно неутрална. Она се исто тако трудила да за ову ствар придобије и руску владу. Аустриска влада, желећи опоменути српску владу да треба да остане у потпуном миру за време турско-руског рата и да не мисли на предузимање ма каквог покрета против Турске, почела је концентрисати извесне одреде своје војске према српској граници. Према извештају који је српска влада добила 21-V/2-VI-1853, »у Срем је дошло седам дивизиона улана, сваки дивизион имао је два ескадрона. Од ове војске два дивизиона станила су се у Руми с муницијом, штабом и бандом, два у Инђији, један у Чалми, један у Ердевику и један у Иригу.«[74] После преласка руских трупа преко Прута и њиховог уласка

Паун Јанковић Книћанину, 19-XI-1853). [73] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 28-IV-1853.

[74] А Н. Алекса Симић Книћанину, 28-V-1853; А М И Д у П. Изв. из Б., 27-VI-1853. 1/13-VII-1853 аустриски Министар иностраних дела Буол известио је аустриског посланика у Петрограду да је аустриски цар наредио да се, услед узрујаности која се примећује у Србији, прикупи у околини Петроварадина једна бригада војске састављена од 5 батаљона пешадије, осам ескадрона коњице и две батерије артилерије (Д А у Б. Уп. из Беча у Петроград, 15-VII-1853). Симић у своме писму Книћанину каже да је дошло »седам дивизија улана«, што ће

у Влашку и Молдавску, Аустрија је, плашећи се да Руси не ступе у ближи контакт са Србима у Србији, повећала број својих војничких трупа на српској и босанској граници. Намера аустријске владе била је да се помоћу својих трупа на српској граници стави насупрот акцији руских трупа у Влашкој и Молдавској,[75] и у случају потребе да изда наредбу команданту својих трупа да с војском уђе у Србију.

По себи се разуме да је присуство већег броја аустриске војске на српским границама изазвало велики страх и огорчење српског народа према Аустрији, тим више, што су аустриски официри и подофицири који су маја месеца дошли у Срем »у Руми говорили да ће за десет дана прелазити у Србију«.[76] Огорчење српског народа према Аустрији осећало се како у Београду тако и у унутрашњости Србије. По извештају француског конзула у Београду, сви Срби су били сложни и спремни да бране своју слободу. Они нису хтели никако пристати да потпадну под аустриску власт. Српски народ у Србији је мислио да је боље да баци своју децу, жене и сва добра у Саву и Дунав, него да дозволе да им аустриске власти заповедају. Срби су мислили да је за њих боље да се поново врате под апсолутну турску власт, него да постану аустриски поданици, јер под Турцима они не би изгубили своју народност.[77]

Нагомилавање војничких одељења према српској граници аустриска влада је правдала опасношћу да се у Србији може врло лако појавити неред и буна која би се могла пренети и на њено земљиште. Да би ово предупредила и у самом почетку спречила преношење револуције у своје покрајине, аустриска влада је довела један број својих трупа у близину српске границе. У нади да бар колико толико стиша и ублажи незадовољство српскога народа према себи због присуства већег броја своје војске у близини српске границе, аустриска влада је наредила своме конзулу у Београду да достави српском кнезу »како је високо царско и краљевско аустриско правитељство, из призренија на немире догодити се могуће у кнежевству српском, како при садашњем стању духова у Србији тако и при околностима политически исходећим из одношенија Србије према Русији, из стања руско-турског рата, из положенија хришћанства у Турској и из заосталих трагова мађарске емиграције, нашла за добро наредити скупљање неког числа војинства на границама Србије у тој цели, да војинство, при првом појављенију немира у Србији, уђе у кнежевство српско, а такође да се кнез српски и београдски паша могу у случају потребе овим војинством

вероватно бити седам дивизиона. [75] Bapst, 425—6. [76] Алекса Симић Книћанину, 25-V-1853. [77] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-VIII-1853.

ползовати, и на васпоставлениј поретка употребити га, ради чега да су и нужне заповести на надлежном месту већ издане«.[78] Међутим, у извештају грофа Буола руском посланику у Петрограду нема ни помена о томе да ће аустриске трупе за улазак у Србију чекати позив српскога Кнеза или београдског паше. Гроф Буол каже: »Ако би постојеће стање законом успостављено у суседној Кнежевини било озбиљно угрожено сплеткарењима странака или ако би оно било потпуно оборено силом, наше трупе би се приближиле граници, спремне да је чак и пређу у случају да нам брига за нашу сопствену сигурност или нужне потребе војничке природе не дозволе да друкчије радимо«.[79]

Кнез и српска влада захвалили су се аустриској влади што је ставила »на расположеније српском правитељству њену војску ради васпостављенија законитог поретка«. Затим Симић каже: »Иако Кнез са великим задовољством увиђа готовост благоволенија потпоре високога аустриског правитељства које може причислити многим другим доказатељствима благоволенија које је суседна држава земљи овој (Србији) у разним приликама до сад дала, ипак, Кнез се нада да ће моћи земљу своју сачувати од сваког немира и да му ради тога неће бити потребна помоћ аустриске војске«. Кнез и српска влада уверавају аустриску владу да »ни стање распре руско-турске, ни положеније христијанства у Турској као ни природа садањих наших одношаја са Русијом не могу преобразити стање ствари и расположење духова у Србији«. Што се тиче примедбе аустриске владе о »емиграцији«, српска влада мисли да је она до сад дала довољно доказа своје добре воље« за удаљивање из земље ове свију лица принадлежећи овој опасној и подозрителној категорији немирни људи«.[80] Исто тако Симић уверава аустриску владу да »у оваквом смотренију правитељство Његове Светлости је уверено, да постојећа као и наступити могућа обстојатељства не садржавају у себи никакву грозећу опасност за одржаније законитог поредка у Србији, а јоште мање за тачно набљудавање свију дужности пријатељства и доброг суседства спрема царске и краљевске аустриске државе«. Ако би се, пак, и поред свега овог појавили неки нереди у земљи, српска влада је у стању да средствима којима располаже угуши сваки овакав покрет.[81]

Српска влада је била неспокојна »што је из саопштења аустриског конзула разумела да аустриска војска може, поводом каквог немирног догађаја, без позива земаљског правитељства ући у Србију. У овом последњем случају (каже Симић Радосављевићу) ко нам може јемствовати да и најмањи немири између неколико људи, какви се свуда и у свако доба догађају, неће послужити за улазак аустриске војске у Србију. Његова Светлост са страхом помишља на печална следства, која би се из таквог поступка могла догодити за народ србски«. Кнез и српска влада нису налазили никакву потребу ради које би аустриска војска, без позива Кнежева, ушла у Србију »и као што би прелазак аустриске војске по позиву правитељства земаљског сматран био за пријатељство, тако би исто прелазак исте војске, без да је она од правитељства позвана, сматран био за непријатељство, које би за Србију, стојећи у свезама поданичества спрема Порте и у свезама покровитељства спрема Русије, неопределиме незгоде и дејствија имати могло«. Ради свега тога Симић моли Радосављевића да предузме »потребне кораке да се издаду сходна упутства где надлежи да аустриска војска не прелази у Србију без позива српског правитељства« и да ово његово писмо достави грофу Буолу.[82]

[78] Алекса Симић Радосављевићу, 25-VII-1853. (Д А у Б.) Копија овог истог писма налази се и у А М И Д у П. [79] Д А у у Б. Уп. из Беча у Петроград, 13-VII-1853. [80] Алекса Симић Радосављевићу, 25-VII-1853 (А Д у Б.). [81] Ib.

Аустриска влада није била задовољна Симићевим писмом. Она је наредила своме конзулу у Београду, шаљући му потребна упутства, да одговори Симићу. У своме одговору Радосављевић нарочито истиче и побија погрешно мишљење српске владе »да аустриско правитељство само извет тражи како би његова војска могла у Београд ући«.[83]

Радосављевић је оптуживао аустриској влади француског конзула и управника руског конзулата у Београду Попова, да су њих двојица највише допринели да српска влада подигне свој протест против евентуалног уласка аустриске војске у Србију.[84]

Кнежево држање према Аустрији у ово доба веома је интересантно. По обавештењима која је аустриски конзул добио са поуздане стране. Кнез Александар био је још увек наклоњен Аустрији и поуздано се надао да ће аустриска влада знати да оцени његов исправан положај и да ће му у крајњој нужди опет притећи у помоћ.[85] Француском конзулу је изгледало сумњиво Кнежево држање према Аустрији. По његовим речима, док се с једне стране у српском народу говори о отпору аустриским намерама према Србији, дотле на другој Кнез и неки саветници стоје у најбољим односима са Аустријанцима. »Le Prince vient même, chose rare dans sa vie toute parcimonie, de faire cadeau au chancelier du consulat d'Autriche d'une paire de pistolets qui ont couté 200 florins.«[86]

Присуство аустриске војске на српској граници није би-

[82] Ib. [83] А Н. Копија писма аустриског конзула Радосављевића А. Симићу, 8-VIII-1853 (превод на српски). [84] А Д у Б., Изв. из Б., 10-VIII-1853. [85] Ib. [86] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-VIII-1853.

ло добро примљено ни код француске ни код турске владе. Међутим, руска влада, која је у ово доба била наклоњена Аустрији, јер је желела да је придобије на своју страну, није била противна војничким намерама аустриске владе према Србији. Узалуд су били сви напори аустриске владе да објасни француској влади да њене мере предострожности предузете према српској граници нису учињене из рђаве намере нити за Порту нити за саму Србију; француска влада је сумњала у искрене намере аустриске владе.[87]

Вест о присуству већег броја аустриске војске у близини српске границе и Радосављевићева изјава Кнезу и српској влади да ова војска може и без позива Кнеза или београдског паше ући у Србију, изазвала је велико узбуђење на Порти. У Цариграду се веровало да Аустрија или ради у договору са Русијом, или сама на своју руку, али у оба

[87] А М И Д у П. Изв. из Беча, 31-VII-1853 и уп. из Париза у Беч, 19-VIII-1853. француска влада добила је поверљив извештај који је веома много компромитовао аустриску владу. Овај извештај француска влада је добила из Цариграда. Министар иностраних дела Дриен де Луис (Dryoun de L'huys) у своме телеграму француском посланику у Бечу каже: »Les corespondances de Constantinople ne sont pas de nature a attenuer cette impression: voici, en substance ce qu'elles rapportent:

Le gouvernement autrichien excite les Serbes et les Bosniaques, il s'entend avec le Monténégro et même avec les Albanais.

— Le Ban Jellatchitch a reçu l'avis de Vienne que le governement autrichien est décidé à employer tous le moyens, toutes les ressources de sa politique pour pouvoir occuper militairement les provinces limitrophes, surtout la Serbie, craignant d'y être devancé par la Russie. — Ce n'est donc pas la Russie qui poussa à l'occupation, mais l'Empeurer François Josephe qui la propose à l'Empeurer Nicolas, comme une nouvelle prevue qu'il veut marcher avec son sauveur et son bienfaiteur, comme un nouveau lieu entre l'Autriche et la Russie. — C'est l'Autriche qui a favorisé les Obrenovitch, qui essaient de s'aboucher avec Voutchitch sur la territoire autrichien et sous les yeuz des autorités. Et malgré cella, elle offre ses troupes au Prince Alexandre pour repousser les tentatives des Obrenovitch.

En Bosnie, elle forment l'esprit de rébellion parmi les prêtres catholiques, Dans le Monténégro, elle engage le Prince Daniel à suivre les conseils du général Mamoula.

Jellatchitch a reçu l'ordre de tenir prêt son corps d'armée, fort de 20.000 homes, pour entrer en Bosnie. Le général qui comande le génie est de retour de la visite qu'il a faite dans cette provincie où il doit entrer par Bihatch.

En ce qui concerne la Dalmatie, le général Mamoula a été appelé à Vienne son corps d'armée de 18.000 hommes se trouve èchelonné à Zeta, Zara, Cattaro et Soutorina. Huit bateaux à vapeur et quatre corvette à voile sont à lancer Zara, Cattaro et Raguse où il a égalment réuni, des bâtiments de transport. — Les négociants slaves de Trieste ont envoyé 150.000 ducats au Prince du Monténégro, à valoir sur le dot de sa future. Le gouvernement autrichien, non seulement a connu, mais a facilité cette opération, pour permettre au Prince d'achever ses préparations.

Ces informations que je vous communique, telles que elles me sont transmises, sans être en messure d'en garantir l'authenticité, appellent notre plus serieusé attention, et je ne saurais trop vous recommander de les contrôler par tous moyens en votre pouvoir« (А М И Д у П. Уп. из Париза у Беч, 19-VIII-1853.

случаја на штету Турске. Турска влада је претпостављала да Аустрија жели да заузме Србију и још неке друге пограничне турске покрајине.[88] Аустриски претставник у Цариграду Брук обавештен о узнемирености турске владе због присуства аустриске војске на српским и турским границама, отишао је Решид-паши да га обавести из којих је разлога аустриска влада предузела ове војничке кораке. Објашњење које је аустриски претставник дао Решид-паши било је исто онако како је аустриска влада по овом питању дала српској влади. Бруково објашњење није могло умирити Решид-пашу. Он је аустриском претставнику изјавио »да Порта неће ни у ком случају дозволити једној страној сили да посредује по унутрашњим питањима у турском царству. Порта верује да српска влада располаже довољним средствима да би могла угушити сваки покушај устанка или ма какве буне у земљи. У случају потребе Порта ће одобрити српској влади да повећа средства којима она располаже за одржавање мира и поретка у земљи. Са своје стране, турска влада ће се бринути да очува свој ауторитет власти у Србији и да се одржи ред и мир у земљи«.[89] Када је аустриска влада дознала Портино неповољно мишљење о присуству аустриске војске на српским границама, гроф Буол се пожурио да изјави турском посланику у Бечу да Аустрија нема намеру да с војском окупира Србију.[90]

Русија, као што смо напред рекли, није се нимало противила предузетим аустриским војничким мерама према турским и српским границама. У жељи да у случају рата са Турском добије Аустрију као савезника или је задржи у неутралном ставу, Русија је одобравала сваки њен поступак. Када је аустриски посланик на руском двору известио руску владу о војничким мерама које је аустриска влада предузела према Србији, гроф Неселроде је рекао како он налази да је »ова мера сасвим природна и тим паметнија што је Аустрија, приликом скорашње мисије грофа Лајнингена, изразила нарочити интерес за побољшање хришћанских становника Босне, у којој је, према обавештењима која су приспела Кан-

[88] А М И Д у П. Изв. из Терапија, 5-VIII-1853; Д А у Б. Изв. из Бујукдера, 1-VII-1853.

[89] А М И Д у П. Изв. из Терапије, 5-VIII-1853. На изјаву Решид-паше аустриском претставнику у Цариграду, Брук у своме разговору са Решид-пашом није му ништа приметио и одговорио, већ му је само у току даљег разговора обратио пажњу да војничке припреме аустриске владе бејаху само предострожности и последице политичке ситуације која је постала озбиљна за све европске силе због сукоба између Турске и Русије. Због тога Брук каже: »Да би биле ближе догађаја који се одигравају француска и енглеска влада наредиле су заповедницима својих флота да дођу у близину Дрданела. [90] А М И Д у П. Изв. из Беча, 18-VIII-1853. Аустрија то чини из истих разлога« (А М И Д у П. 5-VIII-1853).

целару, преко мере рђаво управљано«.[91] Своје држање према Аустрији, па према томе и своју политику према Србији, руска влада ће доцније, за време кримскога рата, потпуно изменити, пошто се буде уверила да је Аустрија више наклоњена западним силама него њој и да је аустриска влада противна сваком ширењу руске државе које би ишло на штету турскога царства.

Питање опасности од уласка аустриске војске у Србију није одмах било скинуто са дневнога реда. Ово је питање за Србију било важно све до краја месеца августа 1854, док се аустриска војска није почела повлачити са српске границе према Ердељу.[92]

Аустриска влада је желела да се што боље обавести о расположењу српског народа и политичким приликама у Србији и још неким југословенским покрајинама под турском влашћу. Њој су били потребни ови подаци да би на основу њих могла закључити шта ће чинити народ ових покрајина, ако буде дошло до руско-турског рата; да ли ће остати неутралан, или ће прећи на аустриску или на руску страну. Аустриски Цар је наредио својој влади да ову мисију повери генерал-мајору Мајерхоферу, бившем аустриском конзулу у Београду.[93] 9/21-VI-1853, у три сата после подне, дошао је Мајерхофер у Београд. Одмах по своме доласку посетио је Кнегињу, Кнежевог Претставника и управника Београдске тврђаве. Кнез се налазио у Крагујевцу. 16/28-VI-1853 Мајерхофер је отишао из Београда у Крагујевац,[95] а из Крагујевца је преко Ужица и Мокре Горе продужио пут за Сарајево.[96] Из Сарајева, преко Травника и Бање Луке, Мајерхофер се вратио натраг у Беч.[97]

На путу кроз Србију и Босну Мајерхофера је пратио Книћанинов синовац Јован Стефановић, капетан у аустриској војсци.[98] Министарство унутрашњих дела издало је наредбу окружним начелницима кроз чије ће округе Мајерхофер проћи, да му изиђу у сусрет у погледу хране и преноћишта и да му осигурају слободан пролаз кроз своје округе. На овај други део наредбе обраћена је нарочита пажња начелнику Округа ужичког Чворићу, пошто се у његовом округу налазио велики број хајдука.[99]

Иако је српска влада желела и хтела да олакша генералу Мајерхоферу пут кроз Србију, она није никако желела да му се приређују велики дочеци. Помоћник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић у своме писму Книћанину нарочито је нагласио да приликом Мајерхоферовог доласка у Крагујевац »не приређује му велике параде ни у дочеку ни у испраћају«, већ да у свему буде умерен.[100] Ненадовић је исто тако препоручио Книћанину да у разговору са Мајерхофером не буде сасвим искрен и одрешит »Не мојте, пак, мислити да вас неће сматрати за политичку персону и да оно што му ви будете говорили неће држати за право и истинито мненије и намере кнеза и правитељства. Зна он добро како ви са књазом и правитељством стојите.«[101]

Илији Гарашанину се никако није свиђало што је Мајерхофер дошао у Србију. Њему је било загонетно зашто је он дошао и ради чега хоће да иде Кнезу у Крагујевац. Гарашанину је Мајерхоферов долазак био у толико чуднији, јер је био убеђен да »Србија са Аустријом не може имати никакву политику, осим обичних сношенија, јер Аустрија никако не може потпомагати напредак Србије. У Аустрији Србија мора свагдар сматрати један жесток отров, од кога, ако се Србија не ушчува, може се отровати без да више лека нађе за излечење«.[102]

Мајерхоферов долазак у Србију изазвао је разна тумачења. Његово присуство у Београду дало је потстрека кнежевим противницима да у својој борби против Кнеза буду много активнији. Руска странка држала је сваке ноћи тајне скупове.[103] Највише се говорило и расправљало о циљу и задатку Мајерхоферовог пута по Србији и Босни. Постојала су разна мишљења и претпоставке. У круговима наклоњеним влади се мислило да је Русија потстакла Аустрију да пошаље генерала Мајерхофера у Србију ради тополивнице, због које су Руси раније протестовали у Цариграду »шта ће

---

[91] Д А у Б. Изв. из Петрограда, 11/23-VII-1853 и 18/30-VII-1853. [92] А М И Д у П. Изв. из Б., 31-V-1854. [93] Д А у Б. Изв. из Бујукдера, 14-VII-1853. [93] Д А у Б. Изв. из Б., 22-VI-1853; А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VI-1853; А. Ненадовић Книћанину, 12-VI-1853.

[95] А. Ненадовић Книћанину, 16-VI-1853. У Крагујевцу се Мајерхоферу десио један малер. »Кад је генерал Мајерхофер са Стефановићем био код Кнеза и код њега се на конференцији подуго забавио, браћа су овамо знала да му отворе сандук, да му нађу инструкције, ове да препишу, па онда опет да их туре у сандук и сандук закључају. И док је ђенерал Мајерхофер код кнеза на ручку био, овамо се све спремило и уклонило, све што је саливено било и све што се у послу налазило. Кад је пред вече ђенерал Мајерхофер отишао у тополивницу, ова му буде као ништава претстављена и он као лаковеран човек оде с убеђењем да је овај завод мали и незначећа ствар« (А Н. Биографија Атанасија Николића).

[96] А Н. Илија Чворић Книћанину, 1-VII-1853. [97] А М И Д у П. Изв. из Сарајева, 21-VII-1853. [98] А Н. Биографија Атанасија Николића; А Н. Јован Стефановић Книћанину, 12/24-VII и 14/VII-1853. [99] Ненадовић Книћанину, 12-VI-1853. [100] А. Ненадовић Книћанину, 16-VI-1853.

[101] Ib. Оваква примедба учињена Книћанину од стране Ненадовића била је на своме месту. Книћанин је био веома наклоњен према Аустрији. Мајерхофер је донео Книћанину као поклон аустриског цара »une paire de pistolets« (А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VI-1853; Д А у Б., Изв из Б., 6 и 7-VII-1853).

[102] Гарашанин, 89—90. [103] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VI-1853.

Србији тополивница у Крагујевцу«.[104] Француски конзул је мислио да је Мајерхоферов долазак у вези са претстојећим уласком аустриске војске у Србију. Он је држао да је Мајерхоферово присуство у Србији потврдило вест коју су Руси пре његовог доласка, на неколико дана, пустили међу београдско становништво: да ће аустриска војска окупирати Србију, ако руска војска окупира Влашку и Молдавску.[105] Сам Мајерхофер је рекао приликом свога доласка у Београд француском конзулу, да је он послан од своје владе да изврши преглед аустриских конзулата у Србији и Босни.[106] По Фридјунгу, аустриска влада је послала генерала Мајерхофера у Србију да захтева од српске владе потпуну неутралност Србије, ако буде дошло до руско-турског рата.[107]

Од свих напред наведених мишљења у првом има највише истине. Што се тиче Фридјунговог мишљења, оно је у толико тачно у колико би се односило на држање Србије према Русији, т. ј. Аустрија је желела да Србија остане неутрална, јер се плашила да не пређе на страну Русије. Ако би се Србија одлучила за Турску а против Русије, Аустрија не само што не би тражила од ње да остане неутрална, већ би је потпомагала у њеној акцији. Циљ и задатак Мајерхоферовог пута био је: да прикупи податке о војничком спремању српске владе, о расположењу народа и о политичким приликама у Србији и Босни. Овај Мајерхоферов задатак најбоље се види из извештаја аустриског посланика на турском двору у коме се каже: »Врло је срећна замисао да се преко једног нарочитог изасланика прибаве најпотребнији извештаји о расположењу и приликама у тим земљама (Србији и Босни), а избор једног војника, који је раније вршио конзулску службу у Београду, вешто прикрива праве намере«. Само аустриски претставник у Цариграду је мислио да би требало да се Мајерхоферова мисија протегне и на Херцеговину и Црну Гору.[108]

За време свога боравка у Србији Мајерхофер је у име своје владе дао савете Кнезу и српској влади: да Кнез удаљи из своје околине све револуционарне елементе; да отпусти из државне службе Јована Мариновића и Швајцарца Ореља; да се Кнез и српска влада одрекну тополивнице у Крагујевцу (т. ј. да обуставе ливење топова) и на тај начин покажу својим пријатељима (Аустрији и Русији) да мисле на њих. Мајерхофер је исто тако говорио Кнезу и српској влади да су Аустрија и Русија потпуно истих политичких погледа према Србији и да би требало да Кнез ублажи своје незадовољство према Русији.[109]

---

[104] Биографија Атанасија Николића. [105] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-VI-1853. [106] Ib. [107] Heinrich Friedjung, Der Krimkrieg und die österreichische Politik. (1911), 15. [108] Д А у Б. Изв. из Бујукдера, 14-VII-1853. [109] А М

Мајерхофер се 11/23-VII-1853 вратио с пута у Беч. Истога дана био је примљен у аудијенцију код цара Фрање Јосифа. После аудијенције Мајерхофер је наредио Јовану Стефановићу да пише Книћанину, а овај да извести »Светлог Књаза, како Његово Величанство наш светли цар, нипошто и никада неће допустити, ма и под којим спстојатељствима, да поједини властољубиви и ма који људи и партије, достојанство кнеза Александра поруше или подкопају. Наш цар намерава чврсто сва средства на корист мира и одржања престола кнезу Александру употребити. По налогу Његовог Величанства био је јуче (13/25-VII-1853) ђенерал Мајерхофер код руског посланика и последњи га уверио да одмах она лица хоће удаљити из Србије која онако беспочитајемо према владе Србије а и према самог кнежевског лица поступаше. Једног од тих је Бог сам удаљио[110] а (Попов) ће на препоруку овдашњег посланика удаљен бити и тако тамошњи конзулат руски савршено реорганизацију доживети.«[111] Посредством руског посланика у Бечу Мајендорфа, Мајерхофер је послао опширан извештај руској влади о томе шта је све чуо и видео у Србији. У своме извештају руској влади, Мајерхофер је Србију претставио као земљу у којој лако може доћи до немира и у којој има веома много револуционарних организација, циљајући на пољске и мађарске емигранте и везе које су они одржавали са појединим људима у Србији.[112]

Политика Аустрије према Србији у ово доба најбоље се види из једног телеграма грофа Буола аустриском конзулу у Београду. Извештавајући га о главним узроцима сукоба између српске и руске владе, гроф Буол каже Радосављевићу да сви захтеви руске владе код српске владе тичу се исто тако и Аустрије због положаја у коме се налази.[113] Гроф Буол изреком у своме телеграму каже: »Ми желимо (тражимо) збацивање Мариновића зато што у њему видимо опаснију личност но што је Гарашанин. Они хоће (Гарашанин и Мариновић) Србију независну и увеличану у колико је то могуће, присједињавањем околних словенских земаља, а они мисле постићи тај циљ помоћу револуције и потпором Француске. У тој цељи они су предложили и до-

---

И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 22-VIII-1853 и Изв. из Б., 9-VII-1853; Извештај француског изасланика Буре-а из Београда, 24-VIII-1853 (А М И Д у П. Турска. Изв. из Б.); Гарашанин, 115. [110] Овде се мисли на руског конзула Туманског који је почетком месеца јула умро у Београду (А М И Д у П. Изв. из Београда, 9-VII-1853). [111] Јован Стефановић Книћанину, 14/26-VII-1853.

[112] Д А у Б. Копија телеграма грофа Неселроде руском претставнику у Бечу барону Мајендорфу од 24-VII / 5-VIII-1853; А Н. Копија писма грофа Неселроде кнезу Александру Карађорђевићу, 17-VII-1853.

[113] Д А у Б. Уп. из Беча у Београд, 18-VII-1853. Према телеграму грофа Буола Радосављевићу, руска влада је тражила од Кнеза и српске

били својим напорима оснивање извесних установа и усвајање извесних мера војничке природе у земљи, као на пр. оснивање тополивнице и узимање у службу Швајцарца Ореља за образовање народне српске војске, која би, према њиховом плану, требала да буде тако велика да би била у несразмери са потребама Кнежевине«. Буол затим каже: »Према статутима и уговорима Србија може да има само таку војну снагу која је потребна за спречавање нереда који би могли да се појаве у Кнежевини и за кажњавање криваца; неколико баталиона пешадије и неколико топова би били довољни. Кнез Александар би дакле требао да сасвим одустане од идеје организовања једне велике српске војне силе; требало би да удаљи (из Србије) Ореља као и све друге авантуристе и да помишља да укине тополивницу чим се у њој буду израдили топови који су јој заиста потребни.[114]

Гроф Буол налаже Радосављевићу да нарочито обрати пажњу и ради на слабљењу неприродног утицаја француског конзула на Кнеза и истакнутије људе у Србији и да се труди да разбије сваку наду коју полажу пољски емигранти у Србију. Завршујући свој телеграм Радосављевићу, гроф Буол каже: »Ваша улога изискује, Господине, највећу обазривост и смотреност. Ви ћете поступити, према томе, с правом, али енергично, како је то потребно чинити тамо где се налазите и према лицима с којима имате посла. Постарајте се да уверите Кнеза о опасној природи онога што ми мислимо да се избегне; гледајте да га решите да отклони зло, а ако се на то реши, наметнуће се потреба практичног и добро срачунатог извршења саме ове одлуке«.[115]

Аустриска влада шиљући руској влади копију Мајерхоферовог извештаја о стању и приликама у Србији, у исто време ју је молила да и она са своје стране потпомогне Мајерхоферове савете које је он давао претставницима српске власти.[116]

После примљеног Мајерхоферовог извештаја руска је

владе да они удаље из Србије све оне људе који потпомажу и одобраваају интриге револуционарне странке или сањају о будућој српској краљевини; да укине све војничке установе које су без потребе основане у унутрашњости кнежевине, и да се ослободе великог и неприродног утицаја извесних страних агената, чије владе, према своме положају и важности за Србију, не би требале да буду у оваквим блиским односима са српском владом.

[114] Ib. И аустриски претставник у Цариграду, да би што боље претставио бечкој влади српског капућехају у Цариграду Николајевића, каже за њега: »Овај (Николајевић) припада оној српској странци која сања о српској (царевини) држави« (Д А у Б. Изв. из Бујукдера, 18-VII-1853).

[115] Д А у Б. Уп. из Беча у Петроград, 18-VII-1853. [116] Копија телеграма грофа Неселроде руском посланику у Бечу барону Мајендорфу, 17/29-VII-1853. Д А у Б., А М И Д у П. Изв. из Беча, 16-VIII-1853; гроф Неселроде барону Мајендорфу, 24-VII / 5-VIII-1853 (Д А у Б.).

влада решила да пошаље једног свог изасланика у Србију да се на лицу места увери у колико је оно све тачно што је Мајерхофер изнео у своме извештају, и да потпомогне његову акцију код Кнеза и српске владе. По наредби руског Цара ова мисија је поверена првом секретару руског посланства у Бечу Фонтону.[117] Фонтонова је дужност била да саветује Кнеза и српску владу да приме Мајерхоферове савете и да их упозна да су руска и аустриска влада потпуно истих погледа на сва политичка питања која се тичу Србије.

Неселроде је по Фонтону послао писмо кнезу Александру. Према Неселродовом писму, Фонтон је послан од стране руске владе у Србију да изврши преглед руског конзулата, који је остао без свога шефа, и да изјави Кнезу »жива сожаленија које руска влада осећа дознавши стање неспокојства и узнемирења које се показује у Србији и неспоразуменија које влада између народа и његовог прављенија, од оног времана од како ово последње следује савете и проглашава акта која јавно мненије никако не одобрава и која компромитирају како садашњост тако и будућност земље«. Гроф Неселроде у своме писму Кнезу каже, да је руска влада добила ове извештаје »из једног официјалног извора из Беча«. Али, руска влада је исто тако извештена »да Кнез и већа част чиновника која са њим дели бригу о администрацији признају вероломство и опасност потстрекивања за којим су се дали повести и да желе искрено поправити прошлост и осигурати њиховом отачеству једну будућност мирнију и извеснију од оне која им је обећана од неких незнатних агената револуционарне пропаганде и од малог числа последователя које су они могли створити у земљи«. Затим Неселроде изреком Кнезу каже »да Русија неће више од Србије и њеног правитељства захтевати пожртвованије какво ни услуге ма каквог реда, али му они не могу довољно повторити да Император јемствовавши у својим трактатима вашу независимост грађанску и друга преимућства која уживате не би могао трпити да Србија постане под овим истим старањима једна тачка собранија за револуционаре изгнане из других држава, и огњиште сталних раздора и интрига политических, тако исто злочести за ваш народ као и узнемирително за суседне силе«. Гроф Неселроде у своме писму није пропустио а да не скрене Кнезу пажњу да и »аустриски императорски двор дели потпуно мишљење руског двора у овом смотренију, који, као и ми (руски двор), има само старателне и благонаклоне видове за Србију о чему сте се мо-

---

[117] Ib.

гли уверити по ономе што вам је Мајерхофер у последње време говорио«.[118]

Аустриској влади била је веома пријатна вест да се руска влада решила да пошаље свога изасланика у Србију. Аустриска влада је наредила своме конзулу у Београду да ради у потпуној сагласности са Фонтоном и да му укаже сваку помоћ која му буде потребна.[119]

Српска влада је 29-VII/10-VIII-1853 званично извештена од стране руског конзулата у Београду да ће 31-VII/12-VIII-1853 у Београд приспети секретар руског посланства у Бечу Фонтон, као изванредни изасланих цара Николе.[120] Међутим, Фонтон је дошао у Београд 1/13-VIII-1853, после подне.[121]

Српској влади није био пријатан Фонтонов долазак у Београд. Она је у Фонтону, како каже аустриски конзул, гледала немолосрдног, строгог, охолог и љутитог судију својих поступака, плашећи се за даљи свој и Кнежев опстанак на власти. Опозиција против Кнеза и српске владе, која је осећала велику радост због обавештења о Фонтоновом доласку у Србију, са нестрпљењем је очекивала долазак царскога изасланика, надајући се да ће им његов долазак довести једног Обреновића.[122]

Истога дана када је дошао у Београд, Фонтон је позвао к себи у руски конзулат Кнежевог Претставника Алексу Симића и с њим дуго разговарао. Сутрадан, пошто је био у посети код Кнеза, Фонтон је примио цео Савет и све министре. Исто тако Фонтон је посетио и све стране конзуле у Београду. Са аустриским конзулом се веома често састајао и водио поверљиве разговоре.[123] Радосављвић је Фон-

---

[118] А Н. Гроф Неселроде кнезу Александру, 17/29-VII-1853. Копија овог истог писма на француском језику налази се у Д А у Б., као и у »Српском дневнику« од 14-XI-1853; Ристић, 127.

[119] Д А у Б. Уп. из Беча у Петроград, 10-VIII-1853. [120] А М И Д у П. Изв. из Б., 11-VIII-1853. [121] Д А у Б. Изв. из Б., 17-VIII-1853. [122] Ib.

[123] Ib. Кад је Фонтон био у посети код Кнеза предао му је писмо грофа Неселроде. Кнез је званично 6/18-VIII-1853 известио Сенат о Неселродовом писму шаљући му копију истог. Из Кнежевог писма Савету види се да је Неселродово писмо изазвало велико задовољство код Кнеза. Кнез у своме писму Савету каже како је Неселродово писмо дало »сасвим повољна и удовлетворителна уверења, која су све добронамерне наше соотачественике радошћу испунила, и која су отачество наше ослободили од којекаквих узмутителних плашњи и неспокојствија, биће сигурно и земаљском савету као и мноме сматрано, за једно ново драгоцено доказателство, милостивог участија покровителствујушћег двора спрема судбине отачества нашег« (А Н. Кнез Александар Савету 6/18-VIII-1853). Савет је 7/19-VIII одговорио Кнезу на његовом писму у коме му је изразио своје задовољство због добивеног Неселродовог писма (А Н. Савет Кнезу, 7-VIII-1853). Кнез је 8/20-VIII-1853 одговорио грофу Неселроду на његово писмо. Кнез у своме писму захваљује грофу Неселроду на његовом писму и правда се од оптужаба да је Србија центар револуционарних елемената. Кнез каже: »Ако их је раније и било у Србији он није могао спречити њихов боравак, али га уверава

тону давао разна обавештења и упутства како да се понаша према Кнезу и српској влади и на што нарочито да обрати пажњу у разговору с њима. Да би се што лакше и што боље обавестио о српским унутрашњим политичким питањима, Фонтон се у разговору с Кнезом и појединим министрима користио саветима Радосављевића. Он је Кнезу изјавио да руска влада у погледу на српско питање ради у потпуном споразуму са аустриском владом и да, што једна влада предузме, друга одобрава.[124]

Пошто се мало упознао са приликама у Србији, Фонтон је предузео кораке да измири Кнеза са вођом опозиције Томом Вучићем Перишићем. Сви његови напори у овом правцу остали су безуспешни. Односи између Кнеза, српске владе и њихових присталица с једне и опозиције с друге били су толико затегнути, да ни једна страна није осећала према другој неку наклоност.[125]

После десетодневног бављења у Београду Фонтон је, ноћу између 12/24 и 13/25-VIII-1853, кренуо на »интову« из Београда у унутрашњост Србије. [126] Пред свој полазак на пут Фонтон је изјавио француском конзулу да је циљ његовог пута да се увери да ли у унутрашњости Србије има револуционарних и немирних елемената. У Београду, према свему ономе што је он чуо и видео, Фонтон је изјавио да нема таквих људи који би грозили миру и поретку у земљи.[127]

Српска влада се постарала да Фонтонов пут у унутрашњост Србије испадне што величанственији. Као пратиоца Фонтону на његовом путу кроз Србију, српска влада је одредила себи оданог човека Атанасија Николића, начелника полициско-економског одељења у Министарству унутрашњих дела.[128] Окружним начелницима кроз чије је округе Фонтон прошао издата је наредба од стране Министра унутрашњих дела да изасланика руског Цара што свечаније, са већим бројем истакнутијих народних првака, дочекају и испрате. Кнежев Претставник Алекса Симић писао је Книћанину како би требало Фонтона дочекати у Крагујевцу. Према Симићевим речима, »главна ствар се састоји у томе што Његова Светлост жели да ви господина Фонтона кад вама тамо дође, гледате да склоните да прими у Книћу једну част од вас. Његова Светлост жели да том приликом скупите сто

да овакви људи сад више нема и да их уопште више неће бити у Србији« (А Н. Кнез Александар грофу Неселроду, 8-VIII-1853).

[124] Д А у Б. Изв. из Б., 17-VIII-1853; А М И Д у П. Изв. из Терапије, 24-VIII-1853. [125] Д А у Б. Изв. из Б., 23-VIII-1853.

[126] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-VIII-1853; А Н. Биографија Атанасија Николића. По извештају аустриског конзула из Београда од 1-IX-1853 Фонтон је кренуо на пут ноћу између 11/23 и 12/24-VIII-1853 (Д А у Б. Изв. из Б., 1-IX-1853).

[127] А М И Д у П. Изв. из Б., 26-VIII-1853. [128] А Н. Алекса Симић

кметова одабраних па да у друштву са господином Фонтоном лепо се почастите, како најлепше знате, а рачун од трошка тог да нам пошаљете т. ј. да нам јавите колико сте потрошили па да вам ми платимо. Ви ћете и без наопомене знати спремити кметове како да му говоре, да су они радосни и задовољни што виде међу собом човека нашег покровитеља; да они сад у делу виде да није истина, што су непријатељи наши разносили гласове, да се покровитељ на нас љутио; да им је то тешко било слушати премда знају да код нас узрока за то нема; да и они који су то чинили само себичне неке намере имају, *а народ да је сав задовољан у пуној мери са садашњим књазом и његовим правитељством,* и сада благодаран великом покровитељу свом за данашње благостање своје, које сав народ жели ово да у целости одржи«.[129]

На своме путу по унутрашњости Србије Фонтон је посетио Гроцку, Смедерево, Пожаревац, Свилајнац, манастир Манасију (Ресаву), министир Раваницу, Ћуприју, Јагодину, Крагујевац и Тополу, па се 19/31-VIII-1853 вратио у Београд.[130] На путу је свуда био одлично дочекан. Окружни начелници са великим бројем народа излазили су му у сусрет. Готово свуда је био дочекан и испраћен с узвиком народа: »Живела Русија! Живео цар Никола!« и т. д. Од своје стране Фонтон је »свуда говорио народу, да је његa Господар послао да изјави нашем књазу братскоје расположеније и зато љубите вашег књаза и његово правитељство! Све што књаз од Господара запроси све будет испуњено; будите књазу верни и за њега и отачество не жалите крв пролити да би сачували оно што сте крвљу вашом помоћу Русије задобили«. Затим Николић додаје: »Све што он (Фонтон) каже, то ја толмачим онако као што је покојни Симић толмачио народу у Топчидеру«.[131] Фонтон је, 28-VIII/8-IX-1853, у пратњи Алексе Симића, Стефана Стефановића, Радосављевића и великог броја саветника, отишао из Београда у Земун а одатле за Беч.[132]

Книћанину, 11-VIII-1853. [129] Ib. За Фонтонов дочек у Крагујевцу Книћанин није могао ништа припремити, пошто се пред сам његов долазак разболео (Д А у Б. Изв. из Б.,1-IX-1853); А Н. Алекса Симић Книћанину, 25-VIII-1853. [130] Биографија Атанасија Николића; Д А у Б. Изв. из Б., 1-IX-1853; Српске новине од 25-VIII-1853. [131] А Н. Атанасије Николић Книћанину, 14-VIII-1853; А Н. Јован Наумовић Книћанину, 16-VIII-1853). Биографија Атанасија Николића; Ристић, 129—130.

[132] Д А у Б. Изв. из Б., 9-IX-1853. Пред Фонтонов полазак из Београда, 25-VIII / 6-IX-1853, Кнез и српска влада приредили су у његову част закуску у Топчидеру (Алекса Симић Книћанину, 25-VIII-1853).

За време Фонтоновог боравка у Србији Гарашанин се налазио у Аустрији на лечењу. Мајендорф, руски посланик у Бечу, молио је Гарашанина »да за који дан не иде у Београд док се духови тамо не смире, јер вели страх га је да моји људи (тебе ми је (Мариновића) првог поменуо) не учине какав немир окуражени мојим доласком тамо, које

Од Фонтоновог бављења у Србији највише су користи извукли Кнез и српска влада. Својим држањем према Кнезу и српској влади и саветима које је давао народу, Фонтон је одузео Кнежевим противницима сва средства којима су се они служили у борби против Кнеза. Вучићев покушај да Фонтону прикаже Кнеза и српску владу као угњетаче народне слободе и народних права који не уживају народно поверење, остао је без успеха. Фонтон је Вучићу говорио »да он мора Кнезу бити потчињен и покоран а ровење на страну да му никако неће одобрити и трпити«.[133] За време свога бављења у Србији Фонтон је стекао уверење да у њој нема револуционарних људи који раде на изазивању нереда и буне у земљи и да није тачно мишљење аустриске владе да је Србија центар револуционара где веома лако може доћи до немира и револуције.[134] У овом истом смислу Фонтон је поднео извештај о своме путу руској влади и руском посланику у Бечу Мајендорфу. Са резултатом Фонтоновог пута по Србији руска влада је била задовољна.[135]

Држање Порте према Србији пред кримски рат није било најповољније за Кнеза и српску владу. Налазећи се пред ратом са Русијом, Порта је хтела да добије сигурно јемство од српске владе да ће она и даље испуњавати своје вазалске дужности према Султану т. ј. да ће, ако буде дошло до турско-рускога рата, остати потпуно неутрална и да неће ни материјално ни морално потпомагати Русију у рату против Турске. Порта, знајући да српски народ гаји велике симпатије према цару Николи и руском народу, страховала је да се не појави у Србији какав покрет против Кнеза и српске владе. Њој је било потпуно јасно да би овакав покрет Русија могла искористити у своје политичке сврхе и да би се он веома лако могао пренети из Србије и у остале хришћанске покрајине под турском влашћу. Када је аустриска влада, после Мајерхоферовог пута по Србији и Босни, претставила турској влади Србију као земљу у којој лако може доћи до немира и нереда, Порта је 27-VII/8-VIII-1853 упутила озбиљне опомене кнезу Александру и београдском паши. Турска влада је обадвојици препоручила да употребе сва средства којима располажу и очувају стање

вели, може се и преко моје воље догодити (Гарашанин, 119). Ова чињеница најбоље нам показује како је и у колико Аустрија успела да претстави Русији Србију као револуционарну земљу а Гарашанина и Мариновића као вође револуционара.

[133] Алекса Симић Книћанину, 11 и 25-VIII-1853. [134] А М И Д у П. Изв. из Б., 5-IX-1853.

[135] Фонтон је Гарашанину у Бечу рекао да је стигао одговор руске владе на његов извештај о путу по Србији, из кога се види да је руска влада »у свему задовољна са делима г. Фонтона у Србији и да одобрава све што је он учинио« (А Н. Алекса Симић Книћанину, 8-IX-1853).

у Србији и да, без туђе помоћи, спрече и отстране све покрете који би имали за циљ нарушавање мира и поретка у земљи.[136]

Да би, са своје стране, потпомогла кнеза Александра да одржи мир и ред у земљи и да би осујетила посредовање аустриске војске у унутрашња српска питања, Порта је решила да у Ниш, према српској граници, доведе један део своје војске. У Нишу се у ово доба налазила само два батаљона турске војске. Затим, турска влада је одлучила да некадашњег свога посланика у Бечу Шекиб-ефендију пошаље у Београд да се обавести о приликама у Србији и да се споразуме са Кнезом и српском владом о средствима и начину

---

[136] Д А у Б. Изв. из Цариграда, 8-VIII-1853.

[137] Ib.; А М И Д у П. Изв. из Терапије, 5-VIII-1853; Д А у Б. Изв. из Петрограда, 12/24-VII-1853.

Према извештају који је француској влади послао њен претставник на турском двору, кнез Александар је, посредством управника Београдске тврђаве, молио турску владу да пошаље у Ниш, на српску границу, један корпус своје војске. По мишљењу српскога Кнеза ова би војска имала за дужност да мотри на кретање и рад опозиције против Кнеза и српске владе, јер је опозиција, после кнез Михаиловог писма саветницима и после уласка руске војске у Влашку и Молдавску, показала већу живост у своме раду. Исто тако Кнез је послао заповест своме капућехаји у Цариграду да изјави на Порти: да у случају непријатељства између Русије и Турске може рачунати на сарадњу Србије (А М И Д у П. Изв. из Терапије, 30-VII-1853). После ових обавештења турска влада је на једној од својих седница, решила да се дозволи српској влади набавка 5.000 пушака у Француској и да се преко Цариграда и Дунавом могу довести у Србију (Ib.). Када је Сегир саопштио Симићу решење турске владе, он му је одговорио: »Il est trop tard« и како »il n'osait, dans l'etat actuel des choses profiter de l'otorisaton de Russie« (А М И Д у П. Изв. из Б., 13-VIII-1853). У истом смислу француски претставник у Цариграду известио је и француског конзула у Београду (А М И Д у П. Изв. из Б., 30-VII-1853). У разговору између Сегира и секретара Кнежеве канцеларије Јована Мариновића, Мариновић је рекао француском конзулу, да би намера Портина, да доведе један корпус своје војске у близину српске границе, изазвала велико неспокојство у Србији, чије се последице не могу предвидети. Мариновић је молио Сегира да, посредством француског амбасадора у Цариграду, препоручи Порти да одустане од своје намере (Ib.). Сегир је Мариновићу доказивао како му је немогуће изаћи на сусрет његовој молби, пошто је сам Књаз изазвао (тражио од Порте) присуство турске војске на српској граници. Мариновић је Сегира уверавао »que le Prince n'a pas pu avoir donné, de pareilles instruction« . . . (Ib.). У колико је било тачно да је кнез Александар молио Порту да пошаље један корпус своје војске у Ниш, којом би се Кнез могао користити у случају неког нереда и буне у Србији против претставника тадање власти, не можемо ништа поуздано рећи. Није немогућа ствар да је Кнез ово могао учинити. Кнез је вероватно мислио да је за њега као и за унутрашњу независност Србије безопасније да се, у случају унутрашњих немира и нереда у земљи, користи турском него аустриском војском. Дозвола коју је турска влада дала српској влади да може у Француској купити 5.000 пушака и преко Цариграда довести их у Србију, био би један од веома јаких доказа да се Кнез обратио молбом Порти. Турска влада

како би се најбоље могло одржати постојеће стање.[137] Порта је исто тако решила да појача свој војни гарнизон у Београду. Николајевићу је саопштено да пише кнезу Александру и препоручи му да се стара одржати мир у земљи и да спречи све оно што би могло дати повода једној страној држави да се умеша у унутрашње српске ствари.[138]

Вест о доласку Портиног комесара у Србију изазвала је велико узбуђење у Београду.[139] Аустриској влади није било по вољи Портино решење о слању Шекиб-ефендије у Београд и појачавање војничког гарнизона у Нишу. Посредством свога претставника у Цариграду, аустриска влада је саветовала Порту да одустане од својих намера. Према мишљењу аустриске владе, присуство турске војске на српској граници не само да неће стишати узнемирене духове у Србији, већ ће, ради затегнутих односа који владају између Турске и Русије, бити противно интересима турске владе.[140] Кад је руска влада дознала да је Порта одлучила послати свога комесара у Србију, била је веома изненађена. Она је сматрала да турска влада овим жели да чини непријатности Русији. Међутим, руској влади било је веома пријатно што је аустријска влада саветовала Порту да одустане од војничких припрема на српској граници.[141] Под утицајем аустриске владе, Порта је одустала од своје одлуке да пошаље Шекиб-ефендију у Београд. Што се тиче појачања војничких гарнизона, Порта је, пред сам кримски рат као и првих месеца рата, појачала неке своје војне гарнизоне према српској граници.

Како се политичка ситуација у Европи, због турско-руског сукоба, из дана у дан погоршавала и како је све више постајало уверење код страних сила да се овај сукоб неће моћи окончати мирним путем, француска влада је настојавала да Србију што више отстрани од Русије и што тешње веже за Турску. Она је желела да српска влада испуњава тачно своје васалске обавезе према Султану и да своје интересе што чвршће привеже за Порту. Према мишљењу француске владе, ако би наступио рат између Турске и Русије, српска би влада требала да потпомаже Турску, или да остане неутрална. По налогу француске владе, Сегир је препоручивао српској влади да, у случају рата, даде Порти стварне доказе своје искрене оданости. Симић је избегавао да да француском конзулу коначан одговор по овом питању. Он је изјавио да ће и српска влада, ако се Ен-

---

сигурно не би овако што дозволила да јој Кнез није дао довољно јемства и сигурности у своје добре и искрене намере према њој.

[138] А М И Д у П. Изв. из Терапије, 5-VIII-1853. [139] А М И Д у П. Изв. из Б., 13-VIII-1853. [140] Д А у Б. Уп. из Беча у Петроград, 17-VIII-1853. [141] Д А у Б. Изв. из Петрограда, 12/24-VIII-1853.

глеска и Француска без икакве ограде изјасне за Турску, то исто учинити.[142] Затим је Сегир говорио Симићу да би требало да Кнез извести Великог везира каква ће бити његова политика у случају руско-турског рата.[143] Шта више, француски конзул је тражио да Кнез и српска влада обећају Порти да ће Срби за време руско-турског рата војевати заједно с Турцима против Руса.[144] После дугог решавања »српска влада је била приморана писати Николајевићу да даде Порти уверење да ће Срби, у случају њеног рата са Русијом, остати верни и привржени као што су и у другим подобним случајевима и до сада били«.[145]

Француска влада је желела да се у појединостима обавести о расположењу хришћанских народа на Балканском Полуострву према Турској и Русији, да би после из тих података могла извући закључак како ће се они држати ако дође до руско-турског рата. Стога је 1853 године послала свога изванредног изасланика Буреа да пропутује главна места на Балканском Полуострву. За време свога пута Буре је обишао: Грчку, Албанију, Црну Гору, Србију, Бугарску, Македонију и Тракију.[146] Он је дошао у Београд 3/15-VIII-1853.[147] Према Буреовим речима, његова дужност у Србији је била: да се извести шта ће Кнез и српска влада радити у случају руско-турског рата, да ли ће бити са Портом или Русијом, или ће остати неутрални.[148] Буре

---

[142] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-VIII-1853 и Уп. из Париза у Београд, 7-X-1853. [143] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-VII-1853. [144] Алекса Симић Книћанину, 8-VII-1853.

[145] Да би приморао српску владу да остане потпуно одана Порти и »да и даље извршава своје вазалске дужности према султану«, француски конзул је већ маја месеца 1853 променио своје држање према Кнезу и Српској влади. Када је маја месеца 1853, по Кнежевој наредби, Мариновић отишао француском конзулу да га упита шта је било с оружјем које је српска влада хтела набавити у Француској, Сегир му је рекао »да он не зна какву ће сад српска влада предузети политику и за то док му се написмено не изјаснимо да он не може дејствовати ништа за пушке« (А Н. А. Ненадовић Книћанину, 19-V-1853). Када је Симић отишао по истом питању код Сегира, овај му је између осталог рекао «да у садашњем времену, незнајући какву ће Кнез и српска влада политику предузети, не може ништа радити, јер Срби могу те пушке обрнути да бију Французе. За то ако хоћемо пушке да му дамо написмено да ћемо у свему француској политици следовати« (Ib.). Француски претставник у Цариграду пребацивао је Николајевићу како су Кнез и српска влада »не следствени у својим поступцима, да нису постојани у својој политици и т. п.« (А. Ненадовић Книћанину, 2-VI-1853). Крајем месеца јула 1853 Сегир је рекао Симићу: »Што ми Французи то Турци, што Турци то ми, све је то једно«. (А. Ненадовић Книћанину, 30-VI-1853).

[146] Драгослав Страњаковић, Кнез Данило и питање Султановог сизеренства над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића-Цуце у Цариграду 11 јуна 1857 (отштампано из »Записа«) Цетиње, 1930, 27. [147] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VIII-1853.

[148] Ib. Буре сасвим тачно истиче да овај проблем који се може

је у Београду остао неколико дана. Имао је неколико састанака с Кнезом, Алексом Симићем и другим српским истакнутијим политичарима. На питање француског изасланика: »Шта ће Србија радити у случају рата који може решити судбину Србије«, Кнез, коме је Мариновић служио као тумач, изјавио је да ће за Србију бити најбоље да остане неутрална. »Ја то знам, моја је жеља да останем неутралан; ако сарађујем са Портом, Русија ће се, раније или доцније, осветити ;ако сарађујем с Русијом ја бих служио кобним плановима за Србију. И тако ма шта будем чинио за мир наћиће се увек неко ко нам неће опростити; ми смо слаби најбоље је да останемо мирни«.[149] За време свога боравка у Србији Буре је стекао уверење да Србији не прети никаква опасност од стране револуционарних елемената. Узалуд су били сви напори Аустрије и Русије да претставе Србију као револуционарни центар, одакле прети опасност миру и спокојству у Европи. Револуционарних елемената Буре није нашао ни у Београду ни у унутрашњости Србије.[150] По овом питању француска влада је била истог мишљења као и њени претставници у Цариграду, Бечу и Београду и као њен изванредни изасланик Буре.

Француска је желела да њен утицај у Србији буде изнад осталих страних утицаја. Сегир је са правом мислио да је Гарашаниновим падом нанет тежак удар руском утицају у Србији. Он је сматрао да место дотадањег руског утицаја треба да заузме француски.[151] Ма са кога гледишта посматрали Гарашанинов пад, он је заиста донео Русима више штете него користи. Са Гарашаниновим падом руска влада је успела уклонити највећег противника, како је она то сматрала, свога утицаја у Србији и мешања у српске унутрашње ствари, али је исто тако изазвала против себе незадовољство српског народа а нарочито српског јавног мнења. Затим наскоро после Гарашаниновог пада, настали су такви политички догађаји у Европи (кримски рат) који су руској влади одузели сваку могућност ма каквог утицаја на српски народ и политички рад Кнеза и српске владе. Француска влада је мислила, и у томе правцу радила, да на место руског преовлада њен утицај у Србији. После Мајерхоферове и Фонтонове мисије Сегир се уплашио да се у Србији опет, у пуној мери, не осети руски и аустриски утицај. Пред сам кримски рат до-

---

поставити у свим турским балканским покрајинама, има нарочиту важност и значај кад се тиче Србије. Она броји око милион једнородних становника а према своме географском положају налази се у близини ратне позорнице (А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VIII-1853).

[149] А М И Д у П. Изв. из Рушчука, 6-IX-1853. [150] А М И Д у П. Изв. из Б., 17-VIII-1853; Изв. из Б., 24-VIII-1853 и Изв. из Рушчука, 6-IX-1853. [151] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-IV-1853.

шло је до најоштријег сукоба између Француске, Русије и Аустрије у овом погледу. Све три силе су се трудиле да српски народ потчине што више своме утицају и да утицај једне силе буде надмоћнији над утицајем друге силе. Нарочито је у овом питању долазило до жестоког сукоба између аустриске и руске владе с једне стране и француске с друге. Аустриска и руска влада, потпомогнуте често пута и од енглеске владе, радиле су веома енергично на сузбијању француског политичког и културног утицаја у српском народу. Међутим, Аустрија и Русија, иако у удруженој борби против француског утицаја, нису биле сложне и једнодушне кад се тицало њиховог политичког и културног утицаја у Србији. Свака је од њих двеју хтела да утицај једне буде надмоћнији над утицајем друге силе. Истина, било је разлике у схваћању начина спровођења тога утицаја у српском народу; Русија је желела да свој утицај спроводи силом, док је Аустрија мислила да свој утицај спроводи помоћу својих поданика — Срба из Аустрије, обезбеђујући им што више места у српској државној служби.[152] Дакле, Русија је спроводила свој утицај у Србији највише помоћу заповести а Аустрија помоћу учтивих, злонамерних и лажних савета. Све оне Србе који су говорили похвално о Французима Радосављевић је називао »франкоманима«, што је стварно у ово доба значило синоним револуционара.[153]

Сегиру, коме се никако није допадало што немачки језик хвата све више корена у Србији, изгледало је да »Аустрија ради на неки начин да поплави Србију. Она баца сваки дан од Шапца до Смедерева мноштво радника који ту сачињавају оно што би смо ми, у сличном случају, назвали француском колонијом, али што бечки кабинет зове аустриска општина у Београду и т. д.«[154]

Француска, Енглеска и Русија, свесне тога да ће, у главном, у случају руско-турског рата, од држања Србије зависити и држање осталих, ако не свих хришћана, а оно сигурно свих Југословена у балканским турским покрајинама, такмичиле су се између себе ко ће Србију више потчинити своме утицају. Кнез и српска влада, ма колико да су били наклоњени Аустрији и њеном утицају у Србији, држећи се чтрстог и солидног политичког правца који је Гарашанин раније поставио, нису хтели ни смели дозволити да се потчине потпуно ни једном страном утицају. Они су се старали да одржавају добре и коректне односе како с Турском и Русијом тако и са Француском и Аустријом, избегавајући све оно што би их могло довести до ма каквог сукоба и неспоразума са једном од ових сила.

[152] А М И Д у П.Изв. из Б., 5-IX-1853. [153] Ib. [154] Ib.

Кнез и српска влада, имајући пред очима интересе земље и народа, учинили су оно што је било најкорисније и најпаметније за српску политику у том тренутку, када су се одлучили да, у случају руско-турског рата, остану потпуно неутрални, противећи се сваком војничком упаду у Србију ма које стране силе. Ситуација Кнеза и српске владе била је у толико олакшана, што је свака од напред поменутих сила више желела да, у случају рата, види Србију неутралну, него као савезника свога противника. Свака од њих покушавала је да придобије Србију за себе. Кад ни једна у томе није успела, све су, независно једна од друге, саветовале Кнеза и српску владу да остану неутрални у случају руско-турског рата.

За политику Енглеске према Србији у ово доба немам довољно података. Енглеска, која се била одлучила за Турску а против Русије, подешавала је и своје држање према Србији у овом правцу. Њен конзул у Београду радио је у споразуму са француским конзулом; он је имао за задатак да одвраћа Кнеза од Русије и да га упућује на Турску. Енглеска влада је желела, исто као и француска, да у случају руско-турског рата Србија потпомаже Турску против Русије, или да остане неутрална. Енглески и француски претставници у Цариграду упозорили су Николајевића да Енглеска и Француска »нити даду нити трпе да се Србија распростре или побољша«.[155]

VII Први покушај оснивања немачког (пруског) конзулата у Београду

У другој половини 1853 године пруска је влада одлучила да, по могућству, оснује свој конзулат у Београду. 23-VIII/4-IX-1853 у Београд је дошао барон Мензебах, пруски конзул у Букурешту.[156] Наскоро после Мензебаховог доласка, у Београд је дошао пруски конзул из Галца Мерони.[157] Обадвојица су, пре свога доласка у Србију, провели извесно време на путу по Бугарској. Поред обавештења, која су хтели да добију о расположењу народа и политичким приликама у Србији и Бугарској, Мензебахов и Меронијев долазак у Србију имао је и други практичнији значај. Пруска влада је, према Сегировом извештају фран-

[155] А Н. А. Ненадовић Книћанину,30-VI-1853. [156] А М И Д у П. Изв. из Б., 5-IX-1853. [157] А М И Д у П.Изв. из Б., 9-IX-1853.

цуској влади, поверила Мензебаху »да издејствује установљење једне протестантске цркве (у Београду) и да проучи потребу и корист за његову владу да оснује свој конзулат у Србији«.[158] Пошто је наскоро отпочео кримски рат, Пруска је влада морала одустати од своје намере с оснивањем конзулат у Београду. После Париског конгреса 1856 године, пруска влада је основала свој конзулат у Србији.

[158] Ib. и 5-IX-1853.

ГЛАВА СЕДМА

Србија Пијемонт Јужних Словена (1842—1853)

I Србија Пијемонт Срба

Благодарећи Пећкој Патријаршији и нашим народним умотворинама, нарочито нашим народним песмама, солидарност и заједничка сарадња код Срба била је у XVIII, а особито у почетку XIX века, увелико развијена.[1] Ово се најбоље посведочило у припремању и организовању првог српског устанка, као и за све време његовог трајања, у коме је узео учешћа велики број истакнутијих људи из свих српских покрајина под турском и аустриском влашћу и из Црне Горе. Устанак у Шумадији, после успеха српске војске на Иванковцу (1805), на Делиграду и на Мишару (1806), имао је великог значаја и утицаја на српски народ под турском и аустриском влашћу. Као последица устанка у Шумадији, 1807 године избија устанак Срба у Срему (Тицанова буна), 1808 у Источном Банату, 1809 у Босни. На све стране међу Србима осећа се покрет за ослобођење испод туђе власти. Све су очи упрте на Шумадију—Србију. Од ње се много очекује. Она постаје Пијемонт српства. Из разних покрајина под туђом влашћу

[1] Обнављањем Пећке патријаршије 1557 сви Срби долазе први пут под управу једног црквеног поглавара. Заједно са народним песмама, Црква је стално неговала и ширила целом српском народу култ српске прошлости, и помињала и величала поједина дела наших средњевековних владалаца и црквених и световних великодостојника. Говорило се о сјајној и величанственој прошлости и припремало се за бољу будућност српског народа. Говорило се о великој Душановој царевини. Мислило се на освету Косова, које се сматрало као пораз целокупнога српскога народа и узрок пропасти *српскога царства*. Ово неговање култа српске прошлости у народним песмама и од претставника српске цркве ствара још у другој половини XVIII века идеју заједничке сарадње у борби против непријатеља, и јача националну свест и осећање солидарности код целокупног српског народа.

Срби хитају у помоћ својој браћи у Шумадији. После 1806 године Карађорђе и остали истакнутији људи из првог српског устанка били су свесни улоге коју Шумадија треба да одигра у борби за ослобођење српства. Они се труде да Србија достојанствено одигра ову улогу. Карађорђе је с правом мислио да би Србија са Црном Гором могла успешније извршити ослобођење и уједињење српства, него што би то она сама могла учинити. Поред ранијих веза које су постојале између устанка у Шумадији и црногорског владике Петра I, одмах после сјајног успеха српске војске на Мишару, Карађорђе предузима живљу акцију на одржавању што чешћих и што тоснијих веза са Црногорцима. Карађорђе је увидео да одржавање веза са Црногорцима преко писама и разних курира није довољно за успешан рад на ослобођењу целог српства испод турске власти, те је у пролеће 1809 године предузео велику војну акцију према Сјеници и Новом Пазару у намери да се сједини с црногорском војском и да заједнички наставе борбу против Турака. Карађорђе је у свом походу у Новопазарском Санџаку имао успеха. Срби су однели две сјајне победе над Турцима код Суводола и Сјенице. Међутим главни циљ Карађорђева похода, уједињење устаника и црногорске војске, није успео, ма да су се поједина одељења сјединила. До заједничке акције устаника и Црногораца није дошло. Наскоро су настали тешки дани за устанике у Шумадији. Устаници су трпели пораз за поразом. Велики део ослобођене Србије пао је понова Турцима у руке. Сад је главна пажња устаника била обраћена на то како би могли сачувати ослобођену Србију да је Турци поново не заузму. Више се није могло мислити на акцију против Турака и ослобођење српства испод турског јарма, већ на одбрану онога што је било освојено и ослобођено.[2] Дошла је кобна 1813 година, када је цела ослобођена Карађорђева Србија поново потпала под турску власт и када је већи број истакнутијих Срба, који су узели учешћа у борби за ослобођење Шумадије, заједно са Карађорђем морао напустити Србију.

С пропашћу Карађорђеве Србије није напуштена идеја ослобођења и уједињења српства. Милош Обреновић, вођ другог српског устанка, за све време своје прве владе мислио је на ослобођење Срба испод турске власти. Као и у другим

[2] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари (за штампу приредио Владимир Ћоровић у Библиотеци српских писаца); Станоје Станојевић, Историја српског народа (1926), 315, 355; Владимир Ћоровић, Почетак Карађорђевог устанка. Српски Књ. гласник XV, (1925); Стојан Новаковић, Васкрс државе српске (1914); Владимир Ћоровић, Велика Србија, (1925); Шишић, Станојевић и Ћоровић, Карађорђе (1923); Љубомир Јовановић, Преглед национално-политичког живота српског у XIX веку. Српски Књ. Гласник, 1—3 (1901) и Љубомир Јовановић, Стогодишњица српског устанка (1904).

политичким питањима, тако је Милош и у националном питању био практичан и реалан човек.[3] Он се није заносио великим плановима, већ се и у националном питању руководио практичним разлозима. Појам Србије за њега је био, до 1834 године, само Карађорђева Србија. Милош је на сваки начин желео да се границе његове Србије, ако не прошире, оно бар поклапају са границама Карађорђеве. Све до 1833 године, док није добио нових шест нахија, Милош је нарочито радио у овом правцу и утрошио велики део своје енергије и политичке превртљивости.

За све време своје владе Милош се живо интересује за српски народ у хришћанским покрајинама под турском влашћу. Помоћу курира и писама он одржава сталне везе са истакнутијим људима ових покрајина. Нарочито је Милошево велико интересовање било за Босну и Херцеговину. Он наређује српским властима да се указује гостопримство свакоме Србину који је побегао у Србију да се спасе од турскога зулума. У Србији Милош ове људе искоришћује за своје политичке циљеве. Са босанским избеглицама Милош припрема 1833-34 године буну у Босни, мислећи да тако приволи Турску да му призна право његове власти у нових шест нахија, које је већ био с војском посео.[4] Исто тако у Србији се налазио велики број Срба из Аустрије; неки су дошли на Милошев позив, а неки су побегли да се спасу од рђавог поступања аустриских власти. Милош их је у Србији све примио веома добро. Некима је дао службу а неке је новчано потпомагао. Милош се стално обавештавао о стању Срба у турском царству. Кад год је притисак турских власти над Србима у Босни, Херцеговини и Старој Србији био оштрији и суровији, истакнутији су Срби из ових покрајина одмах о том обавештавали Милоша и молили га да се заузме код Султана за побољшање њиховог положаја и њихове даље судбине. Милош је излазио на сусрет њиховим молбама. Када су се крајем 1837 и почетком 1838 године Срби из Босне обратили, преко свога православног босанског епископа, Милошу с молбом да се заузме за побољшање њиховог положаја од »притиска муслимана над православним становништвом«, кнез Милош се обрати молбом енглеском конзулу у Београду, пуковнику Хоџесу, да он у Цариграду посредује у њихову корист. Хоџес је о овоме писао Министарству иностраних дела у Лондону и енглеском амбасадору у Цариграду. Енглески амбасадор је посредовао код Решид- паше да се побољша стање становништва у Босни.[5] Разуме се да је цела ствар остала само на енергичном посредовању енглеског ам-

[3] Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића, II, (1931), 365—8. [4] Драгослав Страњаковић, Буна Срба хришћана у Босни. Годишњица 40, (1931), 168—9. [5] Михаило Гавриловић, Почеци дипломат-

басадора на Порти и малој преписци између Порте и босанског везира поводом овог питања. Хришћанско становништво у Босни и Херцеговини није осетило никакву корист од овог посредовања.

II Српско-југослевенски нацнонални програт Кнеза Михаила

После Миланове смрти дошао је на српски престо млађи Милошев син Михаило, који је тада имао седамнаест година. Национално Михаило је био ширих видика него његов отац Милош. Он је био изашао из оквира уског српско-шумадиског национализма. Поред рада на ослобођењу и уједињењу српства мислио је и нешто радио на ослобођењу осталих Јужних Словена под турском влашћу. Тада је Србија била центар српства и, у ужем обиму, југословенства. Сви они Срби и Бугари који су бежали испод ропства туђе власти налазили су уточишта и заштите у маленој и вазалној Србији и били су веома срдачно примани како од самог Кнеза тако и од осталих претставника српске власти. Мањи покрети незадовољства Срба у Босни, Бугара у Бугарској (1840—1841) и припремање и организовање устанка у врањском и лесковачком крају 1841 године, нису били непознати кнезу Михаилу. После неуспелог устанка у врањском и лесковачком крају велики број његових покретача и виђенијих људи из ових крајева, као из нишког, прокупачког и пиротског краја, склонили су се у Србију.[6] Поред избеглица из Источне Србије у Београду је био велики број Срба из Босне и Херцеговине, који су се због турског насиља и зулума склонили у Србију; са свима њима кнез Михаило је био у тешњим везама. Главног организатора босанске буне од 1834 године, познатог попа Павла Каранотвртковића, кнез Михаило је узео к себи за дворског свештеника. Велики број Срба из Аустрије налазио се такође у Србији. Једна од главних оптужаба коју су уставовбранитељи разно-

ских односа Велике Британије и Србије. (Из новије српске историје), (1926), 144. [6] Страњаковић, 15. 24-III/5-IV-1841 добегли трговци и кметови из округа нишког, лесковачког, прокупачког и пиротског предали су барону Ливену у Крагујевцу молбу »у смотренију тешке невоље њине и нечовечног и тиранско-варварског гоненија њини цркви и цијелог благочестија христијанског«... (А Н. Молба Срба — трговаца и кметова, окружја нишког, лесковачког, прокупачког пиротског управљена аћутанту цара руског, барону Ливену, у Земуну 21-V-1843). 7а молби су потписани »Все поданејши и смирени раби: Георгије Станковић парох из села Радње с. р., Станко Атанасијевић, Никола Срндаћ с. р., Стојан Чавдар, Коста Јовановић с. р., Цветко Голубовић, Цветко Стојановић, Здравко Аранђеловић, Михаило Стојановић, Сава Станковић, Стојан Вучковић и Цветко Ристић.

сили по народу против кнеза Михаила била је та, да је отуђио од себе виђеније људе и народне претставнике из Србије па се окружио странцима.[7]

III Уставобранитељи прве две године свога режима запостављају рад на националном пољу

За време Вучићеве револуције (августа 1842) као и годину дана после ње, у оном општем метежу и нередовном стању, нови уставобранитељски режим није водио много рачуна о националном осећању српског народа и о раду на српско-југословенској идеји кнеза Михаила. Шта више, у самом почетку своје владавине, уставобранитељи су учинили неколико ненационалних потеза. Уставобранитељски режим не само да није водио рачуна о ранијем раду на ослобођењу и уједињењу српства, већ се огрешио и према људима који су се због турскога насиља и зулума били склонили у Србију. Уставобранитељи су поново предали Турцима у руке велики број Срба из српских покрајина под турском влашћу, који су раније били пребегли у Србију. Ови су људи били насилно одвајани од својих породица, иако су одавно стекли грађанска права у Србији, и предавани у руке турских власти које су их из Србије »као зликовце под стражом одвели у њихову првашњу домовину, где се с њима поступало веома свирепо«.[8] Тако су уставобранитељи поступили са начелником Среза моравског Округа ужичког Симом Јоковићем. Пошто су га, као човека оданог кнезу Милошу, »телесно љуто казнили, упутили су га с писмом на турску власт у Босну, где је био рођен«.[9] Ништа боље нису прошли ни Срби из Источне Србије (Нишког, Прокупачког, Лесковачког и Пиротског округа). Одмах по доласку на власт, уставобранитељи су ове избеглице, у споразуму с Турцима, похватали, оковали и у тамнице бацили »са злом намером да их Турцима као бунтовнике издаду«. Кад су они сазнали праву намеру уставобранитеља, договоре се те из затвора »побегну на аустриску страну и ту са много страдајућом браћом својом из Србије замоле за заштиту доброг књаза Михаила, који их очински прими, својим лебом издржава и својски се заузима за осталу браћу њихову, која после њих у српским тамницама заосташе, да ослободи«.[10] Добегли кметови и трговци у Земун бојали су се »да богомрски Вучић, који нечувена насиља и убиства по Србији чини, није прео

[7] Страњаковић, 15. Под странцима уставобранитељи су мислили на Србе из Аустрије и југословенских провинција под турском влашћу. [8] Годишњица 40, 164—5. [9] Кнез Михаило грофу Неселроди, 9-X-1842. [10] Молба Срба — трговаца и кметова окружја нишког, лесковачког прокупљанског и пиротског барону Ливену, 31-V-1843.

сталу браћу њихову у Србији предао Турцима у руке и да нису од њих погубљени«. Стога су они, да би поправили свој тежак положај, били намерни да иду у Петроград »да самому милостивому покровитељу њиховом и великомоћном цару силне Русије, изложе своје муке и страдања, и пред њим на колена падну и с плачом моле га да њих и децу њихову од безбожна Турчина ослободи и имање њихово од Турака и од нечовечна Вучића поврати и у отачество њихово под своје покровителство стави, на чему би му док је потомства њиховог самим животом својим свагда благодарни били и непрестанце Свемогућег Бога за августејши всеросијски дом молили«.[11] Међутим кад су чули да Ливен долази у Србију, они га сачекају у Земуну и обрате му се молбом да се заузме код руског цара, да би се они што пре вратили на своја огњишта и тамо били поштеђени од даљег турског гоњења и злостављања.[12]

IV Југословенски национални и државни програм кнежевине Србије из 1844 године (Гарашаниново „Начертаније")

Прве две године уставобранитељског режима, као што смо видели, у Србији се није ништа активније радило на националном пољу. Ове две године своје владавине уставобранитељи су се старали да преброде све унутрашње и спољашње незгоде и неприлике и да очувају ред и мир у земљи. Када су углавном са угушењем катанске буне (септембра 1844), уставобранитељи савладали све веће неприлике за свој режим, почели су обраћати пажњу и на рад на националном пољу. На крају 1844 најизразитији претставник уставобранитељског режима и народних тежњи и жеља Илија Гарашанин саставио је писмен програм по коме треба да се управљају Кнез и српска влада у националном раду према Јужним Словенима. Овај програм познат је под именом Гарашаниново »Начертаније«.

Своје »Начертаније« или југословенски национални програм кнежевине Србије из 1844 године Гарашанин је саставио под утицајем пољске емиграције а нарочито њеног претставника у Београду Фрање Заха. Да напише своје »Начертаније«, Гарашанин је био потстакнут једним програмом кнеза Чарториског. Пре но што је »Начертаније« поднето кнезу Александру као програм по коме треба да се управљају Кнез и српска влада у вођењу спољне и националне српске политике, за њега су знали, а може бити и на њему сарађивали, Аврам Петронијевић и Фрања Зах.[13]

[11] Ib. [12] Ib. [13] О томе како је постало »Начертаније« и колико је и како утицала пољска емиграција, кнез Чарториски и његови изасланици у Београду и Цариграду, на Гарашанина приликом састављања свога »Начертнија«, видети Страњаковић,1—17.

Није то била само случајност да је Гарашанин узео на себе да напише југословенски национални програм Србије. Узевши у обзир разне околности и улогу коју је Гарашанин одиграо последњих година у Србији, он је био најпозванији да то учини. Под својим далековидним политичким плановима и државничким способностима Гарашанин је, несумњиво, стајао изнад свих ондашњих наших политичара. Као Помоћник Министра унутрашњих дела и као Министар унутрашњих дела Гарашанин је био у сталном додиру са народом. Он је боље него ма ко други познавао све његове добре особине, мане, недостатке осећања и схваћао и разумевао његове погледе на поједине ствари и питања. Састављајући своје »Начертаније«, Гарашанин се трудио да доведе у склад народно осећање са државним потребама. Говорећи о уједињењу Срба и Хрвата, Гарашанин се руководио народним осећањима, а говорећи о уједињењу Срба, Хрвата и Бугара у једну државу, Гарашанин се руководио више државним потребама него народним осећањима. Основна Гарашанинова мисао била је да се створи једна велика, јака и независна југословенска држава, која ће Европи давати најбоље јемство за мир на Балкану и која ће се с успехом моћи одупрети руском и аустриском надирању на Балканско Полуострво. Он је добро знао да сви Јужни Словени могу наћи најбоље јемство за своју слободу и независност у једној заједничкој држави, у противном случају да ће и даље остати под туђом влашћу.

Као необично даровит човек, велики државник и далековид политичар, Гарашанин је предвидео »да се турско царство у Европи мора распасти« и да се ово распадање може десити само на два начина: »или ће царство турско бити раздељено или ће оно бити понова сазидано од својих христијанских житеља«.[14] Гарашанин је био за овај други »распад« турског царства. Да не би пропаст турског царства у Европи затекла Јужне Словене неспремне и неорганизоване, Гарашанин је у своме »Начертанију« изнео начин и средства која би најбоље могла послужити у раду на припремању Јужних Словена за овај догађај. Како је Србија била једина југословенска покрајина на Балкану која је имала независну унутрашњу управу и располагала извесном сумом новаца за овај рад, то је она била најпозванија да узме на себе улогу Пијемонта код Јужних Словена. Србија је требала да почне рад на окупљању свих Јужних Словена око себе.

Као реалан и способан државник и политичар, Гарашанин је знао да се међу Јужним Словенима под турском влашћу може успешније радити него међу Југословенима под аустриском влашћу, ради чега је у своме »Начертанију« обратио

[14] Страњаковић, 18.

више пажњу овима првима. Питање ширења југословенске идеје међу Јужним Словенима у Бугарској и Србима у Босни, Херцеговини, Црној Гори и северној Албанији било је главни предмет Гарашанинове пажње приликом састављања »Начертанија«. Био је још један јак разлог зашто је Гарашанин мислио да у прво време треба, углавном, обратити сву пажњу Бугарима, Босанцима и Херцеговцима. Русија је била већ у велико почела своју пропаганду међу Јужним Словенима, а нарочито у Бугарској, Босни и Херцеговини. Требало је што пре почети рад на сузбијању руске пропаганде у овим југословенским покрајинама. Најбољи начин сузбијања руске пропаганде у Бугарској био би тај, да Србија тамо развије што јаче своју акцију и на тај начин одврати Бугаре од Руса и привеже их за себе. Гарашанин се бојао да Русија не покуша да створи слободну Бугарску државу под својим протекторатом. Он је веома добро схватао колика би била штета и опасност по Србију, ако би се на српским границама образовала оваква бугарска држава.

По себи се разуме да је Гарашанин мислио и на рад међу Југословенима у Славонији, Хрватској, Далмацији, Срему, Банату и Бачкој. Сви они заједно са Србима у Србији и Србима и Бугарима у осталим југословенским покрајинама под турском влашћу треба да образују велику, слободну и независну југословенску државу. Гарашанин је потпуно правилно схватио да ће успех у раду на уједињењу Југословена веома много зависити од вере. У верском погледу Југословени су били подељени у православне и римокатолике. Питање је било да ли ће римокатолици имати поверења у искрен и поштен рад православне Србије на уједињењу Јужних Словена. Желећи да увери римокатолике у Србијине искрене и поштене намере и да их придобије за југословенску идеју, Гарашанин је у своме »Начертанију« показао велику широкогрудост у верским питањима. Он каже да у будућој југословенској држави »Један од главних основа назначава се: Начело пуне верозаконске слободе«. По Гарашаниновом мишљењу »дужност је Србије да римокатолике на сваки начин придобије за југословенску идеју«. Прво је требало почети рад на придобијању босанских фратера »за идеју сједињења Босне са Србијом«, па после њиховим посредством Далмацију и Хрватску »тешње скопчати са Србијом и Босном«. Само у том случају, каже Гарашанин, може се успешно радити на уједињењу Јужних Словена, ако се »два народа источно православни и римокатолически међусобно о својој народној политици разумеду и сложе«.[15]

[15] Ib. 25—7; С. Јовановић, Спољашња политика, 123—25; Феодор Никић, Југословенска мисао. Илија Гарашанин, »Југословен« часопис за политичка, културно привредна и друштвена питања II, (1932), 101—4.

По »Начертанију«, Србији је на првом месту била дужност да ради на ослобођењу Јужних Словена од аустриског и руског утицаја, да их веже што чврће за себе и да их придобије за идеју уједињења. Да ослободи Јужне Словене аустриског утицаја, Србија је то могла учинити само посредством католичке цркве. Јер Гарашанин сасвим тачно каже да се само помоћу католичке цркве може »народ католических вероисповеданија од Аустрије и њеног уплива одвраћати и Србима већма приљубит«.[16] Поред политичког Србија се морала борити и против аустриског утицаја на економском пољу. Како се »цјела спољашња трговина Србије налази у рукама Аустрије«, Србија се морала побринути да добије нов трговачки пут на море. »Овакав пут само је овај за сад могућан који преко Скадра у Дуљцин води«.[17] Да сузбије руски утицај у Бугарској, Србија треба да се послужи у својој пропаганди истим средствима као и Русија: поповима, учитељима и штампањем у Србији и слањем у Бугарску »молитвених и других црквених књига и бугарских дела«.[18] Црну Гору треба одвратити од Русије и везати за Србију. Ово учинити, по Гарашаниновом мишљењу, не би било тешко. »Нека Србија и у Црној Гори примјер Русије следује и нека даде владики правилну свакогодишњу потпору у новцу — Србија ће на овај начин за малу цјену имати пријатељство земље која најмање 10.000 брдних војника поставити може«.[19]

Гарашанин је у своме »Начертанију« предвидео и начин на који ће Србија најуспешније моћи радити на ширењу југословенске идеје међу Јужним Словенима. Пре свега Србија се морала обавестити »у каквом се положају налазе народи из разних провинција Србију окружавајућих«, да би се могло одредити каква средства треба где употребити. За ову сврху требало је »оштроумне и правитељству вјерне људе као испитатеље стања ових народа и земаља послати«, који би по своме повратку с пута поднели тачан извештај српској влади. »Нарочито се треба, каже Гарашанин, известити о Босни, Херцеговини, Црној Гори и северној Албанији. У исто време нужно је да се тачно познаје и стање Славоније, Хрватске и Далмације, а разуме се у ово спадају и народи Срема, Баната и Бачке«. Овим агентима треба дати упутства »која места и која лица треба нарочито да упознају и да извиде«.[20]

Гарашаниново »Начертаније« било је први написани југословенски политички програм који је по својој садржини потпуно одговарао ондашњим приликама међу Јужним Словенима на Балканском Полуострву. Његов је значај у толико већи што је он постао пре »почетка значајног рада бискупа Штросмајера, Рачког и осталих великих поборника југосло-

[16] Страњаковић, 26—7. [17] Ib., 27. [18] Ib., 24; С. Јовановић, Спољашња политика, 424—25. [19] Страњаковић, 29. [20] Ib. 20—21.

венске идеологије«.[21] Пре Гарашаниновог »Начертанија« носиоци националне идеје код Срба били су њихови владаоци: Карађорђе, Милош и Михаило. С Гарашаниновим »Начертанијем« српско-југословенска идеја добија бољу и сигурнију основицу. Њени претставници и носиоци постали су народни претставници — људи из народа т.ј. сам народ. За Србију у XIX веку ово је било од великог значаја. Кроз цео XIX век вршене су честе промене на српском кнежевском и краљевском престолу. Могло се врло лако десити да један владалац буде присталица уједињења Јужних Словена а други противник. Међутим, када је сам народ искрен присталица и ватрен поборник за решење неког питања, то питање никад не може бити скинуто са дневног реда. Решење оваквог питања може се одуговлачити и одложити за извесно време, али никако сасвим одбацити. Карађорђеву и Милошеву националну идеју уједињења српства (углавном под турском влашћу) и Михаилову националну идеју рада на уједињењу Југословена под турском влашћу, Гарашанин је проширио у југословенску националну идеју уједињења свих Јужних Словена у једну слободну и независну државу. Доцније, за време друге владе кнеза Михаила (1860—68), Гарашанинов се политичко национални хоризонат још више проширио. Не тражи он сад само ослобођење и уједињење свих Јужних Словена, већ ослобођење испод турског јарма и осталих народа на Балканском полуострву. Он је »први изашао на среду с идејом: »Балкан балканским народима«.[22]

Пошто је саставио »Начертаније« и вероватно предао га тадашњем кнезу Александру Карађорђевићу као програм по коме би требало да се управљају Кнез и српска влада у вођењу спољашње и националне политике, Гарашанин се дао на посао. Прво му је било потребно да се обавести о стању и расположењу народа у појединим југословенским покрајинама. Стога је он, вероватно још 1845 године, послао своје агенте да пропутују југословенске покрајине на Балкану и да по повратку поднесу извештај шта су чули и видели, и шта су с ким разговарали. Гарашанин је у своме »Начертанију« изнео шта је био задатак ових агената. Он се састојао од четири тачке. Кад агенти дођу у неку покрајину, били су дужни 1) да обрате особиту пажњу на разне странке трудећи се да дознаду тајне жеље народа и које су најпрече народне потребе; 2) Да се обавесте о војном стању народа и земље, ратном духу и народном наоружању, броју војске, где се налазе ратни магацини и арсенали, где се производе ратне потребе (џебана и оружје) и откуда се добивају и у земљу уносе; 3) да саставе списак и карактеристику најважнијих и најутицајнијих људи, не изостављајући ни противнике Србије и 4) да се

[21] Југословен I, 102. [22] С. Јовановић, Спољашња политика, 431.

тачно и добро обавесте шта се у којој покрајини мисли о Србији, шта народ од ње очекује, шта од ње поједини људи желе и чега се од ње боје«.[23] Успех Гарашаниновог рада с а-

[23] Страњаковић, 21. Без сумње, веома је интересантно да се изнесе начин организације пропаганде у Турској за општи устанак против Турака. Опис ове организације оставио нам је у рукопису бивши секретар Ваљевског окружног суда Јован Миленковић, који је и сам био агент ове пропаганде. Миленковић у своме опису каже: »По уставу т. ј. по плану пропаганде, цео простор Европске Турске, од Бишћа у Босанској Крајини до Добруџе у Бугарској испод Балкана, и испод Велеса, с Миридитима до Скадра, био је раздељен у двоје: источну и западну половину. Источна је половина била предана једном а западна другом Коловођи. У западној половини је Коловођа био Тома Ковачевић. Коловође су нашли Агенте, а делокруг рада једног Агента простирао се на две, три или више нахија. Агенти се између себе нису познавали. Сваки Агент изабрао је у својој нахији по једног Начелника, и Начелници између себе нису се познавали. Сваки начелник изабрао је у својој нахији по селима Кметове, који се такође нису познавали. Поглавар пак, целе пропагандистичке организације био је Илија Гарашанин а његов Помоћник Јован Мариновић.

Коловође су као редовни чиновници имали сталну плату и додатак за трошкове кад путују по своме крају. Агената је (1844—1852) било око 52, а њима се плаћало по 50, 60, 70 а неком и 100 талира годишње. Из српске државне касе је годишње трошено за организацију пропаганде 5—6000 талира. Како је овај издатак из државне касе, који је био политичког карактера, морао претходно бити одобрен само од Претседника Савета, то је и Стефан Стефановић, као Претседник Савета, знао за ову пропаганду.

Поглавар пропаганде и његов Помоћник добијали су у одређено време рапорте од Коловођа, Агенти су извештавали Коловође, а Начелници усмено одговарали о чему су питани или што су имали да кажу својим Агентима. На тај начин Поглавар и његов Помоћник су знали Коловође, све Агенте, Начелнике и Кметове. Међутим, ни Агенти, ни Начелници, ни Кметови нису знали између себе, нити су се познавали једни са другим. Оваква је организација установљена због тога што, у случају да један Агент изда организцију, он је могао одати само неколико својих Начелника и цела организација не би била доведена у питање даљег опстанка. Ако би пак, један Начелник био издајник, он је могао одати само своје Кметове.

Миленковић је постао Агент 1850 гоидне над нахијама: зворничком, бијељинском, тузланском, маглајском, брчком и градачком, кад је био секретар суда у Лозници. Он је уживао велико поверење код свога Коловође Томе Ковачевића, који му је открио ко је био поглавар пропаганде а ко његов Помоћник. Али, и поред великог поверења свога Коловође, Миленковић није могао никако дознати за остале Агенте, изузев за Агента у зворничкој и вишеградској нахији, Петра Марковића учитеља у Ужицу.

Пропаганди је био циљ да се народ под Турском обавести да су Ришћани и Кришћани браћа, да имају једног душмана — Турчина; да треба да прегне свом снагом да се ослободи и да му се улије храброст, јер има једна сила која ће му прискочити у помоћ.

За Агенте су узимани људи не гледајући на веру. За то је било доста католика, људи способних и усталаца, врло оданих овом послу. И Агенти су по нахијама бирали сигурне људе, било попове, било фратре, било трговце, било сељаке за Начелнике.

Агенти су били дужни дознавати и јављати, својим путем, колико у ком селу има кућа, колико народа — мушкиња и женскиња; колико је оружја: шешана, ножева великих, и пиштоља; колико способних за

тентима био је велики. У почетку 1846 године Гарашанин је ступио у блиске и поверљиве везе са истакнутијим људима у неким југословенским покрајинама, а у неким је успео да има и своје поверенике.

V Почетак Гарашаниновог рада на националном пољу; његове везе с црногорским владиком Петром II, Арнаутима у Албанији и истакнутијим људима у Херцеговини, Босни, Старој Србији и Бугарској

Први с ким се Гарашанин споразумео био је црногорски владика Петар II Петровић. Као с културним и просвећеним човеком, »који је само за српство живео«, с владиком Петром II није се било тешко споразумети. Српска влада је давала владици Петру II годишњу помоћ од 1.000 царских дуката.[24] У северној Албанији Гарашанин је 1846 »утврдио бесу у Миридитима са католичким свештеником Дон Карлом Красним«. Овај католички свештеник био је веома ревностан човек и својски се заузимао да придобије за Србију симпатије католичких Арнаута-Латина. Са његовом помоћу придобијен је миридитски главар Биб Доде, који је дао пристанак да суделује с Миридитима у устанку за ослобођење, »па ако се устанак сврши успешно, да Миридити имају своју унутрашњу аутономију и слободу вероисповести под српском владом«.[25] У Херцеговини Гарашанин је одржавао везе са мостарским трговцима који су одлазили у Трст. Српска влада се надала да ће се народ у Херцеговини у свако доба, кад му се из Србије поручи, дићи на устанак.[26] Од 1846 године Гарашанин је придобио за рад у Босни неког Сарајлију Богдановића. Богдановић се из Сарајева доселио у Брод, где је отворио кафану. Он је био повереник српске владе за Босну, а у исто време слао је Гарашанину извештаје о ста-

војску, а колико стараца и дечака; колико где има хране; па још и колико у ком селу има извора или бунара; колико кланаца, а колико долина и шума било за заседу, било за збегове; колико у ком селу има поузданих, верних људи, с којима се о народном послу може без страха говорити, а колико је оних од којих се треба чувати као од живе ватре,« итд. (Милан Ђ. Милићевић, Из мојих успомена. Годишњица Николе Чупића XVII, 1897, 9—13).

[24] А М И Д у П. Атанасије Николић, Опис радње по предмету општег споразумења за устанак и уједињење (1860—1868) у Београду, 20-IV-1876. И Јовану Миленковићу је било познато да је владика Петар II знао за »пропаганду у Турској за општи устанак против Турака«: да је уз њу пристао и да му је из Београда послано 1.000 дуката и обећано прво место међу црквеним великодостојницима по ослобођењу (Годишњица XVII, 11). [25] Ib. С Красним вођена је преписка на латинском језику; Годишњица XVII, 12. [26] Ib.

њу у Хрватској и Славонији. После Богдановићеве смрти његов син Стеван продужио је очев посао. Он је постао повереник српске владе.[27] С истакнутијим људима у Старој Србији Гарашанин је одржавао везе посредством трговаца који су у Београд долазили да купују робу. Ови трговци били су Гарашанинови извештачи о унутрашњем стању у Старој Србији и расположењу тамошњег народа према Србији. 1853 године Гарашанин је послао у Јужну Србију за сталног повереника српске владе Стевана Верковића, чија је дужност била да ради на припремању тамошњег народа »за општи устанак ослобођења и сједињења Срба«.[28] Са појединим виђенијим Бугарима Гарашанин је и пре »Начертанија«, за време свога боравка у Цариграду (1840—1841), ступио у ближе односе. С њима је Гарашинин разговарао » о предмету ослобођења«.[29] Посте 1844 године Гарашанин је обратио нарочиту пажњу на Бугарску. На придобијању бугарског народа за идеју ослобођења и уједињења Јужних Словена под предводништвом Србије, Гарашанин се послужио бугарским поповима, учитељима и штампањем црквених књига у Београду на бугарском језику. После 1848 Гарашанинова је акција у Бугарској била веома жива.

Када је започета фебруарска револуција у Француској и одатле се пренела у друге државе, Гарашанин је мислио да је дошао погодан тренутак да изврши поједине тачке свога националног плана изнетог у »Начертанију«. Он се одмах дао на посао. Гарашанин је сматрао као најпотребнију ствар за успешан рад међу Јужним Словенима у ово доба, да буде у што срдачнијим везама с црногорским владиком Петром II. У Црну Гору Гарашанин је послао Матију Бана, чија је дужност била да, поред Црне Горе, пропутује и Далмацију и упозна се и ступи у везе са људима из Албаније, Босне, Херцеговине, Истре и Хрватске.[30]

Бан је пошао на пут 27-III/8-IV-1848. Правац његовог пута био је: Сремски Карловци, Загреб, Задар, Дубровник, Цетиње. Прво је отишао у Сремске Карловце патријарху Рајачићу и исложио му гледиште Кнеза и српске владе на последње политичке догађаје. Затим је Бан говорио Рајачићу о потреби једног братског савеза између Хрвата и Срба у Аустрији. Из Сремских Карловаца Бан је отишао у Загреб. Патријарх Рајачић је послао по Бану једно поверљиво писмо хрватском бану Јелачићу. Посредством Људе-

[27] Васа Чубриловић, Босански устанак (1875—78), (1930), 16. [28] Атанасије Николић, Опис радње по предмету општег споразумења за устанак и уједињење (1860—1868) у Београду, 20-IV-1876. [29] Ib.

[30] Вл. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија (1924), 49—51; J. Скерлић, Омладина и њена књижевност (1925), 24. 8 маја 1848 Бан је писао Книћанину из Дубровника о својој мисији у Црној Гори. При повратку из Дубровника, преко Трста, Бан је свратио у Загреб (В. Ђорђевић,

вита Гаја Јелачић је примио у Загребу Бана и с њим имао дужи разговор.[31] Јелачић је Бана примио веома љубазно. Питао га је »шта мисли српски Кнез о садашњим ненадним догађајима и шта намерава Србија да ради«. Бан је Јелачићу рекао да Кнез и српска влада сматрају »да је сва будућноси Србије на Балканском Полуострву«, а да их се последњи догађаји у Аустрији »само посредно тичу, но ипак Кнезу је много стало до тога, да Мађари не прегазе Тројединy Краљевину, јер би тад и Србија дошла у опасност, па је зато наумио употребити сав свој уплив код Срба било у овој краљевини (Хрватској са Славонијом и Сремом) било у Угарској, да скоче на одбрану заједно с Хрватима, ако би Мађари на њи ударили и против царског престола штогод предузели«. Јелачић је био веома задовољан Бановом изјавом. Он му је срдачно стискао руку и рекао: »Господине! Ви сте ми добар вјестник! Политика је кнежева према околностима спасоносна за наш народ«. У случају да дође до сукоба између Хрвата и Мађара, Јелачић је био одлучио »да се ослони на царски дом, јер је то дужност моја, а и сами немамо довољно средстава, да се одупремо па ћемо тако лакше народ за собом повући држећи у рукама барјак легалности«. У овом погледу, по Бановим речима, »Србија и Хрватска су потпуно сличне у намјерама и у средствима«, о чему се Јелачић могао уверити и из Рајачићевог писма. Из Патријархова писма Јелачић се обавестио »да се из Србије ради на уједињењу свију дјелова Тројединe Краљевине и на савезу угарских Срба с њима, а дође ли до рата, Србија обећава оружану помоћ уз неке услове, које би хрватски бан имао да уважи«. Задовољан Патријарховим писмом. Јелачић је одлучио да пошаље своје »одасланике митрополиту у Карловце и Свијетлом Кнезу у Београд«. Затим је Бан дао Јелачићу Гарашаниново писмо у коме је Гарашанин »предвиђао неке евентуалности у Турској«. (Под »евентуалностима у Турској« Гарашанин је сигурно мислио на изазивање устанка међу хришћанима под турском влашћу а специјално на потпомагање устанка у Босни и Бугарској). Јелачић није био противан Гарашаниновим намерама изнетим у писму. Само он није био за то да »евентуалности у Турској одма наступе, јер би се због тога општи положај сувише заплео«. Он је мислио »да би згодно било сачекати док не будемо сасвим начисто с Мађарима«. О свим питањима о којима су Јелачић и Бан разговарали, хрватски бан је овластио своје »одасланике да се о томе споразумеју са Кнезом и његовом владом у Београду«. Затим су Бан и Јелачић разговарали о Бановом путу у Далмацију, Црну Гору и о другим важним питањима која су подједнако интересовала и Србе и Хрвате.[32]

Из Загреба Бан је отишао у Задар, из Задра у Дубровник а из Дубровника на Цетиње црногорском владици Петру II Петровићу. И у Задру и у Дубровнику Бан је у име српског Кнеза и његове владе агитовао у народу и узимао изјаве од појединих далматинских општина за придружење Далмације Хрватској. Све изјаве далматинских општина Бан је, при повратку из Црне Горе, предао Јелачићу у Загребу.[33] Под утицајем Матије Бана, који је на Цетињу био тумач политике Кнеза и српске владе, и Петар II се изјаснио за уједињење Далмације (заједно с Боком Которском и Дубровником) с Хрватском. Он је 20-V/1-VI-1848, у име свих Црногораца, упутио проглас (објављење) »свој браћи од обје цркве Бокељима и Дубровчанима«. У прогласу Петар II позива сву браћу Бокеље и Дубровчане »да сва друга намјерења и позиве одбаце на страну, да буду срцем и душом привржени својој народности и са свијем вјерни и послушни Јелачићу, своме једноплеменом бану од Тројединe Краљевине, који је под круном цесарском«.[34]

У јесен и у зиму 1849 године Бан се по други пут налазио у Дубровнику. Овога пута он је извршио своју мисију са више успеха. Бан је и Гарашанина и црногорског владику Петра II стално из Дубровника обавештавао »о постављеним агенцијама у Турској, о одборницима на границама као и о вестима стигавшим из Албаније«. Сад је Бан био необично активан у своме раду. 6/18-IX-1849 Бан је писао српском поверенику у Албанији Краснику да миридитски кнез Биб Доде пошаље своје људе владици на Цетиње »и с њим веру утврди као што је у Београду уговорено«. Бан је из Дубровника, 28-XI/10-XII-1849, известио владику Петра II и Гарашанина »да су 11 агената из Херцеговине и 5 из Босне положили пред њим и протом Николајевићем у Дубровнику заклетву и да су им дана сва потребна упутства за рад«. Двадесет дана доцније, 18/30-XII-1849, Бан извештава Гарашанина и Петра II »да су још три агенције из Херцеговине и 18 из Босне положиле заклетву и с тим да је сва мрежа агентура већ распростртa«. Истога дана известио је Гарашанина да је склопљен савез између владике Петра II и Биба Дода »на велику владичину радост«. Српска влада је послала преко Бана црногорском владици годишњу помоћ од 3000 дуката. 29-XII-1849/10-I-1850 Бан је известио Гарашанина да је по Верковићу »послао владици три тисуће дуката, достављене му из Трста

Црна Гора и Аустрија, 50). [31] Југословенска Њива VIII, 193—4.

[32] Југословенска Њива VIII, 192—4. [33] Ib., 225—9. [34] Ib., 229.

преко овдашњег (Дубровчанина) Лајиновића, и шаље му о томе владичино писмо«.[35]

У самом почетку фебруарске револуције у Француској, у Београду је основан један одбор који је имао да се брине о раду на уједињењу Југословена под турском и аустриском влашћу. Аустриски конзул у Србији Мајерхофер 17-II/2-III-1848 извештава претседника аустриске владе кнеза Метерниха да у Београду постоји »демократско-панславистички клуб, чији је центар српски Савет«. Од Срба из Аустрије Мајерхофер помиње као чланове овог клуба: Павла Чавловића, Стевана Херкаловића, Матију Бана и Уроша Боришева.[36]

Поједини чланови »демократско-панславистичког клуба« са знањем, а вероватно и у споразуму са Министром унутрашњих дела Илијом Гарашанином, отишли су марта 1848 у српске и хрватске покрајине у Аустрији, да у народу развију акцију за ослобођење испод туђе власти. Средином марта (1848) Павле Чавловић[37] се налазио у Бечу, а 12/24-III-1848 вратио се из Беча у Београд. У вези са његовим доласком доводи се и лепљење и растурање прогласа ноћу између 12/24-Ш и 13/25-III-1848 у Београду, које Мајерхофер назива »илирско-панславистичким прогласима«. У овим се прогласима позивају Срби »да се потпуно ослободе турског ропства, а онда, будући да је Аустрија паралитична, нека оснују под кнезом Александром Карађорђевићем југословенску краљевину, у коју треба да уђу: Србија, Босна, Бугарска, Хрватска, Славонија, Сријем, Далмација и Јужна Угарска«. Три дана доцније, 16/28-III-1848, Мајерхофер извештава аустриску владу »да су из Београда пошли у агитацију: Урош Боришев у Нови Сад и Тител, Павле Чавловић, Стеван Херкаловић и Матија Бан у Хрватску и Далмацију«.[38]

Матија Бан и Чавловић су искористили свој боравак у Загребу и одржали » у академичној соби велики збор ђака« на коме је поред осталог уговорено да Хрвати и Срби не треба да ратују против Талијана, који се боре за своје уједињење и ослобођење.[39]

За време боравка Светозара Милетића у Београду, 6/18 IV-1848, по вароши су растурани прогласи у којима се српски народ позива да се са оружјем у руци бори за ослобођење Босанаца и Бугара. Пошто су се споменуле буне у Паризу, Бечу, Милану, Берлину и Пешти, у прогласу се најзад каже: »И вама треба Париз, Берлин, Беч. Где је? Тамо је у Србији. Србија треба да буде средиште растурених сила, Србија треба да почне... Ви се морате ослободити, то је сигурно. Како ће се то згодити, знаћете ви боље од свакога другога. Ко није жељан слободе, није је ни достојан. Данас народ прави револуцију, а тај каже: Ви Босанци, Србијанци, Бугари треба да постанете један народ који виче: братимство и слобода! Не смије вас цијепати вјерозаконска разлика, нити дијалектна разлика, јер сте браћа, јер сте синци једне заједничке домовине. Мислите на будуће дане, мислите на јединствену велику домовину. А она дивна Црна Гора, зар ће она штогод изгубити постане ли слободан члан заједничке слободне домовине? Насупрот, она ће само добити, јер је немогуће, да Црна Гора остане дуго слободна, ако се не ослободи велика домовина. Зато браћо гледајте око себе и упознајте, да сте лав у ланцима, али ове је ланце рђа изјела. Србијо, упознај твој задатак«.[40]

Као што се могло и очекивати 1848-49 године, очи свих Југословена под аустриском а особито под турском влашћу биле су окренуте према Србији. У њу су долазили разни курири из југословенских покрајина под турском влашћу, извештавали Кнеза и српску владу о расположењу народа у својим покрајинама, разним догађајима који су се код њих одигравали и добијали упутства за рад кад се поврате својим кућама. Гарашанину је ово све нарочито годило. Он је био неуморан у раду на ширењу југословенске идеје о уједињењу Јужних Словена у једну државу под предводитељством Србије. Гарашанин је још увек преко писама одржавао сталне везе са претставницима пољске емиграције у Цариграду. У овим писмима он је вероватно излагао своје мисли како би се најлакше и најбоље могао остварити његов план изнет у »Начертанију«.[41] Одговори Чајковског Гарашанину били су веома повољни. Они су Гарашанину давали наде на успех, »само кад би било људи, како каже Гарашанин, да се о онаквим пословима озбиљно и сложно заузму«.[42] Целе 1848 године Гарашанину су стално долазили »христијани из Турске изјављујући највећу готовост согласити се са свим плановима и предпријатијама Србије«.[43] Августа месеца 1848 у Београду се налазио један лекар Бу-

[35] Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија, 51. [36] Југословенска Њива VIII, 190—1. [37] Павле Чавловић се родио у Загребу око 1818 године (1848 имао је 30 година). Био је нежењен и припадао је источноправославној вери. Студирао је богословију, али када је 1836 године дошао у Београд, свукао је свештеничко одело и постао учитељ деце једног Кнежевог рођака (Југословенска Њива VIII, 191—3). [38] Југословенска Њива VIII, 191. [39] Ib., 192—3.

[40] Ib., 192. [41] Гарашанин, 10—11. Он у писму не каже изреком да одржава везе са претставником пољске емиграције у Цариграду, већ само »да и даље непрестано продужава ону своју познату кореспонденцију са Цариградом« (Гарашанин, 11). Пре 1848 Гарашанин је био једино у преписци са претставником пољске емиграције у Цариграду, Чајковским. Друга личност, којој би Гарашанин смео и хтео изнети своје мисли у писму, и која би га могла помоћи да испуни свој план изнет у »Начертанију«, није постојала у ово доба у Цариграду. [42] Гарашанин, 11. Под »онаквим пословима« Гарашанин је може бити мислио на испуњење свога плана изнетог у »Начертанију«. [43] Ib., 11.

гарин који је тражио службу од српске владе. Гарашанин је желео да овај Бугарин остане у Београду, »пошто ће он моћи бити од велике ползе« за одржавање веза са људима из Бугарске.[44]

У лето 1848 постојале су две веома важне комбинације о питању даље судбине Војводине и југословенских покрајина под турском влашћу. По првој комбианацији требало је да се Војводина одвоји од Аустрије и присаједини Србији под Турским суверенитетом,[45] а по другој, вероватно, да се неке југословенске покрајине под турском влашћу присаједине Србији а да и даље остану под Султановим сизеренством.[46] По причању мухафиса београдског Мехмед-паше, августа месеца 1848, к њему је долазила једна депутација прекосавских Срба с молбом да се присаједине к Србији. Српски капућехаја у Цариграду, по инструкцијама своје владе, ишао је у првој половини месеца октобра 1848 Али-паши да се с њим разговара о присаједињењу Војводине отоманском царству. По овлашћењу Али-паше један његов пријатељ саставио му је меморандум (план) о решењу овог питања. По овом плану Порта би, посредством српске владе, потпомагала оностране Србе у њиховој борби за народна права и потпомагала би њихово уједињење са Србијом само у том случају, ако би дошло до распада Аустрије и ако Мађари не би хтели признати Србима њихову народност. Меморандум је био поднет Султану, који га је одобрио. О њему је Али-паша известио и француског претставника у Цариграду, који се с њим сложио.[47] Међутим, у свему овоме није било ничега стварног. Порта је наскоро променила своје држање према покрету Срба у Угарској, определила се за Мађаре а против Срба. Више уопште није било говора о овом питању.

Други пројекат био је изгледа лично Гарашанинов. Он је, вероватно, замишљао да се неке покрајине које се налазе под турском влашћу уједине са Србијом под Султановим суверенитетом. Разуме се да су ово биле само жеље српске владе које су наишле на леп пријем код француске владе. Главно је питање било »како ће Порта разумна бити да ово прими«. Гарашанин је мислио да »намере српске владе нису за Порту непријатељске, зато их је она дужна пре разумети него би Аустрија са Русијом доспела чинити какву делидбу од ових покрајина, за накнаду изгубљених покрајина на другој страни«.[48] Ни у овој

[44] Ib., 12.[45] Павловић, 86—7. [46] Гарашанин, 11. [47] Павловић, 87—8.

[48] Гарашанин, 11. По себи се разуме да су ово биле у првом реду само жеље и намере Гарашанинове, па тек онда Кнеза и српске владе. Иако се из Гарашаниновог писма не види сасвим јасно каква је била његова »жеља«, ипак, сваком оном који мало боље познаје тадашњу политичку ситуацију, Гарашанинове намере и жеље, и ко пажљивије простудирао садржину Гарашаниновог писма, видеће да је једина могућа претпоставка, комбинација коју ми износимо. Намера и жеља Гарашанинова је била да се југословенске покрајине под турском влашћу присаједине Србији и остану и даље под Султановим сизеренством. »Порта би била дужна да разуме овакву жељу српске владе и да је одобри, пре но што би Русија и Аустрија стигле да поделе између себе ове покрајине«. О југословенским покрајинама под аустриском влашћу овде се не говори, пошто су се оне одавна налазиле у аустриској држави, те аустриска влада није имала потребе да их поново с Русијом дели и неке од њих добије приликом ове деобе.

другој Гарашаниновој комбинацији није било ничега позитивног. Турска влада би пристала на ову комбинацију само у том случају, ако би постојала опасност да неке њене хришћанске југословенске покрајине могу заузети и између себе поделити Русија и Аустрија. У противном случају, она се не би никада с овим сложила. Међутим, највећи противници овакве комбинације били су Русија и Аустрија, пошто су оне и саме мислиле да заузму ове покрајине за свој рачун.

VI Држање Србије за време српског народног покрета у Војводини 1848—49 године

Од првог дана народног покрета Срба у аустроугарској монархији, Кнез и српска влада били су на њиховој страни. Они су будним оком пратили све догађаје који су били у вези са овим народним покретом и у њима, посредством својих претставника, узимали видног учешћа. Мајска скупштина у Сремским Карловцима, на којој су присуствовали изасланици Кнеза и српске владе, као и догађаји после скупштине, дошли су Гарашанину као поручени да учини штогод и међу Србима у Аустрији на ширењу југословенске идеје. У самом почетку покрета Гарашанин је био за то да Србија и материално и с војском помаже своју браћу у борби против Мађара.

Срби у Аустрији су од самог почетка народног покрета рачунали и надали се помоћи од своје браће у Србији. Њихова помоћ била им је преко потребна, тим више, што су у почетку покрета и званични кругови из Беча гледали веома неповољно на Србе у Војводини, који су били ступили у борбу са Мађарима у жељи да добију унутрашњу аутономију у оквиру хапсбуршке монархије. Патријарх Рајачић и дрги исаткнутији Срби у Војводини обраћали су се молбом за помоћ Кнезу и српској влади. Српска влада изашла је на сусрет њиховој молби и дозволила је да велики број људи из Србије пређе преко Саве и Дунава у помоћ својој браћи. 30-VII/11-VIII-1848 превезао се код Ковина преко Дунава Стеван Петровић Книћанин и отишао

у Панчево, где је био дочекан с великим одушевљењем од »множине народа«.[49] Патријарх Рајачић је изјавио Книћанину из Карловаца »своје велико задовољство што га може поздравити у Војводини« и ставио му војску »из Србије и из свију станова под његову команду пошто ће је он знати најбоље, где треба, употребити«.[50]

Када су Срби у Угарској почели борбу против Мађара, Кнез и српска влада су одлучили да потпомогну њихов народни покрет. Они су Патријарху обећали да ће покрет потпомоћи у сваком погледу, у колико им разне околности буду дозвољавале. Српска влада је дозволила да свака она особа из Србије која хоће, може отићи својој браћи у помоћ. Министар унутрашњих дела Илија Гарашанин и потчињени му чиновници водили су живу агитацију у народу да прикупе што више »самовољаца« и пошаљу их преко Саве и Дунава. Кнез и српска влада помагали су покрет у Војводини новцем, оружјем, муницијом и војском. Нарочито је био велики одзив у Србији »самовољаца« после Книћаниновог одласка у Војводину. Сад је сваком било јасно да Кнез и српска влада званично потпомажу српски покрет у Војводини. Книћанин није био обична и безначајна личност. Он је био државни саветник и човек од великог утицаја и поверења код Кнеза и српске владе. Книћанин, заједно са »самовољцима« из Србије, био је званични претставник Кнеза, његове владе и српског народа из Србије у покрету Срба у Војводини.[51] Војска самовољаца из Србије, која је имала за свога команданта Стевана Петровића Книћанина, није била састављена само од Срба. Она је била у правом смислу речи југословенска

[49] Српске новине № 72 од 5-VIII-1848. По Павловићу (Србија и српски покрет у јужној Угарској, 59) Книћанин је прешао у Војводину 25 јула, где га је по патријарховом налогу дочекао Станојло Петровић. Међутим у извештају непознатог дописника из Панчева од 31 јула 1848 године који је штампан у Српским новинама № 77, 5-VIII-1848 каже се: »Синоћ (30 јула) пред девет сати дођосмо у Панчево. Множина народа чекала је на обали г. Книћанина. Кад угледају наш чамац народна банда засвира и почне непркидно тутањ топова и пушака« итд.
[50] А Н Патријарх Ј. Рајачић Книћанину, 1-VIII-1848.

[51] Старешине »самовољаца« који су отишли својој браћи у помоћ, били су виши и нижи чиновници српске владе. То су обично били сресни и окружни начелници, претседници и чланови судова. Пожаревачку нахију водио је Милутин Петровић »Ера« (брат Хајдук Вељков), Стеван Петровић капетан (синовац Хајдук Вељков) и капетан Абдулић; ћуприску, начелник Богдан Ђорђевић (»Татар-Богдан«); крајинску, капетан А. Андоновић; црноречку, Нича Симић, члан суда, »Стари војник«; гургусовачку, мајор Сава Јовановић; алексиначку, капетан Сима Ђорђевић; подрињску, капетан Козељац; ваљевску, државни саветник прота Матија Ненадовић с капетаном Павлом Гудовићем; ужичку, капетан Периша Марковић, поручници Рајић и Радосав Поповић и судија Милан Каљевић; крушевачку, начелник Радован — Ракица Петровић, а у битци код Панчева учествовао је и сам кнежев ађутант Александар

народна војска. Поред Срба из Србије у њој је било Бугара, Бошњака, Херцеговаца и Црногораца, од којих је већи број прешао из Србије у Војводину.[52]

Са прикупљањем самовољаца у Србији није ишло сасвим глатко. Ма да се народ у великој већини одазивао позиву своје браће у Војводини, било је и опозиције. Вучић је био велики противник да се иде »преко баре«.[53] Од његових Гружана и Лепеничана није нико ступио у »самовољце«. Они су јавно говорили да им »Господар Вучић заповеда да не иду«.[54] Па ипак, поред све Вучићеве опозиције српска влада је успела да прикупи велики број »самовољаца« и пошаље их у Војводину. И Александар Ненадовић у своме писму Книћанину од 24-VIII/5-IX-1848 жали се на тешкоће са којима има да се бори српска влада приликом прикупљања »самовољаца«.[55] У Војводини је било добровољаца из свих округа Србије сем Крагујевачког округа, где је Вучићева акција, да се не иде »преко баре«, имала успеха.[56]

Стојан Симић и Стефан Стефановић као повереници Кнеза, српске владе и Савета, прелазили су често у Војводину и састајали се са патријархом Рајачићем и Книћанином. Они су Патријарху носили савете, упутства и предлоге од Кнеза и српске владе.[57]

Книћанин је са својом војском однео неколико победа над Мађарима. До јануара 1849 један велики део Војводине био је ослобођен од Мађара. После ових успеха Книћанину је поручено из Београда да »своју војску пречисти и све што није добро, савршено за бој, врати натраг у Србију«. Они који остану »да му се заречу да ћеду остати само као самовољци док се и он не врати у Србију«.[58] Што се тиче даљег Книћаниновог боравка у Војводини, у Београду су била подељена мишљења. Једни су желели да се и он са осталом војском која је с њим остала, »пошто се сва Војводина заузме и очисти«, врати у Београд. Други су били мишљења да Книћанин и војска и даље

Трифковић са двеста бећара (Павловић, 103). [52] А Н. Патријарх Рајачић Книћанину и мајору Миливоју Петровићу, 25-II-1849. [53] С. Јовановић, Спољна политика, 426. [54] Павловић, 97. [55] А Н. Ненадовић Книћанину, 24-VIII-1848.

[56] По Павловићу »у списку добровољаца који су ишли својој браћи у Војводини у помоћ, не налазимо Крагујевчане, па ни Рудничане који су такође силно поштовали Вучића, — док су сви остали окрузи били лепо заступљени« (Павловић, 98). Међутим, његово мишљење није тачно. Рудничани су учествовали у покрету Срба у Војводини. 11/23-I-1849, Ненадовић извештава Книћанина да му »сад шаље под предводитељством Павла Дринчића 22 Рудничанина самовољника« (А Н. А. Ненадовић Книћанину, 11-I-1849). Почетком маја 1849 прешло је из Србије у Војводину »35 војника с Јованом Мићевићем из окружја рудничког из места Бруснице« (Димитрије Мијатовић из Титела Книћанину у Мошорин, 3-V-1849). [57] А Н. Стојан Симић Книћанину, 13-I-1849.
[58] Ib.

остану где су, »Војводину чувају и у случају потребе са Бановом (Јелачића) војском и до Сегедина па макар и Дебрецина оду и учествују при оној главној битки (ако буде), као сви сојузници тако и књажества српског као сојузна војска Аусарије, под својим војводом Книћанином, да се покаже при главној битки и то би од велике важности било и за Србију и за Книћанина«.[59] Материјални разлози били су један од главних узрока зашто је српска влада тражила од Книћанина да смањи број своје војске и да се и сам са осталом војском која остане у Војводини што пре врати у Београд. То се врло лепо види из Симићевог писма Книћанину, где се каже: »После свега овога нужно вам је и то знати одкуда ће се плаћати војска коју би ви тамо даље задржали. Јер правитељство неће више дати ни једне паре него што је до сад определило. Зато и за ово споразумите се с патријархом, па час пре враћајте оно кући што нећете имати одкуда плаћати«.[60]

Книћанин је поступио по жељи Кнеза и српске владе. Почео је да враћа у Србију свакога онога који није хтео више драговољно да остане у Војводини да се бори против Мађара. Тако је целу војску из Јагодинског округа вратио у Србију. Ово је исто учинио и са Ресавцима. Книћанин је, посредством Стојана Симића који је почетком месеца фебруара био код њега, поручио Кнезу и српској влади да се он, пре но што дође »царска или хрватска војска из Пеште под Сегедин«, не може с војском вратити од Сегедина у Београд. Српска је влада, излазећи на сусрет Книћаниновој молби, поручила му да одмах »како војска дође из Пеште или Хрватске и Војводина буде изван опасности похита у Србију са војском и старешинама«.[61] Изненада, само три дана после Симићевог писма Книћанину, ствар је добила сасвим други обрт. 8/20-II-1849, после подне, на седници српске владе, којој је присуствовао и сам Кнез, »морао се донети коначан закључак и издати решење, да се Книћанин са свом српском војском натраг у отачество одмах поврати«. О овоме су били писмено обавештени: Книћанин од Гарашанина и патријарх Рајачић од Аврама Петронијевића.[62]

Иако је српска влада врло добро знала да ће овакав њен закључак »неповољно впечатленије и на патријарха и на све остале Србе у Војводини произвести«, ипак, она није могла ништа друго чинити, »него следовати оном што је опстојатељства њеног отачества и народа силом принуђавају«.[63] Унутрашње и спољашње стање Србије приморало је српску владу да позове Книћанина да се са целокупном српском војском, што пре, врати у Србију. Српска влада је

[59] Ib. [60] А Н. Стојан Симић Книћанину, 6-II-1849. [61] Ib. [62] А Н. И. Гарашанин Книћанину, 9-II-1849. [63] Ib.

с поуздане стране била обавештена да ће је Порта ускоро најозбиљније, у претећем тону, опоменути да што пре позове своју војску из Војводине да се врати кући. »Знајући такође да је Порта у овом и од других дворова здраво поткрепљена, ми морамо држати да ће она у овом сасвим постојана, и због тога што наш поступак по толкованију друкчије далеко дира у њену политику, и врло нагла бити, то за избећи ову невољу на нас, којом би рђави људи своје намере веома поткрепити могли и правитељство до малоуваженија код народа довели, ми смо пре два дана изјавили паши да су војске позвате натраг и да се већ налазе на путу повратка, а да за седам осам дана кренућете се и ви са главном трупом за отачество, издејствовавши код паше да о том своје известије Порти пошаље и сваку њој сумњу из главе избије. Овим начином ми се надамо, да дошавша она заповест неће ни имати места да нам се објави, коју би телали једва дочекали да по народу разнесу како и дворови овај поступак правитељства не одобравају, чим би се они здраво у својим намерама противу правитељства позвати могли«.[64]

Иако су патријарх Рајачић и други истакнутији људи српског народа у Војводини молили Кнеза и српску владу да Книћанин са војском остане још у Војводини, Книћанин је морао поступити по жељи српске владе. После Гарашаниновог писма Книћанин је почео слати појединa одељења српске војске из Војводине у Србију. Ко је хтео од

[64] Ib. На основу писма Аврама Петронијевића патријарху Рајачићу од 8/20-II-1849, Димитрије Кириловић мисли да се српска влада руководила сасвим другим разлогом, када је позвала своју војску из Војводине. По њему »после неколико крвавих али успешних битака, када је изгледало да су Мађари постали немоћни за неку озбиљнију акцију и да ствар Српске Војводине стоји добро, повучени су добровољци у Србију« (Учешће Србије у народном покрету од 1848/9. »Политика« од 6-I-1931, 17). Разуме се на овакав закључак Кириловића навело Петронијевићево писмо патријарху Рајачићу од 8/20-II-1849 (Д А у Н. С.), где се поред осталог каже: »Док је у опасности била ствар народна и царска, чињено је од стране кнежевства овог све што се чинити могло. Ово Ваша светлост најбоље зна и ми смо уверени да смо више чинили него што нам је положеније наше дозвољавало. Сад су опасности оне престале: границе су очишћене и заузете; царска се војска приближила и непријатељ је стешњен са свију страна тако, да неће у стању бити никаква квара више нанети, тим мање што имате сад толики народ на расположенију, који на чување граница Војводине употребити можете. Људи наши, дакле, могу се повратити без сваке опасности«.

Српска влада није могла нити хтела, из политичко-националног разлога, да изнесе патријарху Рајачићу прави узрок за повлачење своје војске из Војводине. Она је тражила неки други изговор који би јој био погоднији да га изнесе Патријарху. Најбољи изговор био је тај, да се каже, како више не постоји за Војводину опасност од мађарске војске, те је ради тога непотребно да српска војска остане и даље у Војводини.

Србијанаца могао је и даље, али само својевољно, остати у Војводини. Сви они који су решили да остану у Војводини, стављени су под команду мајора Миливоја Петровића и Лазара Зубана.[65]

Пре но што ће се вратити у Србију а пошто испрати и све Србијанце из Војводине, Книћанин је решио да иде у Беч и поклони се аустриском цару. Намера Книћанинова да учини подворење аустриском цару наишла је на велико негодовање код Кнеза и српске владе. Нарочито су Кнез и Гарашанин били противни његовом путу у Беч. Главни разлог ради чега се Гарашанин противио Книћаниновом путу за Беч био је политичко-националног карактера. Он се бојао да ће после Книћанинове посете аустриском цару изгледати као да су се Србијанци борили само за спас хапсбуршке монархије. Међутим »он (Гарашанин) никада није био мненија да се Кнез и српска влада показују да су цара помагали«.[66] Гарашанин мисли »да је боље нека цар и његова околина знаду да сте Ви народ српски на тој страни потпомагали а не њега, а своју ползу ако је у том нашао, нека случају припише а не вашој намери; и потом боље је да се народ може вашом заслугом противу цара послужити нежели цар против народа, који би сигурно то знао на ползу употребити«.[67] Што је главно, како каже Гарашанин, част Книћанина и народа у Србији, као и интереси народа у Војводини изискују да Книћанин не чини подворење цару, који тако подло са својим народом поступа. Кад би се могло само и помислити да би Книћанинов пут имао, бар за тренутак, користи за српски народ у Војводини и да би могао »преиначити оне издајничке намере дворске према истом народу, Гарашанин би Книћанинов поступак одобрио; али кад је уверен да то бити не може и неће, онда нашто Вам (Книћанину) ићи и клањати се једној таквој лажи па макар да је и цар. Јер тај исти цар не хте уважити толике крваве заслуге његова народа, који га је више пута, нарочито сада, од пропасти сачувао«.[68] Најзад Гарашинин каже Книћанину: »Знајте и то господине да се у вама сматра политика обостраног народа у ствари Војводине српске и то не треба друкчије сматрати нити се друкчије истолковати даје, почему одлазак ваш на тај пут, имао би се сматрати као политика наша, која се опет са истом ни мало не слаже, па хоћете ли ви овој противно што чинити ви сами добро размислите, а ја овде оно вам говорим што би сам себи саветовао да сам на Вашем месту. Лепше ће

[65] А Н. Лазар Зубан Книћанину, 12-I-1849; А Н. Патријарх Книћанину, 25-II-1849; А Н. Петријарх Книћанину, 23-II-1849. [66] А Н. Гарашанин Книћанину, 26-II-1849; Павловић, 129—32. Павловић ставља ово Гарашаниново писмо под 29-II-1849. Међутим оно је писано 26-II-1849. [67] Ib. [68] Ib.

вас заиста представити кад се каже, да сте у интересу обадва ова раздвојена народа дејствовали. Дакле, части ваше ради, онога се и држите што управо у ствари и јесте т. ј. не одвајајте се од политике вашег отачества нека вам савест чистија буде и остане«.[69]

После Гарашанина и Кнез је написао Книћанину писмо и саветогао га да никако не иде у Беч, пошто његов »одлазак тамо не може никакве друге користи имати осим параде«. Кнез опомиње Книћанина да »аустриском правитељству није пријатно што су се Срби под његовим предводитељством прославили и што мора с гњевом да слуша похвалу Срба да су они аустриско царство спасли«.[70] Аустриска влада ће се трудити да пред светом докаже како Срби нису аустриско царство спасли, »но да је само њена милост била допустити им да се и они намећу цару у помоћ, без које је он могао бити«. Да ово докаже, Аустрији ће најбоље послужити долазак Книћанина у Беч, »који је дошао као незван гост и намеће се сам за неку признателност, за коју аустриски двор неће ништа да зна«. Затим, Кнез упозорава Книћанина како би Срби у Војводини могли тумачити његов поступак. »Ваш позив у отачество основан је на нужди, која нас приморава Вас овде имати, и на том основу одбијене су молбе иностраних Срба да и даље њих браните, а сада кад Ви одлазите у Беч, хоће да се осведочи да отачеству нужде није било вас с ратног поља позвати, но да је то само зато чињено да би ви прилику добили час пре препоручити се за признателност за којом сте тежили«.[71]

Книћанин је известио патријарха Рајачића о својој намери да, пре но што пређе из Војводине у Београд, жели отићи у Беч. Патријарх је одобрио и похвалио намеру Книћанинову. Он му у једном писму каже: »Намереније ово мудро вашег високородија које се на ползу и напредак народности наше, за коју сте и ви с војском нашом крв проливали, храбро се борили, непријатеља љуто гонили, свагда побеђивали и тим к очишћенију млађане наше Војводине много допринели, одобравам с благословом и желим да сретно путујете и здраво се натраг вратите«.[72]

Поред тога што је Книћанин желео да види лично младог аустриског цара и поклони му се, он је држао да ће његов пут у Беч бити веома користан за Србе у Војводини. Он се надао да ће бар у неколико моћи изменити непријатељско држање аустриске владе и њених званичних претставника према Србима у Војводини и да ће моћи себе оправдати код званичних кругова у Бечу од оптужаба барона Ру-

[69] Ib. [70] А Н. Кнез Александар Книћанину, 27-II-1849 (Павловић, 130—32). [71] Ib. [72] А Н. Патријарх Рајачић Книћанину, 16-II-1849.

кавине. Ово је изгледа био главни разлог ради чега се Книћанин решио да иде у Беч.[73] Пре но што је решио да се крене на пут, Книћанин је написао једно писмо некој непознатој личности у Бечу (вероватно бану Јелачићу) у коме је протестовао против рђавог поступања аустриске владе са Србима у Војводини.[74] Он у писму каже да су Срби, ради рђавог поступања претставника аустриских власти с њима, »сада више против Немаца огорчени него и против самих Мађара с којима су тако крвави рат водили«. У писму се нарочито оптужује генерал Рукавина »који све Србе дотле доведе, да ћеду за кратко време у крајњој својој нужди, бирајући од два зла мање, морати са Мађарима се сојузити, које би најрђавија следства могло имати.[75] Најзад,

[73] Павловић, 128—129.

[74] Сачуван нам је само концепт овога писма. Из њега се не види ни ко га је писао ни коме је било упућено.. Али из његове садржине може се, са доста вероватноће, закључити да је његов састављач био Книћанин. То се веома лепо види из прве реченице у писму где се каже: »За слободу једноплемене браће наше у Војводини, за целокупност аустриске монархије, и за равноправност свију народности од Мађара погажених, ево скоро годину дана војева« (А Н. концепт писма писаног у Сросламошу, 16-II-1849). Из ове реченице се види да је писмо писала нека личност, која није била из Војводине, већ која је дошла у помоћ својој браћи. Међутим, из реченица у којима се каже: »У оваким опстојатељствима ништа ми друго не остаје него у отаџбину са целом војском повратити се. И ево у договору с мојим правитељством заповедио сам да 21 т. м. коњаници, а 24 пешаци сви до једног крену за Србију«, може се са сигурношћу казати да је писмо писао Книћанин. Книћанин се у ово доба налазио у Оросламошу, то се види из његовог писма Кнезу писаног у Оросламошу три дана доцније, 19-II-1849. Ово писмо било је вероватно упућено бану Јелачићу. Као разлог да у ово верујемо наводи нас садржина самога писма. Тако се на једном месту у писму каже: »За то велики витеже примите од вечито почитујућег вас једноплеменика вашег најсрдачнији поздрав, и уједно при изласку овом мом најтоплију молбу да од своје стране подеј ствујете код пресветлог двора да се сети и овде живећих, верних својих поданика Срба, па да не дозволи милионе најприврженијих му народа тако неправедно газити и уништавати« (Концепт писма од 16-II-1849). Бан Јелачић уживао је велики углед на аустриском двору. Он је заиста могао нешто учинити код цара за побољшање стања Срба у Војводини. Њега је Книћанин могао назвати »једноплеменик ом« својим.

[75] Концепт писма од 16-II-1849. Интересантан је онај део писма у коме се говори о држању претставника аустриске власти према Србима у Војводини као и према Книћанину и српској војсци. У писму се каже: »Но када смо овде бранећи царску круну задобили оно што смо желели, изродише се друга за народ овај, много опаснија од пређашњих, опстојатељства. Зато, што смо ми верујући у последњу кап крви жртвовали и одлучили се за матерњи језик српски, за внутарње независно од Мађара правитељство, па сад кад Мађаре с врата скинусмо, кад толику скупоцену крв пролисмо, кад скоро половину села наших у пра и пепео преобратисмо, цркве порушисмо, живаљ што се каже у лику опасасмо и то све за народ и цара учинисмо, царски ево људи заменише Мађаре. И данас у Темишвару мађарски се пасоши издају, а нашим матерњим језиком писани не чувају и под ноге бацају. Кад је кнежевско правителство, које је силну муницију на овај рат

Книћанин моли Јелачића, »кога он као преодницу звезду на хоризонту Свеславије обожава и почитује за избавитеља царства и заштитника слободе«, да се заузме код аустриског цара за побољшање положаја Срба у Војводини.[76]

У исто време када су претставници аустриске власти заузели непријатељски став према Србима у Војводини и српској војсци под Книћаниновом командом, и руски конзул у Београду Данилевски, који је био у сталној преписци са патријархом Рајичићем, посумњао је да Патријарх посредством претставника пољске емиграције одржава везе са француском владом. Данилевски је поверљиво известио Кнежевог Претставника Аврама Петронијевића, како је са поуздане стране обавештен о доласку једног Пољака из Француске (под именом Макар), који је донео Рајачићу писмо од кнеза Чарторијског. По мишљењу Данилевског, овај Пољак тражио је и добио уверење од Патријарха »да патријарх неће тражити руско покровитељство, да неће радити у корист реакције, већ јединствено у корист слободе народа и народности«. Данилевски је Петронијевићу рекао још и то како је он исто тако обавештен да су Кнез, он (Петронијевић) и Гарашанин упознати са везама које постоје између Патријарха и француске владе.[77] Петронијевић је уверавао руског конзула да је он погрешно обавештен; да је Патријарх досадашњим својим радом целом свету јасно показао »која начела има у својим предпријатијама и да су све тежње његове за благо народно, за одржање царства под којим се налази, за сохраненије у целости свјате цркве православне која стоји под његовим управленијем«. Затим Петронијевић каже да су се Пољаци као »француско орудије« у оваквим мутним временима свуда размилели: по Цариграду, по Бечу и по Мађарској и није ништа немогуће да је неко од њих могао доћи до Патријарха, као и код сваког оног ко се налази у немирном стању, да нешто покушају урадити за своју личну корист. Ради свега тога Петронијевић опомиње Данилевског »да не би требало много водити рачуна о оваквим стварима него о радњама оних људи који делима управљају«. После оваквог Петронијевићевог објашњења руски конзул је изјавио »како ни он сам не може веровати да се Патријарх упустио у пољске сплетке«.[78]

издало, престало давати, Рукавина, царски генерал ни амуницију правитељству Војводине на много кратна захтевања више не дâ. Ја сам од њега фитиља за топове искао, које и свака баба зна начинити, па је он казао да се такав у Темишвару не налази, шта више он је на сва банатска надлежатељства расписао, да се њему повинују, немачки језик уведу, а немачким селима заповедио је, да се ни у чему војсци нашој не повинују и препитаније не дају јој, а ово Немци тачно набљудавају, а ми из два дана удаљени места леб набављамо«.

[76] Концепт писма од 16-II-1849.

[77] Д А у Н С., Аврам Петронијевић патријарху Јосифу Рајачићу, 30-I-1849. [78] Ib. Ми немамо података на основу којих би се могло

После Кнежевог писма од 27-II/11-III-1849 Книћанин је одустао од свога пута за Беч.[79] Пошто је испратио сву војску за Србију, осим »самовољаца« који нису хтели да се врате кућама, Книћанин је 2/14-III-1849 пре подне прешао из Земуна у Београд.[80]

Положај Срба у Војводини стално се погоршавао. Мађари су их на појединим местима потиснули из њихових позиција. Вођи спрског народа у Војводини почели су се опет обраћати молбом на српску владу и Книћанина да им што пре притекну у помоћ. Само 12 дана после Книћаниновог одласка из Војводине пише му прота Стаматовић »о рђавом положају народа који очекује свој спас само од Книћанина«.[81] Истога дана и патријарх Рајачић пише Книћанину и позива га » да што пре у Ввојводину, роду своме у помоћ притекне«.[82] Иако је Книћанин известио Патријарха да ће само он, »ако је нужно и корисно«, прећи у Банат и да »српска влада из својих политичких узрока не може сад по земљи расписивати да нужно и корисно«, доћи у Банат и да »српска влада из својих браћи у помоћ«, Патријарх ипак моли Книћанина »да одмах, кад ово писмо добије, ни мало не закашњавајући, са неколико добрих војника к њима похита; колико их за неколико часова у Београду скупити може а други нека дођу кад се саберу«.[83]

После честих позива Срба из Војводине да им дође што пре у помоћ, Книћанин је одлучио да се одазове њиховом позиву 24-III/5-IV-1849 Книћанин је тражио од Савета три месеца отсуства, »да би могао отићи у Војводину, површити неке своје ствари и затим повратити своје оронуло здравље«.[84]

поуздано утврдити да су постојале везе између патријарха и француске владе, посредством претставника пољске емиграције, али није искључено да су оне постојале.

[79] Павловић је имао право кад је рекао: »Изгледа, да образложито Гарашаниново писмо није имало свога утицаја. Морао је онда сам кнез Александар својим ауторитетом да натера Книћанина да одустане од пута« (Павловић, 130). Ово се јасно осведочава у Книћаниновом писму Кнезу од 1/13-III-1849 из Земуна, где се поред осталог каже: »Но почем у Земун с војском мојом приспем, перви правительствени чланови писмено и усмено наложише ми, да ја, ако отачество љубим, одмах у Србију пређем, којој је моје присуствије у настојећем времену неопходно нужно. Но сва учињена ми претстављенија и позиви, нису ме могли од моје намере одвратити. Најпосле кад ме после многочислених позива и сам Светли Кнез мој позива, да отачество моје то одма иште, да никуд од њега не удаљавам се, но што пређе да у Београд пређем, то из љубави к мом роду и отачеству не могу глас и позив Кнеза мог непослушати. Због чега пут мој у Оломуц за сад сам одложити морао« (Д А у Н С. Книћанин Кнезу Александру, 1-III-1849).
[80] Српске новине, 4-III-1849 № 19. [81] А Н. Стаматовић Книћанину, 15-III-1849. [82] А Н. Рајачић Книћанину, 15-III-1849. [83] Рајачић Книћанину, 20-III-1849. [84] А Н. Книћанинова молба Савету, 24-III-1849.

Не чекајући решење Савета по својој молби, Книћанин је 26-III/7-IV-1849 отишао у Војводину.[85]

Книћанинов долазак у Војводину није нимало изменио стање на бојном пољу у корист Срба. Почели су се низати порази српске војске у борби с Мађарима. До краја априла 1849 Мађари су успели да заузму цео Банат.[86] Положј Срба у Угарској постајао је из дана у дан све тежи. Аустријска влада непрестано је сужавала дане им повластице. Својим писмом од 21-III/2-IV-1849 аустриски цар ставио је жупаније српске Војводине под управу Виндишгрецову а за команданта седмог војног округа (Срема, Бачке и Баната) поставио је Мајерхофера. »И административна и војна власт у овим покрајинама била је одузета од Срба. Није било више српског правитељства ни Војводине. Патријарху Рајачићу била је додељена улога царског комесара у жупанији сремској, бачкој и торонталској и у округу вршачком темишварске жупаније«. Интервенцијом руске војске у Мађарској, која се завршила поразом Мађара, било је решено питање српско-мађарског сукоба у Војводини. Сад су се и сви српски »самовољци« вратили у Србију, а Книћанин је добио пасош из Београда и отишао за Беч и Варшаву.[88]

Број војника из Србије који је учествовао у српском нардном покрету у Војводини, кретао се од пет до осам хиљада. За време другог Книћаниновог боравка у Војводини (од марта до августа 1849) учествовао је мањи број Србијанаца него за време његовог првог боравка. Од почетка народног покрета 1848 године па до фебруара 1849 у Војводини је било око 8.000 Србијанаца.[89] Бројно стање Книћанинове бри-

---

[85] Павловић, 157. Тек 15/27-IV-1849 Савет је на Тенкин предлог донео повољно решење поводом Книћанинове молбе (Ib.). [86] Павловић, 157—9. Одмах после Книћаниновог преласка у Војводину и првих пораза српске војске у борби с Мађарима, Гарашанин је послао распис свима начелницима да скупе што више »самовољаца« и пошаљу их у Војводину (А Н. Стојан Симић Книћанину, 29-III-1849). [87] Павловић, 150.
[88] А Н. Книћанинов пасош на немачком језику. Пасош је Книћанину издан у Београду 19/31-VIII-1849 № 1406, за њега и још два служитеља. Истога дана пасош је оверен у аустриском конзулату. Из пасоша се види да је Книћанин био у Бечу 8/20-IX-1849 а у Берлину 12/24-IX-1849. Међутим из пасоша се не види да ли је Книћанин био у Варшави. Приликом свога повратка за Београд, Книћанин је оверио свој пасош у Пешти 25-IX/6-X-1849.
[89] До овога броја смо дошли на следећи начин. Кад је Стојан Симић писао Книћанину да редуцира своју војску, т. ј. »да ју пречисти и све што није за бој натраг врати, као и оне војнике из пожаревачке нахије који сами беже«, он је мислио да ће у Војводини остати још око 5.000 војника (А Н. Стојан Симић Книћанину, 13-I-1849). Поред пожаревачке војске која се била сва вратила кући, Книћанин је одлучио да пошаље у Србију и око 2.000 људи из моравске нахије (А Н. Паун Јанковић Книћанину, 25-I-1849). Ако би узели за тачно то да је Книћанину, пошто је смањио своју војску, остало још око 5.000 људи, па овом броју додамо још оне 2.000 из моравске нахије, више 5—600 из пожаревачке нахије, више два ескадрона Цигана под командом

гаде од 9/21-VII до 19/31-VII-1849 износило је 95 официра и 4.185 подофицира и војника. У овој бригади било је свега два батаљона Србијанаца, који су бројали 40 официра и 1620 подофицира и војника.[90]

У вези са боравком самовољаца у Војводини и њиховим повратком у Србију српска је влада имала да преброди једну велику тешкоћу и неприлику. Велики број Србијанаца, кад је дошао својим кућама у Србију, тужио се на све стране »да им потпуно обећана плата није издавана« и да су их свуда у Војводини јавно »лоповима србијанским називали«.[91] Српска влада имала је због овога велике непријатности. Гарашанин пише Книћанину: »Не можете себи претставити колико рђава впечатленија ово у народу производи да се већ велике тешкости за правитељство предвиђају док се све ово у народу заглади«.[92] Шест дана доцније Гарашанин пише Книћанину о истој ствари, па му између осталога каже како »на правитељство то врло тешко пада а старешине страшно губе у народу. У колико је то штета Ви разумете«.[93]

Овакве оптужбе против Србијанаца нису биле на своме месту. Ако је било изузетака у овом погледу, ипак се за то нису могли оптуживати сви људи из Србије и називати »србијанским лоповима«. Книћанин је за време свога боравка у Војводини обратио нарочиту пажњу на понашање и владање Србијанаца. Он је тражио од српске владе да му се пошаље неколико судија, који ће свакоме ономе који учини ма какву кривицу судити и строго га кажњавати.[94] Влада му је послала Нићу Симића, члана зајечарског суда, Милана Каљевића, судију из Ужица и Петра Марковића.[95] Кад се узме у обзир да је српска војска била састављена од »самовољаца« и бећара, па се њој још дода и два ескадрона Цигана, онда не може бити никакво чудо ако је у њој било и таквих људи који се нису понашали како треба. Таквих људи који су извршили неку пљачку, био је веома мали број. Они су били строго кажњавани. Фебруара 1840 издана је наредба да се »Стојан, Ђукин момак, који је учинио многе пљачке па побегао, непрестано гони, ухвати, казни и стави под строгост Перише или Каљевића«.[96] Изузетак може бити у овом погледу чини Кнежев аћутант Александар Трифковић, који је за време свога боравка у Војводини учинио неколико веома дрских пљачки.[97] Као што

Тасе Арачлије (Павловић, 103) и више две стотине бећара под командом кнежевог аћутанта Александра Трифковића (Павловић, 103), онда би добили број од око 8.000 људи. По Павловићу, војска из Србије могла је бројати око шест хиљада људи (Павловић, 155). По Ристићу, до марта 1849 у Војводини је било 8.000 Србијанаца војника (Ристић, 69). [90] А Н. Standes Ausweis Brigade General Knitzanin. Moschorin, am 31 Juli 1849. Од овога броја било је отсутно и болесно 4 официра и 260 подофицира и војника; тако је још на дужности остало 36 официра и 1369 подофицира и војника. [91] А Н. Гарашанин Книћанину, 9-II-1849. [92] Ib. [93] А Н. Гарашанин Книћанину, 15-II-1849. [94] А Н. Бата Лака Книћанину, 6/18-I-1849. [95] Ib.; А Н. Миливој Петровић Книћанину, 9-II-1849. [96] Миливоје Петровић Книћанину, 9-II-1849.

[97] А Н. Книћанин кнезу Александру, 19-II-1849. Непослушност и непоштење Трифковићево у Војводини било је достигло врхунац. Приликом повлачења војске од Панчева, којом је Мајерхофер командовао, Трифковић је толико био пијан да се једва могао на коњу држати. Том приликом он је три граничара »тако сабљом обранио да су дуже времена морали провести у болници«. Када су Мађари напали на Панчево, Трифковић је са својим одредом био одређен да брани једно место на положају. За време борбе, »када је један топџија отишао да из једне мало удаљене од ватре каре фишеке за топ донесе, пуцао је на овога човека из пиштоља« и веома га тешко ранио, изговарајући се како је овај хтео да бежи из борбе. Трифковић је ово учинио што је био потпуно неискусан што се артилерије тече, а поред тога по причању Мајерхофера, био је и овога пута мртав пијан. »И ако је, како каже Книћанин Кнезу, Трифковић ради овога смртну казну заслужио, што је човека дужност своју испуњавајућег убио и што је дејствовање топа смео, над којим он никакве команде није имао, ја сам му то сасвим кроз прсте прогледао да би част његову као аћутанта Ваше Светлости очувати могао, а не част Александра Трифковића«.

Из обзира што је Трифковић био Кнежев аћутант, Книћанин га приликом марша на Вршац постави за »полубатаљоног команданта«. Кад је Вршац заузет, Трифковић је »по њему пљачкао као прави разбојник«. Од једног »житеља вршачког опљачкао је интов и коње«. Кад је сопственик кола замолио Трифковића да му их врати, он га је »на сокаку пред лицем војске и житељства ондашњег камџијом све по врату шибао«. После овога Книћанин пошаље Трифковића у Бачку »с примеченијем да се што може више стара да име светлог Књаза не посрамоти«. У Бачкој је Трифковић учинио исто тако неколико непоштених дела. На шест пута издавану Книћанинову заповест да се из Сенте крене у Кањижу, Трифковић није хтео поступити, »већ је стално налазио неке изговоре да би могао и даље у Сенти остати да ара и пљачка. За иступљења Трифковићева које по Сенти, које по Бечеју, које по једној и другој Кањижи итд., а то са убијањем, пљачкањем и другим разним нечовечним поступцима«, Книћанин је дошао у велику неприлику. И ако је Книћанинова дужност, као ратног команданта, била да га најстрожије казни, јер част Кнежеве Светлости, каже Книћанин, моје, народа српског и интереси наши изискивали би то, он је прво о свему известио Кнеза и замолио га да пише Трифковићу и опомене га да поправи своје понашање. Међутим, пошто му је Книћанин саопштио Кнежеву опомену да се боље понаша, Трифковић је чинио још гора недела него и раније. »Пошто је ствар дотле дошла и пошто је Трифковић пошао за Београд и јавио мени да полази и узео собом барјаке и војне добоше, и не предавши ником команду, хтео ову да разори као неваљали и бунтовни човек, па онда још зашао и почео поаре и пљачке скупљати, морао сам на концу најстрожије мере против њега као разбојника, лопова, бунтовника, нечовека Александра Трифковића, а не никако као чиновника и аћутанта Ваше Светлости, предузети, јер се већ не сме ни помислити да таквог карактера човек може бити аћутант Ваше Светлости, а те су мере биле да се преда ме, као његовог овде врховног команданта, који му је превише кроз прсте гледао и на руку му ишао, везан доведе«. Тако је и било. Трифковић је везан доведен пред Книћанина, који га стави под стражу и одреди комисију да »исследи његове иступе«. Пошто би ислеђење Трифковићевог дела дуго трајало, Книћанин га »под присмотром потпоручника Војводине г. Дугалића спроведе Кнезу у Београд«. У путу за Београд Трифковић је учинио још неколико иступа.

смо раније имали прилике да видимо, Трифковић је био познат у Србији као човек »лошег карактера«. Али ради Трифковићевих рђавих поступака и још неколико недисциплинованих и необузданих беспосличара, који су се налазили у српској војсци, није се смело дизати »грдна вика у опште против Србијанаца с највећим протестом да су сви Србијанци лопови, да су дошли не да помогуну него да земљу оплене«, како је говорено у Вршцу.[98] Изузетака је било као што их увек и свугде има. Али када се узме у обзир да је то било за време рата, када је врло лако могуће да се овако што догоди, онда се ова ствар може унеколико правдати.

За време рата није само тај случај да поједини војници без потребе врше пљачке, већ и сами мештани неког места пљачкају један другог. Миливоје Петровић пише из Пардања 15/27-I-1849 Книћанину »да је у местима која су освојена настало безвлашће и харање. Спахијског жита било је преко 10.000 мерова па је то све развучено«.[99] Међу Србијанцима који су отишли својој браћи у помоћ у Војводину сигурно је било и таквих људи, који нису били исправни у моралном погледу, као што је на другој страни исто тако било неисправнихСрба из Војводине, који су долазили у Србију да помогну својој браћи на културном и просветном пољу. Ја ћу навести само један случај, ма да нам је више њих познато.

У Вршцу Трифковић је поново отео »интов једне удовице спајинице«, који је раније већ био једном опљачкао па га на Патријархово посредовање вратио. На поновно Патријархово тражење Трифковић је обећао да ће интов вратити удовици. Међутим, кад је Патријарх послао свога човека да интов види, Трифковић је са интовом већ био отишао, те је Патријарх морао писати у Бечкерек да му се тамо, кад Трифковић стигне, одузме интов. Книћанин у писму истиче Кнезу како му је веома жао што није знао да ће Трифковић оваке похаре чинити на путу, и то онда кад је под присмотром, »па да га везана у Београд пошаље да не наноси већу бруку и срамоту Светлом Кнезу« (А Н. Книћанин кнезу Александру Карађорђевићу, 19-II-1849).

[98] Книћанин кнезу Александру, 19-II-1849. Ради Трифковића Кнез је заузео чудан став према Книћанину. Он му је прво пребацивао »зашто није више водио надзора над Трифковићем који пљачка по Банату« (А Н. Кнез Александар Книћанину, 25-I-1849). Кад је Книћанин наредио да се Трифковић пред њега везан дотера, Кнез, у почетку није нимало протестовао. Шта више он је говорио »да ће Трифковића под суд дати што се није његовом позиву одазвао« (А Н. Гарашанин Книћанину, 15-II-1849). Наскоро је Кнез променио мишљење. У једном писму Книћанину Кнез му пребацује »зашто је Трифковића на онако безчастан начин дао везати? кад је човек за овамо (Србију) пошао? кад се види да се мојој заповести није противио и кад ви ни за противан случај нисте имали те власти њега везати«. Кнез је тражио од Книћанина »да му одмах, поименце, достави сва Трифковићева преступленија« и »заповеда му да Трифковића одмах у слободу постави и каже му да у Србију дође« (А Н. Кнез Александар Книћанину, 15-II-1849. [99] Миливоје Петровић Книћанину, 15-I-1849. Банатски меров је тежио око осамдесет ока (Вук С. Караџић, Српски Рјечник, (1898), 365).

Павле Николајевић, Србин из Срема, прешао је четрдесетих година у Србију, где је ступио у државну службу. 1848—49 године био је »протоколиста у кнежевој канцеларији« и узимао је видног учешћа у покрету Срба у Војводини 1849 године.[100] Почетком 1853 године премештен је из Кнежеве канцеларије за члана суда у Књажевцу, где га налазимо 1854.[101] Незадовољан овим својим премештајем, он је гледао да се на сваки начин врати понова у Београд. Сматрајући да му и аустријски конзул у Београду може много помоћи да буде премештен, он се обрати, децембра месеца 1854, писмом Радосављевићу. Поред похвала које чини Радосављевићу, Николајевић у писму каже: »У колико слаб мој разум уме докучити у толико сам увидео, да је уплив високога аустријског кабинета најсјајнији степен, не само у Србији, — који му је природан, него и у целој Европи достигао«. По мишљењу Николајевића Радосављевић је спасао Србију од пропасти и због тога се може осећати потпуно срећним. »Као Србин, пак онда као најчистији Србин-Сремац, као Радосављевића земљак«, Николајевић је узео себи слободу да му »за указане височајше сјајне услуге учињене Србији и свим Србљима воопште заблагодари и честита што је баш њега всеблаго Провиђење за овај посао одредило«. Како је сад потребно да се Радосављевић окружи оним људима, који ће његов уплив у народу распростирати, то му се он најпонизније препоручује говорећи му: »Као што Вам је познато да онај човек који се у једној земљи роди и одрасте, мора свагда оној земљи наклоњен бити нежели другој страни. Служећи верно три суверена аустриска и под трећим војујући, ради чега сам златну медаљу за храброст добио; — не сумњам да благоволеније и милост његовог високог претставника задобити нећу. Заузмите се високопочитајеми господине за мене да дођем у Београд, на какво било звање. Ја могу уверити ваше високородије да ћу вам од приличне ползе бити, ваш је уплив како са стране кабинетске, тако и са стране приватне, код нашег светлог Књаза и правитељства веома сјајан. Једна једина реч Вашег високородија, биће доста, мене са ове границе у Београд довући. Има за мене два места која би добра и полезна била, а то су: *Једно је место секретара попечитељства министарства иностраних дела где би Вашем Високородију од велике ползе био*; *а друго је секретара попечитељства внутрених дела*. . . као једном човеку, који је преко 10 година верно Аустрију служио. Као једном човеку који отличије његовог царског величанства на прсима носи, а напо-

---

[100] А Н. Миливоје Петровић Книћанину, 7-IV-1849. Николајевић је био Книћанинов пријатељ. Он је 1849 путовао по Војводини и агитовао да, у случају ако дође до неког новог избора војводе, народ кандидује и изабере Книћанина (Павловић, 135—7). [101] Календар Кнежевине Србије са шематизмом за 1854 годину, 49.

слетку као свом земљака Сремцу, надам се да ће Вашој милости у тал пасти и мене одавде избавити«.[102]

Мислим да је непотребно давати ма какав коментар овом писму. Из његове садржине, поред осталог, јасно се види да се Николајевић драговољно нуди да врши дужност аустриског шпијуна у српском Министарству иностраних дела. Његова оданост и поштовање према »своме« владару, аустриском цару, у исто време кад се налази у српској државној служби, заиста није било прилично. Али се не може рећи да је било још много Војвођана у Србији као што је био Николајевић. Исто тако, ради неколико непоштених поступака неколицине Србијанаца није требало све Србе из Србије називати »србијанским лоповима«. Било је изузетака и на једној и на другој страни. Као год што су се Срби из Војводине, приликом свога преласка у Србију, руководили једино осећајима братске љубави и солидарности, поштењем и искреним намерама, истим су се разлозима руководили Србијанци приликом свога преласка у Војводину 1848 и 1849 године.

Постојала су два супротна гледишта о улози и задатку учешћа српске војске у покрету Срба у Војводини. Гарашанин и Кнежева влада су сматрали да је српска војска отишла у помоћ својој браћи у Војводини, да им помогне у борби против Мађара, да би извојевали народну унутрашњу аутономију, а не да се бори за спас хапсбуршке монархије. Ако неко од чланова српске владе или истакнутијих људи из Србије помиње хапсбуршку монархију или аустриског цара у вези са учешћем Срба у народном покрету у Војводини, они то чине из учтивости а никако што тако осећају. Срби из Србије били су одувек непријатељи Аустрије. Гарашанин је ово хтео нарочито да истакне. То се врло лепо види из његовог писма Книћанину од 26-II/10-III-1849. Он је ово своје гледиште још боље посведочио када је, после угушења мађарске буне 1849, одбио да прими одликовање аустриске владе. Лазар Арсенијевић Бата-Лака у своме писму Книћанину, а у вези са рђавим држањем Мајерхофера према српској војсци у Војводини, каже за Аустријанце: »Ово су курјаци који су нам од векова крв пили, па ни данас ни зашта се друго у наше послове не уплићу, него опет зато, да нам сметају ове ланце са себе бацити. То су паклене душе који нас не држе за људе«. Они мисле »ко није Шваба тај није човек, и то су много гори Турци од оних некрштених».[103] И Александар Ненадовић у своме писму Книћанину говори о томе истом.« Г. патријарх добро зна да ви и наше војинство нисте ни зашто друго тамо

[102] Д А у Б. Оригинално писмо Павла Николајевића аустриском конзулу Теји Радосављевићу од 11-XII-1854 године, из Гургусовца. Писмо се налази као додатак извештају аустриског конзула из Београда од 26-XII-1854. [103] А Н. Бата Лака Книћанину, 11-I-1849.

отишли, него да помогнете Србима од Мађара избавити се, Војводину заузети и цару аустриском услугу своју учинити за одржање његове стране«.[104] Пред Книћанинов полазак у Беч, Кнез је 15/27-VIII-1849 писмено честитао Книћанину на његовим јуначким делима. У писму поред осталог говори: »На глас страдајуће наше иностране и једнокрвне браће, ви сте све своје овамо оставили, и њима притекли, да им помогнете сачувати живот, одбранити народност и извојевати права његова која су погажена била«.[105]

Патријарх Рајачић и други виђенији Срби из Војводине истицали су на првом месту да су се Србијанци борили за спас хапсбуршке монархије, или да су се исто толико борили за спас хапсбуршке монархије колико и за народна права своје браће у Војводини. Патријарх Рајачић позивајући Книћанина, марта месеца 1849, да поново дође у Војводину, истиче како му је било необично мило када је чуо да се он, »познавши достојно спасителне намере његове како за народ српски у Војводини тако и за спасеније аустриске монархије, и оценивши народне потребе«, одлучио опет доћи у Војводину.[106] Пред Книћанинов полазак у Србију, фебруара 1849, генерал Тодоровић »захваљује Книћанину на услугама које је он са Србима из Србије учинио свепресветлој династији аустриској и овом свагда верном народу нашем«.[107] Драгољуб Павловић, који је веома тачно схватио целу ову ствар, сасвим правилно каже: »А они, који су управљали народним покретом, Рајачић са свештенством и својим приврженицима, били су и сувише лојални према интересима династије (аустриске) и не беху ни мало запојени модерним духом«.[108]

У вези са револуционарним покретом у Европи, априла месеца 1848, осетили су се мањи покрети народа у Босни, Херцеговини и Бугарској. Порти су ови покрети били веома непријатни. Већ тада она се носила мишљу да у ове покрајине пошаље Омер пашу са 10.000 војника да умири народ.[109] 1848/49 године долазили су веома често у Београд Гарашанину изасланици из Босне. Почетком фебруара 1849 у Београд је дошло неколико Бошњака да позову Србију на заједнички народни покрет против туђе власти а под њеним вођством.[110] Неколико дана после ових изасланика Гарашанину је дошао један Бошњак, кога је овај послао француском конзулу да му изложи стање хришћана у Босни и њихове жеље. Изасланик је конзулу опширно изнео стање хришћана у Босни. По његовим речима, народ у Босни, који стално очекују помоћ ма од које стране, изгубио је сваку наду и стрпљење. Иако су

[104] А Н. Ненадовић Книћанину, 22-I-1849. [105] А Н. Кнез Александар Книћанину, 15-VIII-1849. [106] А Н. Патријарх Рајачић Книћанину, 20-III-1849. [107] А Н. Тодоровић Книћанину, 22-II-1849. [108] Павловић, 151.
[109] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-IV-1848. [110] Ib., 13-II-1849.

им Срби из Србије били веома наклоњени, ипак им то ништа не помаже, пошто Србија не располаже са толиком силом да би их могла потпуно ослободити свих мука и патњи. Бошњак је молио француског конзула да пише у Париз својој влади да се она заузме код Порте за побољшање њиховог тешког положаја у коме се налазе. Посредовањем француске владе код Порте да се побољша положај хришћана у Босни остало је без успеха. Сваки босански паша (везир) који би долазио из Цариграда у Босну са добрим упутствима од своје владе, био би убрзо придобијен од богатих босанских великаша и постајао би оруђе у њиховим рукама. По речима овог Бошњака, и сами хришћани слали су веома често своје људе у Цариград да моле Порту за побољшање њиховог стања. Разуме се да су ове њихове молбе остале без успеха а изасланици су, по своме повратку кући, били пљачкани и убијани. Стога је он француском конзулу рекао да хришћани у Босни не могу више издржати насиља која се према њима чине. Бошњак је молио француског конзула да се заузме код своје владе, да им она, преко Јадранског Мора, пошаље оружја и муниције, па ће они знати шта ће даље радити.[111] Конзул је саветовао босанског изасланика да је, при овако замршеној политичкој ситуацији у Европи, најпотребније да народ у Босни, за извесно време, остане у потпуном миру. »Ако се буните понаособно бићете уништени и заједно са вама биће упрошћена нада за бољу судбину; сачекајте велики покрет који ће избити; привежите се јако за српску владу да би сте искористили тај покрет; и будите уверени да ће Француска, која вас воли, издејствовати за вас најбоље услове«. После овога, како каже француски конзул, »сав црвен у лицу и очима пуним суза, Бошњак је љубио конзулове руке и молио га да бар извести француску владу какве су и колике патње и муке хришћанског народа у Босни«.[112]

Година 1848—49 била је од великог значаја по Србију и у националном и у политичком погледу. У националном погледу Кнез и српска влада су дошли у ближи додир са свима хришћанима под турском влашћу и Југословенима под аустриском. Сви су Југословени гледали у Србију као у Пијемонт Јужних Словена. Београд је био место одакле су Југословени, посредством својих изасланика, тражили и добијали савете и упутства како да се држе и шта да раде. 1848—49 године Срби из Србије могли су несметано, без икаквих препрека, прелазити преко Саве и Дунава и састајати се са својом бра

[111] А М И Д у П., Изв. из Б., 22-II-1849. [112] Ib. Гарашанин је послао изасланика из Босне француском конзулу, да би га овај уверио о тешком положају хришћана у Босни, који нису више у стању на подносе насиља која се над њима врше. Он је хтео да опомене француског конзула како врло лако може доћи до устанка у Босни

ћом у Војводини. Они су се између себе боље упознали, здружили и спријатељили.

У самом почетку народног покрета у Војводини, у Београд је дошла из Сремских Карловаца хрватска депутација са Иваном Кукуљевићем на челу да разговара са Кнезом и српском владом о заједничком раду Срба и Хрвата у покрету Срба у Војводини. Хрватска депутација примљена је виома срдачно у Београду. Београдска лицејска омладина дочекала је депутацију с највећим одушевљењем и приредила јој велику бакљаду.[113] Книћанин је са Србијанцима у Војводини дошао у додир са Хрватима, — баном Јелачићем и његовом војском. Он и Јелачић су били у сталној преписци. Они у својим писмима говоре један другом »о будућности словенског народа« и шаљу један другом поклоне. У једном своме писму Книћанину Јелачић каже: »Моја циљ и топло лебдење јесте: за будушчу срећу и благосостојаније нашег слободног народа до последњег часа мога неуморно дејствовати, и за то двогубу радост осећам вам да и ваша висока благородност та иста блага менија са мном делати«.[114] Ма колико да је Гарашанин желео да ступи у ближе везе са Хрватима, и ма колико да му је било мило што је Книћанин био у сталној преписци са Јелачићем, ипак се доцније разочарао у држању бана Јелачића према српском покрету у Војводини. Гарашанину се није никако свиђало што је Јелачић био и сувише лојалан и што је поклањао много поверења аустриском двору.[115]

Шиљући Книћанина с војском у Војводину, Кнез и српска влада су нарочито полагали на то, да се српска војска у борби са Мађарима покаже храбра и достојанствена; њена јуначка дела да се чују и разнесу по целом југословенском народу, да би на основу њих тај народ стекао уверење да је Србија довољно јака да предузме акцију за ослобођење и уједињење свих Јужних Словена, и да је готова у свако доба, кад буде потребно, да притекне својој браћи у помоћ. Ово се јасно види из разних писама посланих Книћанину из Београда. Када се у почетку 1849 говорило о потреби да једно одељење Србијанаца из Војводине оде у близину босанске границе, Стојан Симић пише Книћанину како би добро било »да један број самовољаца, давши им једног војног старешину, пошаље тамо да се и онамо наши Срби покажу према Босне поносне, нека Турци Бошњаци стрепе а христијани кураже се, наравно да се зове да је то чета Книћанинова, нека се и онамо Книћанин и Србијанци прославе.«[116] После неколико успеха српске

ако се положај хришћана што пре не поправи. [113] Милан Прелог, Словенска Ренесанса (1925), 258; Ј. Скерлић, Омладина и њена књижевност (925), 24 [114] А Н. Бан Јелачић Книћанину, 25-VI-1849. [115] Гарашанин Книћанину, 22-V-1849. Павловић, 171-3. [116] Стојан Симић Книћанину, 13-I-1849.

војске у Војводини, Кнез је, у другој половини месеца јануара 1849, упутио свој српској војсци један проглас. У свом прогласу Кнез честита војницима »што су непријатеља своје браће и потом непријатеља српскога рода и непријатеља цара срећно победили и отерали га из предела оног где је он нашу браћу мучио и гњечио«. Кнез војницима поручује да су они и самим делом засведочили да Србин уме не само своју кућу и своје огњиште бранити, но да је готов крв своју пролевати за браћу своју кад се они у нужди и невољи нађу«.[117]

Покрет Срба у Војводини довео је Србију у непосредан додир са званичним претставницима Аустрије. Аустријској влади се свиђало држање кнеза Александра за време народног покрета у Војводини. Између аустриске владе и Кнеза развили су се поверљиви односи и срдачне везе. После 1848—49 године Кнез је толико веровао аустриској влади, да је појединим њеним члановима говорио о своме унутрашњем положају у земљи и опозицији против себе.[118] Поред Аустрије, Кнез и српска влада су дошли у непосредан додир са Мађарима и боље односе са Русима. Како каже Павловић »Србија је својим држањем 1848—49 године изашла из узане области локалног живота једне турске вазалије и ушла у пространо поље међунардних односа«.[119]

VII Рад Гарашанина и српске владе на националном пољу у Црној Гори, Албанији, Босни, Херцеговини, Старој Србији и Гарашанинове везе са Србима из Војводине после 1849 године

Односи српске владе са црногорским владиком Петром II били су, за цело време његовог живота, веома срдачни. Гарашанин се са њим веома лако и брзо споразумевао у свим националним питањима. Стога је вест о његовој смрти (умро је 19/31-X-1851) изазвала велику жалост и утученост код српског народа, Кнеза, српске владе а нарочито код Гарашанина. Извештавајући Книћанина о владичиној смрти, Гарашанин му пише: »Читаћете црну вест о смрти дичног и поносног Владике и Господара Црне Горе... Изгубисмо ми једног великог пријатеља у овом славном мужу, изгуби Црна Гора свога господара а изгуби сво српство ваљан стуб један, кога ћемо сви троје тешко у његовом заступнику имати. Не да се Српству никако напред па не да, дај Боже само стрпленија доста, те да се онолике јади и онолика непријатељства срећно

[117] А Н. Копија прогласакоји је кнез Александар упутио »војницима србским, који су из Србије браћи својој у Аустрији у помоћ против непријатеља српског Мађара притекли«, 19-I-1849. [118] Ристић, 72—3. [119] Павловић, 177; упоредити Јеленић, 126—127.

надвладају до срећнијег магновенија које је Промисао Божији за овај заборављени народ ваљда негде на реду определио«.[120]

После смрти владике Петра II на црногорски престо је дошао његов синовац Данило. За време Данилове владе у Црној Гори и даље је продужено одржавање чешћих веза између српске владе и истакнутијих Црногораца. Што се тиче самога Данила, са њим је било много теже радити него са Петром II. Гарашанин га није никако могао да трпи. Није га много ценио ни као државника ни као политичара. После окончаног црногорско-турског сукоба 1852—3 године, Данило се љутио зашто га Србија није помогла и као главне виновнике за овакво држање Србије означавао је Илију Гарашанина и Јована Мариновића. Поводом овога Гарашанин је написао Мариновићу своје мишљење о Данилу, где поред осталог каже: »Што се Црне Горе тиче, то оставимо на страну, јер она је у овом случају извршила једну будалаштину њеног вође, коју ни сама није разумевала наштa иде, што се Данила тиче, као од онаквог ја никаква рачуна не држим, говорио он за нас добро или зло. То је једна акичина и сва сила руска не може га друкчим направити«.[121]

Почетком априла 1852 у Београд су дошла четири Црногорца из Беча.[122] Они су из Црне Горе пошли у Петроград да моле руског цара да им Данила постави само за кнеза а неког другог човека за владику. Како им у Бечу није стигла на време дозвола од цара Николе да могу ићи у Петроград и како је Данило на 2—3 дана пред њихов долазак у Беч отишао у Русију, то се они одлуче и дођу у Београд »да виде Србију, Књаза итд. за чим, како су они изјавили Гарашанину, сваки Црногорац жедни као за својом постојбином«.[123] Сва четворица су оставила на Гарашанина веома леп утисак. Он их у писму Книћанину описује као »људе доста бистре, одлучне и здравог разума«. Гарашанину се нарочито допао сенатор Иво Радонић. Он га овако описује у своме писму Книћанину: »Овај сенатор могао би с частију бити код нас председатељ Савета. Да ми је да га чујете како уме да говори о самосталности свога отачества па би му се дивили. Нема ту ништа без смисла, све је то израчунато, здраво и паметно. Познају Русе боље него ми, воледу их, али се ни њима не даду«. Црногорци су у Београду били врло лепо примљени. Били су код Кнеза у посети и на ручку, а о трошку српске владе провели су све време у Београду.[124] 13/25-IV-1852, пошто им је српска влада дала путни трошак, отишли су из Београда.[125]

[120] А Н. Гарашанин Книћанину, 1-I-1851. [121] Гарашанин, 97 [122] А Н. Гарашанин Книћанину, 9-IV-1852. Од ове четворице Црногораца један је био војвода и сенатор Иво Радонић, други војвода Вукотић, трећи Крсто Машанов — Његош а четвртоме Гарашанин није знао име (Гарашанин Книћанину, 9-IV-1852). [123] Ib. [124] Ib.

Септембра месеца 1852 покренуо се први пут разговор о женидби црногорскога кнеза Данила другом ћерком српског кнеза Александра Клеопатром, која се доцније, 1855, удала за Милана Петронијевића, сина бившег Кнежевог Претставника Аврама Петронијевића.[126] 11/23-XI-1852 у Београд су дошли изасланици кнеза Данила: сенатор Драго и војвода Вуковић да са српским кнезом разговарају о удаји његове кћери за њиховог Кнеза.[127] Овом приликом црногорски изасланици су, вероватно, разговарали с Кнезом и српском владом и о томе, како је лако могуће да дође до сукоба између Црногораца и турске војске, у коме би случају Црногорцима била потребна помоћ Србије. У вези са доласком ове двојице Црногораца у Београд у вароши се почело јавно говорити о женидби црногорског кнеза ћерком српског кнеза.[128] И овога пута Црногорци су примљени веома срдачно у Београду. Српска влада ставила им је на расположење једна своја кола да се возају по вароши и одредила им је једнога каваза да им се нађе на услузи.[129]

Француска влада била је противна женидби кнеза Данила ћерком кнеза Александра. Исто тако и Порта не би никако хтела одобрити ову женидбу, пошто је сматрала да би женидба била чисто политичког карактера, т.ј. да би то био један акт непријатељства против ње. И француски конзул у Београду је сматрао да би женидба између црногорског кнеза и српске принцезе имала искључиво политички карактер. По његовом мишљењу »ако кнеза Данила стране силе признају за кнеза, онда је његова женидба могућа, јер одобравајући овај брак, који би у исто време значио и прекид добрих односа са Турском, српски кнез се надао да ће у том случају имати на својој страни стране силе, пошто би он у овом случају признао оно што су оне раније учиниле». Затим, конзул каже »да би овај догађај створио базу за савез Јужних Словена коју би сачињавала два најјача и најсрдачнија дела српског народа. Као прва последица оваквог савеза било би то, да се Босна стегнута између две државе: старчеве и зетове, осетила стварно самотална, пошто турска војска не би могла у њу продирати а да не буде нападнута и с леве и с десне стране од српске и црногорске војске.[130] Француски претставник у Цариграду је изјавио српском капућехаји Николајевићу, како ће Порта, при околностима у којима се налазе Црна Гора и Турска, бити нерасположена према свакој породичној вези (између Петровића и Карађорђевића) а нарочито према браку црногорског кнеза са ћерком српског кнеза и да ће овај брак сматрати као непријатељски акт учињен према њој. Стога је француски претставник мислио да би Кнез и српска влада најпаметније учинили, ако би одбили понуду црногорског кнеза. Николајевић је изјавио француском претставнику да и српска влада дели његово мишљење и показао му је Гарашаниново писмо, у коме га овај извештава да ће српска влада, ако јој буде поднет предлог о Даниловој женидби, одбити га.[131] И Аустрија, из својих политичких разлога, вероватно, не би одобрила Данилову женидбу ћерком српског Кнеза.

Гарашанин је, пре но што су били поведени разговори о Даниловој женидби Клеопатром, био противан склапању овог брака. 11/23-XI-1852 Гарашанин у своме писму Книћанину каже »да од Данилове женидбе неће моћи ништа бити«.[132] Он је исто тако 13/25-XI-1852 уверавао француског конзула да црногорски изасланици, који су дошли у Београд, нису још код Кнеза и српске владе покренули питање Данилове женидбе, а ако га и покрену, њихов ће предлог бити одбијен.[133] И сам кнез Александар изгледа да није би одушевљен да дâ своју кћи книзу Данилу.[134]

Француској влади је била веома пријатна вест да је кнез Александар одбио да даде своју кћер црногорском кнезу. Она је сматрала да је српски Кнез оваквим својим држањем по овом питању одговорио жељама турске владе, због чега она неће имати никаква разлога да промени своје дотадашње држање према Србији.[135]

---

[125] А Н. Гарашанин Книћанину, 14-IV-1852. [126] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XII-1852. [127] А Н. Гарашанин Книћанину, 11-XI-1852. Гарашанин истина у своме писму не каже да су Црногорци дошли због Данилове женидбе у Београд, већ »Не знам зашто су дошли. Мора да ће говорити о женидби њиховог књаза са Кнежевом кћери јер су о овом нешто булазнили« (Ib.). Међутим, из других докумената јасно се види да су Црногорци дошли у Београд да разговарају о женидби свога кнеза. Постоји неслагање у датуму када су изсланици дошли у Београд. По Гарашанину они су дошли 11/23-XI-1852, а по извештају француског конзула из Београда од 10/22-XI-1852, они су већ у ово доба били у Београду — тако је бар француски конзул био обавештен. Ми смо узели као тачно оно што каже Гарашанин, због тога што он изреком каже да су црногорски изасланици дошли у Београд 11/23 новембра, а француски конзул био је од другог обавештен о њиховом доласку, како и сам каже у свом извештају француској влади; А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XI-1852. Изасланици су дошли из Беча у Београд. Са исходом своје мисије код аустриске владе нису били нимало задовољни. [128] Ib., 22-XI-1852. [129] Ib., 25-XI-1852.

[130] Ib., 22-XI-1852. [131] А М И Д у П. Изв. из Пере, 3-XI-1852. [132] Гарашанин Книћанину, 11-XI-1852. [133] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XI-1852. [134] Ib.

[135] А М И Д у П. Изв. из Париза у Београд, 20-XII-1852. Као и раније у сличним приликама, Руси су и овога пута гледали да направе неку сплетку са Даниловом женидбом. Они су пронели глас да пројекат о Даниловој женидби Клеопатром није сасвим напуштен; Кнез је неодлучан (нејасан); Кнегиња мајка хтела би на сваки начин да се оконча женидба Данилова њеном кћери и да се Гарашанин са њом потпуно слаже. Затим да је, због неслагања у питању Данилове женидби, дошло до препирке (свађе) између Кнеза и Гарашанина (А М И Д у П. Изв. из Б., 25-XII-1852). Намера Руса била је јасна. Они су хтели

За време непријатељства између Црногораца и Турака (децембра 1852 и јануара и фебруара 1853) Кнез и српска влада живо се интересују о догађајима на бојишту. Они се стално преко писама из Дубровника обавештавају у каквом се положају налазе Црногорци према Турцима. Сваки пораз Црногораца на бојном пољу делује веома неповољно на њих.[136] Међутим, кнез Данило није био задовољан држањем Кнеза и српске владе за време турско-црногорског рата. Он је »псовао и грдио српског кнеза, његову владу и цео народ у Србији, што нису и они кад и Црногорци устали против Турака, да распостране своје отачаство«. За време свога боравка у Бечу он је поручивао у Србију да неће више никад бити пријатељ српскога народа и његовог Кнеза.[137]

Под утицајем вести која је донета из Беча да је кнез Данило за време свога боравка у овој вароши (априла 1853) закључио савез са Милошем и Михаилом Обреновићем против кнеза Александра, српски кнез је променио држање према црногорском кнезу.[138] Сад је кнез Александар гледао у црногорском кнезу свога противника и непријатеља. Вероватно под Кнежевим утицајем, званични кругови у Београду почели су тајно да раде на обарању кнеза Данила с црногорског престола. У случају да њихова намера успе, они су хтели да на црногорски престо доведу Даниловог рођака Стевана Перовића Цуцу.[139] Пера Петровића Његоша, Претседника црногорског сената а брата владике Петра II, нису у Београду ни помишљали да доведу на кнежевски престо, јер им он није уливао довољно поверења. Међутим, Стеван Перовић Цуца, син сестре владике Петра II, још као млад дечко започео је своје школовање у гимназији у Београду, 1845 године.[140] Доцније, Перовић је прешао у војничку (артилериску) школу.[141] Како је Перовић школован у Београду под надзором српске владе, то су Кнез и Кнежева влада имали велико поверење у њега. Он је исто тако, по

да унесу забуну у народ како је дошло до неспоразума и свађе између Кнеза с једне и Кнегиње и Гарашанина с друге стране.
[136] А Н. Гарашанин Книћанину, 11 и 28-XI и 12-XII-1852.

[137] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 28-IV-1853. Кнез Данило је ово рекао Јустину калуђеру из манастира Св. Петке код Параћина, кад је овај, за време свога боравка у Бечу, отишао да посети црногорског кнеза (Ib.). После срећно окончаног сукоба с Турцима, Данило је, почетком априла 1853, отишао са Цетиња у Беч (Душан Д. Вуксан, Кнез Данило Петровић Његош. Записи IX. (1931), 11—12).

[138] Као повод да се склопи савез између кнеза Данила и Обреновића наведен је тај, што је црногорски кнез био незадовољан држањем српског кнеза и његове владе за време турско-црногорског рата и што је претрпео неуспех у својој намери да се ожени српском принцезом Клеопатром. [139] А М И Д у П. Изв. из Б., 16-V-1853. О Стевану Перовићу Цуци видети у мојој расправи у Записима за 1930 годину, књ. VII, 332—42. [140] Записи VII, 332 (1930). [141] А М И Д у П.

мишљењу многих у Београду, био човек од вредности који се не би дао лако потчинити руском утицају.[142]

Француски конзул је саветовао Кнеза да не предузима ништа на збацивању кнеза Данила с црногорског престола пре но што детаљно о свему не обавести турску владу. Кнез је примио овај савет француског конзула и послао у Црну Гору једног свога човека да се на лицу места увери о расположењу народа и приликама у земљи.[143] Августа месеца 1853 изасланик српског кнеза вратио се са Цетиња у Београд.[144] Да ли су после доласка српског агента са Цетиња Кнез и српска влада радили шта на обарању кнеза Данила с престола, није нам познато. Вероватно да су они своју акцију у овом правцу морали обуставити услед руско-турског сукоба, у који је и Србија, као турска вазална кнежевина, била посредно умешана.

Посредовањем владике Петра II Гарашанин је 1850 дошао у везу са народом у Албанији. Августа месеца 1850 црногорски владика послао је у Београд »младог човека Марка Прокљеша из Миридита у Арнаутлуку који принадлежи једној фамилији званој Биб-Дода«[145] са једним писмом за Книћанина.[146] Прокљеш је био »из оне славне породице која од давног времена Миридитом заповеда и управља«. Он је четири месеца био на Цетињу, чекајући владику Петра да дође да се с њим види.[147] Пре но што је дошао у Србију, путовао је по Италији. Био је у Риму. У Србију је дошао преко Беча, одакле је отишао у Албанију.[148] Кад је дошао у Београд, прво је отишао Фрањи Заху, па га је овај после одвео Гарашанину.[149] 4/16-XI-1851 био је у аудијенцији код кнеза Александра.[150] Прокљеш се Гарашанину никако није допадао. Према његовом мишљењу, »он је сасвим обичан човек«, с ким ништа озбиљно о политици није могао разговарати. Прокљеш му никако није уливао поверења. Поред свега овога, Гарашанин је мислио да би са Прокљешом »кад би искрено говорио добро било везати пријатељство, али не треба за неизвесност извесно компромитирати се«.[151] Кад га је Гарашанин запитао да ли ће шта у Београду захтевати и предлагати, Прокљеш је одговорио »да је у стању до 2.000 војника у свако доба Кнезу и српској влади поставити ако би потребно било«.[152] Ово је у главном био политички ре-

---

Изв. из Б., 16-V-1853. [142] Ib. [143] Ib. Француски конзул је одмах о свему овом известио француског претставника у Цариграду (Ib.).
[144] А М И Д у П. Изв. из Б., 31-VIII-1853. [145] А Н. Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851. [146] А Н. Владика Петар II Книћанину, 17-VIII-1851.
[147] Ib. [148] Ib.; Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851 [149] Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851; А Н. Фрања Зах Книћанину, 13-XI-1851.

[150] Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851. [151] Ib. [152] Ib.; Зах Книћанину, 13-XI-1851. Прокљеш је говорио арнаутски, турски и нешто мало италијански (Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851). Са каквом је опрезношћу и резервом Гарашанин ступао са непознатим људима у разговор

зултат Прокљешовог боравка у Београду и његовог разговора са Гарашанином.

Чешће везе између српске владе и хришћанског народа у Босни и Херцеговини, започете 1848/9 године, продужене су и даље. Августа 1850 године у Београд је дошао један Бошњак - фрањевац и донео молбу коју је српски народ у Босни упутио Султану. Молба се састојала из 28 тачака, у којима су изнете жеље и потребе хришћанског народа у Босни и Херцеговини. Фрањевац је молбу предао француском конзулу у Београду да је овај, посредством француског претставника у Цариграду, пошаље Султану. Он је веровао да ће молба босанског и херцеговачког народа, послана овим путем, најсигурније доћи у руке ономе коме је намењена. Француски конзул се одазвао молби босанског фрањевца у толико пре, што се баш у ово доба у Цариграду решавало о преуређењу турске управе у Босни. Стога је француски конзул сматрао за дужност одазвати се молби фрањевца. Узео је од њега молбу и послао ју је француском претставнику у Цариграду.[153]

Рђаво стање хришћана у Босни и Херцеговини није се никако поправљало. Њихове молбе упућене Порти или Султану за побољшање њиховог положаја нису имале успеха. Нарочито су настале тешке прилике за хришћански народ у овим покрајинама онда, када су се босански муслимански великаши налазили у сукобу са претставницима централне власти у Цариграду. Тако је било и за време Омер-пашиног боравка у Босни 1850-52 године. За све време Омер-пашиног бављења у Босни хришћански народ био је изложен разним мукама и невољама, како од стране босанских феудалних великаша тако исто и од Омер-паше и његове војске. Каквим је све патњама хришћански народ у Босни и Херцеговини био изложен за време Омер-пашиног боравка у Босни, види се најбоље по томе, што је велики број морао напустити своје огњиште и склонити се у Аустрију и Србију.

После крваво угушеног отпора босанских муслиманских феудалаца против увођења Султанових реформи у Босни,

---

о ослобођењу хришћана испод турске власти, види се најбоље из његовог опхођења према Прокљешу. Иако је Прокљеш био препоручен Книћанину од самог црногорског владике, Гарашанин му није много веровао. Шта више, Гарашанин га назива »протувом« (Гарашанин Книћанину, 6-XI-1851) и препоручује Книћанину да, ако Прокљеш дође њему у Крагујевац, добро пази шта ће с њим разговарати, јер се боји да није каква »протува и шпиун« (Гарашанин Книћанину, 4-XI-1851).

[153] А М И Д у П. Изв. из Б., 10-VIII-1850. Копија молбе хришћанског народа из Босне и Херцеговине упућена Султану налази се као додатак конзуском извештају из Београда 10-VIII-1850 (А М И Д у П.). На молби се не налази ни један потпис, јер су сви они Босанци и Херцеговци, који су се раније потписали на ма каквој молби или жалбу послану турској влади или Султану, искусили рђаве после-

Омер-паша је почео свирепо поступати са хришћанима у Босни и Херцеговини. За извесно време стање православних и католика постало је још горе него у доба самовољне власти босанских феудалаца. Гарашанин, који се стално обавештавао о приликама у Босни, пише 1/13-II-1852 Книћанину, како је »Омер паша, пошто је истерао све зулумћаре старе из Босне, почео христијанлук гонити. Хришћани се гомилама по Босни затварају, где многи смрт своју од глади а може бити и од мука убијања налазе. Христијани, које досадањи зулумћари нису смели ни дирнути, сад су већ под новим правима коначно пропали«.[154] И француски конзул из Сарајева говори у својим извештајима о свирепим делима турске војске над хришћанима. Он нарочито истиче како Омер-паша, у место да казни само оне који су се побунили против увођења царских реформи у Босни и због којих је он у њу и послан, сву своју мржњу излива над невиним хришћанима, који су од увек били верни Султанови поданици. Да би до крајње границе могао показати своју мржњу према хришћанима, Омер-паша је наредио да се од њих прикупи све оружје — да се разоружају. По мишљењу француског конзула, ова Омер-пашина наредба је од нарочитог значаја када се тиче хришћана у Босни. »Треба се само потсетити да су хришћани у Босни, када им се одузме оружје, изложени да на сваком кораку буду опљачкани или убијени. Омер-пашина наредба извршава се са безброј нечовечних поступака, насиља и других разних злоупотреба. Велики број фрањеваца био је ухапшен и по осам дана држан у затвору. Турски војници су улазили у фрањевачке манастире и у њима починили недела сваке врсте«.[155] Хришћани у Босни, остављени на милост и добру вољу Омер-паше и његове војске, молили су француског конзула да пише у Париз да француска влада посредује код Порте да се њихово стање побољша.[156]

дице. [154] А Н. Гарашанин Книћанину, 1-II-1852.

[155] А М И Д у П. Изв. из Сарајева априла 1852; Изв. из Пере, 25-II, 28-III и 15-IV-1852; Изв. из Б., 25-VIII-1852. Као прилог извештајима из Сарајева од 1852 године налази се молба хришћана из Босне француској влади, писана на талијанском језику. Копију ове молбе послао је Даврил и француском претставнику у Цариграду као прилог своме писму из Венеције од 17-XI-1853.

[156] О акцији Омер-пашиној у Босни видети још: Владимир Ћоровић, Дневник Прокопија Чокорила (Гласник Земаљског музеја за Босну и Херцеговину 1913); Јукић Фрањо Иван, Омер-паша и босански Турци (Босански Пријатељ II, 1851); Јоаникій Памучина, Жизнъ Али-паше Ризванбеговића — Стольчанина, везиря герцеговинскаго (А. Гильфердингъ, Босния, Герцеговина и Старая Србия (1859); Вукова Преписка VII; Српске новине за 1851; Кечет Ј., Сердар Екрем Омер паша (Босанска Вила 1885/6); Asboth, Bosnien und Herzegovina (1888); Маретић Грга фра, Запамћења (1829—1878) дотјерао и издао Фердо Шишић, (1906); Радосав Лопишић, Бихаћ у турској власти и Бихаћска Крајина (1890); Башагић Д-р Сафет Бег, Кратка упута у прошлост Бо-

Кнез и српска влада су пратили са највећом пажњом све догађаје у Босни. Кнез је одржавао, преко писама, сталне и честе везе с Омер-пашом.[157] У самом почетку Омер-пашине акције против босанских великаша, Кнез у једном писму куражи Омер-пашу и обећава му помоћ.[158] Кнез Александар је држао да ће се стање хришћана у Босни сигурно побољшати, ако босански феудалци буду приморани на покорност Султану. Гарашанин је био веома задовољан што се у Босни и Херцеговини осетило комешање у народу. Он је држао да ће се сад и он моћи користити немирима хришћанског народа за остварење свога плана, па за то у писму Книћанину узвикује: »Босна за сада ври и то није зло«.[159] Међутим, Гарашанину се никако није свиђало што је српска влада оклевала да испуни поједине своје одлуке које су стајале у вези са догађајима у Босни. Њему је изгледало да се сви други више интересују за Босну него Кнез и српска влада. Он се у једном писму Книћанину жали »како се у Београду пре два месеца договорили да се пошаље ко у Босну Омер-паши а већ 15 дана како је решено да иде Стојан Симић, па још мислим да неће од тога ништа, или бар још за три месеца, неће ништа бити«.[160] Напротив, кад би Кнез и српска влада решили нешто повољно за хришћане у Босни, Гарашанин је био усхићен од задовољства. Извештен, за време свога боравка у Швајцарској, да је Савет одлучио да новчано потпомогне српски народ у Сарајеву, који је после пожара јуна 1852 године остао без својих кућа и дућана, Гарашанин у писму Мариновићу каже: »Не знаш колико ми је било мило читати за издатак који је Совјет за у Сарајево решио. Та сваког би совјетника за оно пољубио. Бог њима и њиној деци дао. Хтео сам писати о том г-ну Тенки и через њега свима блатодарити, али не смедох, рећи ћеду ми, зар си ти сам који те дужности Отечества разумеш. Хвала им по сто пута«.[161]

Септембра месеца 1852 известио је гувернер Баната из Темишвара аустриског конзула у Београду да један велики број хришћанских избеглица из Босне жели да се врати својим кућама. Радосављевић је одмах о овоме известио српског кнеза, који је, у споразуму са управником Београдске тврђаве, послао у Банат једнога свога чиновника заједно са једним Пашиним чиновником да попишу имена свих оних лица која желе да се врате у Босну. Аустриска влада је саве-

сне и Херцеговине (1463—1850), (1900); Прелог Милан, Повјест Босне II (без датума издања); Драгољуб Павловић, Покрет у Босни и Албанији (1913); Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић (1923); Кнезовић Отон фра, Али-паша Ризванбеговић — Сточевић, херцеговачки везир (1832—1851) (Гласник Зем. Муз. за Босну и Херцеговину). [157] Гарашанин, 15; А М И Д у П., Изв. из Б., 5-II-1852. [158] Гарашанин, 15. [159] Ib. [160] А Н. Гарашанин Книћанину, 22-II-1852. [161] Гарашанин, 38—9.

товала босанске избеглице да се преко Србије врате својим кућама, јер им је тај пут најближи и најпогоднији. Српска влада је известила босанске избеглице да код Остружнице и Шапца могу прећи у Србију и наставити пут у Босну.[162]

После изјаве босанских избеглица да желе да се врате својим кућама, босански везир Куршид-паша издао је наредбу да се хришћанским породицама, које се враћају из емиграције, укаже свака помоћ на путу и да им се врате њихове куће, »même celles qui avaient été vendues«.[163]

Поред Србије, Русије, Аустрије и Француске, које су и раније показивале великог интереса за прилике хришћанског народа у Босни и Херцеговини, после 1848/9 године и Енглеска почиње све више и више да показује интереса за народ и догађаје у овим турским покрајинама. У лето 1851 енглески путник Скин (Skeen) пропутовао је Босну и задржао се неколико дана у Београду. У вези са његовим путем у Београду се говорило да је њега послала турска влада да испита политичку ситуацију у Србији и да пропутује Босну и обавести се о приликама у њој.[164] Француски конзул у Београду објашњавао је на сасвим други начин Скинов пут у Босну. По његовом мишљењу, Скинов пут у Босну био је у вези са успостављањем једног трговачког пута који би везивао Јадранско приморје са Босном.[165] И секретар енглеске амбасаде у Цариграду Алисон, који је дошао фебруара 1852 у Београд да оконча спор између српске владе и енглеског конзула, по упутствима добивеним у Цариграду отишао је марта месеца на неколико дана из Београда у Босну.[166] Требало је да се Алисон на лицу места увери о приликама и положају хришћанских народа у овој покрајини. У ово исто време француски конзул у Београду је добио извештај да енглеска влада намерава да оснује своје конзулате: у Сарајеву за Босну и у Видину за Бугарску.[167]

У вези са догађајима који су се одигравали у Босни 1850/52 године, француска влада је октобра 1852 одлучила да оснује свој конзулат у Сарајеву.[168] Месец дана после овога за француског конзула у Сарајеву именован је Вил (Wielt) и послат преко Цариграда и Београда у Босну. У Цариграду и у Београду новоименовани француски конзул добио је потребне инструкције за свој рад од француских претставника у овим варошима.[169] Пред саму одлуку француске владе да оснује свој конзулат у Сарајеву, француски претставник

[162] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-X-1852. [163] Писмо француског агента у Сарајеву француском конзулу у Београду, 9-X-1852. Писмо се налази као додатак извештају фрнцуског конзула из Београда од 21-X-1852 (А М И Д у П). [164] А М И Д у П. Изв. из Б., 27-VI-1851. [165] Ib. [166] А М И Д у П. Изв. из Б., 4 и 19-III-1852; Изв. из Букурешта, 20-III-1852. [167] А М И Д у П. Изв. из Б., 19-III-1852. [168] А М И Д у П. Уп. из Париза у Београд, 5-XI-1852. [169] Ib.

у Цариграду Лавалет послао је свога чиновника Даврила у Босну да се обавести о политичким приликама у њој. Почетком октобра 1852 Даврил је, у пратњи драгомана француског конзулата у Србији, отпутовао из Београда у Босну. Француски конзул у Београду крио је Даврилов одлазак у Босну. Он је прво говорио како је Даврил отишао из свога личног задовољства да пропутује један део Србије. Доцније, конзул је рекао како је Даврил својом личном иницијативом а из радозналости прешао из Србије у Босну. Француски конзул је рекао како је Даврил својом личном иницијати-Босну од руског и аустриског конзула, који су се много интересовали куда је Доврил отишао.[170]

После 1849 године аустриска влада показује све више интересовања за Босну. Већ јануара 1850 аустриска влада је основала свој конзулат у Сарајеву и за првог конзула постављен је Атанацковић.[171] Одмах по свом доласку у Сарајево, Атанацковић је преко католика развио велику аустриску пропаганду у народу. Он се толико мешао у рад управника Босне Куршид-паше, да се овај морао против њега жалити Порти, упозоравајући је како је његов даљи опстанак у Босни немогућ, ако аустриски конзул продужи и даље овакав свој рад. [172] По мишљењу Куршид-паше и већег броја грађанства у Сарајеву, аустриска влада је наговарала хришћански народ да се сели из Босне, обећавајући му разне повластице у Аустрији (у земљи и новцу). Куршид-паша је исто тако пред Даврилом оптуживао херцеговачког православног владику (који је по рођењу био Грк) да и он, под утицајем Аустрије, тера народ у емиграцију.[173] У другој половини месеца септембра 1852 Куршид-паша је послао свога секретара у Цариград. По мишљењу управника Београдске тврђаве Безим-паше, одлазак Куршидовог секретара био је у тесној вези са присуством већег броја аустриске војске у близини босанске границе од далматинске стране.[174] Радосављевић је у Београду наговештавао како ће Аустрија постати заштитница (протектор) народа у Босни и Херцеговини.[175] Гарашанин је још 1852 увидео какве су биле жеље и тајне намере аустриске владе према народу у Босни и Херцеговини као и прилике и расположење народа у овим хришћанским покрајинама. Он 11/23-XI-1852 пише Книћанину: »Нешто твоје Швабе упрле веома очи на Босну. Они већ говоре о тамошњем народу као у пола свом. Они много муте онамо и код глупих Турака могу успети. Нико више нема вере у Турцима и то не бива без основа, само је жалост што се народ бацио у наручја горим Турцима. Ако је зло народима у Турској, заиста је још горе у Аустрији. Разлика је само у томе што су Аустријанци подлији од Турака. Православна Русија потпомаже Аустријанце у њиним плановима; ми слаби, Турци луди и то није добро. Турци се не дају обавестити без топуза. Они управо потпомажу своје непријатеље. Народ христијански веома трпи и он ће се за то од великог турског зулума Сатани предати. Ја сам ово нешто могао уздржавати, али сад некако (ја морам признати) хоће да ми се отме из шаке«.[176]

У јесен 1852 турска влада је послала у Босну свога изасланика Ћамил-пашу. Вест о његовом одласку у Босну изазвала је у Београду велико интересовање и извесну узнемиреност. Француски претставник у Цариграду обратио се турском Министру иностраних дела Фуад-ефендији за обавештење о задатку Ћамил-пашине мисије у Босни. По Фуад-ефендијиној изјави Лавалету, Ћамил-паша је отишао у Босну да проучи тамошње стање и прилике, да увери хришћане у добре намере турске владе, која води рачуна о њиховим интересима, и да олакша средства и начин да се хришћани емигранти што лакше врате на своја огњишта. По упутствима добивеним у Цариграду, Ћамил-паша ће свратити у Београд само у том случају, ако би му то помогло да што успешније заврши поверену му мисију. О Ћамил-пашином путу Порта је обавестила кнеза Александра.[177]

О односима српске владе са Србима у Старој Србији, Новопазарском Санџаку и са Србима и хришћанима у Македонији од 1849—1853 године не можемо ништа поуздано рећи, јер не располажемо документима из којих би се ово могло видети. Познати су нам само извештаји појединих окружних начелника у Србији о стању, приликама и расположењу народа у неким од ових покрајина. Тако из изве-

---

[170] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-X-1852. [171] Сафет-бег Башагић, Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине, (1900), 162. [172] А М И Д у П. Даврилово писмо из Сарајева од 9-X-1852. [173] Ib. [174] А М И Д у П. Изв. из Б., 25-IX-1852. [175] А М И Д у П. Изв. из Б., 1-II-1853.

[176] А Н. Гарашанин Книћанину, 11-XI-1852. Интересантно је мишљење Книћаниновог синовца, Србина у аустриској војсци Јована Стефановића, о Босни у ово доба. Дошашви у Беч после свога пута по Босни, он у једном писму своме стрицу Книћанину говори како је српски народ у Босни исти са српским народом у Србији, и затим наставља, »са плашљивим погледом, нуждом и бригом у лицу, бежи и мало и велико кад нас — путнике — смотре, сакрити се у жбун и планине, те стра преиначи благородни народ у робове, који не мари ни за живот нити зла и каква благостања, само продужујући живот овај у подобију скота. То учини погана турска вера, издајство ниткова, и злоба и завист иновераца и инојезичника!« Затим продужује: »Боже дај, да наш цар крепком својом руком тирјана с Босне савршено скине и да та од нарави благословена земља под благи скиптар смиреног нашег Франца Јосифа скорим дође«.

»Многи су на пепелу бедног српског народа привремено своје благостање оснивали — Боже дај да то више не буде — љубав бригу задаје. Под благом владом нашег Франца Јосифа престаће свако угњетање Босне (А Н. Јован Стефановић Книћанину, 12/24-VII-1853.

[177] А М И Д у П. Изв. из Терапије, 25-X-1852.

штаја окружног начелника из Чачка Данила Стефановића види се да је почетком 1853 године била заказана нека скупштина у Сарајеву на коју је из Новог Пазара било одређено да иде пет Турака и »христијанин« Коста Куланић. Поједини кметови у Новопазарском Санџаку одрекли су Турцима послушност у прикупљању »данка« у народу, изговарајући се да, како је у народу покупљено оружје, они нису у стању положити царски данак нити су у стању да исти прикупе, јер су »зулумћари под видом сејмена и хајдука зашли по народу те га арају и пљачкају«. Кметови су молили »пазарског кајмакама, да у напредак, по старом обичају, изађу Турци, које он одредио буде, па да они од народа прикупе арач и други данак«.[178]

За време свога боравка у Бечу августа 1853, Гарашанин се упознао са неколицином Срба официра у аустриској војсци који су служили у бечком гарнизону. Са њима је Гарашанин разговарао о ослобођењу и уједињењу Јужних Словена, о раду српске владе у јужнословенским покрајинама и о односима Србије према Аустрији. Овом приликом официри су Гарашанину рекли: »Ако Аустрија икада (покуша да) уђе у Србију, одуприте се свим својим силама и рачунајте на нас«.[179]

VIII Долазак Људевита Гаја у Београд 1852 године

У загребачким »Народним Новинама«, чији је уредник био Људевит Гај, за 1852 годину, а у бројевима 189 и 211, штампана су два чланка у којима се говорило »о уништењу племена и имена српског«, »да српски народ не постоји као народ и да никада није ни постајао« и »порицала се национална самосталност Срба и Срби претстављали као један изданак Хрвата«.[180] Оба чланка су изазвала опште огорчење и незадовољство, како код Срба у Србији тако и код Срба у Аустрији, против Гаја и Хрвата.[181] Да би ублажио бар колико толико незадовољства Срба према себи, Гај је у 253 броју свога листа дао изјаву у којој је устао против ранијих »провокаторских тврђења« и сву кривицу бацио на свога сарадника, који је, за време његовог отсуства из Загреба, пустио да чланци изађу у листу.[182]

Да би се оправдао код српске владе, истакнутијих политичара у Београду и уверио их да није он писац чланака

[178] А Н. Данило Стефановић Книћанину, 8-I-1853. [179] А М И Д у П. Из. из Б., 24-IX-1853. [180] А. Ненадовић Книћанину, 28-X-1852; Српске новине бр. 91, 92, 94, 109 и 110 (1852); Алекса Ивић, Архивска грађа о српским и хрватским књижавним и културним радницима II (1931), 176—89. [181] Ib. [182] Ивић, Архивска грађа II, 178.

који су изашли у »Народним Новинама«, Гај одлучи да путује у Београд. Он се надао да ће уз припомоћ ондашњих школованих људи у Београду моћи постићи свој циљ.[183] 25-X/6-XI-1852 Гај је дошао у Београд,[184] а 29-X/10-XI-1852 вратио се из Београда у Земун и одмах наставио пут за Сремску Митровицу.[185]

За време свога боравка у Београду Гај је становао код Стефана Херкаловића. У Београду је наишао на веома хладан пријем и код књижевника и код политичара. У вароши се јавно говорило да га Гарашанин није хтео примити.[186] Гај је у Београду био изложен великим непријатностима и неугодностима. 26-X/7-XI-1852 била је против њега скована и једна мала завера. Неколико лармаџија дошли су пред Гајев стан и чекали га да изађе са вечере. Кад Гај изађе, лармаџије га дочекају са свих страна најпогрднијим речима. Један од букача је предлагао »да се Д-р Гај добро избије па затим упита, јесу ли то учинили Срби или Хрвати«. Да би избегао све неугодности које су му се могле још догодити, Гај је нашао за најбоље да се повуче испред својих нападача. У вези са овим догађајем у вароши се пронео глас да је Гај добио наређење да у року од 24 сата напусти српско земљиште. Сутрадан, 27-X/8-XI-1852, народ је у Београду био још увек у великом огорчењу против Гаја и стално се у вароши о њему говорило и расправљало.[187] Гај је у Београду говорио против Бана Јелачића, »који неће дуго бановати«.[188]

[183] Ивић, Архивска грађа II, 178. [184] Ib., 176. [185] Ib., 179. [186] Ib., 178.

[187] Ib., 177—8. Постајала су још два друга мишљења због чега је Гај дошао у Београд. Аустриска влада се много интересовала за Гајев пут у Београд. Аустриски министар полиције тражио је од полициских комесара у Загребу и Земуну да се обавесте што детаљније о Гајевом путу у Србију и да га о томе одмах известе. По извештају полициског комесара у Земуну од 10-XI-1852, Гај је отишао у Београд политичким послом, који је опасан по аустриску државу. Гај је у Београду говорио да је нада за бољу будућност Јужних Словена везана нарочито за будућу политику француског цара. Затим, Гај је имао намеру да се споразуме са Гарашанином у погледу политичког стања Јужних Словена, и, да у будуће ради по утврђеном споразуму, због чега га је Гарашанин и примио осмога пре подне и затим га преставио Кнезу (Ивић, Архивска грађа II, 178). Међутим, из писма Ненадовића Книћанину од 28-X-1852, где се каже да Гај неће извући никакве користи од свога бављења у Београду, изузев ако не узме у рачун ону ћифурију коју ће извући, а која је за њега готово код сваког приправљена (А. Ненадовић Книћанину, 28-X-1852), изгледало би да Гарашанин а нарочито Кнез, нису примили Гаја. Ненадовић би сигурно у своме писму Книћанину наговестио да је Кнез примио Гаја. По извештају директора полиције у Загребу барону Кампену у Бечу, Гај је отишао у Београд ради агитације која се у Србији у то време водила за и против Вучића. И директор загребачке полиције истиче у своме извештају како је обавештен из поузданих извора да је Гај у Београду веома рђаво примљен и да је од народне и радикалне странке најжешће нападан (А. Ивић, Архивска грађа II, 180). [188] А. Ненадовић Книћанину, 28-X-1852.

Гајев долазак у Београд није био никако по вољи српској влади. Она је још од раније сумњала у његове поштене и искрене намере према Србији и није му много веровала због његових срдачних односа са аустриском владом и велике оданости аустриском двору. Алекса Ненадовић каже за Гаја: »Он у свему тако поступа и говори, као да је у оном наличју, за каког је некад држан. Но ја судим да је све то мајсторија и да је овамо слан ради неких политически искушенија. Тако мислим да и други, особито они који треба, сматрају Гајев овамо долазак и по томе да ће се овајдисати колико чела на брусу, ако не узме у рачун ону ћифурију коју ће извући, и која је за њега готово код сваког приправљена«.[189]

IX Гарашанинов рад на националном пољу у Бугарској

Кнез и српска влада имали су великог утицаја на хришћане у Бугарској. Они су преко писама и разних агената били стално у везама са истакнутијим људима у овој југословенској покрајини. Када су се, маја месеца 1852, због увођења неких нових такси, јавили мањи нереди у Бугарској, српска влада је послала двојицу својих агената да раде на умирењу духова у земљи и да бугарски народ увере да сваки њихов покушај буне против Порте неће имати никаквог стварног успеха. Овакав један покрет изложиће разним неприликама и опасности не само њих Бугаре, већ и друге хришћане у југословенским покрајинама на југу.[190] Посредовање српске владе имало је успеха. 1852 није дошло до већих немира у Бугарској.

Почетком 1853 године, Бугари су се припремали на устанак против турске власти. Српска влада била је о овоме обавештена. Бугари су намеравали да побуне народ прво у Трнову и видинском крају па затим у целој земљи. Пошто се припреме за буну, саставили би једну молбу снабдевену са безброј потписа и преко два три своја човека упутили би је српској влади и руском конзулу у Београду, тражећи »да их они приме под заштиту и да их потпомогну зулума се ослобдити или ће сви изгинути«.[191] Српска влада почела се припремати да је догађаји у Бугарској не затекну неспремну. Она је желела да устанак не почне убрзо, да би и она имала

[189] Ib. [190] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1852; Ристић 105—6. Изасланици српске владе у Бугарску били су два бугарска свештеника који су се од пре неколико година настанили у Србији и стално остали у везама са људима у својој отаџбини (А М И Д у П. Изв. из Б., 24-VI-1852). [191] А Н. А. Ненадовић Книћанину, 23-I-1853; А М И Д

довољно времена да се што боље спреми.[192] Неколико изасланика бугарскога народа обратили су се фебруара 1853 једном пограничном окружном начелнику у Србији и молили га да извести српску владу како би они желели да дођу у Београд да се разговарају с Кнезом и руским конзулом. Међутим, како су Руси њихов долазак могли искористити у своје сврхе и оптужити српску владу код Порте да она буни бугарски народ, Бугарима је одговорено из Београда да не долазе.[193] Погранични српски окружни начелници према Бугарској, по налогу из Београда, агитовали су код бугарског народа да се уздржи од сваког покрета против турске власти. Тако окружни начелник из Књажевца (Гургусовца) извештава 28-IV/10-V-1953 Книћанина да је »Политичко стање народа нам суседне Бугарске по кругу домашаја мога следством непрестанога уплива нашег за сада по видимомо мирно и тихо«.[194]

У раду на ширењу идеје уједињења Срба и Бугара Гарашанин је дошао у сукоб са руском владом и њеном пропагандом у Бугарској. Поред Букурешта, Београд је био један од центара одакле је руска влада ширила свој утицај међу Бугарима. У Београд су стално долазили православни свештеници из Бугарске и Македоније, који су од руских конзула добијали разна упутства за свој рад и поклоне у књигама и у другим црквеним стварима за православне цркве и манастире. Новембра месеца 1852 у Београд су дошла петорица православних свештеника из Бугарске, који су за време свога боравка у српској престоници били у веома тесном додиру и срдачним односима с руским конзулом. Наскоро су се тројица од њих вратила натраг у Бугарску носећи са собом велики пртљаг ствари. Француски конзул желећи да дозна какве то ствари бугарски свештеници носе са собом из Београда, сматрао је да ће се о овоме најбоље обавестити у руском конзулату. Отишао је у посету руском конзулу и у салону конзулата француски конзул је затекао једног свештеника који је припремао своје ствари за пут: разне црквене украсе и велики број повезаних црквених књига. Тумански је француском конзулу објашњавао како је све ове ствари и књиге затекао у конзулату кад је дошао у Београд и да их он сад поклања једном сиромашном манастиру у унутрашњости Србије. Међутим, како каже француски конзул: le prêtre n'avait pas le moins du monde l'air d'un Serbe, mais d'un Bulgare à n'en pas douter«.[195] Француски конзул је исто тако био обавештен да се у Београду у ово доба налазила још два грчка свештеника из Македоније и

у П. Изв. Б., 3-I-1853. [192] Ненадовић Книћанину, 23-I-1852. [193] А М И Д у П. Изв. из Б., 9-III-1853. [194] С. Јовановић Книћанину, 28-IV-1853. [195] А

да је 19-XI/1-XII-1852 дошло још петорица православних свештеника из Албаније.[196]

И руски и српски агенти у Бугарској били су неуморни у своме раду. Српска влада је слала често своје агенте у Бугарску. Један од веома активних агената српске владе у Бугарској био је 1852 године Панко Радо, родом из Филипопоља. Он је до тада био већ два три пута затваран у Турској због растурања српских патриотских списа. Крајем новембра 1852 Панко Радо је отишао из Београда за Видин па одатле за Габрову, носећи и овога пута велики број српских патриотских списа.[197] 1853 године руска влада је предлагала Кнезу да се црквене књиге, које руски цар поклања хришћанском народу у Бугарској, Србији, Босни и Аустрији, у будуће штампају у Београду. Кнез је био одушевљен овим предлогом, сматрајући да би престоница Србије на овај начин постала центар публикација црквених књига за хришћански народ на Балканском Полуострву.[198]

Уопште Срби су педесетих и шездесетих година имали великог утицаја на Бугаре. Нарочито је овај утицај ухватио дубљег корена у бугарском народу за време док је Гарашанин био Кнежев Претставник. Скоро сви страни писци који су до 1853 године писали о Словенима у Турској говоре о великом српском утицају у Бугарској.[199]

X Питање подизања католичке цркве у Београду 1852/3 године

Аустријска влада, у жељи да придобије за себе симпатије католика у Србији, наредила је своме конзулу да покрене код српске владе питање подизања католичке цркве у Београду. 1852 године у Београду је постојала само једна католичка капела, у кући аустриског конзулата. 10/22-V-1852 у Београд је дошао католички бискуп из Ђакова Штросмајер, »pour donner la confirmation aux enfants catholiques de cette ville, sujets autrichiens pour la plupart« и да освешта обновљену католичку капелу у аустриском конзулату.[200]

Аустриска влада је хтела да се, поред ове капеле, подигне у Београду још једна католичка црква. Радосављевић је ишао Кнезу да му говори о подизању католичке цркве

М И Д у П. Изв. из Б., 2-XII-1852. [196] Ib. [197] Ib. [198] А М И Д у П. Изв. из Б., 15-IX-1853. Говорећи француском конзулу о предлогу руске владе, Кнез га је упозорио да све књиге које се штампају у Русији »portent des invocation pour l'Empereur Nikolas« и да неки грчки свештеници желећи да униште ову формулу кваре и упропашћују саме књиге. Ако би се пак књиге штампане у Београду, избегле би се ове неприлике (Ib.). [199] А М И Д у П. из Б., 24-VIII-1853.

[200] А М И Д у П. Изв. из Б., 24-V-1852. Приликом свога доласка у Београд, Штросмајер је посетио Кнеза, београдског пашу и неко-

у вароши о трошку српске владе. Кнез није хтео пристати на Радосављевићев предлог. [201] Доцније, када је Мајерхофер био у Србији, Кнез је дао пристанак да се о трошку српске владе подигне католичка црква у Београду, али је тражио да у њој могу служити само свештеници из Босне — фрањевци. Мајерхофер је Кнезу рекао да је ово немогуће примити, већ да се свештеник за нову цркву мора тражити од бискупа у Ђакову. После овога Кнез је порекао своје раније дато обећање за дизање католичке цркве.[202]

Наскоро, после тражења да српска влада подигне о свом трошку католичку цркву у Београду, Радосављевић је једном приликом, у капели католичкој, изјавио како он ради на томе, да се у Београду, од добровољних прилога, подигне једна болница за аустриске поданике. Аустриски конзул је позвао и француског конзула да и његови сународници узму удела у подизању ове болнице.[203] Француски конзул је одбио позив аустриског конзула, под изговором да он има само неколико штићеника-католика у Београду (Пруса и Грка), те да према томе подизање болнице нема толике важности за Француску колико за Аустрију, која има велики број својих поданика у Србији.[204] Међутим, француски конзул је одбио Радосављевићев предлог због тога што није хтео да дозволи »да у том подухвату Аустрија игра главну улогу«.[205] Француски конзул је исто тако одбио и први Радосављевићев позив да заједнички посете Кнеза и од њега траже дозволу за подизање католичке цркве у Београду, јер се бојао да у овом случају не заузме супротно гледиште од Кнеза. Затим, конзул је хтео да буде у овом питању потпуно слободан, да би доцније могао предложити француској влади оснивање католичке капеле у француском конзулату у Београду.[206] Француска влада је потпуно одобрила држање свога конзула у питању подизања католичке цркве и болнице у Београду.[207] По мишљењу француског конзула, својим предлогом да се оснује католичка црква у Београду, аустриска влада је хтела да покаже католицима у Босни како она води рачуна о њиним интересима.[208]

Француски конзул је желео да у католичкој капели, која би се основала у француском конзулату у Београду, врши верске обреде један босански фрањевац, јер они (фрањевци), како каже Даврил, иако су Словени по пореклу, немају ничег заједничког са руским панславизмом, већ само

лико истакнутијих Срба. [201] А М И Д у П. Изв. из Б., 2-IX-1852. [202] Ib., 19-III-1853. [203] Ib., 8-XII-1852. [204] Ib. Француски конзул је оптуживао Србе како су они криви што је аустриска влада узела на себе иницијативу да подигне болницу у Београду Њему се није допадало што српска влада чини велике издатке око зидања позоришта, док на другој страни нема своје болнице (Ib.). [205] Ib. [206] А М И Д у П. Изв. из Б., 5-IX-1852. [207] Ib., Уп. из Париза у Београд, 26-I-1853. [208] Ib., Изв. из Б., 2-IX-1852.

желе слободу и уједињење Словена (Југословена).[209] Он је исто тако знао да ће његов предлог бити веома радо примљен од српске владе и да ће се на овај начин повећати француски утицај у Босни, јер би католици из Босне, који долазе неким послом у Београд, свраћали у католичку капелу у француском конзулату. А како су босански фрањевци велики противници Аустрије, то ће он моћи од њих добијати тачне извештаје о свему оном што се догађа у Босни.[210]

Како је српска влада, а нарочито Гарашанин, била против аустриског предлога, то је она са великим задовољством примила предлог француског конзула о оснивању католичке капеле у француском конзулату. Овај предлог француског конзула потпуно се слагао са идејама изнетим у Гарашаниновом »Начертанију«, где се каже: »На источно вероисповедање Бошњака већи уплив имати неће бити за Србију тежак задатак. Више предострожности и вниманија напротив тога изискује, да се католички Бошњаци задобију. На челу ових стоје фрањевачки фратри«.[211] За Гарашанина је сад био најпогоднији начин да ступи у ближе везе и лични додир са босанским фратрима и да после преко њих развије своју акцију код католика у Босни. Стога је Гарашанин и казао француском конзулу: »Ако Ви издејствујете код Римске курије (Свете Столице) да босански фрањевци могу вршити службу у једној католичкој цркви у Београду, и то изван надлежности аустриских владика, ми ћемо видети мање сметње за установљење једне католичке цркве«. Затим је Гарашанин додао: »Оно што би сте урадили за једну капелу у Вашем конзулату могло би да послужи за установљење цркве; јер ми не можемо водити преговоре са Папом«.[212]

Чланови српске владе су искористили Фонтонов боравак у Београду и с њим опширно разговарали о католичком питању у Србији. Фонтон је саветовао српску владу да једним законом даде слободу за све вере и да нађе начина како би католике у Србији отцепила од Ђаковачке бискупије и установила националну бискупску столицу у Београду. Он је српску владу упозорио и на ту чињеницу, да би руски цар вероватно помогао овај њен предлог код Порте и понудио јој помоћ руске владе да од Папе добије дозволу, да у новој

[210] Даврилов извештај француском конзулу у Београду. Додатак извештају француског конзула у Београду од 25-X-1852 (А И М Д у П.). Педесетих и шездесетих година фрањевци су уопште били познати као велики противници Аустрије и њеног утицаја међу Јужним Словенима, а нарочито међу Србима. То је било онда када је код фрањеваца као и код осталих католика у Босни и Херцеговини, народност била изван вере.

[211] А М Д у П. Изв. из Б., 2-IX-1852. [212] Страњаковић, 28.

католичкој цркви, која би се подигла у Београду, могу служити само свештеници који су Султанови поданици.[213]

Фонтонови савети имали су успеха. Савет је, на својој седници од 9/21-IX-1852, усвојио један закон о слободи неправославних хришћана у Србији. По овом закону дозвољено је разним католичким и протестантским заједницима да могу о своме трошку подићи цркве за вршење верских обреда. Поред овога закона решено је да се изради једна уредба о правима и дужностима католичких свештеника, у коју би се унело да католички и протестантски свештеници у Србији морају бити Султанови поданици и изабрани или потврђени од стране српске владе.[214]

XI Резултати рада Гарашанина и српске владе на националном пољу међу Јужним Словенима на крају 1853 године

После деветогодишњег (1844—1853) систематског рада Гарашанина и српске владе на ширењу идеје о ослобођењу и уједињењу Јужних Словена, изнетој у Гарашаниновом »Начертанију«, Србија је заиста постала Пијемонт Југословена. Српска влада је имала у свима југословенским покрајинама под турском влашћу и у Далмацији своје агенте, који су међу Југсловенима ширили идеју народног ослобођења и уједињења са Србијом, бунећи духове и припремајући народ за догађаје који могу изненада наступити. Агенти су редовно слали извештај српској влади о свему ономе што се догађало у покрајинама у којима су се они налазили. Да би што боље везала за себе Србе и остале Југословене из покрајина под турском влашћу који долазе у Београд због својих личних или општих народних интереса, српска влада им приређује свечане дочеке. Па и сам Кнез, како каже француски конзул, указује им разне почасти »malgré quelques tendances à la parcimonie ne laisse pas de se mettre en frais pour les recevoir«.[215] Кад год би Кнез приредио неку свечаности или забаву у Београду, српска влада би одмах позвала 2—3 Србина из Црне Горе да присуствују овим свечаностима. Они су остајали неколико дана у Београду; а

[213] А М И Д у П. Изв. из Б., 8-XII-1852. До 1851 католици у Србији су потпадали под управу владике Париса чије је седиште било у Букурешту, а који је био владика »inpartibus de Philipopolis«. Како је аустриска влада желела да се католици у Србији налазе под управом једног владике који би имао седиште у Аустрији, то она успе код Папе у Риму, да српска католичка црква дође под управу ђаковачког бискупа Штросмајера (А М И Д у П. Изв. из Б., 8-XII-1852. 23 септембра 1851 Штросмајер је именован викаром за кнежевину Србију). Таде Смичиклас, Нацрт живота и дјела бискука J. J. Штросмајера (1096), 28; А М И Д у П. Изв. из Б., 20-IX-1853 и уп. из Париза у Беч 22-X-1853. [214] Ib., 24-IX-1853. [215] А М И Д у П. Изв. из Б.,

кад су се враћали својим кућама они су причали народу о богатству Србије и дарежљивости њеног Кнеза. На основу ових прича, како каже француски конзул, код Црногораца се рађала идеја о њиховој бољој будућности, ако се у своме раду буду угледали на браћу у Србији, или ако се с њима уједине.[216]

Не само што су Кнез и српска влада држали да је Србија постала Пијемонт Јужних Словена и што су је за такву сматрали скоро сви Југословени под турском и аустриском влашћу, већ су је и стране државе, Француска, Аустрија и Русија, за такву сматрале.

Француски конзул у Србији извештава 1851 године своју владу, како из дана у дан расте утицај Србије у Босни, Бугарској и југословенским покрајинама у Аустрији,[217] и да од држања Србије према Порти зависи и даље држање народа у Босни и у Бугарској.[218] За њега је била несумњива чињеница да Србија истрајно ради да оствари свој план савеза Јужних Словена.[219] Тако, марта месеца 1853, француски конзул каже да је »Belgrade le centre politique, moral et presque religieux des pays slaves de la Turquie«.[220]

Француска влада је хтела 1853 године да неколико младића Француза науче арапски језик, како би их после могла поставити за своје агенти у конзулатима у Азији. Француски конзул у Београду предложио је својој влади да би било потребно да 5—6 Француза дођу у Београд да науче српски језик, да би после могли постати агенти у француским конзулатима који већ постоје на Балканском Полуострву, или који ће се доцније основати. Услед тога што се није могло наћи Француза који су знали српски језик, француска влада је морала узимати Пољаке за драгомане у својим конзулатима у Београду и Сарајеву.[221] По мишљењу француског конзула, »у Београду би требало заправо отворити школу за учење јужно словенских језика. Српски језик који се овде говори је сасвим разумљив и готово се сасвим говори у Далмацији, у Црној Гори, у Северној Албанији, у Херцеговини, у Босни, у Северној Македонији, у Хрватској и у Банату. Постоји заиста разлика између српског језика којим се говори у Београду и у Бугарској: 1) због различитог места акцената и 2) због члана који постоји у бугарском језику а не постоји у српском, али су корени исти и сасвим је довољно шест месеци вежбања за онога ко говори српски, да би говорио бугарски«.[222]

Аустриска влада се плашила од сваког културног и просветног напретка Србије. Она је осећала колики је био утицај Србије на све Јужне Словене на Балканском Полуострву педесетих година XIX столећа. По мишљењу Буреа, »Аустрија мисли да успеси Србије прете не њеној амбицији него њеној будућности. Србија је у њеним очима, можда и сувише, први претставник словенске (југословенске) идеје, *Србија је Пијемонт за њене источне покрајине,* и ко год потпомаже њене (Србијине) успехе, дела непријатељски против Аустрије«.[223]

Аустриска влада се плашила утицаја Србије на Јужне Словене у толико пре, што је у последње време почело да слаби осећање одности Југословена у Аустрији према хапсбуршком двору. Један путник кои је у јесен 1853 пропутовао словенске покрајине под аустриском влашћу, говори сасвим опширно у своме писму француском конзулу у Београду о нерасположењу Словена према царском аустриском двору. По њему, овако осећање и нерасположење примећује се и код простог и код културног дела словенског народа. Нерасположење простог народа према царском двору расте све више због сталног повећања пореза. Код културног дела словенског народа у Аустрији, код кога се у већини случајева ово нерасположење претвара у мржњу, има свој корен углавном у германизацији Словена, коју спроводи аустриска влада.[224] Изван сваке је сумње да за промену држања југословенског народа у Аустрији према хапсбуршком двору има доста да се припише српској пропаганди и утицају који је Србија имала, ако не потпуно на све Југословене, а оно сигурно на Србе у аустриском царству. Русија је исто тако врло добро осећала да је Србија, и по географском положају и по утицају који је имала на све Југословене на Балканском Полуострву, постала Пијемонт Јужних Словена. Она је врло добро знала колики је утицај Србије на све Југословене под турском и аустриском влашћу, због чега је и тајно и јавно водила акцију против српске пропаганде међу Јужним Словенима.

Оваквим напорним али успешним радом ширења идеје ослобођења и уједињења свих Јужних Словена у једну независну и слободну државу, којим је углавном руководио генијални српски политичар и државник XIX столећа Илија Гарашанин, Србија је крајем 1853 године постала и сматрана за Пијемонт Југословена. Стране силе су ово веома добро осетиле и увиделе. Оне су пре почетка кримског рата сасвим правилно схватиле да ће од држања Србије, углавном, највише зависити и држање Југословена на Балканском Полуострву за време рата. Стога су се западне силе (Француска и Енглеска) старале да привуку Србију на страну Турске а против Русије, или да је задрже да за време рата не учествује ни на турској ни на руској страни.

31-VIII-1852. [216] Ib. [217] А М И Д у П. Изв. из Б., 28-VIII-1851. [218] Ib., 6-IX-1851. [219] А М И Д у П. Изв. из Б., 27-IX-1852. [220] Ib., 12-III-1853. [221] А М И Д у П. Изв. из Б., 7-IX-1853. [222] Ib.

[223] А М И Д у П. Изв. из Б., 6-IX-1853. [224] А М И Д у П. Изв. из Б., 5-X-1853.

За Народну штампарију Мирко Дробац, Поенкареова 24

РЕГИСТАР ЛИЧНОСТИ

Абдула, Марко 1.
Абдул-Мецид 96.
Абдулић, капетан 282.
Акиб-ефендија 36, 38, 39.
Александар I, руски цар 43.
Али-паша 130, 157, 171, 180.
Алисон 171, 172, 309.
Андоновић, капетан 282.
Андраши 128.
Андрејевић, Арса 10, 12.
Антић, Јован 35.
Антоновић, Милан 7, 42.
Аранђеловић, Здравко 266.
Арачлија, Таса 292.
Арсенијевић, Јован 26, 27.
Арсенијевић, Лазар (Бата Лака) 3, 93, 105, 182, 196, 296.
Атанасијевић, Ђорђе 18.
Атанасијевић, Станко 266.
Атанацковић, аустриски конзул 30, 310.
Аћимовић, Мића 7, 42.
Ахмет-Хафис-паша 124, 165.

Балабин 220.
Бан, Матија 219, 220, 275—278.
Бађањи 120, 128, 130.
Безим-паша 212, 216.
Бем, Јосиф 123, 128, 130.
Биб Дода 274, 277.
Бибеско, Ђорђе 59, 96, 106.
Бистрановски 131.
Богдановић, трговац из Сарајева 274, 275.
Богдановић, Константин 27, 38, 71, 72.
Богдановић, Стеван 275.
Богдановић, Мојсеј 7, 42.
Богићевић, Милош 8, 15, 16, 18, 26, 27, 38, 44, 47, 51, 66, 71, 72.
Богоридис, Стеван 39.
Борисов 98.
Боришев, Урош 278.
Брик 221, 245.
Браљинац 18.
Буол 164, 242, 243, 245, 249, 250.
Буре 258, 259.

Валевски 186, 187.
Валида 97.
Василијевић 65.
Вашћенко 6, 11, 23, 55, 57.
Вељковић, Јован 5, 15, 18.
Верковић, Стеван 275, 277.
Вецид-паша 94.
Вил, француски конзул 309.
Виндишгрец 291.
Висоцки 128—130.
Вранов 6.
Вукајловић 111.
Вукићевић, Атанасије 13—15.
Вуковић, војвода 302.
Вукомановић, Гаја 29.
Вукотић 304.
Вулићевић, Петар 18, 224.
Вучић-Перишић, Тома 2, 3, 6—9, 11, 12, 15, 19, 22—26, 29-38, 41, 42, 46, 48, 50—55, 57—65, 67, 72, 73, 76, 80—87, 89—94, 97, 98, 101, 102, 107, 110—112, 114, 116, 133—136, 141, 147, 154, 157, 162, 177, 178, 180—182, 188, 196, 200, 202, 206,

223—225, 244, 253, 255, 267, 268, 283, 313.
Вучковић, мајор 9, 13, 21, 22, 25, 42.
Вучковић, Стојан 266.

Гавриловић, Јеврем 16, 150.
Гај, Људевит 96, 112, 167, 276, 312—314.
Гарашанин, Илија 2, 3, 32, 33, 36, 54, 55, 71, 72, 81—83, 85, 86, 88, 89, 96, 101, 107, 110, 111, 114—116, 118, 119, 126—129, 132, 133, 135—142, 145, 146, 152—155, 157—161, 163, 165—167, 175—178, 180—194, 196—206, 209—217, 219, 223, 225, 226, 230, 234, 235, 237, 254, 255, 259, 260, 268—277, 279—282, 284—287, 289, 291, 292, 296—298, 300—303, 305—308, 310, 312, 313, 315, 316, 318, 319, 321.
Гарашанин, Лука 9, 10, 19.
Гарашанин, Милутин, 5, 8—11, 19.
Гератовић 15, 16.
Георгеј 128.
Гика, Александар 39.
Гика, Ђорђе 173.
Гика Јован 143.
Глигоријевић, Вуле 37.
Голубовић, Цветко 266.
Горчаков, Михаило 220.
Гроздановић, Ђорђе 143.
Грујић, Јеврем 218.
Гудовић, Павле 282.

Дабић, Марко 88.
Давидовић, Живко 88, 209.
Давидовић, Светозар 37.
Даврил 310, 317.
Дамјановић, Радован 3, 64, 100, 101, 105, 204.
Данилевски, руски конзул 62, 74, 99, 113, 118, 122, 125, 133, 154, 161, 289.
Даниловић, Иван 9, 10, 12, 43.
Дембински 128, 130.
Дикло 66.
Димитријевић, Мијалко 15.
Добрњац, Стеван 1.
Драго, сенатор 302.
Дражић, Димитрије 7, 21, 42.
Дринчић, Павле 283.
Дугалић 293.

Ђорђевић, Богдан 12, 15, 23, 149, 282.
Ђорђевић, Јован 43.
Ђорђевић, Михаило 11, 13, 14.
Ђорђевић, Никола 20, 21.
Ђорђевић, Петар 15.
Ђорђевић, Сима 282.
Ђулај 221.
Ђурђевић, Живко 43.
Ђурђевић, Милутин 10.

Еберхолд 113.
Емин-паша 4, 36.

Жерандо, Август 120.

Замојски, Ладислав 32, 33, 63, 64, 127, 128, 130, 131.
Зарић, Милосав 17.
Зах, Фрања 33, 34, 194, 207, 208, 238, 268, 305.
Здравковић, Милосав (Ресавац) 15, 17, 23, 54, 55, 66, 96, 101.
Зубан, Лаза 114, 286.

Илија (свештеник) 44.
Илић, Васа 7, 42.
Илић, Петар (Пекета) 28, 29.

Јанковић, Алекса 54, 55, 82, 100, 101, 110, 114, 139—141, 144—146, 156, 158, 168, 171, 177, 180, 188, 190, 196—199, 202, 209, 210, 224, 240.
Јанковић, Ђорђе 7.
Јанковић, Коста 21.
Јанковић, Паун 7, 14, 15, 21, 36, 83, 87, 100, 101, 179, 196, 202.
Јелачић, Јосиф 244, 275—277, 284, 288, 289, 299, 313.
Јовановић, Коста 266.
Јовановић, Петар 83, 86, 87.
Јовановић, Сава 282.
Јовановић, Танаско 11.
Јовановић-Цукић, Стојан 45, 65—67, 71.
Јокић, (Петров син) 135, 136.
Јокић, Петар 135.
Јоковић, Сима 267.
Јоксимовић, Живојин 10, 103.
Јосиф, Фрања, аустриски цар 122, 209, 244, 249, 311.
Јустин, калуђер 304.

Каљевић, Милан 282, 292.
Карађорђевић, кнез Александар 2, 25, 26, 29, 30, 32, 33, 37, 39, 40, 44—47, 50—57, 59, 62, 64, 65, 72, 74, 75, 77—80, 82, 83, 85, 86, 88—92, 94—102, 104—108, 111—113, 116, 118, 119, 122—125, 127, 133—147, 149, 154—157, 159—161, 164—166, 169, 171—173, 175—177, 179, 182, 184—197, 199—205, 207—210, 212, 214—219, 223—225, 229, 231—233, 236, 239, 240, 242, 243, 244, 248—252, 256—261, 268, 272, 276—278, 281, 282, 284, 286—290, 293, 294, 297, 299, 300, 302—305, 308, 311, 313, 315—317, 319.
Карађорђевић, Ђорђе (Алексин син) 2, 144.
Карађорђевић, Јелена 2.
Карађорђевић, Клеопатра 302, 303.
Карађорђевић, кнегиња Персида 116.
Каранотвртковић, Павле 266.
Катарина, руска царица 43.
Катић, Стеван 18.
Кенингс, Стратфорд 125, 168—171.
Кнежевић, Тимотеј 82, 140, 141, 178, 209.
Ковачевић, Тома 273.
Колрика, француски конзул 33, 34, 61.
Козељац, капетан 282.
Кошут, Лајош 120, 126, 128—130.
Красни, Карло 274, 277.
Кузмановић, Таса 14, 15.
Кукуљевић, Иван 299.
Куланић, Коста 312.
Куршид-паша 166, 212, 309, 310.

Лавалет 213, 310, 311.
Лазаревић, Лука 15, 16.
Лазаревић, Марко 66.
Лајиновић 278.
Лајнинген 245.
Левшин, руски конзул 133, 134, 159, 161,
Леноар, 32, 33.
Ливен, барон 4, 40, 45—47, 50—53, 55, 57—59, 62, 63, 181, 195, 196, 202, 268.
Лидер 128.
Лубрије 235.
Лукић, Васа 7, 42.

Магазиновић, Стеван 235, 236.
Мајендорф 249, 254, 255.
Мајерхофер 73, 74, 107, 113, 125, 163, 246—252, 255, 259, 278, 291, 293, 296, 317.
Мајсторовић, Антоније 14, 115, 149, 224.
Мамула 244.
Мариновић, Јован 118, 127, 150, 158, 170, 171, 194, 202, 207—209, 230—233, 248, 249, 254—256, 258, 259, 273, 301, 308.
Марковић, Илија 7, 22, 25, 92.
Марковић, Миљко 16.
Марковић, Периша 282.
Марковић, Петар 273, 292.
Марковић, Сима 1.
Марковић, Стеван 83.
Матић, поручник 22.
Махмуд-паша 110, 113.
Машанов, Крсто 301.
Медаковић, Данило 71.
Медим, гроф 38, 44, 70.
Мензебах 261, 262.
Меншиков 174, 203, 204, 208, 213, 217—220.
Мерони 261.
Метерних 37, 44, 70, 73, 278.
Мехмед-паша 124, 280.
Миленковић, Јован 273.
Миленковић, Мита 7.
Милетић, Светозар 109, 278.
Миливојевић, Јован 20.
Миловановић, Стеван (Хаџи-Баба) 7.
Милутиновић, Драгутин 43.
Милутиновић, Сава 15.

Милутиновић, Сима 20, 104.
Миљковић, Стеван 209, 238.
Мићевић, Јован 283.
Мићић, Јован 8, 10, 25, 26, 28, 40.
Михаиловић, Мита 42.
Михаиловић, Спасо 20.
Михаиловић, Стеван (Стевча) 25, 26, 41, 229.
Мича 218.
Мишковић, Груја 209.
Молер, Петар 1.
Момировић, Радивоје 7, 42, 224.
Монден 236.
Моноти 129.
Муса-ефендија 3.
Мухин, руски конзул 205.
Мушицки, Ђорђе 26, 27.

Наполеон III 119, 138, 139, 173, 210, 213, 214, 235.
Настас, 20, 21.
Наумовић, Јоца 15, 210.
Ненадовић, Александар 82, 86, 88, 89, 102, 115, 134, 139—142, 172, 178—180, 182, 188, 192, 196, 198, 199, 209, 217—220, 224, 225, 226, 238, 247, 283, 296, 313, 314.
Ненадовић, Јеврем 5, 122. 228.
Ненадовић, прота Матија 8, 12, 16, 66, 97, 282.
Неселроде 37, 44, 52, 62, 63, 99, 123, 130, 131, 193—195, 200, 202, 204, 213, 220, 245, 251, 252.
Никола I, руски цар 43, 52, 58, 94, 118, 121—123, 130, 131, 159, 173, 174, 202, 203, 220—222, 233, 244, 254, 255, 301, 316.
Николајевић, Константин 105, 140, 143, 157, 201, 203, 212, 213, 217, 219, 250, 257, 258, 303.
Николајевић, Павле 295, 296.
Николић 60, 61.
Николић, Аристарх 39.
Николић, Атанасије 26, 137, 253, 254.
Николић, Ђока 7.
Николић, Јован 37.
Николић, Јовица 7, 17.
Никшић, Мелентије 1.
Нинић, Никола 66.
Нићифор, епископ 97.
Новаковић, Илија 6, 7, 25, 88, 89, 93.

Обреновић, Јеврем 2, 23, 27, 29, 38, 44, 70, 71.
Обреновић, Јелена (Јевремова кћи) 71.
Обреновић, Јован 8, 10, 20, 23, 29, 44, 47, 70.
Обреновић, кнегиња Љубица 2, 3. 28, 29, 36, 44, 47, 71, 72.
Обреновић, Милан (син кнеза Милоша) 2, 29, 266.
Обреновић, Милан (краљ) 75.
Обреновић, кнез Милош 1—3, 26, 28, 38—40, 46, 51, 56, 65, 68—72, 74—80, 83, 85, 86, 91, 92, 94, 95, 99, 100, 103, 107, 111—113, 141—144, 147, 150, 152, 173, 187, 214, 224, 264—266, 272, 304.
Обреновић, кнез Михаило 2—12, 15, 16, 18, 20, 21, 25—31, 35—41, 43—47, 54—56, 66, 70—72, 74—76, 79, 80, 83, 87, 91, 99, 100, 103, 107, 111, 113, 132, 134, 135, 141—144, 147, 150, 155, 173, 187, 214, 224—230, 266, 267, 272, 304.
Озеров 194.
Омер-паша 164, 306—308.
Опик 173.
Орељ 238, 248, 250.
Осман-бег 128.

Павле, руски цар 43.
Павле, татарин 9, 11.
Павловић, Драгољуб 297, 300.
Павловић, Константин 128.
Палмерстон 168, 170, 198.
Парис 319.
Паскијевић 123, 128.
Перкер 167.
Перовић, Стеван (Цуца) 304.
Петровић, Голуб 16.
Петровић, кнез Данило 225, 244, 301—305.
Петровић, Карађорђе 1, 51, 99, 103, 135, 148, 149, 264, 272.
Петровић, Миливоје (Блазнавац)

112, 143, 150, 153, 166, 235, 236, 286, 294.
Петровић, Миливоје (Ђак) 1.
Петровић, Милутин (Ера), 10, 12, 21, 23, 25, 282.
Петровић, Михаило 7, 10, 42.
Петровић, Перо 304.
Петровић, Петар I 264.
Петровић, Петар II 274, 275, 277, 300, 301, 305.
Петровић, Радован (Ракица) 282.
Петровић, Симеун 27, 38.
Петровић, Стеван 282.
Петровић, Стеван Книћанин 7, 54, 83, 87, 89, 96, 101—104, 114, 115, 125, 126, 129, 134, 137, 138, 140—142, 147—157, 161, 163, 165, 167, 177, 178, 180, 184, 185, 189, 190, 198, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 214, 225, 230, 231, 233, 239, 246, 247, 253, 281—297, 299—301, 303, 305, 306, 308, 310, 315.
Петровић, хајдук Вељко 282.
Петронијевић, Аврам 2, 3, 5, 6, 12, 19, 20, 23—25, 29, 32—36, 42, 46, 48, 50—55, 57—65, 72, 76, 81—85, 89, 91, 95—98, 107, 108, 110, 117, 132—135, 140, 144—146, 153, 155—158, 162, 166, 170, 175, 200, 268, 289, 302.
Петронијевић, Милан 302.
Попов 211, 225, 249.
Поповић, Глиша 16.
Поповић, Илија 10.
Поповић, Милош 167.
Поповић, Петар 37.
Поповић, Радосав 7.
Поповић, Срећко 7.
Прокић, Илија 70.
Прокљеш, Марко 305, 306.
Протић, Ђорђе 3, 10, 11, 13, 19, 20, 56, 223, 225.

Радичевић, Стеван 13, 22, 38, 56, 223.
Радо, Панко 316.
Радовановић, Маринко 17.
Радовановић, Милутин 224.
Радонић, Иво 301.
Радојковић, Милета 1, 51.
Радосављевић, Теја 127, 163, 164, 188, 196, 210, 211, 234, 237, 243, 244, 249, 250, 252—254, 260, 295, 308, 316, 317.
Рађивил, Леон 130.
Рајачић, Јосиф 275, 276, 282, 285, 287, 289—291, 294, 297.
Рајић, поручник 282.
Рајовић, Цветко 13, 15.
Ракић, Никола, 17.
Ранковић, Антоније 7, 11, 14, 15.
Ранковић, Ђорђе 42.
Ранковић, Максим 3.
Ранос, Константин 37.
Рачки, Фрањо 271.
Ресавац, Јован 7.
Реуф-паша 37.
Решид-паша 94, 95, 162, 173, 220, 221, 245, 265.
Ризнић, Михаило 8.
Ристић, Цветко 266.
Рифат-паша 50, 53—55, 60, 208.
Роз 218.
Розие, Франсоа 236, 237.
Рукавина 288, 289.

Савић, Милутин 85.
Сегир, француски конзул 216, 218, 219, 256—258, 260, 261.
Сењавин, 190, 191, 193.
Серим-ефендија 35, 44.
Симић, Алекса 23, 35, 62, 81, 83, 86, 140, 158, 171, 177, 180, 182, 189, 196, 198, 199, 202, 205—208, 217, 218, 226, 231—234, 236—238, 242, 243, 252—254, 256—259, 283, 284.
Симић, Ђорђе 42.
Симић, Матија 17, 21, 25, 66.
Симић, Нича 282, 292.
Симић, Стојан 3, 5, 12, 36, 50—55, 81, 83, 86, 92—94, 98, 106, 110, 291, 299, 308.
Скин 309.
Смиљанац, Ђорђе 43.
Солдатовић, Тешман 66.
Соретић 211.
Спасојевић, Милош (Брка) 10.
Срндаћ, Никола 266.

Стаматовић (прота) 290.
Станишић, Павле 5, 27, 36, 55, 81, 87, 94, 98, 100, 101, 179, 207.
Станковић, Јован 5, 6, 27, 47.
Станковић, Сава 266.
Стеван (Вучићев зет) 20.
Стејић, Јован 93.
Стефановић Карађић, Вук 56, 65.
Стефановић, Данило 312.
Стефановић, Деспот 16.
Стефановић, Јован 246, 249, 311.
Стефановић, Станислав 15.
Стефановић, Стефан (Тенка) 5, 11, 13—15, 51, 53, 54, 64, 81, 83, 87, 90, 97, 110, 111, 113, 142, 187, 196, 201, 207, 209, 225, 228, 254, 273, 283.
Стојан (Ђукин момак) 292.
Стојановић, Михаило, 266.
Стојановић, Стеван 56.
Стојановић, Цветко 266.
Стојичевић, Ђука 8, 15, 16, 43, 66, 292.
Стурза, Михаило 39, 97.

Теодоровић, Лазар 2, 8, 12, 16, 54, 55, 105.
Титов 4, 40, 44, 55, 130, 131, 156, 162, 173.
Тицан 263.
Тодоровић (генерал) 297.
Тодоровић, Милоје 17, 18.
Томић, Петко 7, 42.
Трифковић, Александар 20, 96, 101, 102, 283, 292—294.
Тумански, 162, 188, 190, 191, 193, 194, 200—202, 204, 205, 207, 208, 211, 315.
Туцаковић, Петар, 10.

Ћамил-паша, управник Београдске тврђаве 5, 6, 8, 11, 19, 20, 23—25, 36, 37, 44, 46, 48.
Ћамил-паша 311.
Ћерути 126.

Унгерхофер 6, 47, 51, 57, 62.

Феодоров 99.
Фердинанд I 106.
Ферид-ефендија 208.
Ферије р 123.
Филиповић 68, 69.
Филипсборн 38, 39, 44, 46.
Фонбланк 66, 126, 167—172, 206, 218, 219.
Фонтон 237, 251—255, 259, 318, 319.
Фридјунг 248.
Фуад-ефендија 131, 142, 211, 311.

Хајдук-Вељковић, Рака 14.
Ханделсман, Марсел 34.
Ханџарлија 39.
Хауер 5—7, 31, 36, 37.
Хафис-Ахмет-паша 94, 108.
Хафис-паша 48, 50, 57, 60—62.
Хаџи-Баба, Стеван 15.
Хаџић, Јован (Светић Милош) 3, 26, 80, 150, 151.
Херкаловић, Стеван 27, 278, 313.
Хес 97.
Хозрев-паша 94.
Хорват 125.
Хорки 126.
Хоџес 265.
Храниловић 238.
Хранисављевић, Константин 238.
Христић, Филип 158, 162, 170, 172.

Цукић, Павле 1.
Црногорац, Сава 20.

Чавдар, Стојан 266.
Чавловић, Павле 278.
Чајковски 32, 33, 131, 249.
Чарторијски 31—34, 63, 64, 72, 155, 268, 289.
Чворић, Илија 149, 247.

Шварценберг 163—165, 169, 234.
Шекиб-ефендија 5, 6, 24, 28, 44, 256, 257.
Шљивић, Јован 15.
Штирбеј 142—144, 172, 173.
Штирмер 124, 130, 131.
Штросмајер 271, 316, 319.

СКРАЋЕЊА

АМИДуП. Изв. из Б. = Архив Министарства иностраних дела у Паризу. Извештај из Београда.
АМИДуП. Уп. из Париза = Архив Министарства иностраних дела у Паризу. Упутства из Париза.
АМИДуБ. = Архива Министарства иностраних дела у Београду.
АН = Архива Српске краљевске академије наука у Београду.
ДА = Државна архива у Београду.
ДАуБ. Изв. из Б. = Државни Архив у Бечу. Извештај из Београда.
ДАуБ. Уп. из Б. = Државни архив у Бечу. Упутства из Беча.
ДАуНС = Државна Архива у Новом Саду.
НБ = Архива Народне библиотеке у Београду.
Алимпић = Милева Алимпић, Живот и рад генерала Ранка Алимпића (1892).
Bopst = Edmonds Bopst, Les orgines de la guerre de Crimée (1912).
Гарашанин = Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу I, (Средио их за штампу Ст. Ловчевић (1931).
Ивић = Алекса Ивић, Из доба Карађорђа и сина му Александра (1926).
Јеленић = Ђурђе Јеленић, Нова Србија и Југославија (1923).
С. Јовановић, Уставобранитељи = Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (1838—58). (1925).
С. Јовановић, Спољашна политика = Слободан Јовановић, Спољашна политика Илије Гарашанина. Српски књижевни гласник књ. 34, (1931).
Jorga = N. Jorga, Histoire des États balcaniques jusqu'à 1924 (1925).
Југословенска њива = Фердо Шишић, Кнез Милош у Загребу 1848. Југословенска њива VIII, (1924).
Мемоари Михаиловића = Мемоари Стефана-Стевче Михаиловића (Средио их за штампу Живан Живановић). (1928).
Павловић = Драгољуб Павловић, Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848 и 1849 (1904).
Попов = Нил Попов, Србија и Русија III—IV, (1870).
Ристић = Јован Ристић, Спољашни одношаји Србије новијег времена. Прва књига (1887).
Страњаковић = Драгослав Страњаковић, Југословенски национални и државни програм кнежевине Србије из 1844 године. (Отштампано из Гласника Историског друштва у Новом Саду. Књига IV). (1931).
Христић = М. Христић, Један листак из дипломатске историје Србије (Руски уплив у Србији 1853). (1893).
Schimann = Theodor Schimann, Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. Band IV, (1919).
Шурмин = Ђуро Шурмин, Документа о Србији од 1842 до 1848. Споменик Српске краљевске академије наука 69, (1929).

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

Поред ситнијих штампарских грешака које ће сваки читалац лако познати, поткрале су се још и ове грешке:

Стр. 6, ред 7 оздо, место **сектар** треба **секретар**
„ 7, „ 18 озго, „ **Николајевић** треба **Николић**
„ 13, „ 5 озго, **курзив је мој**
„ 13, „ 2 оздо, место **и народу** треба **у народу**
„ 16, „ 5 озго, „ **призиру** треба **презиру**
„ 22, „ 8—10 озго, **курзив је мој;** ред 17 оздо, место **прдади** треба **предаде**
„ 32, „ 10 оздо, место **слави** треба **стави**
„ 50, „ 2—4 озго, **курзив је мој**
„ 51, „ 2 оздо, место **тај кнез** треба **тај бити кнез**
„ 61, „ 7 оздо **избацује се;** ред 20—21 **курзив је мој**
„ 62 „ 5 оздо, место **Шур-** треба **Шурмин, 40; Попов, 211; Ивић, 107—108.** [118] **На место Симића отишао је;** ред 13 оздо место **унутрашњих** треба **иностраних.**
„ 65, „ 24 озго, место **Сгеван** треба **Стојан**
, 66, „ 1 озго, место **клицајући** треба **кличући**
„ 67, „ 13 озго, место **7-X-1844** треба **6-X-1844;** ред 6 озго, место **Јанковићем** треба **Јовановићем**
„ 71, „ 5 оздо, место **једно кнеза Јеврема** треба **једно Јевремово**
„ 75, „ 7 озго, треба избацити реч **влади**
„ 83, „ 3 оздо, место **одиграо је** треба **имао је**
„ 88, „ 16 оздо, место **Жарко** треба **Живко**
„ 92, „ 5 оздо, место **огорчење** треба **код народа огорчење;** ред 13 оздо, место **у Србији** треба **Србије**
„ 94, „ 4 озго, место **повољна** треба **повољно**
„ 106, „ 5 оздо, место **штитиле** треба **штитили**
„ 111, „ 9 оздо, место **Обреновићеваца** треба **Обреновића**
„ 112, „ 2 оздо, место **Илиризамъ** треба **Иллиризмъ**
„ 130, „ 10 оздо, место **Пад** треба **Кад**
„ 149, „ 13 оздо, **курзив је мој**
„ 161, „ 8 оздо, место **по есити** треба **подесити**
„ 181, „ 6 озго, место **љути он** треба **љутио и**
„ 187, „ 18 оздо, место **Тенковој** треба **Тенкиној**
„ 191, „ 7 озго, место **били су** треба **нису били;** ред 9 озго, место **у** треба **су**
„ 193, „ 13 озго, иза речи **духу свршава се навод;** ред 17 озго, иза речи **одбацио не треба навод**
„ 203, „ 13 оздо, место **схваћајући** треба **схватајући**
„ 204, „ 17 оздо, место **непремјетно** треба **непремјено**
„ 207, „ 13 озго, реч **Чеха** треба **избацити**
„ 209, „ 12 озго, испред речи **да** избацити навод; ред 15 озго, место **благодарности** треба **»благоволенију«;** ред 16 озго, место **уживало.** треба **уживало«.;** ред 17 озго, место **га за** треба **цара« за даље;** ред 20 озго, место **коју** треба **која;** ред 22 озго, место **да** треба **да се.**
„ 210, „ 24 озго, место **у заслугу** треба **у грех**
„ 212, „ 12 озго, место **на страну** треба **на страни**
„ 220, „ 19 озго, место **Неселродино** треба **Неселродово**
„ 222, „ 15 оздо, место **владе** треба **влада**
„ 227, „ 20 озго, место **има** треба **имам;** ред 15 оздо, место **имајући** треба **имајућих**
„ 232, „ 14 озго, место **(тајних)** треба **(ванредних)**
„ 238, „ 1 озго, место **покровителствујушће** треба **покровителствујуште**
„ 245, „ 3 озго, место **Брук** треба **Брик**
„ 252, „ 11 озго, место **изасланих** треба **изасланик;** ред 7 оздо, место **његовом писму** треба **његово писмо**
„ 254, „ 12—13 озго, **курзив је мој**
„ 261, „ 3—5 оздо, треба читати **Мензебах и Мерони са својим доласком у Србију имали су и други практичнији задатак.**
„ 263, „ 11 оздо, место **целом** треба **у целом**
„ 266, „ 6 оздо, место **7а** треба **На**
„ 273, „ 10 озго, место **Добруце** треба **Добруче,;** ред 18 оздо меместо **брчком** треба **бирачком**
„ 275, „ 20 озго, треба изоставити **на бугарском језику**
„ 276, „ 17 оздо, место **писмом.** треба **писмом**
„ 277, „ 18 оздо место **Краснику** треба **Красном**
„ 282, „ 29 озго, место **рећи** треба **речи**
„ 285, „ 25 озго, место **песма** треба **писма**
„ 288, „ 9 оздо, место **у последњу** треба **и последњу**
„ 293, „ 18 озго, место **смео** треба **омео**
„ 294, „ 11 озго, место **правдати** треба **оправдати**
„ 295, „ 8—11 оздо, **курзив је мој**
„ 297, „ 6 оздо, место **очекују** треба **очекује**
„ 298, „ 3 оздо, место **на** треба **да;** ред 11 оздо, место **аустриском** треба **аустриском влашћу;** ред 23 оздо, место **упрошаћено** треба **упропашћено**
„ 303, „ 19 оздо, место **кћи книза** треба **кћер кнеза**
„ 304, „ 17 оздо, место **имали велико поверење у њега** треба **имали у њему велико поверење**
„ 306, „ 1 оздо, место **жалбу послану** треба **жалби посланој**
„ 310, „ 1 озго, место **Даврил** треба **Даврил** *(D'Avril)*; ред 10 озго, избацује се и на место њега долази: **конзул је на овај начин желео да прикрије Даврилов пут у**
„ 311, „ 10 озго, место **шаке** треба **шака;** ред 22 озго место **ће** треба **би**
„ 314, „ 4 оздо, место **Бугарску** треба **Бугарској**
„ 316, „ 1 озго, место **петорица** треба **пет**
„ 318, „ 2 оздо, место **изван** треба **изнад**
„ 319 „ 9 оздо, место *inpartibus Philipopolis* треба *in partibus de Philippopolis*